

767503

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

**DİNİ İNANÇ VE İBADETİN
KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME
İLE İLİŞKİSİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DANIŞMAN
PROF. DR. HAYATİ HÖKELEKLİ

HAZIRLAYAN
GÜLÜŞAN GÖCEN

BURSA- 2005

ÖZET

“Dini İnanç ve İbadetin Kendini Gerçekleştirme İle İlişkisi” başlıklı bu araştırma, üniversite öğrencilerinin kendini gerçekleştirme düzeyleri ile dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemektedir. İnsanın “kendini gerçekleştirme” konusunda ulaştığı düzey ile dinî ibadet ve inançlarıyla oluşan “dindar”lığının arasındaki; olumlu yada olumsuz ilişkileri ortaya koymak, bu çalışma yapmanın gayesini oluşturmaktadır.

Bursa örneğinden hareketle, din psikolojisi açısından dini yönelim ve kendini gerçekleştirme düzeyi arasındaki ilişkiyi inceleyen bu araştırma; iki metotla gerçekleştirilmiştir. Teorik bölümün yer aldığı birinci bölümde; “kendini gerçekleştirme”, “dinî ibadet”, “dinî inanç” kavramları dökümantasyon yöntem ve teknikleri ile incelenmiştir.

Araştırmanın uygulama bölümünün olduğu ikinci bölüm ise; tarama yöntemi çerçevesinde anket tekniği ile oluşturulmuştur. İkinci bölümde; dindarlık düzeylerinin belirlenmesi için dindarlığı “içgüdümlü, dışgüdümlü ve sorgulayıcı dindarlık” olarak inceleyen “Dinî Yönelim Ölçeği” ve kendini gerçekleştirme düzeylerinin belirlemesi için ise; Shostrom’un; Maslow ve Rogers’ın kendini gerçekleştirme teorilerinden hazırlayarak oluşturduğu, “Kişisel Yönelim Envanteri” kullanılmıştır.

Kendini gerçekleştirmeyi ölçmek için kullanılan Kişisel Yönelim Envanteri; iki ana ölçek ve de on altı ölçekten oluşmaktadır. Bu çalışmada bu on altı ölçekten sadece “Zamanı İyi Kullanma”, “Destegi İçten Alma” ve diğer boyutlardan “Kendini Kabul Etme”, “Başkaları İle Yakınlık Kurma”, “Kendine Saygı”, “Saldırganlık Eğilimlerini Kabul Etme” boyutları ele alınmıştır.

Dindarlık ölçeği ve kişisel yönelim envanterinin dışında araştırmacı tarafından oluşturulan Kişisel Bilgi Formu, öğrencilerin kişisel nitelikleri (yaş, cinsiyet, öğretim gördükleri okullar ve ailelerinin sosyo-ekonomik düzeyleri) aile yapıları (ailenin eğitim tarzı ve ortamı ile dindarlık düzeyi) ile ilgili veri sağlamak amacıyla kullanılmıştır.

Araştırmanın evrenini ise 2002-2003 öğretim yılında Uludağ Üniversitesi öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini de; 2002-2003 öğretim yılı Bahar döneminde Mayıs ayı içerisinde anketi cevaplamış, ağırlıklı olarak Eğitim Fakültesi, İlahiyat Fakültesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Fen-Edebiyat Fakültesi ile Uludağ Üniversitesi’nin diğer bölümlerden toplam 402 öğrenci oluşturmaktadır.

Araştırma sonucunda elde edilen veriler, SPSS 10.0 paket programı ile işleme sokulmuş, analiz sonucunda da içgüdümlü dinî yönelime sahip olmakla insanın kendini gerçekleştirme arasında olumlu ve yüksek düzeyde bir ilişki bulunmuştur. İçgüdümlülük arttıkça; dindarlık da daha güçlü ve olumlu bir şekilde artmaktadır. Dışgüdümlü bireylerde ise; dışgüdümlülük arttıkça, kendini gerçekleştirme düzeyleri düşmektedir. Araştırma sonuçlarına göre; orta ve yüksek sosyo-ekonomik gelir seviyesinde olanların kendini gerçekleştirme ve kendilerine saygı düzeyleri, ortanın altı ve alt gelir seviyesinde olanlara göre daha yüksektir.

Anahtar Kavramlar:

- Kendini gerçekleştirme
- Dini inanç
- Dini ibadet
- Kişisel yönelim envanteri
- Dini yönelim ölçeği

ABSTRACT

In this research, the relationship between self actualization level and religious orientation of university students have been investigated. To examine the positive and negative relationships between the level that a person has reached about "self actualization" and the level when s/he acquires "worship" and belief components then achieved "religious" quality has formed the forefront of this research.

Regarding Bursa sample, this research which examines the relationship between religious orientation and the level of self actualization from the viewpoint of religion psychology has been carried out through two methods. The model of theoretical part which forms the first part has been built on documentation methods and techniques, the model of applied research which forms the second part has been built on questionnaire technique in the frame of scanning method.

In this research the answer to the question of whether there is a significant relationship or relationships between the human model that religion desires and a human model who has achieved self actualization has been investigated. For this reason concepts of "self actualization" , "religious worship", "religious belief" have been focused on, and any area that is relevant to these concepts have been tried to examine.

To determine the level of, "Religious Orientation Scale" which examines the religious people as intrinsic, extrinsic and guest religious orientations was used as a scale and for determining their self actualization level Shostrom's "Personal Orientation Inventory" which is prepared from Maslow and Roger's self actualization theory was used as a scale.

Personal Orientation Inventory used to measure self actualization which is a dependent variable of this research consists of two main scales and ten sub-scales. Only "Time Competence", "Inner Directed Support" and from other dimensions aspects of "Self Acceptance", "Capacity Of Intimate Contact", "Self-Regard", "Acceptance Of Aggression" of this personal orientation inventory have been taken into examination.

Apart from religious scale and personal orientation inventory, a personal data form which is prepared by the researcher to collect data about some factors such as student's personal qualities (age/sex/school/socio-economic status), their family structures (basic family education and religious orientation).

Uludağ University Students of academic year 2002-2003 formed the basis of the research. The sample of the research was formed by totally 401 students who answered the questionnaire in spring term of 2002-2003 academic year, mostly from faculty of education, Faculty of theology, Faculty of economics and administrative sciences, Faculty of science and literature and from other departments.

The data obtained through the scales, analyzed by a statistical program, called SPSS 10.0. According to results of the analysis; people who are at above the middle and high socio-economic status are high self-actualization level and self-regard. It was found that there is a positive relationship between levels of religious orientation of intrinsic orientation and self-actualization. People who are extrinsic orientation that there is a negative relationship between levels of self-actualization. Social extrinsic was unrelated to levels of self- actualization.

Key Words:

- Self-actualization
- Religious faith
- Religious worship
- Personal Orientation Inventory
- Allport- Ross Religious Orientation Scale

ÖNSÖZ

“Dünya öyle bir yer ki burada bir örümcek bile sürekli yatıp uyumaya karşı çıkar ve bir yıldıza ağ kurmak gerekse bile bunu yapma yolunda ölebilir.”

Thomas MERTON

İnsan, kendi türünün kalabalıklığına rağmen kendine özgü duyusu, düşünce, yetenek ve özelliklerinin yanında istek ve özlemleri ile yeryüzünde biriciktir. Doğduğunda insan birçok yeteneğe sahip olsa da henüz hiçbiri açığa çıkarılmamış ve işlenmemiştir. Ama yaşamın her bir aşaması, insanın içinde bulunduğu karmaşıklıkla birlikte gereksinimlerini artırmakta ve bütün bunlar da insanın potansiyellerini farketmesi ya da ilerletmesi için ortam ve imkân oluşturmaktadır. İnsan, böylece kendini tanımaya başlamakta, uzun ve gayret dolu bir süreç sonunda olgunlaşmakta ve en sonunda tamamıyla kendini gerçekleştirmiş bir insan “ol”maktadır.

“Kendini bilmek” ihtiyacı ve arayışı ile gelişimini sürdüren insanın en son ulaşabileceği nokta; “kendini gerçekleştirme”dir. Belli bir aşamadan sonra en az (self'in) “kendiliğin” ne olduğu, “insanın kim olduğu” sorusu ve cevabı kadar; “kim olacağı” ve “nasıl olacağı” soru ve cevabı da insanı meşgul etmeye başlamaktadır. Psikolojiden felsefeye kadar birçok ilmî disiplin, araştırmalarıyla bu konu üzerinde durmuş; insanı araştırmış, bu zaman zarfında yapılan çalışmalarla da sorular hep diri kalmıştır.

Herkesin ve herşeyin içinde kendini bulmak ve kendine sahip çıkmak sadece insanın yapabileceği işler arasındadır. Her insan, insan ırkının tüm özelliklerinin temsilcisi; insan türünün özgül örneğidir. Bu düşünceyle Maslow da kendini gerçekleştirmiş insanları araştırmış, bir insanın başardığını, herkesin başarabileceğini düşünerek, insanın temelde ulaşabileceği ileri bir noktayı hedef haline getirmeye çalışmış, kendini gerçekleştiren insanları araştırarak bütün insanlığa bir model sunmak istemiştir.

Bu araştırmanın başında yola çıkan düşünce ise; aşkın ve mutlak bir varlık tarafından konulmuş dinî değer ve kuralların sistemli etkilerinin, insanın ruhsal hayatında olumlu değişiklikler yaparak, kişinin kendini bulmasına ve gerçekleştirmesine yardım edeceği düşüncesidir. Aşkın ve mutlak değerlerin kaynağı olarak din, insanın (İsrâ 17/70) hayatını düzenlemeyi; kişilik ve karakteri güçlendirip, olgunlaştırmayı; iç dünyasını huzura ulaştırmayı ister.

Bireyi; kendine özgü bir kişilik haline getiren ve diğer insanlardan farklı kılan doğuştan getirdiği ve sonradan güç ve yeteneklerini kullanabilme başarısıdır. İnanç, insanın içinde bulunan fitrî bir duygu, doğal bir kabiliyettir. Öyleyse kendi ihtiyaçlarının farkında olan ve bunları gidermeye çalışan, potansiyellerini keşfetme sürecinde ilerleme kateden insanın kendini gerçekleştirmiş insan konumuna yükselmesi, “inanma” yönündeki ihtiyaç, istek ve kabiliyetini de geliştirmesine bağlı gözükmektedir. Dinin amaç ve hedefleri ile insan doğası birbiriyle yakından ilişkilidir.

Kişilik gelişimi sürecinde, dindar olsun ya da olmasın, her kendini gerçekleştirmek isteyen insanın son hedefinin; kendi “birlik ya da bütünlüğüne ulaşma” istek ve ihtiyacı olduğunu belirtmemiz gerekir. Çünkü; dindar olsun ya da olmasın kendini gerçekleştirmek isteyen her insanın istediği en önemli şey; parçalanmış benliğinin, bedeninin ve hayatının parçalarını birleştirmek ve bütünleştirmek; eksik olanları tamamlamak; bilinmeyenlerini keşfetmek ve yük olanını çıkarmaktır. Dinin ise her konuda olduğu gibi bu konuda da insanlar için sonsuz bir kaynak, büyük bir destek olduğunu ileri sürmek aşırı bir iddia olmasa gerekir. İşte bu fikir de, bu araştırmanın hareket noktasını oluşturmuştur.

Bu zorlu çalışmada beni destekleyen başta danışman hocam Sayın Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLİ Bey'e, ilgi ve desteklerinden ötürü sevgili Dr. Nebile ASLAN ve Dr. Aliye ÇINAR'a, verilerin analizinde gösterdikleri yakın ilgi ve yardımlarıyla Dr. Halil Ekşi'ye; Yrd. Doç. Dr. İbrahim GÜNEY'e; EDAM'dan Mustafa OTRAR Bey'e; Dr. İbrahim GÜRSES'e; U.Ü. Din Psikolojisi Bölümü Doktora Öğrencisi Murat KAYACAN'a, özellikle maddî manevî katkılarıyla ile her zaman beni destekleyen ve yüreklendiren dostum Zeynep NEVZATOĞLU'na, her türlü teknik konuda çok yardımını gördüğüm Hüseyin KARABEY'e, gerek düşünce ve önerileriyle; gerek ilgi ve teşvikleriyle; beni yalnız bırakmayan ve buraya isimlerini sığdıramayacağım dostlarıma, bu araştırmaya katılarak büyük katkıda bulunmuş tüm öğrencilere teşekkürlerimi sunuyorum.

Ve tabi ki böyle bir yazıda haklarını iade ve ifade etmenin ötesinde önem ve değerlerini anlatmakta zorlandığım, aileme sadece teşekkürlerimi değil; bu çalışmadan duyduğum bütün mutluluğu sunuyorum.

Gülüshan GÖCEN

Gemlik, 2005

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VII
TABLolar LİSTESİ	X
KISALTMALAR	XV
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM: TEORİK ÇERÇEVE

I. TEMEL KAVRAMLAR	5
A. KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME KAVRAMI	5
1. Kendilik (Self) Kavramı	6
2. Kendini Gerçekleştirme Kavramının Doğuşu	9
3. İhtiyaçlar Hiyerarşisi	12
a) Abraham Maslow ve İhtiyaçlar Hiyerarşisi	12
b) Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisine Tenkit	15
4. Potansiyeller	17
5. Doruk Deneyimler ve Kendini Aşma	19
6. Kendini Gerçekleştirmiş İnsanların Özellikleri	20
a) Zamanı İyi Kullanma	24
b) Desteği İçten Alma	25
ba) Kendini Kabul	27
bb) Saldırganlık Eğilimlerini Kabul Etme	28
bc) Başkalarıyla Yakınlık Kurabilme	29
bd) Kendine Saygı	30
B. DİNİ HAYAT	32
1. İnançın Tanımı	32
a) İnançın İçeriği	33
aa) İnsanın Doğası-Yapısı	33
b) İrade Ve Özgürlük	34
c) Birlik ve Anlam Arayışı	36
2. İbadet	37
a) İbadetin Tanımı	37
b) İbadet ve İnanç İlişkisi	39
3. Dindarlık Tipleri	40

a) İçgüdümlü Dindarlık (Intrinsic Religiousness)	42
b) Dışgüdümlü Dindarlık (Extrinsic Religiousness)	42
c) Sorgulayıcı Yönelim (Quest Religion)	43
C. KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME DİN VE DINDARLIK İLİŞKİSİ	44
1. Kendini Gerçekleştirme ve Din	44
2. Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi	47
a) Kendini Gerçekleştirme ve İnanç	47
aa) İnanç ve Desteği İçten Alma	47
ab) İnanç ve Zaman Algısı	49
b) Kendini Gerçekleştirme ve İbadet	50
ba) İbadet – Desteği İçten Alma	50
bb) İbadet ve Zaman Kullanımı	52
c) Dini Sorgulayıcı Yönelim ve Kendini Gerçekleştirme	53
D. KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME VE AİLE	56
1. Ailede Eğitim	56
2. Din Eğitimi	59
II. KONU İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	61
A. YABANCI ÜLKELERDE YAPILAN ARAŞTIRMALAR	62
B. TÜRKİYE'DE YAPILAN ARAŞTIRMALAR	64

İKİNCİ BÖLÜM:

YÖNTEM

I. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ	68
A. ANA HİPOTEZ	68
B. ALT HİPOTEZLER	68
C. HİPOTEZLER	69
II. ARAŞTIRMANIN MODELİ	70
A. ARAŞTIRMANIN METODU	70
B. ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI	71
C. ARAŞTIRMANIN EVRENİ, ÖRNEKLEMİ VE SINIRLILIKLARI	72
D. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI	72
1. Kişisel Bilgi Formu	73
2. Dinî Yönelim Ölçeği	73
3. Kişisel Yönelim Envanteri	75
E. VERİ TOPLAMA SÜRECİ	76
F. PUANLAMA SİSTEMİ	77
G. VERİLERİN ÇÖZÜMÜ VE YORUMLANMASI	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

BULGULAR VE YORUMLAR

I. BULGULAR	80
A. ARAŞTIRMAYA KATILAN ÖĞRENCİLERE AİT DEMOGRAFİK BİLGİLER	80
1. Genel Olarak Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Bilgilerine Ait Bulgular	80
2. Ankete Katılan Grubun Sosyo-Demografik Yapısının Kendi İçinde Dağılımları ve Ortalamaları	83

3. Ankete Katılan Öğrencilerin Kendini Gerçekleştirme Ve Dinî Yönelim Boyutlarına İlişkin Ortalamalar ve Dağılımları	86
a) Kendini Gerçekleştirme Boyutlarına İlişkin Bulgular	86
aa) Zaman Boyutu	86
ab) Kendine Saygı Boyutu	87
ac) Kendini Kabul Boyutu	89
ad) Saldırganlık Eğilimlerini Kabul Edebilme Boyutu	91
ae) Başkalarıyla Uyum ve Yakın İlişkiler Kurabilme Boyutu	92
b) Ankete Katılan Öğrencilerin Dinî Yönelim Boyutlarına İlişkin Bulgular	94
ba) Dinî Sorgulama Boyutu	94
bb) İçgüdümlülük Boyutu	95
B. ARAŞTIRMADA KULLANILAN BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLERİN BAĞIMLI DEĞİŞKENLERE GÖRE DAĞILIMLARI	100
1. Araştırmada Kullanılan Bağımsız Değişkenlerin Bağımlı Değişken Dinî Yönelime Göre Dağılımı	100
2. Araştırmada Kullanılan Bağımsız Değişkenlerin Bağımlı Değişken Kişisel Yönelim Envanterine Göre Dağılımları	104
C. ARAŞTIRMADA KULLANILAN BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLERİN BAĞIMLI DEĞİŞKENLERLE İLİŞKİSİNE DAİR BULGULAR	106
1. Araştırmada Kullanılan Bağımsız Değişkenlerin Bağımlı Değişken Kişisel Yönelim Envanteriyle İlişkisine Dair Bulgular	106
2. Araştırmada Kullanılan Bağımsız Değişkenlerin Bağımlı Değişkenlerin Alt Boyutlarıyla İlişkisine Dair Bulgular	109
3. Araştırmada Kullanılan Bağımsız Değişkenlerin Bağımlı Değişken Dinî Yönelim Boyutlarıyla İlişkisine Dair Bulgular	121
a) Dinî Yönelim Boyutlarından İçgüdümlülük Boyutunun Bağımsız Değişkenlerle İlişkisi	121
b) Dinî Yönelim Boyutlarından Dışgüdümlülük Boyutunun Bağımsız Değişkenlerle İlişkisi	126
D. KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME ÖLÇEĞİ VE BOYUTLARI İLE DİNİ YÖNELİM ÖLÇEĞİ VE BOYUTLARI ARASINDAKİ İLİŞKİLERE AİT BULGULAR	132
1. İçgüdümlü Dinî Yönelime Göre Kendini Gerçekleştirme Ve Dindarlık Toplam Puanları Arasındaki İlişkilere Ait Bulgular	133
2. Dışgüdümlü Dinî Yönelime Göre Kendini Gerçekleştirme Ve Dindarlık Toplam Puanları Arasındaki İlişkilere Ait Bulgular	136
II. YORUM VE TARTIŞMALAR	138
SONUÇ VE ÖNERİLER	159
KAYNAKÇA	165
EKLER	177

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.a	Ankete Katılan Öğrencilerin Okullar Bazında Frekans Ve Yüzdeleri	80
Tablo 1.b	Ankete Katılan Öğrencilerin Yaşa Göre Frekans Ve Yüzdeleri	81
Tablo 1.c	Ankete Katılan Öğrencilerin Cinsiyet Bazında Frekans Ve Yüzdeleri	81
Tablo 1.d	Ankete Katılan Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Düzeylerine Göre Frekans Ve Yüzdeleri	82
Tablo 1.e	Ankete Katılan Öğrencilerin Ailede Aldıkları Eğitim Tarzlarına Göre Frekans Ve Yüzdeleri	82
Tablo 1.f	Ankete Katılan Öğrencilerin Ailelerinin Dindarlık Düzeylerine Göre Frekans Ve Yüzde Dağılımı	83
Tablo 2.a	Ankete Katılan Öğrencilerin Yaş Ortalaması, Standart Sapma, En Küçük ve En Büyük Değerleri	83
Tablo 2.b	Ankete Katılan Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre Ortalama, Standart Sapma, En Küçük ve En Büyük Değerleri	84
Tablo 2.c	Ankete Katılan Öğrencilerin Ailedeki Eğitim Tarzına Göre Ortalama, Standart Sapma, En Küçük ve En Büyük Değerleri	84
Tablo 2.d	Ankete Katılan Öğrencilerin Okullara Göre Ailedeki Eğitim Tarzının Dağılımı	84
Tablo 2.e	Ankete Katılan Öğrencilerin Okullarına Göre Ailedeki Din Eğitim Tarzı İçin Ortalama ve Standart Sapma, En Küçük Ve En Büyük Değerleri	85
Tablo 2.f	Ankete Katılan Öğrencilerin Okullarına Göre Ailedeki Din Eğitim Tarzının Dağılımı	85
Tablo 3.a-1	Ankete Katılan Öğrencilere Göre Zaman Boyutunun Aritmetik Ortalama, Standart Sapma, En Küçük Ve En Büyük Değerleri	86
Tablo 3.a-2	Ankete Katılan Öğrencilere Göre Zaman Boyutu İle Bulgular	86
Tablo 3.a-3	Ankete Katılan Öğrencilere Göre Kendine Saygı Boyutunun Aritmetik Ortalama, Standart Sapma, En Küçük Ve En Büyük Değerleri	87
Tablo 3.a-4	Ankete Katılan Öğrencilere Göre Kendine Saygı Boyutu İle İlgili Bulgular	87
Tablo 3.a-5	Ankete Katılan Öğrencilere Göre Kendini Kabul Boyutunun Aritmetik Ortalama, Standart Sapma, En Küçük Ve En Büyük Değerleri	89
Tablo 3.a-6	Ankete Katılan Öğrencilere Göre Kendini Kabul Boyutu İle Bulgular	89
Tablo 3.a-7	Ankete Katılan Öğrencilere Göre Saldırganlık Eğilimlerini Kabul Edebilme Boyutunun Aritmetik Ortalama, Standart Sapma Ve En Küçük En Büyük Değerleri	91

Tablo 3.a-8	Ankete Katılan Öğrencilere Göre Saldırganlık Eğilimlerini Kabul Edebilme Boyutu İle İlgili Bulgular	91
Tablo 3.a-9	Ankete Katılan Öğrencilere Göre Başkalarıyla Yakın İlişkiler Kurabilme Boyutunun Aritmetik Ortalama, Standart Sapma, En Küçük Ve En Büyük Değerleri	92
Tablo 3.a-10	Ankete Katılan Öğrencilere Göre Başkalarıyla Yakın İlişkiler Kurabilme Boyutu İle İlgili Bulgular	93
Tablo 3.b-1	Ankete Katılan Öğrencilere Göre Dinî Sorgulama Boyutunun Aritmetik Ortalama, Standart Sapma, En Küçük Ve En Büyük Değerleri	94
Tablo 3.b-2	Ankete Katılan Öğrencilere Göre Dinî Sorgulama Boyutu İle İlgili Bulgular	94
Tablo 3.b-3	Ankete Katılan Öğrencilere Göre Dinî İçgüdümlülük Boyutunun Aritmetik Ortalama, Standart Sapma, En Küçük Ve En Büyük Değerleri	95
Tablo 3.b-4	Ankete Katılan Öğrencilere Göre Dinî İçgüdümlülük Boyutu İle İlgili Bulgular	96
Tablo 3.b-5	Ankete Katılan Öğrencilere Göre Dinî Dışgüdümlülük Boyutunun Aritmetik Ortalama, Standart Sapma, En Küçük Ve En Büyük Değerleri	97
Tablo 3.b-6	Ankete Katılan Öğrencilere Göre Dinî Dışgüdümlülük Boyutu İle İlgili Bulgular	98
Tablo 4.a-1	Ankete Katılan Öğrencilerin Dinî Yöneline Göre Dağılımı	100
Tablo 4.a-2	Ankete Katılan Öğrencilerin Okullara Göre Dinî Yönelim Dağılımı	100
Tablo 4.a-3	Ankete Katılan Öğrencilerin Cinsiyete Göre Dinî Yönelim Dağılımı	101
Tablo 4.a-4	Ankete Katılan Öğrencilerin Ailelerinin Dindarlık Düzeyine Göre Dinî Yönelim Dağılımı	101
Tablo 4.a-5	Ankete Katılan Öğrencilerin Ailelerdeki İnsan Eğitimine Göre Dinî Yönelim Dağılımı	102
Tablo 4.a-6	Ankete Katılan Öğrencilerin Dinî Yönelimlerine Göre Kendini Gerçekleştirme Düzeyleri Arasındaki Dağılımı	102
Tablo 4.a-7	Ankete Katılan Öğrencilerin İbadetlerle İlgili Tutumlarına Göre Kendini Gerçekleştirme Düzeyleri Arasındaki Dağılımı	103
Tablo 4.a-8	Ankete Katılan Öğrencilerin Toplu Yapılan İbadetlerle İlgili Tutumlarına Göre Kendini Gerçekleştirme Düzeyleri Arasındaki Dağılımı	103
Tablo 4.a-9	Ankete Katılan Öğrencilerin Toplu Yapılan İbadetlerle İlgili Tutumlarına Göre Kendini Gerçekleştirme Düzeyleri Arasındaki Dağılımı	104
Tablo 4.b-1	Ankete Katılan Öğrencilerin Kişisel Yönelim Envanteri Düzeylerine Göre Dağılımı	104
Tablo 4.b-2	Ankete Katılan Öğrencilerin Kendini Gerçekleştirme Puanları İçin Ortalama, Standart Sapma, En Küçük Ve En Büyük Değerleri	105
Tablo 4.b-3	Ankete Katılan Öğrencilerin Kendini Gerçekleştirme Düzeylerinin Cinsiyete Göre Dağılımı	105

Tablo 4.b-4	Ankete Katılan Öğrencilerin Kendini Gerçekleştirme Düzeylerinin Okullara Göre Dağılımı	106
Tablo 5.a-1	Ankete Katılan Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkenine Göre Kendini Gerçekleştirme Puanları İçin Ortalama, Standart Sapma, En Küçük Ve En Büyük Değerleri	106
Tablo 5.a-2	Ankete Katılan Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkenine Göre Kendini Gerçekleştirme Puanları İçin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)	107
Tablo 5.a-3	Ankete Katılan Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkenine Göre Kendini Gerçekleştirme Puanları İçin Scheffe Testi Sonuçları	107
Tablo 5.a-4	Ankete Katılan Öğrencilerin Ailedeki Eğitim Tarzı Değişkenine Ve Aile Dindarlık Düzeyi Değişkenine Göre Kendini Gerçekleştirme Puanları İçin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları	108
Tablo 5.a-5	Ankete Katılan Öğrencilerin Cinsiyet Değişkenine Göre Kendini Gerçekleştirme Puanları İçin Bağımsız Grup T-Testi Sonuçları	108
Tablo 5.b-1	Ankete Katılan Öğrencilerin Genel Olarak Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkenine Göre Bağımlı Değişkenler Ve Alt Boyutları İçin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları	109
Tablo 5.b-2	Ankete Katılan Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Scheffe Testi Sonuçları	110
Tablo 5.b-3	Ankete Katılan Öğrencilerin Genel Olarak Okul Değişkenine Göre Bağımlı Değişkenler Ve Alt Boyutların Ortalama Puanları, En Küçük En Büyük Puanları Ve Standart Sapma Değerleri	111
Tablo 5.b-4	Ankete Katılan Öğrencilerin Genel Olarak Okul Değişkenine Göre Bağımlı Değişkenler ve Alt Boyutları İçin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları	112
Tablo 5.b-5	Ankete Katılan Öğrencilerin Okul Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Scheffe Testi Sonuçları	113
Tablo 5.b-6	Genel Olarak Ankete Katılan Öğrencilerin Ailelerindeki Eğitim Tarzına Göre Bağımlı Değişkenler Ve Alt Boyutların Ortalama Puanları En Küçük En Büyük Puanları Ve Standart Sapma Değerleri	114
Tablo 5.b-7	Genel Olarak Ankete Katılan Öğrencilerin Bağımsız Değişken Ailedeki Eğitim Tarzına Göre Bağımlı Değişkenlerin Ve Alt Boyutları İçin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)	115
Tablo 5.b-8	Ankete Katılan Öğrencilerin Ailelerinin Dindarlık Düzeyi Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Kruskal Wallis Testi Sonuçları	116
Tablo 5.b-9	Ankete Katılan Öğrencilerin Ailelerinin Dindarlık Düzeyi Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Mann-Whitney U Testi Sonuçları	117

Tablo 5.b-10	Ankete Katılan Öğrencilerin Ailelerinin Dindarlık Düzeyi Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Mann-Whitney U Testi Sonuçları	117
Tablo 5.b-11	Ankete Katılan Öğrencilerin Cinsiyet Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Ortalama Puanları ve Standart Sapma Değerleri	118
Tablo 5.b-12	Genel Olarak Ankete Katılan Öğrencilerin Ailelerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Bağımsız Grup T-Testi Sonuçları	119
Tablo 5.b-13	Genel Olarak Ankete Katılan Öğrencilerin Yaş Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları	120
Tablo 5.c-1	Dinî Yönelim Boyutlarından İçgüdümlü Yönelime Sahip Olan Öğrencilerin Toplam Dindarlık Puanlarının Okul Değişkenine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları	121
Tablo 5.c-2	Dinî Yönelim Boyutlarından İçgüdümlü Yönelime Sahip Olan Öğrencilerin Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanlarının Okul Değişkenine Göre Sheffe Testi Sonuçları	122
Tablo 5.c-3	Dinî Yönelim Boyutlarından İçgüdümlü Yönelime Sahip Olan Öğrencilerin Toplam Dindarlık Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları	123
Tablo 5.c-4	Dinî Yönelim Boyutlarından İçgüdümlü Yönelime Sahip Olan Öğrencilerin Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanlarının Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkenine Göre İçin Kruskal Wallis Testi Sonuçları	124
Tablo 5.c-5	Dinî Yönelim Boyutlarından İçgüdümlü Yönelime Sahip Olan Öğrencilerin Ailelerinin Dindarlık Düzeyi Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Kruskal Wallis Testi Sonuçları	124
Tablo 5.c-6	Dinî Yönelim Boyutlarından İçgüdümlü Yönelime Sahip Olan Öğrencilerin Ailelerinin Eğitim Tarzı Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutları İçin Kruskal Wallis Test Sonuçları	125
Tablo 5.d-1	Dinî Yönelim Boyutlarından Dışgüdümlülük Boyutunun Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanlarının Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları	126
Tablo 5.d-2	Dinî Yönelim Boyutlarından İçgüdümlü Yönelime Sahip Olan Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutları İçin Sheffe Testi Sonuçları	127
Tablo 5.d-3	Dinî Yönelim Boyutlarından Dışgüdümlülük Boyutunun Ailedeki Eğitim Tarzı Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları	128

Tablo 5.d-4	Dinî Yönelim Boyutlarından Dışgüdümlü Yönelime Sahip Olan Öğrencilerin Ailenin Eğitim Tarzı Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanlarının İçin Sheffe Testi Sonuçları	130
Tablo 5.d -5	Dinî Yönelim Boyutlarından Dışgüdümlülük Boyutunun Ailenin Dindarlık Düzeyi Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları	131
Tablo 5.d-6	Dinî Yönelim Boyutlarından Dışgüdümlü Yönelime Sahip Olan Öğrencilerin Ailenin Dindarlık Düzeyi Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Sheffe Testi Sonuçları	132
Tablo 6.a -1	Dinî Yönelim Boyutlarından İçgüdümlülük Boyutunun Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Pearson Çarpım Moment Korelasyon Katsayısı Sonuçları	133
Tablo 6.a -2	Dinî Yönelim Boyutlarından İçgüdümlülük Boyutunun Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının İle Toplam Puanları İçin Pearson Çarpım Moment Korelasyon Katsayısı Sonuçları	134
Tablo 6.b-1	Dinî Yönelim Boyutlarından Dışgüdümlülük Boyutunun Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının İle Toplam Puanları İçin Pearson Çarpım Moment Korelasyon Katsayısı Sonuçları	136
Tablo 6.b-2	Dinî Yönelim Boyutlarından Dışgüdümlülük Boyutunun Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Pearson Çarpım Moment Korelasyon Katsayısı Sonuçları	137

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.t.	Adı Geçen Tez
Ank.	Ankara
A.Ü.İ.F.	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
A.Ü.D.T.C.F	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Bas.	Basım
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
Ç.Ü.İ.F.D	Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
D.E.Ü.İ.F.D	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Din Eğt. Araş.	Din Eğitimi Araştırmaları
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
Eds.	Edisyon
EKEV	Erzurum Kültür Eğitim ve İlmî Araştırmalar Vakfı
H.Ü.	Hacettepe Üniversitesi
Haz.	Hazırlayan
Hak.	Hakkında
İSAV	İslâm İlimleri Araştırmaları Vakfı
İst.	İstanbul
karş.	Karşılaştırınız
mad.	Madde
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ü.İ.F.V.	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
O.M.Ü.	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
O.M.Ü.İ.F.D.	Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	Sayfa
S.D.Ü.İ.F.D	Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Sos. Blmler Enst.	Sosyal Bilimler Enstitüsü
S.Ü.İ.F.D.	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
sy.	Sayı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	Basım tarihi yok
U.Ü.	Uludağ Üniversitesi
vb.	Ve benzeri
Yay.	Yayımevi
y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

İnsan dünyaya geldiğinde gelişimini tamamlamış bir varlık olarak gelmez. İnsan bir arayıştır; bir buluştur ve insan bir keşiftir. Hacı Bayram Veli'nin “*sen seni bil sen seni*” ve Yunus Emre'nin “bir ben var benden içeru” diyerek dile getirdikleri gibi bir süreç geçirmek zorundadır ki bu süreçte her bir insana gelişmesi olası sayısız gizilgüçler verilir. Bütün insan olmak demek, kişiliğin gözardı edilmiş ya da gözönüne gelmemiş yanlarıyla uzlaşmaya varmak, ona verilen bu gizilgüçleri keşfeden insan olmak demektir.

İşte bu araştırmanın amacı da inanç ve ibadet boyutuyla dini benimseyip, onun insan modelini takip eden “dindar” insanların; hümanist psikolojinin öne sürdüğü kendinin farkında olan ve kendinin tamamına ulaşmaya çalışan “kendini gerçekleştirmiş insan” modeli ile bir ilişkisinin olup olmadığını araştırmaktır. “Dinin öngördüğü yaşam tarzını benimseyen dindar insanların dinî yaşayış düzeyleri ile kendini gerçekleştirmiş insan modelinin öne sürdüğü değerler arasında bir bağlantı bir etkileşim var mıdır?” sorusu bu çalışmanın cevaplamaya çalıştığı temel sorudur.

İnsanın doğasında bulunan kendini gerçekleştirme güdüsü, insanı ileriye doğru götüren bir gelişme eğilimidir. Her insanda gerçekleştirilmeyi, keşfedilmeyi ve sahiplenilmeyi bekleyen potansiyeller vardır. Ortalama bir yeteneği bile olsa, her insan bir kahramandır; çünkü varoluş gerçeğine anlam verebilme girişimi uğrunda azim ve tutkuyla savaşmaktadır.¹

İnsan olmanın en temel özelliği, dünyaya açık olmasıdır. İnsan olmak, dünya da olmaktır. Varoluşun kendini aşması, insan olmanın, ister gerçekleştirilecek bir amaç, ister karşılaşılabilecek insanlar olsun, kendini kendi dışında bir şeye veya birisine açma anlamına gelir.² Aslında her varlık özellikle de insan orjinal kalmak savaşındadır.³

Din de insan içindir; insanın mutlu, huzurlu, dengeli ve üretken bir yaşam sürmesi için insana yapılan ilahî bir yardımdır. Din, insana yeryüzünde kaybolmaması ve tükenmemesi için birtakım yön tabelaları, yol haritaları ve değerler sistemi sunarken; bütün bu yardımları, insanın gelişimsel yapısını gözönünde bulundurularak gerçekleştirir.

¹ FROMM, Erich, İnsan Bilgisi ve Hümanistik Planlama, (Çev. Acar DOĞANGÜN), Arıtan Yay., İst., 1998, s.70

² FRANKL, Victor, Duyulmayan Anlam Çığılığı, 4. Bas., (Çev. Selçuk BUDAK), Öteki Yay., Ank., 1999, s.43

³ ARVASI, S. Ahmet, Kendini Arayan İnsan, Babıali Kültür Yay., İst., 2001, s.29

Psikolojide üçüncü güç olarak bilinen hümanist psikolojinin çıkış noktası; insanın kendisi, gelişimsel yapısıdır. İnsanoğlunun kendini gerçekleştirmek için çabalaması; kendi içindeki potansiyeli farkedip, gerçekleştirmeye çalışması ve bu amaçla çıktığı yolda sürekli gelişme kaydetmesidir. Bu sayede yeryüzünde insan olma düzeyi yükselmiş ve bu şekilde medeniyetler doğmuştur.⁴

İnsanlığın tarihe bakıldığında da yüksek medeniyetlerin, zamanın gelişimini değil; her mekân ve zamanda insanın gelişimini takip ettiği görülecektir. Varolmak ve gelişmek, insan için içiçe geçmiş, aynı iki şeydir. Varolabilmek için, gelişmek zorunludur. Gerek fiziksel, gerek biyolojik evrende sürekli değişme ve gelişme vardır. İnsan, kendi varlığına katkıda bulunmayı ve değiştirmeyi bilinçli olarak sürdürebilen tek canlıdır.⁵ İnsan, insan olduğu için değerlidir ve bu haliyle büyük bir potansiyel, gelişmiş bir yapıdır ve yürünmeyi bekleyen zorlu bir sürecin başındadır.

İnsan, ne olduğunu; ne olması gerektiğini ve içinde gömülü duran güçlerini nasıl kullanacağını bilmemektedir; çünkü kendisine ait bilgisi çok azdır.⁶ Hristiyan teolog Tillich'e göre; insan henüz bitmemiş ve tamamlanması gereken bir iş, bir görev, cevaplanması gereken bir sorudur ve teolojinin işi de insanın bu sorusuna cevap vermektir.⁷ Çünkü insan; kendi kimliğini, hakikatini arayan ve de inanan, inanmak isteyen bir varlıktır.

Kişinin kendini gerçekleştirme süreci ile dinî yönelimini incelemeye alan bu araştırmanın birinci bölümünde; araştırmanın anahatlarını belirleyen kendini gerçekleştirme, dini inanç ve ibadet boyutuyla dinî hayat kavramları, çeşitli açılarla tanımlanmaya çalışılmıştır. Psikolojinin gelişimi içerisinde “self” kavramının doğumundan başlanarak, kendini gerçekleştirme kavramının doğuşuna kadar geçen süreç ve bu süreç içerisindeki bu sürece yön veren psikolog ve filozofların düşüncelerine yer verilmiştir. Daha sonra hümanist psikolojinin kurulmasıyla Maslow'un kendini gerçekleştirme kavramını en üst basamağına yerleştirdiği “ihtiyaçlar hiyerarşisi”, “insanın potansiyelleri” ve “doruk deneyimler” konusu ele alınmıştır. Maslow'un ve Rogers'ın kendini gerçekleştirmiş insan tanımları ve bu tanımlardan yola çıkılarak oluşturulan kişisel yönelim envanterinde yer alan; bu çalışmada da incelenen “Zamanı İyi Kullanma”, “Destegi İçten Alma”, “Kendini Kabul”, “Başkaları İle Yakınlık Kurma”, “Kendine Saygı”, “Saldırganlık Eğilimlerini Kabul Etme” boyutları da ayrı ayrı incelemeye tabi tutulmuştur.

⁴ GÜNGÖR, Erol, İslâm'ın Bugünkü Meseleleri, 12.Bas., Ötüken Yay., İst., 1998, s.254

⁵ DÖKMEN, Üstün, Evrenle Uyumlaşma Sürecinde Varolmak Gelişmek ve Uzlaşmak, 2.Bas., Sistem Yay., İst., 2000, s.19

⁶ FROMM, Erich, Kendini Savunan İnsan, (Çev. Necla ARAT), 9. Bas., Say Yay., İst., 2000, s.32

⁷ TİLLİCH, Paul, İmanın Dinamikleri, Ankara Okulu Yay., (Çev. Fahrullah TERKAN, Salih ÖZER), Ank., 2000, s.8

İnsan davranışını konu edinen psikolojinin ve inanma gibi insanın bütün yönlerine nüfuz eden bir olgudan etkilenmemesi mümkün değildir. Psikolojinin bir alt dalı olan din psikolojisi de insanın dinî yaşayış ve davranışlarını sergileme sürecinde insanın kişiliğinde oluşan yapılanma ve etkilenmeleri inceleyen bir bilim dalı⁸ olarak ortaya çıkmıştır. Dinî öğrenmek isteyen kişilerin önce kendini tanıması, bu yolla bizzat kendine, çevresindeki bireylere, topluma ve insanlığa yararlı davranışlarda bulunması doğaldır. Bu yüzden “Kendini bilen, Rabb’ini bilir” sözü, ilahiyat alanında eğitim alan insanları psikoloji ilmine yöneltmiş⁹ ve bugüne kadar bu sahada yapılmış birçok çalışmanın temel düşüncesini oluşturmuştur.

Kendini gerçekleştirme ve dinî hayat arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmanın birinci bölümünde yer verilen diğer kavramlar inanç, ibadet ve dindarlık tipleri de; “Dinî Hayat” başlığı içinde incelenmiştir. İnanç ve ibadet kavramları tanımlanmaya çalışılmış; inanma doğal bir kabiliyet; içten gelen istekle seçilen iradî bir talep ve insanın aradığı kimlik ve anlam olarak ele alınmıştır. Daha sonra da ibadet-inanma, düşünce-eylem ilişkisi ortaya konmuş; bunu yerine getirme bakımından çeşitlenen dinî hayatın farklı dindar tipleri, dinî yönelim ölçeğinin dini içten benimseme (içgüdümlü dindarlık), dini sosyal yönüyle benimseme (dışgüdümlü dindarlık) ve dini, toplumunda bulunduğu hâlini sorgulayarak yaşamına geçiren (sorgulayıcı yönelim) dindarlık tipleri ele alınmış ve bunlar konu çerçevesinde tanımlanmıştır.

Araştırmanın birinci bölümünde incelenen dışında; “Kendini Gerçekleştirme Din ve Dindarlık İlişkisi” ele alınmıştır. Kendini gerçekleştirme, iki ana başlık, “Zamanı Kullanma” ve “Desteği İçten Alma” boyutlarıyla; dinî hayat da; “inanç, ibadet ve sorgulayıcılık” olarak üç ana başlık altında incelenmiştir. Ayrıca birinci bölümün sonunda kendini gerçekleştirme konusuyla ilgili yurtiçi ve yurtdışında yapılan araştırmalar sunulmuştur.

Araştırmanın ikinci bölümü, araştırma da takip edilen metod ve yöntemlere; üçüncü bölümü ise yapılan alan araştırmasının bulgu ve yorumlarına ayrılmıştır.

Araştırmanın Amacı Ve Önemi

Birçok sosyal araştırmaya konu olan dindarlık ve kişilik ilişkisinde olduğu gibi kendini gerçekleştirme ve dindarlık olgularını ele alan bu çalışmada da sağlıklı ve samimi bir inanç ile dengeli bir kişilik gelişimi, kendini gerçekleştirme arasındaki olumlu ya da olumsuz etkileşimler araştırılmaktadır. Bu araştırmanın genel amacı, kişiliğin oluşumunda

⁸ HÖKELEKLİ, Hayati, Din Psikolojisi, 3. Bas., TDV Yay., Ank., 1998, s.7-8

⁹ ARMANER, Neda, Din Psikolojisine Giriş, Ayyıldız Matbaası, Ank., 1980, s.44-70

hayatla karşı karşıya olan insanın dindarlık yaşamını incelemek, insanlara sağladığı katkılarını ortaya koyabilmektir.

Kişinin kendini tanıması ve anlaması elbette ki yaşamın amacı; daha da genel bir ifadeyle belirtirsek, “gerçekten yaşamış” olmak için gereklidir. Çünkü; kendini gerçekleştirme, insanın kendini tamamlama, varoluşunun zenginliklerini ortaya koyarak işleme sürecini anlatmaktadır. Yeryüzüne geldiğinden beri insanın en temel ihtiyaç, istek ve görevi haline gelen kendini tanıma ve gerçekleştirme olgusunu araştırmak ve incelediği alan çerçevesinde birtakım bilgi ve bulgulara ulaşım, bunlarla insanlara yardımcı olmak, bu çalışmanın amacının yanı sıra önemini de belirlemektedir.

İnsanların yetenek ve kabiliyetlerini kullanmasını sağlayan dinî değerler, insanların yaşamdan zevk almasına, ruhen sağlıklı ve dengeli kişilikler bina etmesine yardımcı olmaktadır. Din, dünyada olan somut ya da soyut her nimet gibi insan için, insanın iyiliği, mutluluğu içindir. Bunun için dini hayatın insana kazandırdıkları üzerinde çalışma yapmak da ayrıca büyük bir değer ve önem taşımaktadır.

Dinî hayat, insanların farklı kendilikleri ve bütünlükleri ile her bireyde farklı derinlik ve rengiyle yaşanmaktadır. Bu farklılıkları incelemek ve tespit etmek isteyen din psikolojisi, bu yönde yaptığı çalışmalarıyla insanı ve onun kişiliğini anlama çabasında olan psikoloji ilmine yardımcı olmaktadır. Toplumda kendini gerçekleştirmiş, başarılı kimselerin barındırdıkları inanç ve bu inancın verdiği güç de incelenmeye değer ayrı bir olgudur. Çünkü insanın “insan olarak” değerini ve yaşam kalitesini artırma konusunda böyle bir çalışma yerelde toplumun; genelde insanlığın gelişimi için bilgi sağlayacaktır.

Elbette burada din, psikolojiye indirgenmemekte ve psikoloji tarafından da tamamen izah edilmeye çalışılmamaktadır. Çünkü; dini anlayışın ve yaşantının psikolojik yorumu, yararlı hatta eğitici olsa da dini tek başına tanımlayamamaktadır.¹⁰

Bu araştırma, kullandığı bilgi toplama araçları ile de benzer çalışmalardan farklıdır. Dindarlık düzeyinin belirlenmesi için kullanılan Allport-Ross Dini Yönelim Ölçeği; kişinin dini inanç ve uygulamalarını sayısallaştırarak, düzeylere ayırmanın ötesinde; içselleştirip içselleştirmeme bakımından ölçmektedir. Dinin kişilik içindeki derinliğini de kavramaya çalışan böyle bir çalışmada Dini Yönelim Ölçeği, özellikle tercih edilmiştir.

Ayrıca bu çalışma kişisel yönelim envanterinin özellikle “Zamanı İyi Kullanma”, “Destegi İçten Alma”, “Kendini Kabul”, “Başkaları İle Yakınlık Kurma”, “Kendine Saygı”, “Saldırganlık Eğilimlerini Kabul Etme” boyutlarını ele alarak inceleyen bir araştırma olmasıyla da kendi sahasında “ilk” çalışma olma özelliğini taşımaktadır.

¹⁰ RASMUSSEN, David, “Yapısal Hermenötik Ve Felsefe”, (Ed. Constantin TAOCU), Din Ve Fenomenoloji, (Çev. Havva KÖSER), İz Yay., İst., 2000, s.32-33

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE

I. TEMEL KAVRAMLAR

A. KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME KAVRAMI

Kendini gerçekleştirme, “self-actualization”; insanın kendini (self) tamamlaması (actualization), “kendisi” olmasıdır. Kendini gerçekleştirme aynı zamanda kişinin olması gereken seviyeye/kıvama gelebilme çabası ve bu esnada geçen süreçtir. Kendini gerçekleştirme, kişinin hem kendini bulma serüveni içinde gerçek kimliğine ulaşmak ve içindeki aradığı bütünlüğe erişmek için atılmış önemli bir adım; hem de bu yolda nihai hedefi “kendi”ne doğru mesafe katettiren, gelişimsel bir yürüyüştür.¹¹

Kendini gerçekleştirme, yetenekler, hedefler, yetiler de dahil olmak üzere bireyin bütün yanlarının dengeli ve uyumlu gelişiminin sağlanması; yapısal ve kişisel potansiyellerin gerçekleştirilmesidir.¹² İnsanın kendini gerçekleştirmesi, kendi topraklarında varolan cevherlerini yani insan olma potansiyelini ortaya çıkarması demektir.¹³

Kendini gerçekleştirme, çeşitli bakış açılarıyla, farklı tasvir ve tanımlarla anlatılmaya çalışılmışsa da, hümanist psikolojinin manevi babası olarak adlandırılan Abraham Maslow tarafından detaylı bir şekilde ele alınmış ve ilk kez “self-actualization” şeklinde tanımlanarak; “yetenek, kapasite ve gücün son noktasına kadar geliştirilip, bunlardan yararlanılması ve uygulamaya konulması” olarak ifade edilmiştir.¹⁴

Maslow’un kendini gerçekleştirme teorisini oluşturan ihtiyaçlar hiyerarşisinin zirvesinde en son olarak ulaşılan “kendini gerçekleştirme ihtiyacı”, temel bir ihtiyaçtır. Kendini gerçekleştirme, sağlık peşinde koşma, kimlik ve özerklik arama ve kemâle erme yönünde bir çabadan ibarettir. Çünkü insan, kendini gerçekleştirme ödevinde olan bir varlıktır.¹⁵

İnsanın gelişimi, sahip olduğu potansiyeller, kendini keşfetmenin getirdiği merak ve heyecan ve insanın arzuladığı bütünlük isteği, hemen hemen bütün psikolog hatta

¹¹ MASLOW, Abraham, İnsan Olmanın Psikolojisi, (Çev. Okan Gündüz), Kuraldışı Yay., İst., 2001, s.122

¹² BUDAK, Selçuk, Psikoloji Terimleri Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yay., Ank., 2000, s.580

¹³ ÖZDOĞAN, Öznur, “Kendini Gerçekleştirme Açısından İnsan-Din İlişkisi”, A.Ü.İ.F.D., c.37, Ank., 1999, s.359

¹⁴ MASLOW, A., Motivation And Personality, 2. Bas., New York, Harper, 1970, s.123

¹⁵ SAYAR, Kemal, İnsan Olmak Cesareti, İz Yay., İst, 1997, s.103

filozofların ilgisini çeken ve üzerinde çalıştıkları bir konu olmuştur. Kendini gerçekleştirme de birçok psikolog, filozof ve araştırmacının doğrudan ya da dolaylı olarak üzerinde önemle durdukları konular arasındadır.¹⁶ Örneğin; Adler, kendini gerçekleştirme; “mükemmellik (perfection), bütünleşme (integration)”, “özgürlüğünü gerçekleştirme” olarak tanımlarken; Allport, “kendini nesnelleştirmek (self-objectification)”, “ego genişletme (ego-extension)” olarak; Rollo May, “potansiyelleri gerçekleştirme” olarak tanımlamıştır.

Goldstein, kendini gerçekleştirme, “insan tabiatının yaratıcı eylemi” olarak tanımlarken; Rogers, kendini gerçekleştirme sürecinin hayatın amacı olduğunu, insanın doğuştan getirdiği en güçlü güdünün bu olduğunu vurgular. Binswanger, “otantik kişi”; Charlotte, “potansiyellerin tamamlanması”; Combs ve Syng, kendini gerçekleştirme; “yeterli kişilik (adequate person), “olumlu benlik”, “kendini kabul” olarak görmektedir. Rotter ve Shostrom ise, “kendiliğindelik”, “içten denetimlilik”, “sorumluluk yüklenme” olarak; Lecky, “benliğin tutarlılığı”; Frankl, “insanın hayatının anlamını araması” olarak tanımlamıştır.

Maslow, bütün bu yapılan kendini gerçekleştirme tanımlarını, iki grupta toplamaktadır. Maslow’a göre birinci grupta; kişinin sahip olduğu gizil kapasite ve güçlerin herbirinin “tam işlerlilik” kazandığı, benlikte bütünleşmenin olduğu, olumlu benlik sürecini ele alanlar tanımlar; ikinci grupta ise kişinin hastalık, insanî ya da kişisel kapasitesinin yitirilmesi ya da azalması gibi farklı nedenlerle, bilinç, gelişme ve bütünleşmenin olmadığı, insanî yaşayışın en alt düzeyini ele alan tanımlar yer almaktadır.¹⁷

Yapılan bütün tanımlarda dikkat çeken en önemli nokta; benliğin (self’in) birliği, eksiklerin bulunarak benliğin tamamlanması (self-actualization), gizil olan potansiyellerin ortaya çıkarak benliğin bütünleşmesidir. Bir diğer dikkat çeken önemli nokta ise; herbir tanımın “self” kavramı üzerinden inşa edilmesidir. Bunun için kendini gerçekleştirme (self-actualization) kavramına temel oluşturan “self’in ne olduğunun ortaya konup; açık ve net bir şekilde anlaşılması için öncelikle gerçekleştirilmek istenen “self” kavramının ne olduğunun tanımlanması gereklidir.

1. Kendilik (Self) Kavramı

“Self” (benlik), kelimesinin “rüzgâr, soluk, gölgeleme, gölge, ruh, zihin, evrensel öz, kıvılcıdamayan ama hareket ettirici tinsel öz, iyi ve kötünün yeri, bir üst yapı”¹⁸ gibi

¹⁶ YÜCE, Sema, Grupla Psikolojik Danışmanın Üniversitede Okuyan Kız ve Erkek Öğrencilerin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), H.Ü. Sos. Bilimler Enst., Ank., 1987, s.24-27; ÖZDOĞAN, Öznur, Dindarlıkla İlgili Bazı Faktörlerin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), A.Ü. Sos. Bilimler Enst., Ank., 1995, s.43-46

¹⁷ MASLOW, İnsan Olmanın Psikolojisi, s.205

¹⁸ HAMILTON, N.G., “The Self The Self And Others”, (Çev.Tunç Alkın), Türk Psikiyatri Dergisi, c.4:, sy. 3, Ank., 1993, s.229

anlamları vardır. Benlik, insanın derinliklerinde bulunan, kişinin öznel ve sadece kendine özgü kısmı olan,¹⁹ kişiliğin özü ve temelidir.

Benlik, kişinin kendine ilişkin algılarını, düşüncelerini, duygularını sentezleyen, bütünleştiren, sosyal etkileşimle şekillenen,²⁰ kendine ilişkin imajı, kişiliği²¹ olarak da tanımlanır. Bu benlik tasarımları, bilinçli ve bilinçdışı tasarımlardır. Bazen kişi, yer; bazen bir imgeyse de aslında her zaman bir “içsel simge”dir; çünkü, daha önce de belirtildiği gibi benlik, kişiye özgüdür.²²

Benlik, bireyin kendinde belirgin olan veya olmayan bütün potansiyellerini içinde barındıran ve onu diğer insanlardan başka kılan yapıdır. Bir anlamda kimlik yaşantısı olan bu yapı, aynı zamanda kişinin *kendi varlığının farkında olması* anlamına gelir.

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli ve en belirgin özelliklerinden biri de “kendinden haberdar” olmasıdır ki benlik, kişinin kim olduğu konusundaki düşüncelerinin ve kendi hakkındaki değerlendirmelerinin tümüdür. Bireyin ideallerinin bir organizasyonu;²³ kendi özelliklerine, yeteneklerine, değer yargılarına, emel ve ideallerine ilişkin kanılarının dinamik bir örüntüsüdür.²⁴

Benlik kavramı, bireyin kendini algılamasına, değerlendirmesine ilişkin geliştirdiği görüşler olarak da tanımlanabilir. İç varlığın bütününe teşkil eden benlik, kişilik gibi karmaşık bir kavramdır. “Ben neyim?”, “Kimim?” gibi insanı tanımlayıcı, açıklayıcı, bağlayıcı hatta kuşatıcı soruların cevaplarını içerir.

Benliğin oluşumu ve yapısı hakkında farklı buna benzer pek çok görüş mevcuttur. Örneğin, benliği bir ilizyon, bir yanılsama, bir kurgu olduğunu ileri süren materyalist ve indirgemeci zihin felsefecilerinin yanında; benliği yalnızca beynin nöro-kimyasal yapısına indirgemekte olan görüşler de bulunmaktadır.²⁵ Aslında benlik, kişinin kendisini, çevresinden ayıracak birçok ayrışmalar yapması ile başlar. İnsan, kendisiyle; fiziki ve sosyal çevresi ile etkileşime girer, kendisine ait birtakım duygu, değer ve kavramlar sistemi oluşturur²⁶ ve kendisinde kendi ile ilgili bir veri tabanı oluşturur. Yani benlik, *insanın kendini tanıma ve değerlendirme biçimi*, kişiliği ile ilgili kanılarının toplamıdır.²⁷ Farklı şekillerde tanımlanmaya çalışılan benlik, temelini kişinin kendi hakkındaki olumlu ve olumsuz yaşantılarından alır.²⁸

¹⁹ KULA, Naci, Kimlik ve Din, Ayışığı Yay., İst., 2001, s.42

²⁰ TAN, Hasan, “Akademik Psikoloji’de Ego ve Benlik (Self) Kavramı”, H.Ü. Sos. Bilimler ve Beşerî Bilimler Dergisi, c.II, sy.1, Ank., 1970, s.13

²¹ BUDAK, a.g.e., s.124

²² HAMİLTON, a.g.m, s.230

²³ KULAKSIZOĞLU, Adnan, Ergenlik Psikolojisi, Remzi Kitabevi, İst., 2003, s.113

²⁴ BAYMUR, Feriha, Genel Psikoloji, 14.Bas., İnkilâp Yay., İst.,1978, s.264-265

²⁵ KARA, Hayrettin, “Bilinç, Benlik ve Ölüm Farkındalığı”, Bilge Adam Dergisi, c.2, s.7

²⁶ Bkz. TAN, a.g.m., s.14

²⁷ KULA, a.g.e., s.42

²⁸ ONUR, Bekir, Gelişim Psikolojisi, 5.Bas., İmge Kitabevi, Ank., 2000, s.105

Psikolojinin bir yüzyıllık tarihi boyunca gündemde hep taze kalan benlik kavramını ilk kez etraflı bir şekilde inceleyen William James, 1890 yılında yayınlanan “*Principles of Psychology*” adlı kitabında “self” ve “ego” terimleriyle benlik kavramından bahsederek bu konuyla yakından ve sistemli bir şekilde ilgilenen ilk psikolog olmuş²⁹ ve aynı zamanda da modern psikolojinin dikkatini “benlik” konusuna çekerek, daha geniş çalışmalar yapılmasına öncülük etmiştir.

James’a göre “self” benlik, bireyin ruhsal dünyasının merkezi; kendimizi yaşantılamaya biçimimizi örgütleyen psikolojik bir yapıdır. James, benliği “Bilen Benlik” (self as knower) ve “Bilinen Benlik” (self as known) olarak iki boyutta ele almakta ve bilimin konusunun ise “Bilinen Benlik” olmasının zorunlu olduğunu belirtmektedir.³⁰ O’na göre insanın bedeni, giyecekleri, ailesi, evi, malı-mülkü, “*maddi benliği*”ni; arkadaşlarından edindiği kendisi hakkındaki bilgiler “*sosyal benliği*”ni; içsel veya öznel varlığı, psişik yetenek veya eğilimleri “*manevi benliği*”ni oluşturmaktadır. Kişisel birlik olan “*saf benlik*” ise tamamen psikolojinin konusu dışındadır. Kısaca James, benliğin en geniş anlamıyla, kişinin kendinin olduğunu söyleyebileceği, “ben, bunların hepsiyim, bunların hepsi, benim” diyebileceği her şeyin toplamı³¹ olduğunu belirtmektedir.

James’tan sonra “benlik” ile ilgili çalışmaları ilerleten ve geliştiren Allport da benliği, varlığın en sıcak, en temel, en mahrem bölgesi olarak tanımlar. O’na göre benlik; bütün davranışları, bilinç hayatını içine alacak kadar genişleyebilir, bazen de olup bitenlerden kişiyi haberdar etmeyecek kadar yön değiştirebilir.³²

Kendi dünya görüşünü benlik kavramı üzerinden kuran Muhammed İkbâl’e göre ise benlik (hodi), insandaki arzuların, uğraşların, gayretlerin, kararların, hareketin ve kişilik gelişiminin dinamik merkezidir. İkbâl’in “ben” kelimesiyle anlatmak istediği şey; insanın kendi varlığını tanıması, kendine güvenmesi ve dayanması, kendi kendine saygı duyması, kendi imkân ve kabiliyetlerini ortaya koymasındır ki bunlar insan ve hayatı için son derece önemlidir.³³

Bütün bu kuramsal ve genelleyici teorilere dayanarak benliği (self) tanımlamak, benlik tanımının en başta dendiği gibi teorilere dayanamayacak kadar göreceli, istisnâî, ve kuraldışı bir fenomen olması nedeniyle zordur. Çünkü insan ırkı dıştan bakıldığında sayılabilir görünse de aynı şekilde tekrar eden bir birim değil, her bünyede tek ve herbir üyesi farklı olan bir yapıdır.³⁴

²⁹ TAN, a.g.m., s.5

³⁰ BACANLI, Hasan, Sosyal İlişkilerde Benlik-Kendini Ayarlama Psikolojisi, MEB Yay., İst.,1997, s.6; MEHMEDOĞLU, Yurdagül, Erişkin Bireylerde Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi, Rağbet Yay., İst., 2001, s.10-11

³¹ WULFF, M. David, “The Psychology Of Religion: An Overview”, (ed. Edward P. SHAFRANSKE), Religion And The Clinical Practice Of Psychology, American Psychological Association, Washington, .. 1996, s.53

³² TAN, a.g.m., s.8

³³ AYDIN, Mehmet Sait, “İkbâl’in Felsefesi’nde İnsan”, A.Ü.İ.F. Dergisi, c.XXIX, Ank., 1987, s.83

³⁴ JUNG, C.G, Keşfedilmemiş Benlik, (Çev. Barış İLHAN), İlhan Yay., İst., 1999, s.51-52

2. Kendini Gerçekleştirme Kavramının Doğuşu

Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında ünlü psikiyatrist Sigmund Freud'un öncülüğü ile kurulan psikanalitik teori, insanı iki güç -kendini koruma ve cinsel dürtülerin- yönettiği kapalı bir sistem olarak görmekte, ruhsal yaşamın biyolojik temellerine dikkat çekmektedir.³⁵ İnsanın davranışlarını deterministik bir bakış açısıyla ele almakta ve daima biyo-psikolojik nedenleri olduğunu iddia etmektedir.³⁶

Psikanalitik teori, akıl ve ruh hastalıklarının nedenlerini araştırırken, bilişaltını keşfetmiş, insanın ruhsal yaşamının temelini biyolojik olduğunu öne sürmüştür. Psikanalistler de davranışlarda güdülerin oynadığı önemli role dikkat çekmiş; "libido" adını verdikleri büyük oranda cinsellikten güç alan yaşam güdüsü ile saldırganlık ve yıkıcılık güdüsünü içeren ölüm güdüsüne (thanos) değinmişlerdir.

Freud'un insanı, hem fizyolojik olarak tahrik edilebildiği için; hem de psikolojik olarak istenen her yöne motive edilebildiği için "makine insan"dır. Bilinçdışı alanındaki ihtiyaçlar ve istekler, bastırılmış düşünce ve davranışlara yön vermektedir.³⁷ Bu makine insan aynı zamanda hem dürtülerinin tatmini için; hem de kendini korumak için³⁸ başkalarına ihtiyacı olan sosyal bir varlıktır.³⁹

Watson, Pavlov, Dashiell gibi bilim adamlarının öncülük ettiği psikoloji de "ikinci güç" olarak bilinen başka bir grup, davranışçı psikologlar ise; insan davranışlarının incelenmesinde gözlenebilir, ölçülebilir fenomenlere önem vermişler; istatistiksel metodlarla hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalardan bilgi toplayarak "gelişmiş insan" yerine; "uyumlu ve ortalama insan" üzerine çalışmalar yapmışlardır.⁴⁰ İnsan tabiatını değiştirip, varolan toplumun biçimine sokan dış çevreye büyük önem veren Davranışçılar'a göre, insan davranışlarının amacı; dürtülerin meydana getirdiği gerilimi azaltmaktır.⁴¹

Freud'un öncülüğünde kurulan psikanalitik teorinin insanın tabiatını aslen kötü olarak gören; ancak kişiliğin ayarlamalarıyla uyumunu sağlayabilen, toplum içinde sağlıklı gibi görünen, ortalama ve uyumlu insan tanımlaması, davranışçı psikologlarınsa; insana, gözlenen ama sorgulanmayan bir obje olarak yaklaşmaları, yeni teorilerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Psikanalitik teori ve süreç içinde yetişmiş olmasına rağmen Freud'un insanın bilinç-altı dürtülerine ağırlık veren, hayatın amaç ve hedeflerini ihmal eden görüşüne karşı

³⁵ FREUD, Sigmund, *Haz İlkesinin Ötesinde Ben ve İd*, Metis Yay., İst., 2001, s.78

³⁶ BAYMUR, a.g.e., s.294

³⁷ GENÇTAN, Engin, *Psikanaliz ve Sonrası*, 9.Bas., Remzi Kitabevi, İst., 2000, s.22

³⁸ FREUD, Sigmund, *Psikanaliz Üstüne*, (Çev. Avni ÖVEŞ), Say Yay., İst., 1993, s.99

³⁹ FROMM, İnsan Bilgisi Ve Hümanist Planlama, s.66

⁴⁰ MASLOW, A., *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*, (Çev. H. Koray SÖNMEZ), Kuraldışı Yay, İst.,1996, s.9

⁴¹ KUZGUN, Yıldız, "Kendini Gerçekleştirme", A.Ü.D.T.C.F. Felsefe Araştırmaları Enst. Dergisi, c.X, 1972, s.168

çıkarak⁴², tam olarak adını “kendini gerçekleştirme” olarak adlandırmasa da anlattıklarıyla bu kavramdan ilk kez bahseden Carl Gustav Jung’a göre “self”, bilinç ve bilinçdışı çevreyen bir çember ve de aynı zamanda o çemberin merkezidir.⁴³ Yani Jung’un “self” tanımı, Freud’un savunmaya ve uyuma yönelik olan ben (ego) kavramından farklı olarak kişinin kendinin farkına varmasını sağlayan bir bilinçliliğin yanı sıra; kişinin dış dünya ile uyumuna ek olarak kendiyile de uyum içinde olmaya çalışan, gelişime ve ilerlemeye dönük bir (self) “kendilik” tanımıdır.

Jung’a göre; kendilik (self), aynı zamanda tümüyle bir insanı temsil etmektedir. Kendilik (self), türlerin asırlardır sahip olduğu bütün yetenekleri doğal olarak içeren ve benliğin üzerinde konumlanan bir yapıdır. Çünkü insan, yalnızca kitle içerisinde bir sayı değil; aynı zamanda ırkının önemli bir tamamlayıcısıdır. Yani insan kendini tamamladığında ırkını da tamama erdirme konusunda bir gelişme, bir mesafe katettirmiş olacaktır. Zaten Jung da, “bireyselleşme” kavramını; insanın kendini gerçekleştirmek için; hem bireysel hem de kolektif anlamda kendi niteliklerini geliştirmek ve sergilemek için uzun ve emek dolu bir sürece kendi isteği ile aldığı ahlâki bir kararlar girmesi olarak açıklamaktadır.⁴⁴

Jung’a göre gelişimin amacı; harmonik, dengeli, olgun bir benlik geliştirmek, hayatın amacı ise⁴⁵; insanın kişisel potansiyelinin bilincine varıp, özüyle kavradığı gerçeğin peşine düşüp, kendi açısından kusursuz bir insan olmaya çabalamaktır.

İlk kez Jung’la ortaya konan kendini gerçekleştirme kavramı, hümanist psikoloji tarafından olgunlaştırılıp, kuramlaştırılmıştır. Hümanist Psikoloji, Abraham Maslow, Carl Rogers, Charlotte Bühler gibi psikologlar tarafından o dönemde varolan mekanik yaklaşıma sahip olan psikanaliz ve davranışçılığa alternatif olarak geliştirilen⁴⁶, insanın bilinç deneyimlerini, doğasının bütünlüğünü, yaratıcı gücünü, fenomenolojik bir yaklaşımla incelemek isteyen psikolojik bir kuramdır.⁴⁷

Hümanist psikolojide insan, hızını kendinden alan oluşum halinde bir varlıktır.⁴⁸ 1960’ların başında diğer yaklaşımlara tepki olarak ortaya çıkan insancıl psikolojinin temel noktası insandır; konusu ise hastalıklardan çok, sağlıktır. Kendini gerçekleştirme güdüsü merkezinde gelişen hümanist psikoloji, kendisini gerçekleştirmeyi başarabilen bireyler hakkında çalışmalar başlatarak; insanın kendisini tanımlamasını, ilgilerini öğrenmesini ve

⁴² KUZGUN, a.g.m., s.170

⁴³ FORDHAM, Frieda, Jung Psikolojinin Anahatları, (Çev. Aslan YALÇINER), 5. Bas., Say Yay., İst., 2001, s.79

⁴⁴ JALONDE, Jacobi, C.G. Jung Psikolojisi, (Çev. Mehmet ARAP), İlhan Yay., İst., 2002, s.144

⁴⁵ STEVENS, Anthony, Jung, (Çev. A. ÇAYIR), Kaknüs Yay., İst., 2001, s.28

⁴⁶ CEVİZCİ, Ahmet, “Hümanistik Psikoloji” mad., Felsefe Sözlüğü, 2. Bas., Ekin Yay., Ank., 1996, s.344

⁴⁷ SCHULTZ, Duane, P - SCHULTZ, Sdney Ellen, Modern Psikoloji Tarihi, (Çev. Yasemin ASLAY), Kaknüs Yay., İst., 2001, s.521

⁴⁸ BAYMUR, a.g.e., s.297

kendisinde varolan potansiyelin farkına varmasının yollarını bulmayı kendisine hedef edinmiştir.⁴⁹

Bütün fikir akımları ve bilim dallarının Varoluşçu Felsefe'den etkilendiği o dönemde hümanist psikoloji de büyük oranda bu fikir yapısından etkilenmiştir.⁵⁰ Hümanist psikolojinin “kendini gerçekleştirmiş insan” kavramını “otantik varoluş” olarak tanımlayan varoluşçu psikoloji ve psikiyatri de “Otantik Varoluş”; kişinin sosyal çevresinin egemenliği altına girmeden, sahip olduğu potansiyeli (gizil güçleri) kullanmasıyla mümkündür.⁵¹

“Otantik olmak” üç ögeyi kapsamaktadır. Bunlar kişinin sahip olduğu gerçek potansiyeli (gizil güçlerini) fark etmesi ve ifade etmesi, görünürün altındaki duyguları ve isteklerini fark etmesi ve ifade etmesi; sonuncu olarak da potansiyelini, duygularını, isteklerini fark etmesi ve yaşama geçirmesidir.⁵²

Bir anlamda varoluşçu felsefenin “otantik varoluş”u, kişinin görünürün altında varolan iç güçlerini, potansiyelini, zihinsel kapasitesini, doğallığını, duygularını, isteklerini fark etmesi ve bunları aslına uygun olarak yaşama geçirmeyi öngörmesiyle hümanist psikolojinin kendini gerçekleştirmiş insan tanımının oluşmasına alt yapı oluşturmuştur.⁵³ Kendini gerçekleştirme de, “Otantik Varoluş” gibi kişilik gelişiminde tamamen olumlu bir süreci temsil etmektedir.

Varoluşçu Felsefe'de de insanın temel fizyolojik ihtiyaçları inkar edilmemekte bununla birlikte davranışların asıl amacı ve hedefi olarak, “kendini gerçekleştirme” ya da “otantik varoluş” gösterilmektedir. Hümanistik psikolojide de insanı davranışa sevk eden en önemli güdü, “kendini gerçekleştirme” güdüsüdür. Fizyolojik ihtiyaçlar yadsınmamakla birlikte, hümanistik psikolojiye göre insan; kendini gerçekleştirme, kendi duygu ve ihtiyaçlarına göre yaşama ve sahip olduğu gizil güçlerini gerçekleştirme ihtiyacı ve isteği içindedir.⁵⁴

İnsanı davranışa sevk eden “en önemli güdü” bulunduktan, “insanın en önemli ihtiyacı nedir?” sorusu yanıtlandıktan sonra; “insanı bu en üst isteğine erdiren ya da bu en üst istekten ayrı koyan şey ya da şeyler nedir?” sorusu ortaya çıkmıştır. İnsan bilgilenmek, saygı görmek- göstermek, güzel olmak ve güzeli bulmak ihtiyacındadır; bu ihtiyaçlarının süreklilik arz etmesi ve giderilmek istenmeleri, kişiyi doğal bir seyir içinde gelişime zorlayıp⁵⁵, canlı ve aktif kılmaktadır.

⁴⁹ WALSH, N. Roger – VAUGHAN, F., Ego Ötesi, (Çev. Halil EKŞİ), İnsan Yay., İst., 2001, s.20

⁵⁰ GÖKA, Erol, Psikiyatri Ve Düşünce Dünyası Arasında Geçişler, Vadi Yay., Ank., 1996, s.103-104

⁵¹ GÜLEÇ, Cengiz, “Hümanistik Psikoloji Açısından Kaygı Sorunsalı Ve Kendini Gerçekleştirme Kavramı”, Doğu-Batı Dergisi, sy.2, Ank., 1999, s.160

⁵² SARTRE, Jean Paul, Varoluşçuluk, (Çev. Asım BEZİRCİ), 15. Bas., Say Yay., İst., 1999, s.62-65

⁵³ DÖKMEN, a.g.e., s.251

⁵⁴ KUZGUN, Yıldız, “Ana-Baba Tutumlarının Bireyin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi”, H.Ü. Sos. Ve Beşeri Bilimler Dergisi, c.5, sy.1, Ank., 1973, s.65

⁵⁵ MEHMEDOĞLU, a.g.e., s.32

Hümanistik psikologlar fizyolojik ihtiyaçların önemini inkâr etmemekte, hatta bunları temel saymakla birlikte, insanın sadece biyolojik varlığını sürdürme çabasında olan bir varlık olmadığı, insan olarak daha üst düzeyde bazı ihtiyaçları olduğu görüşündedirler. Bu üst düzeydeki ihtiyaçların en önemlisi, kendini gerçekleştirmedir. Yani insan, kendi duygu ve ihtiyaçlarına göre yaşama ve sahip olduğu gizil güçleri gerçekleştirme çabasıdadır.⁵⁶

Üçüncü psikolojinin diğer önemli bir özelliği de, insanın “yüksek doğası”nı ortaya koyma amacında oluşudur.⁵⁷ İnsanın kendi sahip olduğu varlık şartlarının ne olduğunu bilmek istemesi, öz şartlarına dair bir bilgi geliştirmesi, varlık sınırının dokunduğu üst ve alt sınırları tanımasıyla yakından alakalıdır. İnsanoğlu en alt ve en üst sınırın hangi nokta olacağına dair bir merak duygusunu bünyesinde barındırmaktadır⁵⁸ ki bu merak insanın bilincinin sürekli açık tutmakta, hayatını anlamlı yapmaktadır.

Üçüncü psikoloji olarak da bilinen hümanist psikolojisi sayesinde ortaya çıkan ve cevaplanmayı bekleyen birçok soru ve ona bağlı insanın iç dünyasının gizemlerini çözecek birçok çalışma alanı ortaya çıkmıştır.

Kendini gerçekleştirme kuramı, Maslow tarafından üç önemli yapı taşı üzerinde kurulmuştur. Bunlar; *ihtiyaçlar teorisi*, insanın hem sahip olduğu hem de farkında olduğu ya da sahip olduğu ama farketmediği *potansiyelleri*, kendini gerçekleştirmenin ötesinde “kendini aşma”yı da içine alan *duruk deneyimlerdir*. Kendine gerçekleştirme, bu üç saç ayağı üzerinde durmaktadır.

Maslow’un en acil ihtiyaçtan başlayıp, giderek daha az acil ihtiyaçlara doğru basamaklanan ihtiyaçlar merdiveninin en üst basamağında da kendini gerçekleştirme vardır. Nasıl ki ihtiyaçlar merdiveninin alt basamaktaki ihtiyaç giderilmeden daha üstteki ve en üst basamağa geçmek mümkün olmuyorsa, ihtiyaçlar teorisi tanımlanmadan da kendini gerçekleştirmenin tanımını tam olarak yapmak mümkün olmayacaktır.

3. İhtiyaçlar Hiyerarşisi

a) Abraham Maslow ve İhtiyaçlar Hiyerarşisi

“İhtiyaçlar Hiyerarşisi”, etkin insanlar üzerinde yapılan incelemelerle kişinin tam potansiyeline erişmeden önce karşılanması gereken ihtiyaçlarını, belli bir hiyerarşik sıraya göre gidermeye çalıştığını varsayan Abraham Maslow’a ait bir motivasyon kuramıdır.⁵⁹ Henry Murray’ın İhtiyaçlar Kuramı’ndan türetilmiştir fakat üzerine kurulan kuram tamamen

⁵⁶ KUZGUN, a.g.m., s.56

⁵⁷ MASLOW, a.g.e., s.56

⁵⁸ MEHMEDOĞLU, a.g.e., s.27

⁵⁹ MARSHALL, Gordon, Sosyoloji Sözlüğü, “ihtiyaçlar hiyerarşisi” mad., (Çev. Osman AKINHAY- Derya KÖMÜRÇÜ), Bilim ve Sanat Yay., Ank., 1999, s.396; BUDAK, a.g.e., “ihtiyaçlar hiyerarşisi” mad., s.385

Maslow'a aittir.⁶⁰ Kendini gerçekleştirme ise, kişinin tam potansiyeline erişmeden önce karşılanması gereken bu ihtiyaçlar hiyerarşisinin en üst basamağında durur.

İnsan davranışlarının doğmasını ve oluşmasını hazırlayan itici güç olarak tanımlanan gereksinim; bazı psikologlar tarafından dürtü, istek, güdü olarak; bazı psikologlar tarafından da 'motiv'le aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır.⁶¹ Gereksinim, temel olarak bünyenin eksikliğini hissettiği ve kişinin sağlığı için doyurulması gerekli olan ihtiyaçlardır.

İnsanın hayatının temeli ise, yaşam boyunca 'ihtiyaçlar'ın giderilmesine dayanır. Çünkü ihtiyaçların giderilmesi, insanlar için kaçınılmaz kesin bir zorunluluktur. İhtiyaç, kelime olarak 'gerekliklik, lüzumluluk hali'⁶², 'çok yararlı bir şeyin yokluğu ya da bulunmaması'⁶³ ve 'doyurulmamış bir arzunun, isteğin ya da organik bir yoksunluğun yarattığı içsel bir gerilim durumu'⁶⁴ olarak tanımlanmaktadır.

İnsan güdüleriyle ilgili çalışmasıyla tanınan Maslow, hayvan güdülerinden farklı olarak insan güdülerini bir piramit gibi birbiri üstüne merdiven basamağı şeklinde yükselen mertebeli bir düzen içinde düşünmüş; insan davranışını bir hiyerarşiye göre düzenlemiştir. Alt düzeydeki güdüler doyuma ulaşıncaya birey, üst düzeydeki güdülere hazır hale gelir.⁶⁵ Sözkonusu gereksinimler, piramit şeklindeki şemada görüldüğü üzere belli bir davranış biçiminin ortaya çıkması gerekli ön koşulların genel dağılımını göstermektedir.

⁶⁰ GÜLEÇ, a.g.m., s.162

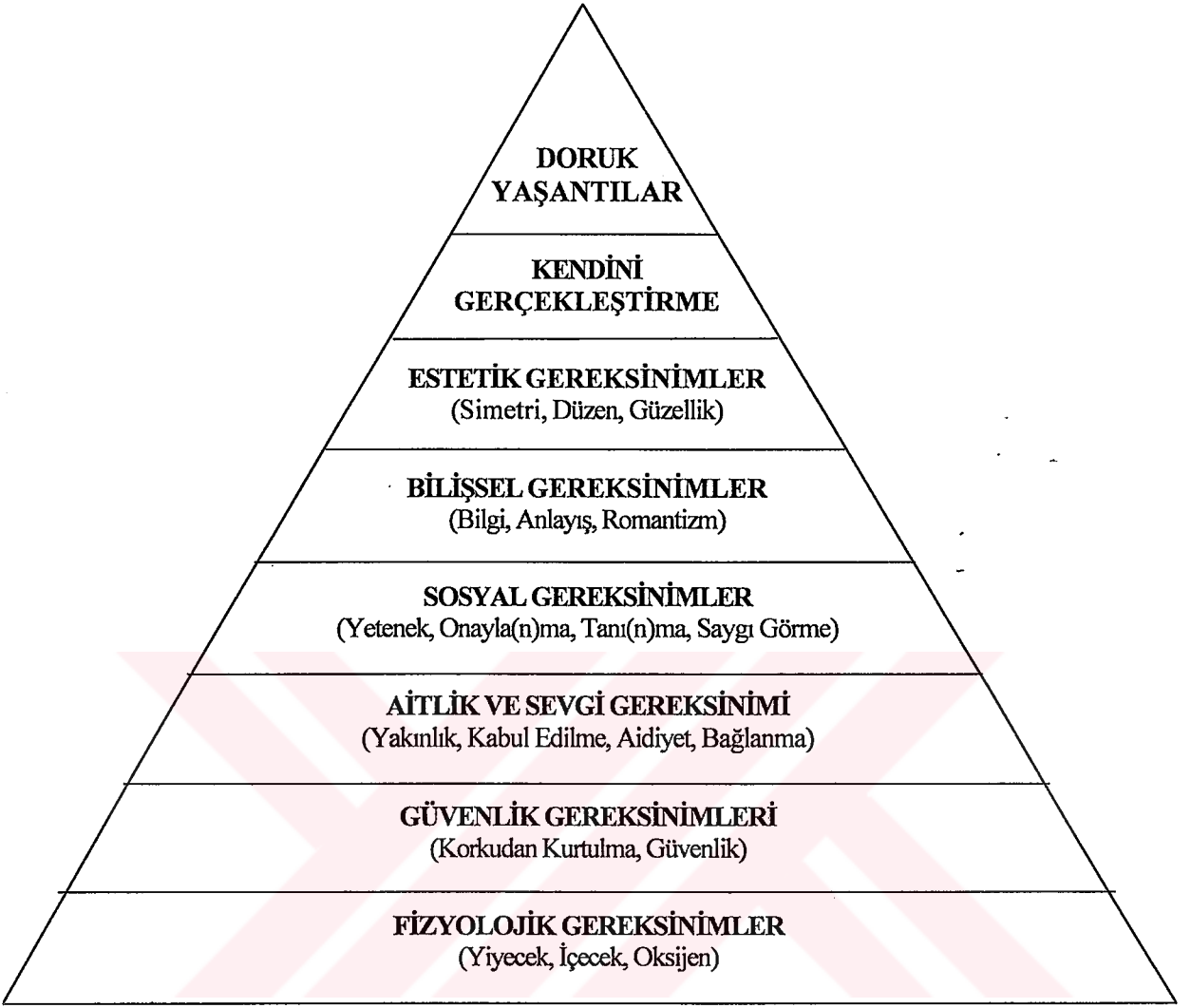
⁶¹ YAPAREL, Recep, "Günümüz Psikolojisinde Güdü Kavramı Ve Güdülenme Kuramları", D.E.Ü.İ.F.D., sy. 9, İzmir, 1995, s.2-3

⁶² DOĞAN, Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, "ihtiyaç" mad., 11. Bas., İz Yay., İst.,s.528

⁶³ LOGMAN- METRO, Büyük İngilizce-Türkçe Sözlük, "need" mad., English Turkish Edition, England, 1993, s.988

⁶⁴ BUDAK, a.g.e. "ihtiyaç" mad., s. 385; MARSHALL, Gordon, Sosyoloji Sözlüğü, "ihtiyaç" mad., (Çev. Osman AKINHAY- Derya KÖMÜRCÜ), Bilim Ve Sanat Yay., Ank., 1999, s.325

⁶⁵ CÜCELOĞLU, Doğan, İnsan Ve Davranışı, 2. Bas. Remzi Kitabevi, İst., 1991; s.236; SCHULTZ, a.g.e., s.524

Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi

“Nasıl ki tüm ağaçların güneşe, suya ve çevreden edinecekleri besinlere gereksinimi varsa; insanların da kendi çevrelerinden edinecekleri güvenliğe, sevgiye, statüye gereksinimi vardır. Gerçek kişilik gelişimi bu yaygın gereksinimlerin giderilmesi ile başlar ve her ağaç, her insan bu gereklilikleri kendi amaçları doğrultusunda, kendi tarzında, kendine özgü bir şekilde kullanmaya başlar.”⁶⁶ diyen Maslow’a göre ihtiyaçlar, aşağıdan yukarıya doğru, fizyolojik, güvenlik, sevgi ve aidiyet, saygı ve statü ile ilerleyip, en son kendini gerçekleştirme ile biter.

İlk olarak temel psikolojik ihtiyaçlar (yemek, uyku, güvenlik) karşılanmalı sonra ikincil ihtiyaçlar giderilmelidir. Hayatın maddi şartları anlamlı bir şekilde yüksek ideallerden önce gelirler hatta bu maddi şartlar ideoloji, felsefe, din, kültürden daha acildirler ve aynı zamanda sınırsız bir şekilde ve tanımlanabilir durumdadırlar.⁶⁷ Güvenlik,

⁶⁶ MASLOW, İnsan Olmanın Psikolojisi, s.40

⁶⁷ MASLOW, A., “Bir Metamotivasyon Kuramı: Değer-Yaşamın Biyolojik Kökeni”, Ego Ötesi, (eds: R. Walsh – F. Vaughan), İnsan Yay.,İst., 2001, s.167

ait olma, sevgi ilişkileri ve saygıya duyulan gereksinim yalnızca diğer insanlar tarafından, kişinin dışında giderilebilir.⁶⁸ İhtiyaçlar, bir yandan yaşamak için maddi ve gayri maddi olmayan gereksinimler, diğer yandan ise, toplum olarak yaşamının zorunluluğundan kaynaklanan insanî duygulardır.⁶⁹

İhtiyaçlar, kişinin kendisi tarafından doyurulmalıdır. Yeterli nitelik ve nicelikte tatmin edilmediğinde, insanlar ya yaşamlarını sürdürmekte zorlanmakta ya da yaşamlarından haz alamamakta, üzüntü ve ıstırap duymaktadırlar. Bu ihtiyaçların karşılanmaması tek başına hastalığa yol açmaz;⁷⁰ Maslow'a göre ruhsal bozukluklar; insanın daha yüksek ihtiyaçlarının doyurulmamasından ya da insanın ruhsal enerjisinin bloke edilmesinden sağlıklı bir yol bulamayıp, dışarıya çıkamamasından doğar.⁷¹

Benlik gelişimini dönemsel ihtiyaç ve sorunlara göre sınıflayarak açıklayan Ericson'a göre benlik, gücünü sürekli değişen yaşamdan alır. O'na göre insanın ihtiyaçları, bulunduğu döneme göre değiştikçe, yerine getirilecek görevler, çözülecek sorunlar ve gereksinimler de değişir. Ericson'a göre yine de değişen ihtiyaçlar ve sorunlara karşılık her birey, tüm benlik niteliklerini yeterli ölçüde geliştirmeli; böylece kendi bütünlüğüne ulaşmalıdır.⁷²

Denge, durağanlık, gerilimi azaltma, savunma kadar gelişim ve kendini gerçekleştirme eğiliminin varlığı yani insanın kendi bütünlüğüne olan özlem ve isteği her geçen gün daha çok psikolog tarafından benimsenmektedir.⁷³ Bunun yanında birçok psikolog, piramidin en üst tepesinde bulunan kendini gerçekleştirme basamağına her insanın ulaşamayabileceğine de dikkat çekmektedir.⁷⁴ Fakat kendini gerçekleştirme, bir gelişme çabası, aynı zamanda da hayat boyunca devam eden bir süreç, erişilmeye çalışılan bir gelişme düzeyi olduğundan insan, hayatının belli bir anında, kendini gerçekleştirme yönünde belli bir düzeye sahip olabilmektedir.⁷⁵

b) Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisine Tenkit

Maslow'un bu teorisinin yeterli olmadığını düşünen ve bunu tartışan çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bu muhalif seslerin en başında da logoterapinin kurucusu olarak tanınan Victor Frankl gelir. Frankl'a göre bu kuram; yetersiz bir teoridir. Çünkü ihtiyaç duyulan şey, yüksek ve alçak ihtiyaçlar arasında ayırım yapmaktan çok; tek tek her bir hedefin sadece birer araç mı yoksa birer amaç mı olduğu sorusuna cevap vermektir.⁷⁶

⁶⁸ MASLOW, a.g.e., s.40

⁶⁹ ZEYTİNOĞLU, Erol, "İslâmiyet'te Üretim ve İnkisam", Din Eğt. Araş. Dergisi, sy.9, İst., 2002, s.65

⁷⁰ SAYAR, a.g.e.,s.103

⁷¹ GÜLEÇ, a.g.m., s.163

⁷² ERİCSON, H. Erik, İnsanın Sekiz Çağı, (Çev. Bedirhan ÜSTÜN - Vedat ŞAR), Birey Ve Toplum Yay., Ank.,1984, s.59-60

⁷³ MASLOW, a.g.e., s.28

⁷⁴ CÜCELOĞLU, a.g.e., s.236; SCHULTZ, a.g.e., s.524

⁷⁵ KUZGUN, a.g.m., s.57

⁷⁶ FRANKL, Duyulmayan Anlam Çığığı, s.29

Maslow'a göre ise; kendini gerçekleştirme, yaşam boyunca devam eden dinamik bir süreçtir. Ona göre gelişim, yalnızca temel gereksinimlerin tamamen ortadan kalkana değin doyurulması anlamında değil, bu gereksinimlerin dışında ve hatta üzerinde yer alan belirli gelişim güdülenmeleri anlamında; yetenek, kapasite, yaratıcı eğilimler, yapısal gizil güçler olarak da ele alınmalıdır.⁷⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere Maslow, kendini gerçekleştirme kuramını; birbirleriyle bağlantılı ve aynı zamanda da birbirlerine dayanmakta olan ihtiyaçlar ve potansiyeller üzerine kurmuştur.

Frankl, "İnsan kendini ne için gerçekleştirmeli?" sorusunu da sormaktadır. Çünkü Frankl, kendini gerçekleştirmeyi, ölümden az bir süre önce Maslow'un da eklediği "kendini aşma" için bir basamak, belirlenen önemli bir amaç için bir araç, yaşanan bir süreç olarak görmektedir. Frankl'ın, Maslow'a potansiyeller konusunda da yönelttiği eleştiriler vardır. Frankl'a göre; Maslow sadece bir potansiyalizm oluşturmuştur; çünkü ona göre yaşamın gerçek anlamı dünya da keşfedilmeden, kişinin kendi içinde aramak doğru değildir.⁷⁸

İnsanın gerçek özgürlüğüne, ancak kendi benliğini gerçekleştirerek, "kendisi olarak" ulaşacağını söyleyen hümanist psikologlardan Erich Fromm'a göre benliğin gerçekleşmesi; insanın bütün kişiliğinin gerçekleşmesiyle, duygusal ve zihinsel potansiyellerinin etkin dışavurumuyla gerçekleşecektir.⁷⁹ İnsanın, biyolojik bir varlık olmanın yanında sosyo-kültürel istek ve ihtiyaçları da olan bir canlı olduğunu söyleyen Fromm, insanın ihtiyaçlarının giderilmesinin yanı sıra insan- toplum ilişkisinin de önemini dile getirmeye çalışmaktadır.⁸⁰

Kişi, kendinden yola çıkarak edindiği duygu, düşünce, algı ve sezgilerinin yanı sıra, toplumun ekonomik ve sosyal yapısı tarafından da biçimlenir. İnsanın doyurulması zorunlu fizyolojik gereksinimleri olduğu gibi; doyurulması gereken, engellendiğinde belli tepkiler doğuran sosyolojik gereksinimleri de vardır. İhtiyaçlar piramidi incelendiğinde insanın hem bizzat kendisi tarafından karşılanması gereken ihtiyaçlarının olduğu; hem de ancak diğer insanların varlığı ile karşılanacak ihtiyaçlarının olduğu açık bir şekilde görülecektir.

İnsanın sahip olduğu bütün potansiyellerin her birinin kendine ait iç bir dinamizmi vardır.⁸¹ İnsan bilinçli şekilde hayatla meşgul olduğunda, hayatın bütün yönleriyle karşılaşacak, dış dünyası ile iç dünyası arasında mutlu ve huzurlu bir hayat için hep bir denge kurmaya çalışacaktır.

⁷⁷ MASLOW, a.g.e., s.32

⁷⁸ FRANKL, Victor, İnsanın Anlam Arayışı, (Çev. Selçuk BUDAK), 6. Bas., Öteki Yay., Ank., 1992 s.105

⁷⁹ FROMM, Kendini Savunan İnsan, s.52

⁸⁰ FROMM, Erich, Erdem Ve Mutluluk, (Çev. Dr. Ayda YÖRÜKAN), 3. Bas., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ank., 1995, s.66-70

⁸¹ FROMM, Erich, Özgürlük Korkusu, (Çev. Roza HAKMEN), Yaprak Yay., İst., (t.y.), s.166

Fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik ihtiyaçların yer aldığı ihtiyaçlar hiyerarşisinin aşamalılık özelliği, dönem dönem farklı çevrelerden çeşitli tenkitler almıştır. Ama buna rağmen -her ne kadar farklı açılardan bakılsa da- hem bu teorinin babası sayılan Maslow; hem de Maslow'un teorisini birçok yönden eleştiren Frankl; insanın, yaşamın anlamını keşfetmek, sahip olduğu potansiyelleri anlamak ve gerçekleştirmek konusunda sorumlu olduğu düşüncesinde hemfikirdirler.

4. Potansiyeller

Kabiliyet (yetenek), bazı psikologlarca "ruhî enerji" yani "ruhî güç" olarak nitelendirilmektedir. "Kapasite", belirli şartlarda belli bir şeyi öğrenebilmenin ve yapabilmenin bir birey için fiilen mümkün sınırı; "kabiliyet" ise, oluş halindeki ferde önceden bolca verilmiş bir hediyedir. Fakat kapasite, kabiliyetle eş anlamlı değildir. Gözlenemeyen fakat bireyin ideal şartlarda erişeceği varsayılan potansiyel öğrenme ve yapma sınırı onun kapasitesidir.⁸²

Yetenekler, büyük ölçüde ferdin temel kişisel özelliklerini ortaya koyacak ve çizecek güçtedirler.⁸³ Kendini gerçekleştirme, bireyin kişisel potansiyellerini ortaya çıkarması ve herbirini kullanmasıdır. Bu süreçte birey, iç ve dış çevreden kaynaklarla etkileşime girerek, kişisel ve çevresel şartların güdümüne girmeden, gizli yeteneklerini bulup, gerçekleştirir.⁸⁴ Sadece insan değil; her organizma potansiyelini en üst sınırına dek kullanır. Bir meşe palamutunun en üst potansiyeli, kocaman bir meşe olmaktır. Palamuta göre elbette insanın işi daha zordur; meşe olan palamuttan beklenen daha fazla bir şey yoktur⁸⁵ ama insan, doğasının gerektirdiklerini, kendi bilmecesini önce çözmek; sonrasında da gerçekleştirme sürecine girmek zorundadır.

Bu yüzden insan, kişisel özelliklerini tanıyabildiği ölçüde kendini gerçekleştirebilir.⁸⁶ Maslow'a göre bilmek, insanı daha bilge ve zengin, daha güçlü, gelişmiş ve daha olgun kılar. İnsanın kendi potansiyelini gerçekleştirmesi demek, gücünü kullanması, olanaklarının müjdelediği yazgısına uyması demektir.⁸⁷

Jung'a göre; kişinin kendini gerçekleştirmesi için, önce kendini tanıması gerekir. Oysa birçok insan, kendilerini tanımak için çaba göstermeksizin yaşamlarına anlam katabilmeyi umar ve kendilerini bulabilmek için bir mucizenin gerçekleşmesini bekler. Bir insanın kendisini tanıması, bilinç alanını genişletmesidir. Kendini gerçekleştirme, bireyin kendini ne kadar tanıdığını, sınırlılıklarını ve gücünü ortaya koyarak kendini gerçekleştirme sürecinde ulaşabileceği noktayı tayin eder.⁸⁸

⁸² ÖZAKPINAR, Yılmaz, Psikolojinin Kavramsal Yapısı, Ötüken Yay., İst., 2000, s.182

⁸³ YAVUZ, Kerim, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi, DİB Yay., Ank., 1987, s.105

⁸⁴ BAHADIR, Abdülkerim, İnsanın Anlam Arayışı ve Din, İnsan Yay., İst., 2002, s.50

⁸⁵ MAY, Rollo, Kendini Arayan İnsan, (Çev. Ayşen KARPAT), 3. Bas., Kuraldışı Yay., İst., 2000, s.79

⁸⁶ BAHADIR, a.g.e., s.51

⁸⁷ MASLOW, a.g.e., s.71

⁸⁸ STEVENS, a.g.e., s.63-64

Frankl, insanın kendi potansiyellerini en yüksek noktaya çıkarması için, ilk önce bunun varlığına inanması gerektiğini aksi takdirde insanın insanın en kötüsüne yönelik bir potansiyeli de olduğu için yozlaşacağını söyler. Frankl'a göre doğan her çocukla beraber yeniden yeryüzüne gelen potansiyeller, aslında insanlığa olan inancın tekrar tekrar doğuşudur.⁸⁹

İnsan sürekli olarak mevcut potansiyeller yığınıyla ilgili olarak kendi tercihlerini yapar; bunlardan “hangisi hiçliğe mahkûm edilecek ve hangileri gerçekleştirilecektir?” insanın, öncelikle buna karar vermesi gerekir.⁹⁰ Elbette kendini gerçekleştirme süreci, kısa zamanda ve kolayca elde edilebilecek bir gelişme veya değişme ile tamamlanamaz. Bu süreçte engellerle karşılaşan birey, ruhsal enerji ve çabasını ortaya koyduğu takdirde engellerini aşar ve dengesini ve bütünlüğünü sağlar.⁹¹

Maslow'a göre yaşam, devamlı bir seçimler dizisidir ve bu seçimlerin temel belirleyicisi kişinin kendisidir. Dışsal güçler, insanı etkileyebilir ama tümüyle belirleyemez. Her insan kısmen “kendi tasarısıdır” ve kendini kurar.

İnsan gerçekleştirmeye değer olan birçok olasılık arasında birini veya birkaçını seçme konusunda elbette bir değer sorunuyla karşılaşacaktır. Değerler, kişilerin, kendileri ve başkaları için anlamlı buldukları davranışlar ya da kişinin bu davranışların arkasında oluşturdukları şemalardır.⁹² Anlam ve değer arasında yakın bir ilişki vardır. Çünkü kişinin sahip olmak istediği “anlamlı bir hayat”, kendisi için “neyin değerli olduğu ve olması gerektiği”ni belirledikten sonra gelir.

Frankl'a göre bu sorular da bir gerilim kaynağıdır ki ona göre; insanın yaptığı ve yapması gerektiği ya da henüz yapmakta oldukları hiçbir şey arasında bu gerilimden kurtulduğu insanî tek bir durum yoktur.⁹³ İnsanın her şeyden önce dengeye, “homeostasis'e, yani, gerilimsiz bir duruma ihtiyaç duyduğunu varsaymanın tehlikeli olduğunu söyleyen Frankl'a göre; insanın gerçekte ihtiyaç duyduğu şey, gerilimsiz bir hayattan çok; uğruna çaba göstermeye değer bir hedef edinmesi ve özgürce seçilen bir amaç için uğraşması ve mücadele vermesidir. Frankl bununla insanın içinde hareket eden bu gücün; her ne olursa olsun boşaltılması gereken bir gerilim değil; yerine getirilmeyi bekleyen, gün ışığına çıkmak isteyen bir potansiyelin çağrısı olduğuna vurgu yapmaktadır.⁹⁴

Fromm'a göre ise insanın yaratılışı (özü), iyilik ya da kötülük gibi özel bir maddeden oluşmaz; insan varoluşunun her koşulunda bulunan bir çelişkidir doğar.

⁸⁹ FRANKL, Duyulmayan Anlam Çılgılığı, s.26

⁹⁰ FRANKL, İnsanın Anlam Arayışı, s.114

⁹¹ BAHADIR, a.g.e., s.50

⁹² DÖKMEN, a.g.e., s.279

⁹³ FRANKL, Victor, “Kendini Gerçekleştirme Ve İfadenin Ötesinde”, (Haz. Kemal SAYAR), Ruh Hastalığını Anlamak, 2. Bas., Kaknüs Yay., İst., 2001, s.267-268

⁹⁴ FRANKL, a.g.e., s.100

İnsandaki gelişme de insanın yaşamı boyunca süren bu çelişkilere yeni çözümler aramanın getirdiği bir devinimdir.⁹⁵ Fakat insanın gelişmek için elverişli şartlara, kendine ait duygu ve düşüncelere, kendini anlatabilmesini sağlayacak bir içsel güvenlik ve içsel özgürlük duygusu verecek sıcak bir ortama ihtiyaç duyduğu da ayrı bir gerçektir. Elverişli koşullar sağlandığında her insan sahip olduğu enerjiyi kendi potansiyellerini gerçekleştirilmek için kullanır.⁹⁶

Kendini gerçekleştirme teorisi bir yandan insanın ihtiyaçlarını ortaya koyarken diğer yandan insanın ne olduğu hatta ne olabileceği sorusuna cevap bulmaya çalışmaktadır. Kendini gerçekleştirme teorisinin ısrarla vurgu yaptığı nokta ise - birçok psikolog ve filozofun kendini gerçekleştirme tanımlarında da açıkça görüleceği üzere- kişinin sahip olduğu potansiyellerin tanınması ve eksik parçaların tamamlanmasıyla insanın kavuştuğu birlik / bütünlüktür.

5. Doruk Deneyimler Ve Kendini Aşma

Doruk deneyimler, insanın kendi iç değerini artıran, bir “kendini onaylama”, “kendini doğrulama”, bir “iç aydınlanma” olarak tanımlanmaktadır.⁹⁷ Maslow’a göre; doruk deneyimler (peak experiences), doğal, güncel ve yaşamın içinde varolan insana ait doğüstü olarak bilinen, tüm içedoluş olaylarını ve uç deneyimleri içlerine alırlar.⁹⁸

İnsanlar günlük yaşamlarındaki herşeyi doğal olarak insanî ilgilerine göre algırlarlar; fakat doruk deneyimler de nesnelere daha ayırışmış, daha nesnel, daha bütüncül olarak algırlarlar. Doruk deneyimler, kişinin yaşamdaki karmaşalarının çözülmesine, kendisini bütünlük içinde görmesine, karşıtlıklardan ve ayırışmalardan uzaklaşmasına yol açmaktadırlar ve insana günlük hayattaki sıradan deneyimlerinden daha edilgen, daha verimli ve daha alçakgönüllü bir algılayış sağlayarak, büyük enerji verirler.

İnsanlar kendini gerçekleştirmiş insan olma düzeyine tamamen ulaşmamış olsa da kısa süreli olarak doruk deneyimler yaşayabilirler.⁹⁹ Bazen anlık, bazen daimi etkiler uyandıran bu güçlü deneyimler, derinlikleri oranında kişinin yaşamında önemli etkiler oluşturmakta,¹⁰⁰ kişinin kendine ve başkalarına ilişkin görüşlerini sağlıklı bir yönde değiştirebilmekte, kişiyi daha yaratıcı, daha doğal ve daha anlamlı bir hayatın içine sokabilmektedirler.

⁹⁵ FROMM, Erich, Sevginin ve Şiddetin Kaynağı, (Çev. Yurdanur SALMAN-Nalan İÇTEN), 3.Bas., Payel Yay., İst., 1982, s.121

⁹⁶ HORNEY, Karen, Nevrozlar ve İnsan Gelişimi, (Çev. Selçuk BUDAK), Öteki Yay., Ank., 1993, s.14

⁹⁷ MASLOW, a.g.e. , s.83

⁹⁸ MASLOW, Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler, s.41

⁹⁹ CÜCELOĞLU, İnsan Ve Davranışı, s.237

¹⁰⁰ MASLOW, a.g.e., s. 82

Doruk deneyim yaşayan kişiler de kendini gerçekleştiren insanların niteliklerine rastlayan Maslow, kendini gerçekleştiren insanları; aşkın tecrübe yaşamış olma bakımından ele almış ve kendini gerçekleştirme teorisini durağan ve tipolojik eksiklerden arınmış bir şekilde yeniden tanımlamıştır. Ayrıca doruk deneyimleri keşfetmesiyle birlikte Maslow, kendini gerçekleştirme düzeyini çok az sayıda insanın ancak altmışından sonra erişebileceği ya hepçi ya hiçci bir “yüce merteye” olmaktan çıkarmış,¹⁰¹ kendini gerçekleştirmeyi; insanın güçlerinin üretici ve yoğun bir şekilde biraraya geldiği bir atılım ya da bir süreç olarak yeniden tanımlamıştır.

Maslow, doruk deneyimleri kullanırken “ilahi deneyimler” ya da “aşkın bilinç deneyimleri” ifadelerini de kullanarak tüm dini ve mistik deneyimleri de içine almıştır. Fakat bu Maslow’un doruk deneyimleri, sadece örgütlü dinlerle bağlantılı kişilerin hayatında karşılaçağı bir derin yaşantı olarak ele aldığı anlamına gelmemektedir. Ona göre; herhangi bir dine bağlı olmayan insanlar da derin kişisel yaşantılar yaşayabilmektedirler.¹⁰² Çünkü aitlik hissi ve bütünlük bilinci olarak adlandırılan şey, doruk deneyimlerde sıkça rastlanan bir durumdur.

Maslow’un “kendini gerçekleştirme” kavramı, aşkın bir referans göstermemekle ve mânevi alandan uzak, insanın gelişim ve yücelmesini sadece beşerî sınırlar içinde ele alan bir tanım olmakla farklı çevrelerce eleştirilmiştir.¹⁰³

Kendini gerçekleştirme kavramını eleştirenlerin başında gelen Victor Frankl, kendini gerçekleştirme kavramının karşısında “insanın kendisinin dışında veya ötesinde bir şeye; bir insan, bir amaca veya inanca yönelmesi bu uğurda kendini adanması anlamına¹⁰⁴ gelen “kendini aşma” kavramı geliştirilmiştir. Frankl, kendini gerçekleştirmeyi başlı başına bir amaç olarak değil; kendini aşmanın bir doğal ürünü olarak tanımlanmaktadır.

Maslow da ömrünün sonlarına yakın bu düşünceye varmış; kendini aşma ihtiyacının varolduğunu kabul etmiştir. Onun en son basamak olarak bıraktığı kendini aşma basamağı, ondan sonra gelen Transpersonel Psikoloji’nin alt yapısını ve alt basamaklarını oluşturmuştur.

6. Kendini Gerçekleştirmiş İnsanların Özellikleri

Kişinin kendini gerçekleştirebilmesinin ön şartı, “olumlu benlik” kavramı geliştirmesidir. Kişinin kendini tanıması, kabul etmesi ve kendini güvenli hissetmesi potansiyellerini gerçekleştirmesi için gereklidir.¹⁰⁵ Bireyler önce kendilerini tanıma, sonra

¹⁰¹ MASLOW, İnsan Olmanın Psikolojisi, s.104

¹⁰² MASLOW, Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler, s.48

¹⁰³ BAHADIR, a.g.e., s.51-53

¹⁰⁴ BUDAK, a.g.e., s.574

¹⁰⁵ KAYA, Mevlüt, “Benliğin Gelişimi ve Kendini Gerçekleştirme”, Çocuk Gelişimi Ve Eğitimi Sempozyumu, İSAV, İst., 1997, s.14

dengeleme ve kendini gerçekleştirme, kendini aşma, kurtuluşa ve çözüme ulaşma¹⁰⁶ süreçlerinde yol olarak gelişirler.

Psikolojik bakımdan sağlıklı insan, kendini gerçekleştirebilen; yani benliğini toplumsal otorite içinde eritmeksizin ve toplumla çatışmaya düşmeksizin, kendi duygu ve ihtiyaçları doğrultusunda davranabilen ve sahip olduğu gizil güçleri sonuna kadar kullanabilen insan¹⁰⁷ olarak tanımlanır.

İnsancıl psikolojinin başında gelen psikologlardan Maslow'un kendini gerçekleştirmiş insanlar üzerindeki araştırmaları da, öğrencilik yıllarındaki kişisel merakından başlamıştır. Hayran olduğu ve çok saygı duyduğu iki profesörünün ortak özellikleri olduğunu fark ederek yola çıkan Maslow; ortak özellikler taşıyan tarihte önemli işler başarmış insanlar üzerinden insan potansiyellerinin en üst düzeyini bulmayı düşünmüştür. Ona göre böylece, potansiyellerini olağanüstü bir biçimde kullanan kadınlar ve erkekler araştırıldığında, insan doğasının üst basamakları hakkında da bilgi edinilebilecektir.¹⁰⁸

Spinoza, Thomas Jefferson, Goethe, Abraham Lincoln, William James, Jane Addams, Albert Einstein ve Eleanor Roosevelt gibi kişilerin de aralarında yer aldığı bu kişilerin hakkında bileşik bir tablo elde etmiş¹⁰⁹ ve bu tablo üzerinden kendini gerçekleştiren insan tanımını ve özelliklerini ortaya koymuştur. Bu özellikler ise;

1. **Nesnel Bir Gerçeklik Algısı:** Arzu, beklenti ve önyargıların etkisi altında kalmadan; gerçekleri, insanları, olayları ve nesnelere olduğu gibi algılayabilme, kendini gerçekleştiren insanların en belirgin özelliğidir.
2. **Kendi Yaratılışlarını Olduğu Gibi Kabulme:** Kendisini, doğayı başkalarını olduğu gibi kabul eder, başkalarını küçük düşürmeye ihtiyaç duymayacak kadar kendine güvenli ve saygılıdır. Başkalarıyla birlikte kendinin de kusurlarının farkındadır. Eleştirilmekten çekinmez; derin bir hoşgörüsü vardır.
3. **Kendini Bir İşe Adama Ve Sorumluluk:** Kişiliklerinde aynı anda hem mantıksal, hem duygusal; hem maddi, hem manevi; hem soyut, hem de somut açıları yapıcı bir şekilde birleştirdiklerinden bir sonuca ulaşmak istediklerinde bütün bu yönlerini devreye sokar ve o işi başarırlar. Toplumun çözülmez sayılan çelişkilerini çözme yetenekleri vardır. Kişisel problemlerinin yanında çoğunlukla insanlarla ilgili problemlerle uğraşırlar, enerjilerinin önemli bir kısmı bir probleme ve amaca yöneliktir. İnsanlığın refahı ile ilgilenirler.

¹⁰⁶ KINIŞ, Mustafa, Arayış ve Kendini Gerçekleştirme Sorunu, İnsan Yay., İst., 2000, s.470

¹⁰⁷ KUZGUN, Yıldız "Kişisel Yönelim Envanteri'nin Türk Toplumunda Uygulanması", H.Ü. Sos. ve Beşeri Bilimler Dergisi, c.5, sy.2, Ank., 1973, s.134

¹⁰⁸ MASLOW, Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler, s.11

¹⁰⁹ ATKINSON, Rita L., Richard ATKINSON, Edward E SMİTH, Derl J. BEM, Susan Nolen- Hoeksema; Psikolojiye Giriş, (Çev.Yavuz ALAGON), Arkadaş Yay., Ank., 1995, s.545; MASLOW, Motivation and Personality, s.152

4. **Davranışlarda Sadelik Ve Doğallık:** Hayatı durağan hale getiren törensel ve kalıplaşmış davranış biçimlerinden, içinden geldiği gibi davranmayı tercih ederler. Otantik bir kişilik sergilediklerinden hayatlarında doğallık (spontanlık), bir yaşam tarzıdır. Kendilerine güvenleri olduğu için insanlarla sıcak ilişkiler kurarlar ve içlerinden geldiği gibi, tabii olarak davranırlar.
5. **Bağımsızlık, Özerklik Ve Mahremiyet İhtiyacı:** İnsanları maddi ve manevi ihtiyaçlarını gideren birer araç olarak görmezler. Hayatta karşılaştığı problemleri öncelikle kendi başına çözmeye çalışır; gelen felaketleri dahi sakin ve ketum bir şekilde karşılarlar. Sorununu başkalarına yaslanarak destek ve iltifat bekleyerek değil; kendi imkânlarıyla çözmeye çalışırlar. Düşünce ve davranışlarında bağımsızdırlar; kendi ayakları üzerinde durmaya çalışırlar.
6. **Mistik Ve Doğaüstü Deneyimler:** Denetimi dışındaki doğaüstü güçlere saygı duyarlar. En belirgin özelliklerinden biri, “okyanus içinde erime” (ocean feeling) denilen tüm mistik anlayış ve öğretilerde önemle vurgulanan “evrenle bir olma” (tevhid) duygularını yaşayabilme yetenekleridir.
7. **Tüm İnsanlığa Yönelik Empati Ve Sevgi:** İnsanlığa derin bir sempati duyarlar ve bütün insanlara kendilerini yakın hissederler. İnsan değerlerine saygı duyarlar ve her zaman herkesten bir şey öğrenebileceklerini düşünürler.
8. **Kalıplaşmış Bir Yaşam Tarzına Direnç:** Kültürün geliştirdiği davranış kalıplarını sorgusuz benimsemezler, alternatif bir davranış ve düşünce üretebilir, düşünebilirler. Sosyal olmaktan uzak değillerdir ama sürü psikolojisine uymazlar.
9. **Demokratik Karakter Yapısı:** Irk, sınıf, eğitim, siyaset ve inanç farkı gözetmeksizin insanlarla dostluk kurarlar; insanlarda soy, şöhret ve servet yerine; bilgi, hüner ve iyi kişilik özelliklerine saygı duyarlar.
10. **Yaratıcılık Ve Üreticilik:** Herhangi bir alanda yeni, orjinal bir eser oluşturabilirler. Yaratıcılıkları ilginç eserler ya da düşünceler üretmekten çok, bir yaşam tarzının verimliliği ve üreticiliğidir.
11. **Nüktedanlık:** Kaba ve başkalarını küçük düşürücü şakalardan hoşlanmazlar; ama espritüeldirler. Yaptıkları espriler, ince filozofik değeri olan; güldürürken düşündüren tarzdadır.
12. **Takdir Etme:** Hayattaki güzellikleri devamlı olarak taze ve saf bir şekilde algılar ve her dafasında ilk kez görüyor ve yaşıyormuşçasına heyecan ve hayranlık duyarlar. Hayattan şikâyetçi değillerdir ve yaşamaktan zevk alırlar.¹¹⁰

Kişiliğin gelişimini motive eden en önemli gücün, kendini gerçekleştirme olduğunu söyleyen Rogers; kendini gerçekleştiren kimseye “kapasitesini tam olarak

¹¹⁰ SCHULTZ, a.g.e.,s.524; KUZGUN,“Kendini Gerçekleştirme”, s.171-172; VİTZ, Paul, C., Psychology as Religion: The Cult of Self-Worship, 2. Bas., The Peternoster Press Carlisle, Michigan,1994, s.10; GÜLEÇ, a.g.m., s.164

kullanan kimse” (Fully Functioning) adını verir. Rogers’a göre kendini tam olarak ortaya koyan kimse, “kendini gerçekleştirmiş” değil; “kendini gerçekleştirmekte olan” kişidir. Kendi düşüncelerini açıkladığı kitabı “On Becoming A Person” kitabına verdiği addan da anlaşılacağı üzere onun için benliğin gelişimi sonuç değil; bir süreçtir.¹¹¹ Rogers, kendini gerçekleştiren insanların özelliklerini dört başlık altında toplar:

1. **Yaşantılara Açık Olma:** Uyarıcıları gerçekçi olarak algılamak, duyguların farkında olmak, onları bastırma gereği duymamak anlamına gelir.
2. **Varoluşsal Bir Yaşam Sürme:** İlke ve kurallara gereğinden çok bağımlı olmaksızın, yaşamının her anını yaşayabilme anlamına gelir.
3. **Organizmaya Daha Fazla Güvenme:** Kendi organik tepkilerini davranışlarına rehber olarak almada daha çok öncelik verme anlamına gelir.
4. **Tam Olarak Fonksiyonda Bulunma:** Organizmanın varolan potansiyellerini tam olarak gerçekleştirebilme anlamına gelir.¹¹²

Kendini gerçekleştiren insanlar, tüm temel ihtiyaçlarında (aidiyet, şefkat, saygı ve özgüven) tatmin bulurlar. Yani bu insanlar bir yere veya şeye ait olma gibi duyguları kendilerinde yerleştirmiş, sevgiye dair ihtiyaçlarını karşılamışlardır.¹¹³

Kendini gerçekleştiren, temel gereksinimlerini doğal olarak doyummuş insan, çevresine çok daha az bağımlı ve kendi içinde çok daha fazla özerktir. Övgü ve sevecenliklere daha az gereksinim duydukları ve itibar ve mükâfatlara da çok fazla meyletmedikleri için, daha az kaygılı ve bu sayede kendi kendilerini yönlendirmeyi başarabilen insanlardır¹¹⁴

Kendini tanımaya gittikçe kendi içindeki bütünlük ve birliğe ulaşma ihtiyaç ve isteğini daha güçlü hissederler. Kendini gerçekleştirme düzeyindeki insanlarda pek çok ikilik çözülmüş, zıtlar birlik içinde görülmeye başlanmıştır; kişi bütünleşmiştir. Bu insanlar özel bir yaşamdan, bazen insanlardan ayrı olmaktan, derin düşüncelere dalıp düşünmekten haz alırlar.¹¹⁵

İnsanlar kendini gerçekleştirme bakımından farklı olduklarından, bir kimsenin kendini gerçekleştirme yönünden hangi düzeyde olduğunu bilmek ihtiyacı doğmuştur. Bu da yapılan araştırmalar sonucunda çeşitli yönlerden ele alınan kendini gerçekleştirmenin temel boyutlarının oluşmasını sağlamıştır.

Bu bölümde sadece bu boyutlardan bu çalışmada baz alınanlar incelenecektir.

¹¹¹ SCHULTZ, a.g.e., s.527

¹¹² KUZGUN, a.g.m., s.173

¹¹³ MASLOW, a.g.m., s.161

¹¹⁴ MASLOW, İnsan Olmanın Psikolojisi, s.220

¹¹⁵ MASLOW, a.g.e., s.41

a) Zamanı İyi Kullanma

Kendini bilmenin/tanımının bir çok yolu ve boyutu, zamanın boyutları geçmiş, şimdi ve gelecekle ilgili olarak ortaya çıkar. Örneğin; geçmiş yaşantıların, kişiyi şu anda nasıl etkilediği bilinemez; yaşanan zamanı ise insan çoğu zaman yakalayamaz; gelecekle ilgili beklentilerin şu andaki davranışlarla ilişkisi üzerindeyse çoğu kez düşünülmemiştir.¹¹⁶ Oysa hayata gerçekçi bir bakış, insanın bir başlangıç ve bir son arasında bir noktada bulunduğunu ve bu ikisi hakkında hiçbir zaman tatminkâr bir kavrayışa varamıyacağını bilmekle başlar. Çünkü insan için varolan ve hep farkında olması gereken zaman dilimi, “yaşanan an”dır.

İnsan, mekân ve zamanın içinde oluşan ve hem başka insanlarla olan bağlantısı içinde kendi biricikliğini farkedebilen ve hem de geçmişini, şimdi içinde yaşadığı zamanı ve gelecek doğrultusunda yöneldiği zamanı birarada yaşayabilen tek canlıdır.¹¹⁷ Geçmiş-şimdi-gelecek bağlantısını dengeli bir tarzda kurması gerekir. Önünde sonsuz zamanının olmadığını, her gününü kendi amaçları çerçevesinde geçirmesi gerektiğini anlayan kişi, temel değerleriyle ilişki içine girer. İnsanın hayatındaki bu değerler onun dününü, bugününü ve yarınını biraraya getiren bir köprü görevi görür.¹¹⁸

İnsan geçmişin hatalarından pişmanlık duyarak gelişemez.¹¹⁹ Eğer bir insan – isterse haklı bir nedenden ötürü olsun- sürekli yas, pişmanlık içindeyse bu insanın bugünkü davranışlarını geçmişini kontrol ediyor demektir. Eğer bu geçmiş değil; geleceğin kaygısı ise bu kez de gelecek kontrol ediyor demektir. Oysa geçmiş, bitmiştir artık yoktur, gelecek ise henüz yoktur, mevcut olansa şu an içinde bulunduğumuz andır.¹²⁰

Şimdiki zamanla yüzyüze gelmenin yarattığı kaygıyı açıklayan daha belirgin bir neden, karar verme ve sorumluluğu yerine getirme yüküdür. İçinde bulunulan anı yaşamaksa; belirli bir anda içinde bulunulan mekâna va zamana odaklaşıp, insanın kendisini ve çevresini bir bütün olarak algılaması, bir anlam bulması ve bütün bunları sözel olarak ifade ederek sevinç ve coşku duymasıdır.¹²¹

Geleceğe dair beslenen umut da, gelecekteki mutlu bir olayın sevincini şimdiden tattıran bir enerji kaynağıdır.¹²² İnsan, geleceğin olanaklarından heyecanlanıp, olanaklara kendini adayarak gelişir. Sıradan insanlar sadece zamanı geçirmeyi düşünürler; herhangi bir yeteneği olan kimse ise ondan nasıl yararlanacağını düşünür.¹²³ Çünkü zaman onun için

¹¹⁶ CÜCELOĞLU, Yeniden İnsan İnsana, 29. Bas., Remzi Kitabevi, İst., 2002, s.94

¹¹⁷ ÖZEL, İsmet, Tahrir Vazifeleri, 3. Bas., Şule Yay., İst., 1999, s.44

¹¹⁸ CÜCELOĞLU, Doğan, İyi Düşün Doğru Karar Ver, 37. Bas., Remzi Kitabevi, İst., 2000, s.188

¹¹⁹ CÜCELOĞLU, Doğan, İçimizdeki Biz, 25. Bas., Sistem Yay., İst., 1999, s.281

¹²⁰ DÖKMEN, a.g.e., s.172

¹²¹ DÖKMEN, a.g.e., s.169

¹²² MAY, a.g.e., s.220

¹²³ SCHOPENHAUER, Arthur, Yaşam Bilgeliği Üzerine Aforizmalar, (Çev. Mustafa TÜZEL), Kabcacı Yay., İst., 1998, s.28

değerlidir. Özetle, bir insanın kendisine ve dünyaya ait geçmişi esef etmeden kabul etmesi, şu an için gerekli seçimlerin sorumluluğunu alması, sağlıklı ve üst düzeyde bir varolma şeklidir.¹²⁴

b) Desteği İçten Alma

Kendilik (self) kavramı ve “insan olmanın ne olduğu” sorusuna aranan cevap, her ne kadar bireye özgü bir yapı olsa da içinde bulunulan kültürel gruptan etkilenecek bir cevaptır.¹²⁵ Kim olduğumuzun cevabı büyük ölçüde hangi gruplara ait olduğumuzun cevabı ile çakışmaktadır. Çünkü kişinin gelişimini bulduğu ortam ve imkânlar, o topluluğun özelliklerini de yansıtmaktadır.

Sosyalleşmek, varoluş kalitesine önemli katkıda bulunur. Ancak bireyin sosyalleşme düzeyi ile varolma düzeyi arasında doğrusal bir ilişki değil, normal dağılım ilişkisi bulunduğunu söylemek gereklidir. Çünkü çok düşük veya çok yüksek sosyalleşme düzeyi, bireyin varoluş kalitesini düşürür, orta düzeyde sosyalleşmek ise varoluş kalitesini yükseltir.¹²⁶

Yani insan, kendi toplumunu daha iyi ve güzel konusunda aşamadıkça, ya da toplumun, kendi herbir ferdinin sahip olduğu insansal gizli güçlerinin gelişimini nasıl sağladığını ya da nasıl engellediğini görmedikçe kendi insanlığını da tam kavrayamaz. Örneğin; bireysel gelişimi engellenen bir toplumun içinde olduğunu farketmeyen biri için toplumun koyduğu yasaklar ve sınırlamalar doğal görünür ve insan yaşadığı toplumun insan doğasını çarpıtıldığını kabul etmediği sürece, insan doğası da bu yozlaşmış ve çarpıtılmış biçimiyle yaşamaya devam eder.¹²⁷

İnsan, sadece toplumun değil; aynı zamanda da insan ırkının bir üyesidir. O içinde yaşadığı toplumsal gruptan korktuğu gibi kendi içinde yer aldığı insanlıktan uzaklaşmaktan da korkar. Toplum insanlaştığı ölçüde, bireyin toplum ya da insanlıktan uzaklaşma konusunda bir seçim yapmasına gerek kalmaz. Toplumsal amaçlarla insansal amaçlar arasındaki çatışma büyüdükçe birey, bu iki tehlikeli yalnız kalma kutbu arasında çok hırpalanır.¹²⁸

İnsan, davranışlarını başkalarının kendisi üzerindeki beklentilerine göre yönlendirirse, kendine ait, tüm duygu, arzu ve isteklerini- beklenti ve değer yargılarını, potansiyellerini ve ilgi ile kapasitesini sağlıklı bir şekilde gerçekleştiremeyecektir.¹²⁹

“Destek ölçekleri” olarak adlandırılan ölçekler de bu noktadan hareketle bireyin davranış şeklinin esas itibarıyla benliğine mi yoksa başkalarına mı yönelik olduğunu

¹²⁴ DÖKMEN, a.g.e. s.213

¹²⁵ SAYAR, Kemal, Psikiyatri ve Kültür, İnsan Yay., İst., 2002, s.80

¹²⁶ DÖKMEN, a.g.e, s.294

¹²⁷ FROMM, Erich, Yeni Bir İnsan-Yeni Bir Toplum, (Çev. Necla ARAT), 9. Bas., Say Yay., İst., 2001 s.139

¹²⁸ FROMM, a.g.e., s.134

¹²⁹ ÖZDOĞAN, a.g.m., s.360

ölçmek amacıyla oluşturulmuştur. İnsanlar, içsel değerlerine ve içlerinden gelen sese göre hareket eden “içten destek alan bireyler”; davranışlarını dış otoritelerin beklentilerine göre ayarlayan “dıştan destek alan bireyler” olmak üzere destek ölçeklerine göre iki grup halinde incelenmektedir.

Dıştan destek alan bireylerin, çevreye uyumu başlıca kaygı nedeni olduğundan başkalarının görüşlerine fazlaca önem verir. Başkalarınca beğenilmek, kurduğu ilişkilerinde devamlı onay olmak, bu bireylerce en üst düzeyde amaçtır.¹³⁰ İçe yönelik bireyin ise, başlıca rehberi, içindeki sestir. Kendini gerçekleştiren bireyin destek oranı aşırı derecede dışa ve aşırı derecede içe yönelik bireyin arasındadır.¹³¹ Kendini gerçekleştirmiş insanların kriterleri, çevresel ve toplumsal değil; içseldir. Çünkü kendi potansiyel ve kapasitelerine, yeteneklerine, yaratıcı güdülerine uyarlar.

İçten destek alan bireylerin sahip oldukları önemli yapılardan biri kendini kontrol (self-control)'dur. Aynı zamanda benliğin de önemli kavramlarından biri olan kendini kontrol (self-control), kişinin bizzat kendisi tarafından ortaya konan ilkeler çerçevesinde kendi davranışlarını, duygularını, alışkanlıklarını düşüncelerini ve dürtülerini kendisinin düzenlemesidir. Duygusal açıdan olgunluğa ermiş bir kimsenin en göze çarpan özelliği, zorlamaya dayalı olmaksızın kendi kendini disipline edebilmesidir. Bu ise kişisel bütünlüğün temel taşıdır.¹³²

İnsan için asıl olan herşeyden önce, kendini tüm potansiyeli ile yaşamaktır. “Önce kendine, sonra başkalarına prensibi”, kendini sevmek ve kendi için bir şeyler yapmayı değerli bulmak, ilk bakışta bencil bir yaklaşım olarak değerlendirilebilmektedir.¹³³ Kendini gerçekleştiren insanlarda bencillik ve bencil olmamak üst bir düzeyde birleşmektedir ama bireyleşmiş insan, toplumdan soyutlanmış ve başkalarına mesafe koymuş insan demek değildir. Jung da bencillik ve bireyleşmeyi birbirinden ayırmaktadır. Ona göre bencillikte ruhsal bir bozukluk, boş rekabet varken; bireyleşme de dengeli bir yapı, kendini tanıma ve potansiyellerini gerçekleştirme çabası, evrenle bütünleşme arzusu vardır.¹³⁴

Kendini tanıma ve kişisel bütünlüğüne ulaşma çabasındaki insanı “sırtını topluma dönmekle” suçlamak ya da bunun aksini iddia etmek de hatalı bir tutumdur. Asıl kendini tanıma ve gerçekleştirme ile uğraşmayan insan, toplum için bir tehlikedir. Çünkü diğer insanların söyledikleri ve yaptıklarını yanlış anlamaya eğilimliyken, kendi yapmış olduğu birçok şeyin önemini kavramaksızın sahte bir mutluluk içinde olacaktır.¹³⁵

¹³⁰ KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem, Yeni İnsan Ve İnsanlar, 10. Bas., Evrim Yay., İst., 1999, s.93-95

¹³¹ AKBAŞ, Ayla, Ergenlerin Kendini Gerçekleştirme Düzeylerini Etkileyen Bazı Faktörler, H.Ü. Sos. Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ank., 1986, s.35

¹³² YAPAREL, 20-40 Yaş Arası Kişilerde Dini Hayat İle Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma, A.Ü. Sos. Bilimler. Enst., (Basılmamış Doktora Tezi), Ank., 1987, s.52-53

¹³³ FROMM, Erich, Psikanaliz Ve Din, (Çev. Aydın ARITAN), Arıtan Yay., İst., 1996, s.8

¹³⁴ FORDHAM, a.g.e., s.97

¹³⁵ SCHUMACHER, E. F., “A Guide For The Perplexed” nkl. N. R. WALSH- F. VAUGHAN, Ego Ötesi, s.271

Sağlıklı toplum, her bireye kendini gerçekleştirme yolunda en fazla imkânı sağlayan, onun potansiyellerini en fazla harekete geçiren toplumdur. “Biz”in içinde yer alan her insanın varlığının ve teklîğinin bilinmesi, tüm potansiyeline ulaşarak anlam kazanması gerekir.¹³⁶ Böyle bir toplumda insanlar kendilerini rahat ve özgürce ifade edebilirler.

Kendi ilke ve değerlerinin bilincinde olarak davranışlarını seçebilen insanın iç özgürlüğü vardır. Eğer insan içindeki bu sesi duyamazsa yok olacaktır.¹³⁷ Dış olayların, geçmişteki koşullamaların etkisi altında bilinçsiz olarak davranan kişinin ise iç özgürlüğü yoktur.¹³⁸ Özgürlüğün olduğu yerde, sorumluluk vardır. Bunun için insan, yaşamını kazanmak ya da yitirmek konusunda kendi kendisine karşı sorumludur. Bu sebeple insanı, kendini anlamak, kendini tanımak, kendini gerçekleştirmek yolunda yürütmesine yardımcı olacak şey, vicdanı, içindeki içsel rehberdir. Öyleyse insan, öncelikle kendi vicdanına karşı sorumludur.¹³⁹

ba) Kendini Kabul

Kişinin kendini tanıması, kabul etmesi ve kendini güvenli hissetmesi potansiyellerini geliştirebilmesi için gereklidir. Kişinin kendini gerçekleştirebilmesinin ön şartı, olumlu bir benlik kavramı geliştirmesidir. Benlik bilgisi (self-knowledge), kişiliğin güçlü ve zayıf yönlerinin tarafsız bir dökümünü gerekli kılmaktadır.

Kişinin kendisine ait bir özelliğinin farkında olması, aynı zamanda onu dönüştürmeye dair bir bilinç geliştirme potansiyelini de beraberinde getirir.¹⁴⁰ Kendini tanıyan ve dengeli “öz” kavramı olan insan, kendini düzeltebilen ve geliştirebilen insandır.¹⁴¹ Kendinin farkında olmakla, kendini değiştirmek arasında bir bağ vardır. Gelişmenin yolu, “kişinin kendi benliği ile ilgili gerçeği göğüsleme” cesaret ve azminden geçer.¹⁴² Kendini kabul etme, bireyin kendi kişilik özelliklerini bilmesi ve bunlarla birlikte yaşama devam etmeyi istemesi demektir.

İnsanın etkinliği, ancak kendini ve imkânlarını tanıma ölçüsünde ortaya çıkabilir. Kendini tanıyan insan, yapabilecekleri ile yapamayacaklarını takdir eder. Sahip olduklarıyla karşılaştığı problemlerin hangilerini aşabileceğini, hangilerini aşamayacağını ve sorunların üstesinden gelme noktasında hangi imkânlardan ya da referanslardan nasıl bir destek alabileceğini kestirebilir.¹⁴³

¹³⁶ CÜCELOĞLU, a.g.e., s.47

¹³⁷ FROMM, Kendini Savunan İnsan, s.212

¹³⁸ CÜCELOĞLU, İyi Düşün Doğru Karar Ver, s.170

¹³⁹ ÖZDOĞAN, a.g.m., s.361

¹⁴⁰ MEHMEDOĞLU, a.g.e., s.31

¹⁴¹ ARMANER, Din Psikolojisine Giriş, s.110

¹⁴² YAPAREL, a.g.t., s.52

¹⁴³ BAHADIR, a.g.e., s.166

Yanılsamalar, gerçek yaşamın sefaletini katlanır kıldıkları için insanın yaşamında yer alırlar. Eğer insan yanılsamaları oldukları gibi kavarsa, yani yarı düş durumundan uyanabilirse o zaman kendine gelir, kendi özel kuvvet ve güçlerinin bilincine varır ve gerçeği artık yanılsamaların gerekli olmayacağı bir biçimde değiştirir. “Yanlı Bilinç” yani; gerçekliğin çarpıtılmış görünümü, insanı zayıf kılar. Gerçeklikle ilişki içinde bulunup, onun uygun bir görünümüne sahip olmak, insanı daha güçlü ve sağlıklı bir kişiliğe sahip olmasını sağlar.¹⁴⁴

Dengesini iyice kaybetmiş, gerçeklerden uzaklaşmış, sorunlarıyla savaşıma çaba ve enerjisini yitirmiş olanların kendini kabulü zordur ve kendi kendisiyle ve çevresiyle çatışma içindedir.¹⁴⁵ Elbette ki kabullenme, pasiflik değildir. Kişinin kendini kabul ile ilgili atacağı ilk adım değiştirebileceği şeylerle, değiştiremeyeceği şeyler arasında gerçekçi ayırmalar yapabilmesidir ki bu kişiyi daha huzurlu ve güçlü kılacaktır.¹⁴⁶

bb) Saldırganlık Eğilimlerini Kabul Etme

Maslow, kendini gerçekleştiren insanlar üzerinde yaptığı araştırmalar sonucunda bu tür insanların haklı kırgınlıkları ve hoşnutsuzlukları olduğunda bunları içten ve kesin bir biçimde ortaya döktüklerini gözlemlemiştir. Maslow’a göre kızma yeteneksizliği, duyguların düzleşmesine neden olduğu için, bu bir tür duygulanım bozukluğudur. Çünkü onaylama, kabul etme, sevgi gösterme gibi duygular ne denli olağan ve insanî niteliklerse; onaylamama, kabul etmeme, reddetme veya kırgınlık da olağan ve insanîdir.¹⁴⁷

Bireylerdeki yıkıcılık derecesi, kişinin hayatının geliştirilmesinin ne kadar engellendiğiyle orantılıdır. Burada kastedilen içgüdüsel isteğin bireysel engellenişi değil; hayatın bütününün engellenişi, doğallığın, insanın duyumsal, duygusal ve zihinsel yeteneklerinin dışavurumunun ve gelişmesinin kısıtlanmasıdır.¹⁴⁸ Hiç şüphesiz bu nefret, bireyin varolma hakkının ne derece çiğnendiği ile de paraleldir. Zorlanmış bir insanın besleyeceği nefret duygularının boyutu anlaşıldığında, özgürlüğün de bireyin varlığı için ne denli değerli olduğu ortaya çıkacaktır.

Dış özgürlük, ortadan kalktığında, ruhsal intiharı önlemenin tek yolu olarak iç özgürlük duruma nefret ve öfke olarak müdahale etmektedir.¹⁴⁹ Nefret ve öfke duyma, birey açısından ruhsal intiharı önlemenin tek yoludur. Kişinin onurunu kaybetmemesine, kimliğinden utanç duymamasına ve özgürlüğü ele geçirenlere karşı “beni ele geçirdiniz ama bu sizden nefret etmeme engel olmuyor” diyebilmesine olanak tanır.

¹⁴⁴ FROMM, Yeni Bir İnsan-Yeni Bir Toplum, s.23

¹⁴⁵ ARMANER, a.g.e, s.110

¹⁴⁶ DÖKMEN, a.g.e, s.216

¹⁴⁷ AYDIN, Ayhan, İnsanca Varolma Sanatı, Alfa Yay., t.y., İst, s.13

¹⁴⁸ MAY, a.g.e., s.110

¹⁴⁹ MAY, a.g.e., s.126

Fromm'a göre, insanda iki tür yıkıcı eğilim vardır. Bunlar gerekli ve zararsız olan insanların ve hayvanların yaşamlarını sürdürebilmek amacıyla içgüdüsel olarak savaşmaları ile yalnızca insanda varolan bozma, yıkma isteğinden başka hiçbir amacı olmayan, yaşamı yoketmeye yönelik ortaya çıkan zararlı saldırganlıklardır.¹⁵⁰

Neden-sonuç ilişkisi olarak bakıldığında saldırganlığın kökeninde sevgisizliğin de önemli bir faktör olduğu görülecektir. Sevgisiz kalmak, insanda “değersizlik, umursanmamak” gibi duygu ve düşünceler uyandırabilir ve bu “değersizlik duygusu” ve “insanlardan korkma” olarak algılanabilir. Aslında insanın korktuğu şey, diğer insanların varlıkları değil; kendi düşmanca duygularının denetimden çıkma olasılığıdır.¹⁵¹

Nefret ve öfke, yok etmeye programlanmış duygulardır. Olgunlaşmanın en büyük işareti yıkıcı duyguları, yapıcı olanlarla değiştirebilmektir. Nefret ve öfke, hep gizli kalıp bastırıldığından yıkıcı bir davranışla karşımıza çıkacaktır. Fakat insan kabul etmeme, onaylamama, kızma duygularını doğal olarak kabul edip; bastırmadan, biriktirmeden yaşadığı takdirde, bu duygular hiç kimseye zarar vermeden yaşanacağı gibi, insanın gelişmesine de yardımcı olacaklardır.

bc) Başkalarıyla Yakınlık Kurabilme

Kendini gerçekleştiren insanlar, genellikle karşılarındaki insanları ihtiyaçlarını gideren bir kaynak olarak görme eğiliminde olmadıklarından, insanî ilişkilerinde insanı yargılamayan, müdahale etmeyip, kınamayan bir tutum sergilerler. Bu tür bir yaklaşım da kişinin ilişkilerinde daha açık ve içgörülü bir tutuma sahip olmasına ve karşıdaki insanı daha iyi anlamasına olanak verir.¹⁵²

İnsan ilişkilerinde en önemli duygu, insanların birbirine güvenmeleridir.¹⁵³ Açık olmak, güven ve değer vermek, insanın kendine olan güven ve saygısını artırdığı gibi karşılıklı ilişkilerin sağlıklı oluşumunu sağlar.¹⁵⁴ Bulunduğu toplumda başkalarının beklentilerine uyum göstererek, bulunduğu topluluktan değişik olmayarak güven duygusunu kazanmaya çalışan kişi, kimliği ile ilgili varolan kuşkularını susturabilir ve belirli bir güven kazanabilir. Fakat bu uyum, insana ilk başta sukunet, güven ve huzur getirirse de kimlik yitimini de yanında getirebilmektedir.¹⁵⁵

Fromm'a göre her insan, yararı için ne kadar çok çaba harcar ve kendi yararını ne kadar çok gözetebilirse; yani varlığını ne kadar çok korursa o kadar erdemli; kendi yararını savsakladığı ölçüde güçsüzdür. Çünkü insanın gözettiği başlıca çıkarı; insan olarak

¹⁵⁰ FROMM, Özgürlük Korkusu, s.108

¹⁵¹ GENÇTAN, Engin, Çağdaş Yaşam Ve Normaldışı Davranışlar, 7. Bas., Remzi Kitabevi, İst., 1989, s.29-31

¹⁵² MASLOW, İnsan Olmanın Psikolojisi, s.47

¹⁵³ CÜCELOĞLU, a.g.e., s.55

¹⁵⁴ CÜCELOĞLU, Yeniden İnsan İnsana, s.165

¹⁵⁵ FROMM, a.g.e., s.149

kendisini ve gizilgüçlerini tam anlamında gerçekleştirmektir ve bu da kesinlikle bir bencillik değildir.¹⁵⁶

İnsan en çok soyutlanmaktan ve yalnız kalmaktan korkar. Bu yüzden içinde yaşadığı toplumun yapılarını sorgulamaya, gördüklerinin yanlışlığını söylemeye teşebbüs etse de bunu ifade edemez ya da bunları ifade etse bile eyleme dökmekte zorlanır ve çoğunluğun doğru olduğunu kabul etmek zorunda kalır. Çoğunluk, birey için öylesine yaşamsal bir önem taşır ki onun için gerçeklik aklının ve duyularının verdiklerinden çok, çoğunluğun görüşleri, inançları ve duygularıdır.¹⁵⁷

İnsan çok karmaşık çok boyutlu ve birbirinden çok farklı duygu ve düşünceye aynı anda sahip olabilen tek canlıdır. Öncelikle bunu kabul etmek, hem insanın kendi için hem diğer insan için hayatı daha yaşanılır, daha anlaşılır ve yapıcı kılacaktır. Doğal yapıyı ve bireysel farklılıkları bastırarak sonra dengesiz bir şekilde sergilemek ya da tamamen gözardı etmek hayatın engellenmesiyle sonuçlanır.

Kendini gerçekleştiren insan, öncelikle insanın sahip olduğu potansiyelin farkında olan insandır. İnsana verdiği değer ve önem bundan dolayı büyük olacak, bu bakış açısıyla etrafındaki insanlara yaklaşacak, onlara hem destek olmak isteyecek hem de onlarla bu emek isteyen süreci paylaşacaktır.

bd) Kendine Saygı

Kişinin sahip olduğu benlik kavramının, yine kendisinin değerlendirip onaylaması ve takdir etmesinden sonra oluşan beğeni durumuna “Benlik Saygısı” denir.¹⁵⁸ Bu durum kişinin kendisini olduğundan daha yüksek ya da düşük seviyede değil; olduğu gibi görmesi, kendisinden memnun olma durumudur.

Kendine saygı, benliğin duygusal ve değerlendirilebilir boyutudur. Benlik saygısı, (öz-saygı), bireyin benliğini beğenme derecesi, benliğin duygusal yanıdır.¹⁵⁹ Benliğe duyulan saygı, bireyin kendine verdiği değer ve saygının bir göstergesi, kendini sevmeye ve kabul edilmeye layık görmesidir.

Kişinin kendisi için nelerin değerli olduğu, neleri yapıp/yapmaması gerektiği konusunda ve hayata dair isteklerinin neler olduğu sorularına yönelik istek, eylem ve emellerini gösteren “ideal benliği” ile kendisinin sahip olduğunu düşündüğü “gerçek benliği” olmak üzere iki tür benlik tasarımı vardır.¹⁶⁰ İdeal benlikle, gerçek benlik arasındaki fark büyüdükçe, kendine saygı azalır, yetersizlik ve kaygı durumları görülür.¹⁶¹

¹⁵⁶ FROMM, Kendini Savunan İnsan, s.174

¹⁵⁷ FROMM, Yeni Bir İnsan-Yeni Bir Toplum, s.133

¹⁵⁸ BUDAK, a.g.e., “öz-saygı” mad., s.585

¹⁵⁹ KULAKSIZOĞLU, a.g.e., s.113

¹⁶⁰ BAYMUR, a.g.e., s.268

¹⁶¹ ARDA, Erhan, Sosyal Bilimler Sözlüğü, Alfa Kitabevi, İst., 2003, s.337

Hayatın normal akışı içinde “gerçek” ve “ideal” benlikler arasında bir farkın bulunması kaçınılmazı gereken bir olgu değil, fakat aynı zamanda sağlıklı bir olgudur. Bir insanın “ne olduğu” ile “ne olması gerektiği” konusundaki tutarsızlığı değersizlik duygularının doğal bir sonucudur. Kişiliğin bireyleşebilmesi için, insanın kendisine ilişkin gerçekleri olabildiğince bilinçlendirebilmesi gerekir.¹⁶² İnsanın “bir şeyler yapıyor olmak” yerine “birşey olmak istemesi”, ruhunda yeni bir tat yaratacaktır. Eğer bu tat yakalanırsa, insan değerli olduğunu ispatlamak zorunda kalmayacaktır.¹⁶³

Kendi benliğini değerli gören, kendine güveni yüksek olan kimselerin, başkaları tarafından beğenilmeye gereksinimleri daha az; kendi benliğini değersiz gören, kendine güveni olmayan kimselerin başkaları tarafından beğenilmeye gereksinimleri daha çoktur. Benlik saygısına ulaşmış kişiler, kendiyle barışık, dingin bir ruh haline sahiptirler; sevildiklerini ve sevgiye değer olduklarını hissederler, istedikleri değerli olma duygusunu başkasından saygı görerek değil; kendilerine saygı duyarak kazanırlar.¹⁶⁴ İnsanın içinde mevcut olan yapıcı ve yaratıcı özellikler, özgürlük ve saygıya uygun koşullar oluşturulduğunda hiç zorlanmadan ortaya çıkacaktır.

İnsan gelişimi, hepsi birbiriyle ilişkili ve içiçe geçmiş çeşitli kavramlardan oluşur.¹⁶⁵ Kendini gerçekleştirmiş insanlar, bütün bu özellikleri kendi içlerinde sentezleyebilmiş, âhenkli bir bütünlük içinde taşıyabilen insanlardır. Kendini gerçekleştirme istek ve ihtiyacında olan insanlar, bir arayışla yola çıkarlar. Arayışın amacı; ihtiyacını duydukları yaşama zemini, zamanı ve imkânını bulup, öteki “ben” veya “benler”iyle dengeyi sağlamak, dolayısı ile huzura kavuşmak ve mutlu olmaktır.¹⁶⁶

İnsanın güçlerini kullanmaması, mutsuzlukla sonuçlanır. Her nevroz, insanın doğasından gelen güçlerle bu güçlerin gelişmesini engelleyen güçler arasındaki bir çatışmanın sonucudur.¹⁶⁷ Mutluluk, insanın insansal varoluş sorusunun yanıtını bulmuş olmasının göstergesidir. Bu yanıt insanın gizil güçlerinin üretici bir şekilde gerçekleştirilip, kendi özünün bütünlüğünün korunması, aynı zamanda kendisini dünyayla birlik ve beraberlik içinde duymasıdır.¹⁶⁸

¹⁶² GENÇTAN, Engin, İnsan Olmak, 21. Bas., Remzi Kitabevi, İst., 2000, s.77

¹⁶³ MAY, a.g.e., s.98

¹⁶⁴ MASLOW, a.g.m., s.161

¹⁶⁵ KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem, Kültürel Psikoloji, Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., İst., 1998, s.53

¹⁶⁶ KINIŞ, a.g.e., s.470

¹⁶⁷ FROMM, a.g.e., s.261

¹⁶⁸ FROMM, Kendini Savunan İnsan, s.230

B. DİNİ HAYAT

1. İnançın Tanımı

Arapça “e-m-n” kökünden türetilmiş, “emin olmak” anlamına gelen iman kelimesi; “tasdik etmek, güvenmek, boyun eğmek, gönülden benimsemek”,¹⁶⁹ “bir şeye güvenle, doğru sayma tutumu”¹⁷⁰, “güven içinde olmak”, “zihnin huzur ve sukûn içinde olması”¹⁷¹ gibi manalar içermektedir.¹⁷² İman, deyimî sözcük olarak; “bir fikre bağlılık, kesin kabul, inanılan şey”¹⁷³ anlamındadır. Çok farklı şekillerde ele alınabilen çok yönlü ve çok farklı tanımlarla ifade edilebilen inanç kavramında en çok vurgulanan; bir kimseye, bir habere veya bir hükme kesin ve içten gelerek inanmak ve o şeyin doğru olduğunu kabul etmektir.¹⁷⁴

Arapça “a-k-d” deyiminden türetilmiş “bağ” anlamındaki inanma, bir şeyin doğruluğu yolundaki kesin kanıyı dile getiren “tasdik”; doğrulama, onaylama anlamlarına karşılık gelir. Bir şeye kalp ile inanarak, ona gönülden bağlanmak, o şeyin doğruluğunu, varlığını ve yokluğunu tüm benliğiyle onaylamak demektir.¹⁷⁵

İmanın birbirine yakın anlamları içinde iman kelimesinin İngilizce karşılığı olan “faith” kelimesine bakıldığında “güvenmek, doğruluğuna inanmak”¹⁷⁶, “güven, samimiyet, bağlılık”¹⁷⁷ gibi anlamlar verildiği görülmektedir. İngilizce’de “belief” olarak geçen inanç kelimesi ise “güven, bir şeyin doğru olduğu hissi veya bir şeyin gerçekten varolduğu duygusu”¹⁷⁸ kelimesiyle ifade edilmektedir. Genel olarak inanç (belief); bilgi, kanaât ve imanı içine alacak şekilde daha genel bir anlam ifade ederken; iman (faith) daha özel manada kullanılabilir.¹⁷⁹

Kelime manasının da gösterdiği gibi iman, insanı endişe duygusundan uzaklaştırarak kapsamlı ve sarsılmaz bir güvene kavuşturmaktadır.¹⁸⁰ İman, insanın algı dünyasının ötesinde gerçekliğe sahip bulunan şeylerle ilgili olarak bir inanç besleme durumu; bir güvenme, yakınlaşma, ümitle bağlanma olayıdır.¹⁸¹ İnançlar, insanın psişik

¹⁶⁹ İBN MANZUR, Lisanü'l Arab, “emn” mad., I-XV, Daru Sadr, Beyrut, 1990

¹⁷⁰ AKARSU, Bedia, Felsefe Terimleri Sözlüğü, “inanç” mad., 6. Bas., İnkılap Kitabevi, İst., s.104

¹⁷¹ IZUTSU, Toshihiko, İslam Düşüncesinde İman Kavramı, 2. Bas, (Çev. Selahaddin AYZAZ), Pınar Yay., İst., 2002, s.199

¹⁷² HANÇERLİOĞLU, Orhan, İslâm İnançları Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İst., 1984, s.193

¹⁷³ DOĞAN, a.g.e., “iman” mad., 11. Bas., İz Yay., İst., s.378

¹⁷⁴ AYDIN, A. Aslan, İslâm İnançları Ve Felsefesi, DİB Yay., Ank., 1964, s.58

¹⁷⁵ AYDIN, a.g.e., s.58

¹⁷⁶ New Webster's Dictionary of the English Language, “faith” mad., Collage Edition, Chicago, New York, 1975, s.554

¹⁷⁷ LOGMAN-METRO, a.g.e., “faith” mad., s.508

¹⁷⁸ LOGMAN-METRO, a.g.e., “belief” mad., s.108-109; New Webster's Dictionary of the English Language, “belief” mad., s.140;

¹⁷⁹ HANÇERLİOĞLU, a.g.e., s.214

¹⁸⁰ ALPER, Hülya, Bir Kelâm Problemi Olarak İmanın Psikolojik Yapısı, Rağbet Yay, İst., 2002 s.99

¹⁸¹ HÖKELEKLİ, a.g.e., s.157

dünyasında ne kadar çok çeşitlilik gösterse de;¹⁸² imana konu olan objenin varlığı, her insan için bir iç huzuru, güven, tatmin sağlamaktadır. İnanan kimse kendisini güven ve emniyet içerisinde hissetmektedir. Çünkü inanan insan, insanı kuşatan ve kargaşaya sürükleyen çok çeşitli ihtiras ve arzunun, oluşan kötülük ve bozulmuşluğun, insanın iyilik için gösterdiği gayretlerle ve ilahi bir gücün bu gayretleri destekleyeceğine duyulan güvenle kapanacağına inanır.¹⁸³

İnsanın dış dünyasında varolan dış faktörlerin yıkıcı etkisi karşısında ruhunu öz varlığını ve ahlâki değerlerini yaşatabilmesi için dünyaötesi bir prensibi olması gerektiğini söyleyen Jung'a göre de insan, bu dünyanın fiziksel ve ahlâki kışkırtıcılığına karşı kendi kaynaklarıyla dayanamaz.¹⁸⁴ İnançlar, kişinin hayatında güçlü bir yapı, oturmuş bir çerçeve oluştururlar. Böylece insan günlük hayatında oluşan düşünce ve davranışlarına, hem süreklilik hem de bir bütünlük kazandırır.

İnanmak, aslında bir kalb işidir; dil ile söylenmesi, sadece kalb ile tasdik edileni başkalarına ilân ederek, ona inandığını bildirmek içindir.¹⁸⁵ “Allah’a inanıyorum.” şeklinde kendini ifade eden kişi, Allah’a karşı tutumuna anlamlı bir form verir; aynı zamanda da bu tutumunu üstlenerek hem kendi adına; hem de Allah huzurunda bu tutumunu hayatı içinde sağlamlaştırır.¹⁸⁶

a) İnançın İçeriği

aa) İnsanın Doğası-Yapısı

İman, insan hayatında biyolojinin doğurduğu psikolojik bir ihtiyaçtır.¹⁸⁷ İnsan, inanmak ihtiyacındadır. Bu onun doğasından gelen, fitrî bir duygudur. İnsanın yaratılışında doğuştan gelen kabiliyetler ile birlikte fitrî bir özellik olarak, inanma ihtiyacı ve “dindarlık” özelliği de vardır.¹⁸⁸

Dinî yönden inanç, doğuştan gelen bir kabiliyettir, yani kişinin yaratılışında dinî kabiliyet ve inanma eğilimi vardır. Dinî duygu, istek, ilgi ve düşüncenin kaynağı fitrîdir. Yaratılışın ilk şeklini ve bütünü kapsayan fitrat kavramı; sözcük olarak “yaratılış, karakter, yapı, tabiat”¹⁸⁹ ve “yaratılış, doğal yaratılış, yaratma, meydana getirme, istidat, kabiliyet, doğuştan gelen yeti, içgüdü” gibi anlamlara gelmektedir yani; bütün insanlarda

¹⁸² ASLAN, Nebile, Kur'an-ı Kerim'le İlgili İnanç Ve Tutumlar, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), U.Ü. Sos. Bilimler Enst., Bursa, 2002, s.16

¹⁸³ VERGOTE, Antonie, İnanç Ve İnançsızlık, (Çev.Veysel UYSAL), İFAV. Yay., İst., 1999, s.214 -215

¹⁸⁴ JUNG, Keşfedilmemiş Benlik, s.60-61

¹⁸⁵ AYDIN, a.g.e, s.58; İZUTSU, a.g.e, s.92

¹⁸⁶ VERGOTE, a.g.e., s.235

¹⁸⁷ ÖZAKPINAR, Yılmaz, İnsan İnanan Bir Varlık, Ötüken Yay., İst.,1999, s.36

¹⁸⁸ PAZARLI, Osman, Din Psikolojisi, Remzi Kitabevi, İst., 1968, s.31

¹⁸⁹ DOĞAN, a.g.e.,s.378

ortaklaşa bulunan genel yaratılıştır.¹⁹⁰ Çeşitli tanımları olan fitrat, ferdin yaratılışında tabii olarak bulunan Allah'a inanma gücü ve kabiliyetinin varlığı ve O'na ibadet etmeye doğuştan ihtiyaç ya da meyil olarak tanımlanmaktadır.¹⁹¹

İnsanlar bedenî olduğu kadar ruhî ve zihnî bakımdan da hissetmeye, algılamaya, doğru bir biçimde düşünmeye eğilimli olarak dünyaya gelirler.¹⁹² Yeme içme ve barınma gibi biyolojik ihtiyaçlar doğuştan olduğu gibi “inanma ve tapınma” ihtiyacı da doğuştandır.¹⁹³ Manevî hayat, biyolojik hayatın ve insanın özünün bir parçasıdır. O gerçek benliğin, insanın iç merkezinin, insanın bir tür oluşunun, tam insanlığın ayrılmaz bir parçasıdır.¹⁹⁴

İnsan biyolojik uyum temeli üzerine değer inşa eden bir canlıdır. Hayatın içinde karşılaştığı çeşitli durumlarda nasıl davranacağını belirleyecek bir değerler sistemine ihtiyaç duyar.¹⁹⁵ Bir insanda kişi olmayı belirten, diğer canlı olanlardan ayıran şey de; kendisinin koyduğu birtakım ilkelere uyabilmesi ve bunda bilinçli olması yani; bir ahlâk anlayışının olması ve hareketlerinden hesap verebiliyor olmasıdır.¹⁹⁶ İnanma, hayatın dayandığı temel noktadır ve insan davranışlarıyla birlikte hayatının tamamında istediği bütünlük ve tutarlılığa inançları sayesinde ulaşabilir. Bunun için inanma, insanın hem temel bir işlevi hem de en lüzumlu ihtiyaçlarından biridir.¹⁹⁷

İman, hayatın her alanına yayılmış bir kavramdır.¹⁹⁸ İnsanın sahip olduğu güçler ayrı ayrı ele alınabilir; fakat onlar, ferdin hayatında bütünlük oluşturmalarıdır. Bu bütünlük her inanan insanda belli bir ölçüde bulunmak durumundadır.¹⁹⁹ İnsan kendi doğasını yansıtan temel doğrulara uyarak, onlarla âhenk içinde yaşadığı zaman, özü ile uyumlu olacağından psikolojik yönden gelişir. Böyle insan dengeli ve mutludur.²⁰⁰

b) İrade Ve Özgürlük

İnsan, inanan bir varlıktır. Her ne kadar aykırı olarak görülse de inanan bir varlık olmasının sebebi; aklının olmasıdır. Akli olduğu için insan, sadece biyolojisinin çizdiği hayatı yaşamaya mahkum değildir.²⁰¹ Kâinata yaratılan her varlığın, kendisine has bir

¹⁹⁰ YAVUZ, a.g.e., s.108

¹⁹¹ MUHAMMED, Yasin “Fitrat ve İslâm Psikolojisi” İslâmi Sosyal Bilimler Dergisi, c.3, sy.2, s.44; YAVUZ, a.g.e., s.110

¹⁹² HÖKELEKLİ, Hayati, “fitrat” mad., TDV. İslâm Ansiklopedisi, c.13, İst., 1996, s.47

¹⁹³ KARAGÖZ, İsmail, “İnsanın Dine Olan İhtiyacı ve Din ve Vicdan Hüriyeti”, Diyanet İlmî Dergi, c.36, sy.3, Ank., 2000, s.95

¹⁹⁴ MASLOW, a.g.m., s.166

¹⁹⁵ ÖZAKPINAR, a.g.e., s.31

¹⁹⁶ AKARSU, Bedîa, Kişi Kavramı ve İnsan Olma Sorunu, 2. Bas., İnikilap Yay., İst., 1998, s.20

¹⁹⁷ HÖKELEKLİ, a.g.e., s.265

¹⁹⁸ ALPER, a.g.e., s.34

¹⁹⁹ BAŞÇI, Vahdettin, “İslâm Dini ve Hz. Peygamber’de Evrensel Değerler”, Diyanet İlmî Dergi, c.39, sy.1, Ank., 2003, s.6

²⁰⁰ CÜCELOĞLU, İyi Düşün Doğru Karar Ver, s.129

²⁰¹ ÖZAKPINAR, a.g.e., s.15

kaderi bulunmaktadır. İnsanın kaderi de iyilik ve kötülük işleyecek tarzda yaratılmış ve kendisine akıl ve irade verilmiş olmasıdır. İnsanın gayesi Allah tarafından tespit edilmiş olmasına rağmen, bu hedefin gerçekleştirilmesini Allah; akli, iradesi ve tecrübesi ile bu gayeyi gerçekleştirebilecek imkâna sahip insana bırakmış ve bunda da insanı hür bırakmıştır.²⁰²

Hür iradenin kabul edilmesi, insanın hayatı boyunca kendisi için çizilmiş bir yolun zorunlu takipçisi olmadığını; çeşitli seçenekler arasında tercih edebilme durumunun olduğunun kabul edilmesidir. Frankl'ın dediği gibi insan koşullardan da özgür değildir. Hayatındaki bütün olaylar ve içine girdiği durumlar kendi kontrolünde değildir ama nasıl tavır alacağı konusunda özgürdür.²⁰³ İnsan ya seçer ya da alternatif üretir. Hayat rastgele yapılan davranışlarla yürümeyeceği için, insanın belirsizliğin getireceği ruhî dengesizliklerden korunmak ve diğer insanlarla ortak işbirliğini gerektiren birtakım ilke ve değerler oluşturması gerekir.²⁰⁴

İmanın temelde “kabul” ve “teslimiyet”i içermesi, insanın deneye dayalı ve rasyonel yetilerini gözardı etmez; bilakis, sonluluk, eksiklik ve kuşatılmışlığının verdiği her çeşit kaygı ve tedirginliğin yol açtığı psikolojik gerginliği dinginliğe erdirtir.²⁰⁵ İradî bir fiil, imanın da içinde yaşadığı bir kişilikte bulunur. İmanın temelinde bulunan güven duygusuyla beraber gelen sabır, tevekkül ve rıza hallerinin gerçekleşmesi ve sürekli hale gelmesi güçlü bir iradenin sayesinde olur.²⁰⁶

İnanç ve iman arasındaki fark da önemlidir.²⁰⁷ Bir zihin faaliyeti olarak inancın, iman haline gelebilmesi için insanın ruhunda süreklilik kazanması ve hayatına da hâkim olması gerekir. Bir iman, bütün diğerlerini bastırarak veya az çok onları gözden düşürerek gelişen bir inançtır. İnsanın bütün gücüyle kendisinden başka birine güvenmesi anlamında iman, aşkla aynı derecededir.²⁰⁸ İman, insanın kalbinin beslediği fakat bütün hayatının istikâmetini belirleyen güçlü ve koparılmaz bir bağ olarak da tanımlanabilir.

İnsan bilinçli bir şekilde yaşamayı seçerse, kendisi için duyduğu sorumluluk; omuzlarına vurulmuş bir yük olmaktan çıkar, kendine ait bir karara dönüşür. Özgürlük ve sorumluluk, bir bütünün iki yarısıdır. Eğer özgürlük yoksa birey, kendi kendini idare edemez, dolayısıyla sorumluluk diye bir şey söz konusu olamaz; aynı şekilde birey sorumluluk üstlenemiyorsa, onun özgürlüğüne güvenilmez.²⁰⁹ İman, bilinçli bir karar ve

²⁰² AKBULUT, Ahmet, "Allah'ın Takdiri - Kulun Tedbiri", A.Ü.İ.F.Dergisi, c.33, Ank., 1982, s.130

²⁰³ FRANKL, a.g.e., s.39-41

²⁰⁴ ÖZAKPINAR, a.g.e., s.30-31

²⁰⁵ YEŞİLYURT, Temel, "Seküler Dünya da İman Toplulukları, Modern İnsan İçin İmanın Anlamı", İslâmiyat Dergisi, c.4, sy.3, Ank., 2001, s.126

²⁰⁶ ARMANER, a.g.e., s.123

²⁰⁷ PAZARLI, a.g.e., s.13

²⁰⁸ TOPÇU, Nurettin, İsyân Ahlâkı, Dergâh Yay.,İst., 1995, s.39

²⁰⁹ MAY, a.g.e., s.145

sonrasında da bilinçli bir eylemdir. Eğer iman, odaklaşmış bir eylem sonucu ortaya çıkmıyorsa gerçekleşmez; çünkü iman, bir özgürlük meselesidir.²¹⁰

c) Birlik ve Anlam Arayışı

Dinî yahut felsefî düşünce sistemlerinde insanın varlığı meselesi, en büyük mesele olmuştur. Her zaman “İnsan nereden geliyor? İnsanın bu dünya da var oluşunun kaynağı nedir?” soruları insanın zihnini meşgul etmiştir.²¹¹ Yaşam için bir anlam aramak, hatta böyle bir anlamının olup olmadığını sorgulamak, sadece insana özgü bir başarıdır.²¹²

Dünya da karşılaştığı bütün olayları anlatabilecek zihinsel bir sisteme sahip olmak isteği, insanın temel güdülerinden ve ihtiyaçlarından biridir.²¹³ Zorunluluk olmaması, alternatiflerinin olması ya da yeni bir alternatifi tasarlama imkânının olması, insan zihninde belirsizlik doğurur. Bu halin uzun sürmesi kişiyi ruhî dengesizliklerden, uyumsuzluklara ve yalnızlığa kadar götürür.²¹⁴ Ruhunda tatmin bekleyen boşluğu insan ancak bir amaca ve hedefe sarılmakla doldurabilir.²¹⁵ İnsan olmanın en temel zorunluluklarından biri, ruhun derinliklerinde “anlam” için ayrılmış müstesna yeri, yaratılış amacına uygun tecrübelerle doldurmaktır. Anlam arayışı, doğuştan gelen bir eğilimdir.

Birçok psikolog, dinî inancın hareket noktasını da “arayış”la açıklamaya çalışmıştır.²¹⁶ Onlara göre; her insanda doğuştan, “köklülük” ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaçla kökenini arar, dünyanın tamamlayıcı bir parçası olmak, bir yere ait olduğunu hissetmek ister.²¹⁷ Bu safhada maddî, psikolojik ya da manevî çeşitli olumsuz durumlar içerisinde sadakatle korunan ve geliştirilen dinî inanç ve tutum, kişinin ruh dengesini ve uyumunu koruyucu en etkin faktördür.²¹⁸

Fakat inanmanın sebepleri çok çeşitli olsa da, sonuçları aynıdır. İnanç, insanın tüm deneyimlerini kapsayan, kişiye inancıyla yaşama gücü veren bir tutumdur.²¹⁹ Bunun için bütün acı ve sıkıntılara rağmen hayatla uzlaşma, olaylara olumlu, umutlu ve iyimser yaklaşma, gerçek imanla şekillenen bir dünya görüşünün en belirgin özelliğidir.²²⁰ Çevresinde olup bitenlere anlam vermek, insan için bir lüks değil, bir ihtiyaçtır. Çünkü;

²¹⁰ TİLLİCH, a.g.e., s.18

²¹¹ İZUTSU, Toshihiko, Kuran'da Allah Ve İnsan, (Çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İst. [t.y.], s.25

²¹² FRANKL, Duyulmayan Anlam Çığılığı, s.85

²¹³ HÖKELEKLİ, Hayati, "Gayba İmanın Psiko-Sosyal Sonuçları", İslâm Düşüncesi'nde Gayb Problemleri Sempozyumu, Kur'an Ve Tefsir Araştırmaları-V, Ensar Neşriyat, İst., 2003, s.270

²¹⁴ ÖZAKPINAR, a.g.e., s.16-17

²¹⁵ BAHADIR, a.g.e., s.29

²¹⁶ YAVUZ, a.g.e., s.120

²¹⁷ KASAPOĞLU, Abdurrahman, Kur'an'da İman Psikolojisi, Yanlızkurt Yay., İst., 1997, s.26

²¹⁸ HÖKELEKLİ, Hayati, "Psikoloji Ve Sosyoloji Açısından İbadet", TDV. İslâm Ansiklopedisi, T.D.V Yay., c. XIX, İst., 1999, s.248-252

²¹⁹ FROMM, a.g.e., s. 240

²²⁰ HÖKELEKLİ, a.g.m., s.274

insan, doğaya ve topluma uyum sağlayabilmek için başına gelenlere anlam vermeye çalışır.²²¹

Dinî inançlar, kişilerin tabii dünya ile başedebilmek, onu yorumlayabilmek ve açıklayabilmek için kullandıkları zihinsel kategorilerdir. Sahip olunan bu dinî inançlar aracılığı ile kişi, karşılaştığı belirsizlikleri aydınlatmaya ve çevresinde olup biten iyi ve kötü olaylara kendince bir anlam vermeye çalışmaktadır.²²²

Hayatın içinde insanın karşısına sürekli sorunlar çıkar. İnsanlar bu durumda sıklıkla dinî inançlarına başvururlar. Dinsel inançlar, anlaşılmanın anlaşılmasına ve hayatın meydan okumasına karşı koymasında etkili olur. İnanç, bir anlam duygusu ve zorluklara göğüs germek için ihtiyaç duyulan cesareti aşılır.²²³ Hayatın bütün acı ve sıkıntılara karşı samimi inanç sahibi dindarların “iyimser ve umutlu” bir bakış açısıyla hayata ve insanlara bakabilmelerinin altında sahip olunan inancın olması, inancın insanın ruh sağlığını sağlamasına ve korumasına yardımcı olduğunu göstermektedir.²²⁴ Her insana, günlük idrâk ve davranışları için anlam ve bütünlük verirler. Kişinin ruhsal dünyasına yapı ve süreklilik getirirler. Bu yüzden iman, insan hayatı için varoluşsal bir öneme sahiptir.

2. İbadet

a) İbadetin Tanımı

Arapça “a-b-d” kökünden gelen ibadet kelime olarak; “boyun eğmek, saygı göstermek, hizmet etmek, itaat ve tevazu göstermek”²²⁵ anlamına gelir. Dinî bir terim olarak ise ibadet, insanın güvendiği ve bağlılık duyduğu ve inandığı değerleri ifade etmek için yaptığı fiil ve hareketler²²⁶ ve aynı doğrultudaki düşünüş, duyuş ve sözlerdir.²²⁷

İbadetin İngilizce karşılığı olan “worship”; tapmak, taparcasına sevmek anlamına gelmekle birlikte bu kelime ile eşanlamlı gibi kullanılan “ritüel” ise; dinsel tören, bir tür seramoni, adet haline gelen uygulama anlamını vermektedir.²²⁸ İbadet, insanın inandığı varlığa karşı duyduğu şükran ve minnettarlık duygularını içten söz ve hareketlerle ifade etmesi ve kalbinin kendi lisaniyle iletişime geçmesidir.²²⁹

²²¹ DÖKMEN, a.g.e., s.145

²²² YAPAREL, a.g.t., s.69

²²³ AYDIN, Ali Rıza, “Din Ve Psikoloji İlişkisi Üzerine”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, c. IV, sy.1, 2003, s.28

²²⁴ KİMTER, Nurten, “Dinî İnanç, İbadet Ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine”, Gençlik, Din Ve Değerler, (Haz. Hayati HÖKELEKLİ), Ankara Okulu Yay., Ank., 2002, s.206

²²⁵ İBN MANZUR, Lisânü'l Arab, “ibadet” mad., IV, s.260-262

²²⁶ PAZARLI, a.g.e., s. 189

²²⁷ SİNANOĞLU, Mustafa, “ibadet” mad., TDV. İslâm Ansiklopedisi, TDV. Yay., c.XIX, İst., 1999, s. 233

²²⁸ SİNCLAİR, John, Gwyneth Fox, Önder Renkli Yıldırım, Metro Collins Cobuild Birmingham University International Language, Database Essential Dictionary İngilizce-İngilizce Türkçe Sözlük, Metro Kitap Yayın Pazarlama, İst., 1968, s.1208

²²⁹ İZUTSU, a.g.e., s.139

İnsanlar diğer canlılara göre pek çok üstün ve farklı yeteneklere sahip olsa da yine de iç ve dış sebeplerle yüceltme, sevgi, sığınma, korku, dünyevî menfaatler elde etme, zarar ve sıkıntılardan kaçma, acziyet, güven ve yardım isteme gibi duyguları sürekli hissetmiştir. İnsanlık tarihinde her dini kültürün, ibadet fenomenine yüklediği anlamlara bakıldığında bu kelimelerin insanın üstünde bir güce inanarak, kendi iç dinamiklerini harekete geçiren ve çeşitli şekillerde ortaya konabilen, evrensel bir fenomen olduğu ortaya çıkacaktır.²³⁰

Dinî yaşamın uygulama boyutu olan ibadetler, insanda fitrî olarak mevcut olan din duygusunun ya da üstün ve kudret sahibi bir yaratıcıya inanıp bağlanma ihtiyacının bir ifadesi olarak,²³¹ kişiyi Yüce Varlık ile karşı karşıya getiren davranışlardır.²³²

Psikolojik açıdan ibadet, feridin kendini Tanrı'ya çok yakın hissettiği güçlü ve derin ilişkiler içinde bulunduğu hissi veren özel tecrübeler, dinî hayatın uygulanma şekilleridir.²³³ İnanan kişi, inancını zihinsel düzeyde bırakmaz ve inandığı varlık ile yakın olmak ister.²³⁴ İşte ibadet de, düşünce ve davranışı Allah'a yöneltme, böylece Allah'la yüksek bir ilişki ve iletişim kurma biçimidir.²³⁵

İbadetler, hayatla iç içe bulunurlar; hayat onlarla renklenir, tazelenir; yorulan insan organizması yeniden güç kazanır. Kişi, hayatın içinde türlü tehlikeler sıkıntılar ve başarısızlıklar karşısında çaresiz ve güçsüz kaldığı zamanlarda O'nu yanında bulmanın mutluluğunu yaşar.²³⁶ İnsanlığın dinî tecrübesinde en yaygın ibadet şeklinin dua olması da, insanın yüce bir varlıkla iletişim halinde olma istek ve ihtiyacının yadsınamaz bir gerçek olduğunu kanıtlar durumdadır.

Tutum ve davranışlar, dua, ibadet ve dini pratiklerle insan; Allah'a yaklaşma çabası içindedir. Bu çaba, eğilim ve istekler; dinî davranış olarak ortaya çıkar. Dinî davranışlar, dinî istekler doğrultusundaki davranışlardır.²³⁷ Dinî eğilimi somutlaştıran hareketler, psişik enerjinin verimi olan duygu ve düşünceyi icra eden birer araçtırlar. Çünkü pasif bir durumda olan zihni hayat, ancak hareketle objektifleşir, yaşam bulur.²³⁸

İbadetler sadece imandan değil, kişinin sahip olduğu iradeden de güç bulurlar. İbadetlerle güçlenen iman ve irade gücü kişiyi istediği yönde değiştirip, kendi ideal insan

²³⁰ SİNANOĞLU, a.g.m., s.234

²³¹ CERTEL, Hüseyin "İslâmî İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri", EKEV Akademi Dergisi, c.1, sy. 3, Erzurum, 1998, s.149

²³² ŞENTÜRK, Habil, İbadet Psikolojisi, İz Yay., İst., 2002, s.31

²³³ HÖKELEKLİ, a.g.m., s.248

²³⁴ KAYIKLIK, Hasan, "Kur'an'daki Dualar Üzerine Psikolojik Bir Değerlendirme", Ç.Ü.İ.F.D., sy.1, Adana, 2001, s.134

²³⁵ HAYTA, Akif, Psiko-Sosyal Uyum ve Dinî Pratikler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), U.Ü. Sos. Bilimler Enst., Bursa, 1993, s.68

²³⁶ ŞENTÜRK, a.g.e., s.35

²³⁷ JOHNSON, Paul, "Religious Conduct–Dini Davranış", (Çev. Habil ŞENTÜRK), Psychology of Religion, New York, 1945, s.29

²³⁸ ARMANER, Neda, İnanç ve Hareket Bütünlüğü Açısından Din Terbiyesi, MEB Yay., İst., 1967, s.47

modeline ulaştırabilirler.²³⁹ Her ibadet, bir karar bir eylem ve bir etkinliktir. İbadetlerin hepsi kişiliğin belli bir yönünü ele alıp geliştiren, olgunlaştırmasını hedef alan ve bütünsel olarak bakıldığında birbirini tamamlayan bir eğitim programı gibidirler. Bunun için ibadetler kişisel iradeyle seçilen bir hayat görüşünün yansıması olmasının yanı sıra insanlık güçlerinin de geliştirilip olgunlaştırılmasının en etkili aracıdır.

Güvende olma ve aitlik isteğini, doğasına uygun bir şekilde kanalize edemeyen insanlar ya anlamsızlığa ve ümitsizliğe düşmektedirler. İman ve ibadetler insan hayatının hem alt yapısı hem de üst yapısıdır. İnanę ve kanaatler, davranışların iç dünyamızdaki kökleridir.²⁴⁰ Hayat bir bütündür, kişi ibadet ederken hangi inanca sahipse, diğer davranışlarında da o inancın etkisi altındadır. Davranışlarda istenen bütünlük, inancın gücüne ve sıhhatine bağlıdır.

b) İbadet Ve İnanę İlişkisi

Davranışla inanę arasında çift yönlü bir etkileşim vardır. İnsan, hayatın sorularına sözleriyle, duygularıyla ya da salt düşünceleri ile değil, hayatı bizzat yaşayarak, insan onuruna uygun tutum ve davranışlar sergileyerek cevap verebilir. İman, ancak ibadetlerle tecrübe edilebilir ve yaşanabilir. Aksi halde iman kuru bir fikir ve düşünceden öteye gidemez.

Kişinin sahip olduğu dinî inanęlarla kanaat, tavır ve davranışları bir bütünlük arzeder. Bunun devamlılığı sonucunda sağlam bir kişilik oluşur. Tek bir Allah inancının, dinî şahsiyetin bütünlüşmesindeki rolü önemlidir. Çünkü bu inanca sahip olan kişi, davranışlarında tek bir otoriteye karşı dini sorumluluk duyar.²⁴¹

Kişinin önce bir hayat tarzı, bir dünya görüşü bir inanę sistemi seçip, benimseyip, özümsemesiyle birlikte bunların hayatına yön vermesi ve bu inanę dünyasına paralel olarak duygu ve davranışlarının oluşması beklenen ve istenen bir sonuçtur.²⁴² İnanan insan, sözlerle yetinmeyip ifade etmek ister ve bu istek ve ihtiyaç kendini belli şekillerde dışavurur.²⁴³ İnsanın kalbinde verdiği sözün ardından gelen güven ve huzurun dışarıya davranış olarak yansıması, insanın bütünlüğünü sağlamakta; hayattaki tutarlılığını artırmakta ve kendine olan sevgi ve saygısını yükseltmektedir.

Genel anlamda dinî davranış dıştan bir bakışla dini bir imanla birlikte gelen zorunlu bir unsur olarak görülebilir fakat içlerine iyice yerleşmiş insanlar için iman, kelime olarak kalb ile bağlılık; ibadet ise bir sevgi şöleni, bir sadakat gösterisidir. İman mü'minin

²³⁹ CERTEL, a.g.m., s.152

²⁴⁰ şENTÜRK, a.g.e., s.33

²⁴¹ şENTÜRK, a.g.e., s.63

²⁴² şENTÜRK, Habil, "İbadetin Manası Ve Fonksiyonu Üzerine Bir Bakış Denemesi", S.D.Ü.İ.F.D. sy.1, Isparta, 1994, s.141

²⁴³ ALPER, a.g.e., s.148

hayatına yön vermekte, inanan kişi, kendi kabul ve istek sözleriyle, ahlâkî ve sembolik eylemde yeniden toplanmaktadır. İnanan kişi orada kendisini ilâhî sır ile birleştiren bir hareketi gerçekleştirmektedir.

Hayatına “din”i katarak, “dindar” sıfatını üzerine almaya talip olan insan, insanî değerler uğruna, daha güzel, daha iyi, daha üretken ve kaliteli bir yaşam ve dünya için çabalar. Elbette her muteber hayat tarzı, bir takım mecburiyetler yüklemektedir; çünkü ütopyik olmayan her yaşam tarzı, hareket ve gelişim ister. Bunun için hiç ibadete başvurmeyen insanın dindarlığı farazi ve hayalîdir. Vazife yüklemeyen bir din ya da hayat tarzı insan için oldukça tehlikelidir.²⁴⁴

3. Dindarlık Tipleri

İnsanın dinî inançları, duyguları, düşünceleri ve şüpheleri, dinî tutum ve davranışları, dine yaklaşımı ve dinî esasları değerlendiriş tarzı, kısaca bütün olarak dinî kişilik; insanın kendine mahsus dinî özelliklerinin tümünü oluşturur.²⁴⁵

Duygu, düşünce ve inanç seviyesi; bu inanca bağlı ve dayalı bir davranış seviyesi olarak basamaklanan dinî hayat; gerek duygu ve inanç, gerekse davranışın beraberce yükselebildikleri daha üst bir dinî şuura kadar uzar ve çeşitlenir. Bundan dolayı dinî hayatın çeşitli kademeleri ve dereceleri vardır.

Dinin insan hayatında arzetmiş olduğu içsel (intrinsic) önem, dindarlığı bireysel açıdan incelemenin gerekliliğini tek başına ortaya koyabilecek güçtedir.²⁴⁶ Öyle ki aynı dinin mensubu insanlar da dahil, herkes dini aynı derinlikte yaşamaz; kalitesi de farklı seviyede olabilir. Bunun için psikologlar dindarlığın farklı algılanması ve yaşanmasıyla ilgili olarak çeşitli sınıflamalar ve bunlara dayalı ölçekler oluşturmuşlardır.

İnsanları dine yönelten dindar yapan veya dinden uzaklaştıran faktörleri saptamak ve onları dinî hayatın çeşitliliği içerisinde sınıflamak amacıyla bazı çalışmalar yapılmıştır. Dindarlık ölçekleri de bu çalışmalar sonucunda, kişilerin dindarlık düzeyini sayısal olarak ifade etmek amacıyla geliştirilen ölçme araçları olarak tanımlanmaktadır. Dindar bireylerin psikolojilerini inceleyen din psikologlarının önemli bir problemi olarak ortaya çıkan kişilerin dindarlık algı ve düzeylerini belirleme ve ölçme çalışmaları, zamanla farklı yaklaşımların doğmasına neden olmuştur.

Yirminci yüzyılın ortalarından itibaren din psikolojisinde çalışılan dindarlığı ölçme çabaları, ilk önce dindarlığı tek boyutlu olarak ele alan (James, Hall, Starbuck, Leuba) daha sonra da bunun yetersiz olduğu iddia edilerek oluşturulan dindarlığı iki boyutlu

²⁴⁴ JOHNSON, a.g.m., s. 28

²⁴⁵ PEKER, Hüseyin, Din Psikolojisi, Çamlıca Yay., İst., 2003, s.145

²⁴⁶ GLOCK, Y. Charles, “Dini Teslimiyetin Tetkiki Üzerine (Dindarlığın Boyutları)”, (Çev. Faruk KARACA), http://www.dinbilimleri.com/dergi3/dindarlığın_boyutları.htm.,21.07.2001, s.1-27

ele alan çalışmalarla devam etmiştir. Daha sonraki süreçte ise, dinî hayatın analiz edilmesi ve ölçülmesinde çok boyutlu yaklaşımlar kullanılmaya başlanmıştır.²⁴⁷

Dindarlığı iki boyutlu ele alan yaklaşımın hem en önemli örneği hem de en çok kullanılanlardan biri olarak bilinen; -Amerikalı psikolog- bir dönem APA'nın da başkanlığını yapmış Allport'a ait ölçek, "Dini Yönelim Ölçeği"dir. Dini Yönelim Ölçeği (Religious Attitude Scale-RAS), dinin; inanç, davranış ve duygu olarak kişilerin yaşamında ne derece özümsemişi ve ne derece benimsenip benimsenmediğini tespit etmek amacıyla kullanılan bir ölçme aracıdır.²⁴⁸

Dinin, kişinin yaşamında gösterdiği fonksiyonla ilgilenen Allport, kendi geliştirdiği kişilik teorisiyle din hakkındaki fikirlerini irtibatlandırır.²⁴⁹ Zaten Allport'un din psikolojisine yaptığı en büyük katkı, dindarlığı kişilikten ayrı bir inceleme alanı olarak görmemesi ve din ile kişilik arasındaki ilişkiyi ortaya koymasındadır.²⁵⁰

Allport, kendini gerçekleştirme eğilimini kişiliğin merkezine oturtmaktadır. Bu eğilim, diğer tüm eğilimleri canlandıran; birleştiren ve düzenleyen temel güdülenmedir.²⁵¹ Allport'a göre kendini gerçekleştirmiş insan, dinsel bir duygu taşımayabilir. İnsan dinin kendine sunduğu hayat programının dışında kendisi için estetik, sanatsal, ahlâki ve felsefî bir yaşam felsefesi oluşturabilir. Allport, dinsel duygunun kişiliği etkileyecek kadar güçlü ve doğru algılandığı ve yaşandığında olumlu bir gelişim sağlayacağını söylemekte ama yine de onu dengeli ve sağlıklı bir kişilik için illaki gerekli bir unsur olarak görmemektedir.²⁵²

Allport, "dini yönelim" kavramıyla, dindarlık eğilimlerini dinî bir araç ya da bir amaç olarak görenler olarak sınıflamış böylece ilk kez dindarlığı "Dışgüdümlü Dindarlık (Extrinsic Religiousness)" ve "İçgüdümlü Dindarlık (Intrinsic Religiousness)" olarak iki grupta ele almıştır.

Allport, geleneklere dayalı olarak yaşanan dindarlık biçimini taklitle elde edilen "ikinci el (second-hand) dindarlık" olarak adlandırmaktadır. Dışgüdümlü dindarlık kategorisindeki bu bireyler, kendi menfaatlerine ulaşmak için dini kullanan; kendi şahsî amaçlarını güden ve statü, güven, sosyal hayat, ilgi çekme ve liderlik gibi çok çeşitli faydayı dinin onlara getirmesini bekleyen bireylerdir. Ona göre bu şekilde bir inanca sahip kişilerin, dindarlık biçimini kendine özgü duygu ve düşünceleri ile içselleştirmesi ve zenginleştirmesi gereklidir.

²⁴⁷ Dindarlık hak. daha geniş bilgi için bkz., YILDIZ, Murat, "Dindarlığın Tanımı Ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma", Tabula Rasa Dergisi, c.1, sy.1, Isparta, 2001, s.24

²⁴⁸ ONAY, Ahmet, "Dini Yönelim Ölçeği - Ölçek Geliştirmede Yöntem: Teorik Yapı, Geçerlilik Ve Güvenirlilik", İslâmiyat, c.5, sy. 4, s. 182-184

²⁴⁹ AYDIN, "Din Ve Psikoloji İlişkisi Üzerine", s.1

²⁵⁰ KAYIKLIK, Hasan, "Allport'a Göre Dinî Yaşayışa Gelişimsel Bir Açılım", Dinî Araştırmalar Dergisi, c.5, sy.15, 2003, s.136

²⁵¹ VERGOTE, a.g.e., s.40

²⁵² ALLPORT, Gordon, The Individual His Religion, A Psychological Interpretation, New York, 1950, s.61,

a) İçgüdümlü Dindarlık (Intrinsic Religiousness)

İç dinamiklerden güç alan inanç ve değerler, bireyin kişiliğini ve yaşayışını büyük ölçüde etkilerler.²⁵³ İçgüdümlü din eğilime sahip olan bireyler, bireysel ihtiyaçlarını ikinci plana itip; mümkün mertebe bu istek ve arzularını dinî inanç ve talimatlarla uyumlu hale getirirler. İç yönelime sahip kimseler, baskın güdülenmelerini dinde bulurlar ve -ne kadar güçlü olursa olsunlar- diğer ihtiyaçlarına karşı dinî inanç ve fiillerini daha üstte tutarlar ve ellerinden geldiği kadar da onları dinî inanç ve buyruklarla uyumlu hale getirirler.²⁵⁴ Sahip oldukları imanı içselleştirir ve onun doğrultusunda hareketlerini düzenlemeye gayret ederler ki bu da bireylerin dindarlığının dışsal bağlardan kurtulup, derinleşmesini sağlar.

İçgüdümlü dindarlar içlerinde iman canlanmaya başladığında onu içlerine iyice yerleştirmeye veya tamamen onu izlemeye gayret gösterirken, dışgüdümlü dindarlar, dinin sosyal hayattaki fonksiyonlarından ve etkilerinden beslenmektedirler. İçgüdümlü dindarlar dinlerini yaşarlar²⁵⁵ ve inançları onların kişiliklerinin bütünüleyici bir parçasıdır.²⁵⁶

Dışgüdümlü yönelime sahip bir kişiye göre din, insan için iken; içgüdümlü dindarlara göre insan, din içindir.²⁵⁷ Bunun bir sonucu olarak Allport yaptığı çalışmalarda dışgüdümlülere göre içgüdümlü dindarların daha anlayışlı ve hoşgörülü; dışgüdümlülerinse daha hoşgörüsüz ve önyargılı olduğunu öne sürmüştür.²⁵⁸

b) Dışgüdümlü Dindarlık (Extrinsic Religiousness)

Dışgüdümlü dinî yönelime sahip kişi, içgüdümlü dinî yönelime sahip olan kişiden; dinsel inanç ve uygulamalarını kişisel güdülerinin tatmini için kullanması ve ona uydurması ile ayırır. Çünkü içgüdümlü dinî yönelime sahip kişi için ön planda olan şey; kendi istek ve ihtiyaçlarının tatmini için dini, kullanmak değil; kişisel istek ve ihtiyaçlarını, dinin kurallarına uydurmaktır.²⁵⁹

Dışgüdümlü dinî yönelime sahip olan şahıslar, dini; şahsî gayeleri için kullanmaya eğilimlidirler. Değerler onlar için araç niteliğindedir. Bu yönelime sahip bazı kimseler, dinin çeşitli biçimlerde faydalı olduğunu düşünerek ya kendi inançlarına daha sıkı bir biçimde sarılırlar, ya da onu kendi temel ihtiyaçlarıyla daha âhenkli bir şekilde sokarlar²⁶⁰.

Dışgüdümlü yönelime sahip olan kişiler için değer, ibadet ve uygulamalar genellikle güvenlik, rahatlık, statü veya kendisine toplumsal destek sağlamak için bir

²⁵³ KAYIKLIK, a.g.m, s.129

²⁵⁴ VERGOTE, a.g.e., s.79; YILDIZ, a.g.m., s.26

²⁵⁵ GÜRSES, İbrahim, Kölelik Ve Özgürlük Arasında Din, Arasta Yay., Bursa, 2001, s. 84

²⁵⁶ EKŞİ, Halil, "Din Eğitimi Gençlik Ve Kişilik", (Haz. Hayatî Hökelekli), Gençlik Din Ve Değerler Psikolojisi, s.162

²⁵⁷ GÜRSES, a.g.e., s.85

²⁵⁸ GOLDFRIED, Jerry-MINER, Maureen, "Quest Religion And The Problem Of Limited Compassion", Journal For Scientific Study of Religion, s.685; WILSON, W. Cody, "Extrinsic Religious Values And Prejudice", Journal Of Abnormal And Social Psychology, c.60, sy.2, 1990, s.288

²⁵⁹ KAYIKLIK, a.g.m., s.135

²⁶⁰ VERGOTE, a.g.e., s.79

yardımcı ve aracı durumundadır. Dışgüdümlü dindarlıkta din, birey için davranışlarını birinci planda belirleyen bir unsur olmayıp, kendi bireysel istek ve arzuları için bir araç durumundadır.

Dışgüdümlü dinî yönelime sahip olan insanların bir kısmı bu şekilde yaşadıkları dinin kalıpsal, yüzeysel ve hem sosyal anlamda hem de kişisel bazda bir karşılıklı çıkar anlaşması üzerine kurulu olduğunun farkında dahi olmayabilirler. Dinin birçok faydası olduğu inancını taşıyabilirler; dahası inançlarına sınıksız sarılarak, katı ve müsamahasız bir taraftarlık sergileyebilirler.²⁶¹ Fakat bir kısmı da bunun tamamen farkında olarak statü, menfaat, saygınlık gibi sosyal menfaatleri ya da güvenlik, sevgi ve rahatı için kendi menfaatleri doğrultusunda kullanırlar.

c) Sorgulayıcı Yönelim (Quest Religion)

Allport'un dinî yönelim ölçeği üzerinde çalışan Batson, yaptığı araştırma ve çalışmalar sonucunda ortaya çıkarttığı sorgulayıcı boyutu; yeni açılımlar oluşturarak, dinî bilinci daha çok geliştiren, alternatif bakış açısı getiren bir dindarlık boyutu olarak tanımlamıştır.²⁶² Sorgulayıcı boyut, kendi inancının destekleyen ve eleştiren her türlü bilgiye açık olmayı ve istek ya da merak duygusu ile kendi inancına farklı noktalardan ve çok daha fazla geniş deliller ışığında bakabilmeyi içerir.²⁶³

Allport'a göre derûnî bir şekilde inanan kişi, inancını geliştirir ve onun ilâhî varlığın elinden geldiğini anlar. Bu kişinin inancı, kendisinin bizzat üzerinde çalıştığı özenle inşa ettiği bir yapıdır.²⁶⁴ Gerçek bir iman, kendi kendisini sorgulamadan geri durmaz.²⁶⁵ Böyle bir kişi inancıyla ilgili sorularını ve tereddütlerini bastırmaz; değerlerini incitmeksizin sorgulamayı bilir. İnsanın yaşamında olan belirsizlikler kişi için her zaman bir gerilim ve çöküntü kaynağı değildir; bir dinamizm kaynağı da olabilir. Yeni açılımlar, keşifler ümit ve heyecan verebilir.

Sorgulayıcı dindarlık, içgüdümlülük ve dışgüdümlülük gibi genel bir kişilik özelliği değil; daha çok yaygın bir mizaç çeşididir. Yüksek oranda anlayışa, yüksek bir biliş/bilme yeteneğine ve belki de düşük düzeyde dogmatizme ve otoriteriyenizme ihtiyaç duymaktadır. Ancak kişilik, can alıcı önemdedir.²⁶⁶ Allport, derinlemesine düşünmeden ve

²⁶¹ HÖKELEKLİ, Din Psikolojisi, s.76-78, Allport'un bu dindarlık modelleri hak. geniş bilgi için bkz. ALLPORT, G. W. "The Religious Context Of Prejudice", Journal for the Scientific Study of Religion, 1966, 5(3) s.447-457; ALLPORT-ROSS, J. M., "Personal Religious Orientation and Prejudice", Journal of Personality and Social Psychology, 1967 5(4), s.432 - 443

²⁶² McFARLAND, G. Sam-WARREN, C. James, "Religious Orientation And Selective Exposure Among Fundamentalist Christians", Journal For Scientific Study of Religion, 31:2, 1992, s.165

²⁶³ McFARLAND - WARREN, a.g.m., s.172

²⁶⁴ ALLPORT, a.g.e., s.81

²⁶⁵ HÖKELEKLİ, a.g.e., s.200

²⁶⁶ McFARLAND - WARREN, a.g.m., s.172

eleştirel yaklaşımdan dini kabul edenlerin yaşamın tüm alanlarında aynı şekilde gelişmemiş olduğunu tespit etmiştir.²⁶⁷

İnsanın dindarlık yöneliminde kendi içinde yaşadığı toplumun etkisi az ya da çok elbette vardır.²⁶⁸ Kişinin bünyesinde taşıdığı inançlar, kişinin yaşayabilmesi için gerekli ortamı hazırlayan toplumun tanınmış ve yadsınamaz otoritesine karşı beslenen bir itimat ve güven duygusundan da kaynaklanabilirler.²⁶⁹ Elbette insanların çoğu doğal olarak çevresindeki insanlar tarafından onaylanmayı isterler ama modern insan, herkes tarafından onaylanmayı istemekte; bunun için kültürden, geleneksel kalıplardan ayrılmaktan korkmaktadır. Bu onaylanmama korkusunun altında bilinçdışı bir suçluluk duygusu yatar. İnsan eğer üretici bir biçimde yaşama ödevini yerine getiremiyor, kendi kendini beğenmiyorsa, bunu başkalarının kendisini beğenmelerini sağlayarak dengelemeye çalışabilir.²⁷⁰ Din, yalnızca sosyal bir olay değildir fakat toplumdan, kültürden ve yakın çevreden de etkilenmeyecek kadar uzak bir olgu değildir.

İçgüdümlü, dışgüdümlü ve sorgulama ölçeklerinin farklılıkları, en azından dindar olduğunu söyleyen bireylerde kullanıldığında göze çarpan sonuçlar çıkarmalarıdır.²⁷¹ İçgüdümlü, dışgüdümlü ve sorgulayıcı dindarlıktan oluşan dinî yönelimler, farklı dindarlık modelleri olmanın ötesinde aynı zamanda bir insanın dindarlığının parçaları olarak da kabul edilebilmektedir. Sonuçta; fertlerin inançları farklı olsa da hepsinin psikolojik işlevi, fiillerini kararlaştırmak ve hayatını inşa etmek zorunda olan insanı belirsizlikten kurtarmak olduğu için aynıdır.²⁷²

Bunun için inanmanın yeri kalptir. Kalb, maddî olarak insan bedeninin merkezini oluşturduğu gibi manevî olarak da bütün bilinç, vicdan, duygu ve idraklerin, özetle manevî dünyanın merkezinin ismidir. Bu da inanmanın, insanın bütün varlığıyla etkileşim halinde olan, dolayısıyla insan ruhunun tüm boyutlarıyla ilgili “bir hâl” olduğuna işaret etmektedir.²⁷³

C. KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME DİN VE DINDARLIK İLİŞKİSİ

1. Kendini Gerçekleştirme ve Din

İslâm dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de, “nefs” sözcüğü; “kendilik” (self) veya (öz) anlamında kullanılmıştır.²⁷⁴ Çeşitli geleneklerde vurgulu bir şekilde dile getirilen

²⁶⁷ ALLPORT, a.g.e., s.67

²⁶⁸ MEHMEDOĞLU, Ali Ulvi, Kişilik Ve Din, Değerler Eğitimi Merkezi Yay., İst., 2004, s.34

²⁶⁹ PAZARLI, a.g.e., s.23

²⁷⁰ FROMM, a.g.e., s.205

²⁷¹ GENİA, Vicky, “I, E, Quest, And Fundamentalism As Predictors Of Psychological And Spiritual Well-Being”, Journal For Scientific Study of Religion, 35:1, 1996, s.61

²⁷² ÖZAKPINAR, a.g.e., s.18

²⁷³ ALPER, a.g.e., s.28

²⁷⁴ MEHMEDOĞLU, Erişkin Bireylerde Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi, s.9

“önce kendini bil” ilkesi; kendine özen göstermekten çok; kendine bir varoluş amacı belirleme, kendini tanımaya işaret etmektedir. Bilinci uyanmaya başladığı andan itibaren insanın yöneldiği başta gelen araştırma konusu, kendisidir. “Ben kimim?”, “Nereden geldim?” gibi varoluşsal sorularına insan yine kendinden başlayarak cevap bulmaya çalışır.

Kendini gerçekleştirme kavramını ele alan düşünür ve psikologlara bakıldığında bu kavramı manevî alandan bağımsız, sadece beşerî sınırlar dâhilinde, insanın yücelmesi ve gelişmesi anlamında ele aldıkları görülür. Nedir, “self-realization”? Gerçekleştirmek, “to realize”; gerçek yapmaktır (to make real). Kendini gerçekleştirme, doğası itibarı ile sınırlanamayacak yapıdadır. Birçok Müslüman filozof ve sufi tarafından bu terimler, dini bir konu olarak Tanrı'nın gerçekliği anlamında değil; Tanrı'nın karakterinin özelliklerinin uyarlaması olarak insana yönelik olarak, insanın yeteneklerinin ve potansiyelinin gerçekleşmesi olarak ele alınmıştır.²⁷⁵

İnsanın sahip olduğu potansiyelleri arasında, din de ayrı bir yere sahiptir.²⁷⁶ İnsanın kişiliğinin oluşumunda din, ona etkide bulunan çevresel ve psikolojik faktörlerin en önemlilerindedir.²⁷⁷ Din, insana varoluş gerçeğini sunar. Dinî yaşantının temeli, insanın kendi gücünün bilincine varmasıdır.²⁷⁸

Jung'a göre din, içgüdüsel bir tutumdur ve onun en belirgin amacı, ruhsal dengeyi muhafazadır. Doğal insanın, bilinçli fonksiyonlarının içinden ve dışından her an gelebilecek ve kontrol edilmesi mümkün olmayan olgularla başetmede, dinin gayet doğal bir “bilgisi” vardır.²⁷⁹ Yine Jung'a göre insanın içinde Tanrı'yı hissetme, dinin ona verdiği biçimlerle onunla iletişim kurma ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaç gerçekleşmediği takdirde insan dıştan ne kadar uygar görünse de içinde onu yöneten ilkel bir tanrı, ilkel bir din olacaktır.²⁸⁰

İnsansal davranışın en göze çarpan özelliği, insanda gördüğümüz tutku ve çabaların görkemli yeğlinliğidir. İnsanın açlığı, susuzluğu ve cinsel arzuları tümüyle doyurulduğu zaman bile “insan” doyuma ulaşmaz.²⁸¹ İnsan hem bedensel; hem de ruhsal olarak vardır. Her iki yön de “gerçek” olup, hiçbirisi diğeri açısından tam olarak açıklanamaz.²⁸² Bu iki gerçekliği denge içinde yürütmenin zorluğu ve insan hayatındaki önemi de aşikârdır.²⁸³

²⁷⁵ AYDIN, Mehmet, “The Ethics of Self-Realization With a Special Reference to al – Farabi”, A.Ü.İ.F.D., sy. XXV, Ank., 1981, s.130

²⁷⁶ JONHSON, a.g.m., s.33-49

²⁷⁷ PEKER, Hüseyin, “Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din”, O.M.Ü.İ.F.D. sy.1, Samsun, 1986, s.103

²⁷⁸ ÖZDOĞAN, a.g.m. s.359

²⁷⁹ JUNG, a.g.e., s.62

²⁸⁰ FORDHAM, a.g.e., s.93

²⁸¹ FROMM, a.g.e., s.83

²⁸² HARMAN, W, “Parapsikoloji; Ruh Olgusunun Sosyal Etkisi ve Toplumsal Göstergeleri”, Ego Ötesi, s.334

²⁸³ KARACA, Faruk “Dini Pratikler, Nefs Muhasebesi ve Allah Şuru”, EKEV Akademi Dergisi c.1, sy.4, Erzurum, 1999, s.113

Bugün, insanı merkeze alan öğretilerden hayatta kalabilenler, bireyi biyolojik, psikolojik ve toplumsal bir bütünlük içerisinde kabul ederek ele alan ve bütünlüğe zarar verebilecek iddialardan sıyrılmayı başarabilen iddialardır. Tarih boyunca görülmüştür ki insanın beden-ruh bütünlüğünden oluşmuş tabiatını; bir yönünü aşırı yüceltirken başka bir yönünü görmezlikten gelerek bozan hiçbir düşünce veya ideoloji, başarıya ulaşmamıştır. Manastır kökenli dinler, kişinin biyolojik ve psikolojik dürtülerini yok sayma pahasına manevî boyutunu yüceltirken; Batı psikolojisi, kişinin manevî dürtülerini göz ardı ederek biyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak tam bir insan tanımına ulaşmamışlardır.²⁸⁴

Maslow, kendi teorisini oluştururken bu iki dünya görüşünü de incelemiş ve en sağlıklı ve dengeli olanı bulmaya çalışmıştır. Maslow'a göre; Doğu Düşüncesi'nde olduğu gibi "ben"i aşip, ortadan kaldırmak, özbilinç ve denetimi geride bırakmak dünyanın içinde eriyip, onunla özdeşleşmek güçlü bir benlik edinmekten geçer. Bu yolda sözkonusu olansa çilecilik değil, temel gereksinimlerin doyurulmasıdır.²⁸⁵

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde kendini gerçekleştirme, diğer ihtiyaçların tatminine bağlıdır. Bu hiyerarşinin en üstünde "aşkınlık", "manevî ihtiyaçlar" vardır.²⁸⁶ Maslow'un da işaret ettiği "manevî ihtiyaçlar" insanın sadece "inanılması ve sadık olunması" öğütlediği için değil; doğru ve gerçek olduğu için inanabileceği kendini adayabileceği değerlerdir.²⁸⁷

İnsan, insan olmanın doğası gereği inanacaktır. Çünkü hiçbir zaman insanın meselesi, inanma ya da inanmama değil; asıl mesele, neye inanacağı konusu olmuştur.²⁸⁸ Maslow'un da belirttiği gibi "inanma"yı da içine alan manevî ihtiyaçlar en üst düzeyde bir ihtiyaçtır öyleyse Allah'a ve manevî gerçeklere inanma, psikolojik olarak kendini gerçekleştirmenin en üst şeklidir. Böyle bir inanca sahip olamayan kimselerin potansiyellerini en üst seviyede kullanmayan kimseler olduğu da söylenebilir. Kişi, manevî gerçeklere ve değerlere yaklaştığı ve onlarla bağ kurduğu ölçüde fitratına da yaklaşmakta ve imkânlarını eyleme dökmüş olmaktadır.²⁸⁹

Dinler, insanların isteklerinin yani insan olmak istediklerinin bir dışavurumu olarak ele alındığında dinlerin, insanların kendini gerçekleştirmeleri konusunda psikolojiyle aynı amacı güttükleri hatta bunun için çabaladıkları ya da eğilimli oldukları ortaya çıkacaktır. Gerçek ve güzelin bir potada eritilmesi, diğer insanlara katkı, bilgelik, dürüstlük ve doğallık, bencil ve kişisel güdülerini aşkınlık, daha alt düzeydeki tutkuların daha yüce olan

²⁸⁴ MUHAMMED, a.g.m, s.53

²⁸⁵ MASLOW, a.g.e., s.122

²⁸⁶ MASLOW, İnsan Olmanın Psikolojisi, s.219

²⁸⁷ MASLOW, a.g.e, s.219-220

²⁸⁸ ÖZAKPINAR, a.g.e. s.73

²⁸⁹ HÖKELEKLİ, a.g.m., s.267

için terkedilmesi, dostâne bir tavır ve ince davranışların artması, düşmanlık ve acımasızlık gibi duyguların azalması yönünde talep gibi birçok özelliğin, hem kendini gerçekleştiren insan portresinde; hem de dinin insan için sunduğu insan modelinde ulaşılması gereken ortak idealler olduğu görülecektir.²⁹⁰

İslâm dini, insanın ihtiyaçlarını inkâr etmek şöyle dursun, bunların meşru sınırlar içinde tatminini formüle etmeye çalışır. Bunu yaparken de Freud'un dediği gibi bunları baskılama ve köreltme yoluna gitmez. İnsanın iki yönünü ruhanî ve bedenî ihtiyaçlarını dengelemeye çalışır.²⁹¹ İslâm dinine göre olgunluk, insanlar arasındaki, ferdi farklılıkları dikkate almakla birlikte, insanda önceden bulunan sıfatları geliştirmek ve güzelleştirmektir. İnsanın yapacağı tek şey, zaten doğruyu ve hakikati bulmaya müsait şekilde yaratılmış olan duyularını ve aklını yaratılış amaçları doğrultusunda kullanmak ve onlardan gereği gibi faydalanmaktır. Bazı potansiyellerle birlikte dünyaya gelen insan, bu potansiyellerini kullanabildiği oranda kendini geliştirmeye başlamaktadır.

İkbal'in de dediği gibi benliğin nihaî gayesi, bir şeyi görmek değil; bir şey olmaktır. Benliğin bütün imkân ve kabiliyetlerini idrâk etmek, "ikinci defa doğmak"tır. Ağlamakla başlayan birinci doğum mecburî bir doğum olsa da; ikinci doğum, iradîdir.²⁹² İnsan bu dünya da kendisini tanımadıkça ve kaybolmuşluğunun ne olduğunu bilmedikçe, ipek böceği gibi kendi çevresini örüp duracaktır.²⁹³

İkbal'e göre din, insanın kişiliğini güçlendirir ve sağlamlaştırır. Dinin asıl gayesi; insanın sahip olduğu iç ve dış hayatının değiştirip geliştirebilmesi, ona yön tayin edebilmesidir.²⁹⁴ İnsan, Kur'an'ın "emanet" diye adlandırdığı "hür şahsiyete"e sahip bir varlıktır.²⁹⁵ İşte bunun için her çağ ve mekânda inanan insan, ortam ne kadar değişirse değişsin, hayat ne türlü gelişme kaydederse etsin hakikati ayakta tutmaya çalışan, dinamik bir din anlayışını yerleştirmeye ve yaygınlaştırmaya çalışan, insandır.

2. Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi

a) Kendini Gerçekleştirme ve İnanç

aa) İnanç ve Desteği İçten Alma

İmanın oluşumu için "irade" vazgeçilmez bir koşuldur. Zorlamaya dayalı bir inanç yoktur; zorlama olmuşsa da o inanç değildir.²⁹⁶ İnsanın özgür tercihini merkeze almayan, zorlama ve dayatma yoluyla oluşturulan zorakî bir teslim oluş, iman olarak adlandırılmaz;

²⁹⁰ MASLOW, a.g.e., s.169

²⁹¹ ER, İzzet, Sosyal Gelişme Ve İslâm, 3. Bas., Rağbet Yay., İst., 1999, s.136

²⁹² AYDIN, "İkbal'in Felsefesinde İnsan", s.93

²⁹³ MEZAHİRİ, Hüseyin, Dürütlerin Kontrolü, (Çev. Süleyman DEMİR), İnsan Yay., İst., 2002, s.15

²⁹⁴ ALBAYRAK, Ahmet, "İkbal'de Dinamik İnsan Anlayışı", Divan Dergisi, sy.5, İst., 1998/2, s.245

²⁹⁵ Kuran: 20/114, 2/28, 6/165, 33/72

²⁹⁶ FROMM, a.g.e., s.249

çünkü bu eylem eğer bilinçsizce ve isteksizce yapılırsa, bu bir seçim ve gönülden kabul değildir.²⁹⁷

Her inanç, eğer o kişinin karakter yapısı içinde yer alıyorsa, değerli ve güçlüdür.²⁹⁸ İnanç, onu yetiştirip, geliştiren duygusal “ana toprağı”ndan, yani o inancı besleyen köklerden güç alır. Birey, özgürlüğünü kullanarak kendi mizacına ve özellikle entelektüel yapısına göre vahyedilmiş yada metafizik bir doktrini seçer ve kabul eder.²⁹⁹

Din duygusu yüksek olan dindarların kabul ve tasdik tarzlarına baktığımızda onların Tanrı’ya hizmet etmeyi asla bir boyunduruk ve gönülsüz bir itaat olarak algılayarak yaşamadıkları görülür. Dindar insanlar bunu coşkuyla, bazen iç sukûneti ve ferahlıkla, bazen de ürpermeyle kabul etmektedirler.³⁰⁰

İman fikri geliştikçe, gerçek iyilik ve güzellik kavramları ileri hedeflere doğru yol alır. Bunun için insanın yeryüzünde yükselebileceği kadar yükselmesi, bu hedefe ulaşabilmesi için bütün ruhî ve bedenî gücünü kullanması tavsiye edilir.³⁰¹

Yaratılış gayesi konusunda insanın objektif ve sübjektif gayesi olduğunu söyleyen iki akım tartışılmıştır. Objektif gaye, insanı Tanrı’nın kendisi için öngördüğü plan içinde ne ifade ettiği şeklindeki bakış açısıyla değerlendirilirken; sübjektif gaye ise, hayatı insanın kendi perspektifinden bakıp, kendi yararını önde tutan bakış açısıyla değerlendirmektedir. Aslında bu iki gaye bir şeyin iki yüzü gibidir³⁰²; ama denge bunlardan biri aleyhine bozulduğunda insan hep bir kaosa düşmüştür.

Kutsal kitapların resmettiği insan tipolojisinin aksine, insanı kendi dışındaki varlıklarla neredeyse aynı düzleme çeken, insanı güçsüz ve zavallı bir varlık olarak kabul eden klasik anlayış haklı olarak karşıt düşünceleri (varoluşçuluk, deizm, ateizm vs) üretmekte, bu sefer de Allah’ın karşısına O’na rakip bir varlık çıkarma çabası içine girilmektedir.³⁰³

Seküler yaklaşımlar, insanı yalnızca akıl ve düşünce açısından ele alarak, büyük haksızlık yapmaktadırlar. Bu, insanı bir bütün olarak ele almak yerine onun varlığının sadece bir parçasının anlatımıdır. Seküler bakış açısı parçalayıcı ve ayırıştırıcı iken; iman, bütünleştiricidir.³⁰⁴

İnanma aktini, bireyin aklını kullanma eylemine bağlayarak dogmatizmi dışlayan Kur’an; bir başka açıdan da inanmayanların akıllarını kullanmayışlarına atıf yaparak daha

²⁹⁷ YEŞİLYURT, a.g.m., s.127

²⁹⁸ FROMM, Psikanaliz Ve Din, s.97

²⁹⁹ WILLIAM, James, Les Multiples Formes de L’èxperi’ence Religieuse, (Çev. Zeki ÖZCAN), Exerque Yay., Paris, 2002, s.2

³⁰⁰ ARMANER, a.g.e., s.29-30

³⁰¹ AYHAN, Halis, Din Eğitimi Ve Öğretimi (İman-İbadet), DİB. Yay., Ank., 1985, s.66

³⁰² DÜZGÜN, Şaban Ali, Sosyal Teoloji, Akçağ Yay., Ank., 1999, s.51

³⁰³ DÜZGÜN, a.g.e., s.3

³⁰⁴ YEŞİLYURT, a.g.m., s.126

başlangıçta imanı, rasyonel temeller üzerine inşa eder. Bu yüzden İslâm'da iman, Hıristiyanlıkta olduğu gibi kilisenin, din adamlarının hayalî veya rasyonel kurgularına koşulsuz teslimiyeti içermez. Ne imana sahip olmak bir risk üretilmesidir; ne de delil yetersizliğine dayalı bir sıçramadır.³⁰⁵

İslâm dininin öngördüğü iman, ne Tanrı adına bireyi yok sayan otoriteriyenizmi (cebriyeciliği) ne de birey adına Tanrı'yı dışlayan hümanizmi içerir. İnanma, birey olma sürecinin başlangıcı ve birey olma bilincinin merkezidir. Bireye kişisel yapıp-etmelerine değer veren “dostça” bir ilişki gösteren, yaşamın anlamını farkettilen bir gerçeklik, her türlü zorlama ve sınırlamaya karşın ilâhî olan ile özgür, içten ve samimi bir iletişimdir.³⁰⁶

Allah'a bütün kalbiyle inanan ve güvenen bir kişinin sahip olduğu inanç cevheri, kendisine olan inancını, güvenini, dayanma ve direnme gücünü artıracak ayrıca başkalarına olan bağımlılığını azaltırken, hayatın şartlarını değiştirme cesaret ve isteğini artıracaktır.³⁰⁷ Böylece insan hayatını anlamlı kılabilme için, hayatın kendisine sunduklarıyla somut ve canlı bir ilişkiye girecektir.³⁰⁸

İnsan, kendi davranışını âlemlerle bütünleştirdiği oranda tat alıp, ayrı düştüğü kadar da acı duyarak yoluna devam edecektir. İnsanın Rabbine kulluk etmesini, kendi güçlerini reddetmesi, pasif bir itaat olarak değil³⁰⁹; âlemin âhenginin farkına varıp, bu büyük orkestra içinde kendisi için ayrılan yeri bulabilme ve o yeri doldurabilme yeteneğini gerçekleştirme olarak tanımlamak daha doğru bir ifade olacaktır.

ab) İnanç Ve Zaman Algısı

Bir dine bağlanma, kayıtsız şartsız itaat etmekten ziyade, bizim benliğimizi bilen aşkın bir benlik ile ilişkiye girme, bir tasarruf ve oluş sürecidir.³¹⁰ Akıp giden zamanın belirsizliği içinde insanın sahip olduğu tek şey ise; “yaşanan an”dır.

İnsanın zamansızlık üzerine kurulan ütopyik arzularından vazgeçmesi ve başı ve sonu olan kısıtlı bir yaşam sermayesine sahip olduğunun farkına varması ve ilâhî mevcudiyeti kabullenmesi ayrıca bir psikolojik çalışma yapmasını gerektirir.³¹¹ İnsan, kendisinin ve evrendeki yerinin bilincine varmalı, ayrıca kendi sınırlarını tanımalıdır. Bunun yanı sıra, kendi dışında bulunan ve etkileyemediği bazı kendi dışında varolan güçlere bağımlı olduğu gerçeğini de anlamak zorundadır. Varlıksal yönden varolmak ya da

³⁰⁵ YEŞİLYURT, a.g.m., s.123

³⁰⁶ AY, Mahmut, “Bireyselliğin Teolojik Temellerinden Biri Olarak İman”, Dini Araştırmalar, c.5, sy.15, 2003, s.108

³⁰⁷ CÜCELOĞLU, Doğan, İçimizdeki Çocuk, 21. Bas., Remzi Kitabevi, İst., 1998, s.227

³⁰⁸ BAHADIR, Abdülkerim “Hayatın Sorgulayıcılığı Karşısında İnsan ve Üretkenlik”, S.Ü.İ.F.D., sy.X, Konya, 2000, s.445

³⁰⁹ FROMM, a.g.e., s.9

³¹⁰ MEHMEDOĞLU, a.g.e., s.90

³¹¹ VERGOTE, a.g.e., s.214 – 215

varolmamak insanın elinde olan bir şey değildir, varolduğu müddetçe varolmamazlık edemez. Bu anlamda insan zorunludur; fakat insan kazanabildiği imkânlar ölçüsünde, kendi hürriyetini yaratabilir.³¹²

İman bir ideoloji, düşünceler seti veya bir davranış değil, öncelikle içten gelen bir potansiyel, bir güçtür. Bu yönüyle iman, bizi sürekli bir ilerleme ve oluş içinde tutan yaşamdaki dinamik bir unsur; bir geriye dönüş değil, her zaman ileriye doğru götüren bir bakıştır.³¹³ İnsan doğru ve hakikati bilecek şekilde yaratıldığına göre, kabiliyetlerini gereği gibi ve doğru olarak kullanıp düşünme ve araştırma eylemlerini kesintisiz sürdürmelidir.

İnsan, bir mülk sahibi olmadığı gibi, kendisinin ait olduğu sonsuzluğun farkındalığıyla imana doğru sürüklenmektedir. Bu da hayatın akışı içerisinde “kalbin huzursuzluğu” olarak somut şekilde insanın hayatında zuhur eden şeyin soyut terimlerle ifadesidir.³¹⁴

İslâm dininin kitabı Kur'an'a göre “ben”in zaman içinde bir başlangıcı ve de bir sonu vardır. Ölümden sonra onun bir daha bu dünyaya gelmesi mümkün değildir. O sonludur, fakat sonlu olmak asla bir talihsizlik değildir.³¹⁵ Çünkü inanan insan için dünya hayatı ebedi âleme, sonsuza açılan bir kapıdır. İnsanın yeryüzündeki serüveni ve arayışı o kapı ona açılancaya kadar sürecektir. İnsanın kalbi, sonsuzu aramaktadır; çünkü bu bir sonlunun istirahat etmek istediği ve huzura ereceği tek yerdir.³¹⁶

Gerçek iman sahibi bir insanın ömrü; kendini bilme, zamanı ve hayatı kavramaya çalışma uğraşısı içinde geçecektir. Çünkü her karar, her adım, her söz ve davranış, ya bir bütünün parçası ya da bütüne doğru atılan adımdır. Bunun farkında olan kişinin hayatı algılayışı, daha gerçekçi; kendine olan sevgi ve saygısı daha yüksek, özüne duyduğu güven daha üst seviyede olacaktır.

b) Kendini Gerçekleştirme ve İbadet

ba) İbadet – Desteği İçten Alma

Dinî bakımdan olgunluk, insanın kendi iradesiyle seçtiği hayat anlayışının beraberinde getirdiği tutum ve davranışları bir alışkanlık formatında ya da dış etkenlerin bir sonucu olarak baskılarla değil; bilerek ve hissederek ortaya koyması ve yaşaması sonucu ortaya çıkar. Dinî bir yaşam tarzının benimsenip kişilikte süreklilik kazanarak yapılanması, kişinin bilincini alt seviyeden kurtarıp, bireyin hayatı anlama ve tanıma ve buna bağlı olarak doyum sağlayabileceği üst bir hayat düzeyine çıkarır. İbadette bunun için bireyin iradesinin etkin bir rolü vardır. Dinî inancın, davranışlara dönüşmesi kişinin isteğiyle paraleldir.³¹⁷

³¹² BAYRAKTAR, Mehmet, İslâm İbadet Fenomenolojisi, Akçağ Yay., Ank., 1987, s.13

³¹³ YEŞİLYURT, a.g.m., s.129

³¹⁴ TİLLİCH, a.g.e., s.21

³¹⁵ AYDIN, “İkbal’in Felsefesi’nde İnsan”, s.89

³¹⁶ TİLLİCH, a.g.e., s.24

³¹⁷ PEKER, a.g.e., s.140-141

İnsanın günlük yaşamında sahip olduğu bilinç, onun biyolojik yaşamı için tasarlanmış ve geliştirilmiş kişisel bir inşa iken onu değiştirip, yücelten ve anlam yükleyen başka inşa ve bilinçler için ayrılmış ve kullanılması gereken özel potansiyeller vardır.³¹⁸ İbadet ve dinî uygulamalar vasıtasıyla inançlı insan, kendi psikolojik tabiatının ve gündelik şuurunun normal işleyiş düzeninin dışına çıkarak, üstün bir varlık tarzına ve yaşama modeline yükselmektedir.³¹⁹

Bilinçli olarak, Allah'ın huzuruna çıkan insan sadece o an değil, bütün zamanlarda daima Allah'ın onu gördüğünü bilir ve kendini buna göre değerlendirir. Kendi kendini denetler. Kendi iradesiyle seçtiği prensiplerle hayatının ne kadar uyum içinde olduğunu kontrol edip, tutarlı bir hayat sürmeye çalışır. Diğer insanlara da bu şekilde bakar, saygılı ve dürüst davranır. Dinî davranışlar sadece bir alışkanlık veya dürtülere karşılık verilen tepkisel bir davranış olarak algılanırsa; kişinin yaşamını pasifleştirir; insanı canlı tutan imanı yaşatıp, bilincini tazeleyemez.

İbadetlerini inancının bir meyvası olarak sürekli yaşatan kimse, ahlâki ve sosyal davranışları sırasında nefis muhasebesi denilen sürecini de canlı tutar, yaşamını iyilik ve doğruluk hattından saptırmamaya gayret eder. "Gerçekten namaz hayâsızlıktan, kötülükten alıkoyar."³²⁰ İnsanın içsel bir kontrol mekanizması geliştirmesi, davranışlarını, kendiyile ve insanlarla olan ilişkisini sürekli sorgulamasını sağlamakta ve buna göre sürekli yenilenmesini daha iyiye, güzele yönelmesine; ruhsal dengenin sağlıklı bir şekilde kurulmasına yardımcı olmaktadır.

Jung'un deyimiyle kendilik, sadece toplumsal çevreye değil; Tanrıya, evrene ve ruhun yaşamına kişisel bir intibak aracıdır.³²¹ İbadetler de bireyi sadece Allah'a yaklaştırmakla kalmaz, onu diğer insanlara da yaklaştırır, sosyalleşmesine katkıda bulunur.³²² Dinî düşünce, insanı içe dönük bir yaşayıştan kurtarır ve sosyal hayata kazandırır.

Maslow'a göre; dinî fonksiyonların çoğu, insana bir şeyler katarlar. Onları düşünmek veya onlarla kaynaşmak, insanoğluna ulaşabileceği en üst mutluluğu verir ki insanlar için -tarihte de olduğu gibi- günümüzde de yaşamaya da ölmeye de degecek kadar önem arz etmektedirler.³²³

İbadetler, kişinin bencil duygularını frenlemeyi diğergam duygularını da geliştirmeyi sağlar.³²⁴ Bazı ibadetler, kişinin ilgi ve dikkatini başkalarının durum ve

³¹⁸ ORNSTEIN, Robert E., Yeni Bir Psikoloji, (Çev. Erol GÖKA- Feray IŞIK), İnsan Yay., İst., 1990, s.21

³¹⁹ HÖKELEKLİ, a.g.e., s.234

³²⁰ Ankebut: 29/ 45

³²¹ STEVENS, a.g.e., s.63

³²² CERTEL, a.g.m., s.155

³²³ MASLOW, a.g.m., s.171

³²⁴ ŞENTÜRK, a.g.m., s.149

sorunlarıyla ilgilenmeye yöneltir. İbadetler, insanın kendine dair bir bakış açısı getirdiği gibi, kendi dışında olan her şeye yaratılmış olmalarından yani kendi ile aynı hizada durduklarından dolayı sevgi ve merhamet duymayı, kişinin karşılıksız olarak iyilikte bulunma ve fedakârlık duygularını da geliştirirler.³²⁵ Allah inancı ve sevgisine sahip insanlar illa ki dünyevî bir karşılık beklemezler, yaptıkları şeyleri fedakârca ve samimiyetle yaparlar.

Kişinin o eylemin anlam ve amacını kavrayacak bilinçte olması ve bu yönde kullanacağı hür bir iradeye sahip olması, ibadet sorumluluğunda aslolan şeydir. Niyet bu yüzden ibadetlerin başlıca unsurudur. İbadetlerin özünü de samimi istek oluşturur. Kişinin ruh yapısına tesir etmemiş yani içinde psikolojik bir olay olarak yaşanmamış bir ibadet, gerçek bir ibadet olmaktan uzaktır.

bb) İbadet Ve Zaman Kullanımı

“Asr’a and olsun ki, insan şüphesiz hüsrân içindedir
Ancak inananlar ve salih amelleri olanlar hariç...”³²⁶

Hemen hemen bütün ibadet şekillerinin değişmez iki şartı vardır; ibadetin içinde geçtiği zaman; diğeri ise ibadetin içinde yapıldığı mekândır. İnsan için bu iki şartın, zamanı ve mekânı ekonomik yapmada önemi çok büyüktür.³²⁷

İbadet demek bir bakıma zaman ve mekân; zaman ve mekânın şuurluluğu demektir. Bu şuurun yokluğu demek, zaman ve mekânın israfı, pratik hayattaki verimsizlik demektir.³²⁸ Farklı zaman dilimlerine yayılmış olan ibadet vakitleri, kişide güçlü bir zaman planlaması alışkanlığı yaratabilmektedir. Belli bir program içerisinde süreklilik gösteren ibadet uygulaması, fertte bir iç disiplinin oluşması ve iradenin güçlenmesine imkân verir.³²⁹

Bilinçli ibadet eden kişi “sâlih kişi” olarak adlandırılır. İslâm’ın öngördüğü ibadetlerin temelinde “bilinç” vardır. İbadetlerin maksadı, insan şuurunda Allah şuurunu canlı tutmak, varolma nedenini taze tutmak ve sürekli gayret ve gelişimi sağlamaktır.³³⁰ Gerek malla gerekse bedenen yapılan farz ibadetlerin hepsi bir zaman unsuru ve şartı taşırlar. İbadetler her şeyden önce insanda zaman şuurunu yerleştirmeyi ve ona zamanın değerini hatırlatmayı hedef almışlardır. Örneğin; günde beş kez kılınan namaz, giden zamanı hatırlatmaktadır.

Zaman ve mekân israfının telâfisi yoktur. Birçok ayette zaman üzerine yapılan yeminler, insanın ömrünü nasıl geçirdiğinden hesaba çekileceğinin bildirilmesi, zamanın

³²⁵ MEHMEDOĞLU, a.g.e., s.113

³²⁶ Asr:1-2

³²⁷ BAYRAKDAR, a.g.e. s.38

³²⁸ BAYRAKDAR, a.g.e., s.60-61

³²⁹ HÖKELEKLİ, a.g.e., s.244

³³⁰ KARACA, a.g.m., s. 118

israf edilmemesine dair delillerdir.³³¹ Geçmiş ve gelecek arasında bir sarkaç gibi salınan insanın bilincini açık tutmak, yaşadığı anın farkına vardırarak, ibadetlerin önemli bir fonksiyonudur.

c) Dinî Sorgulayıcı Yönelim ve Kendini Gerçekleştirme

İnsan olmak, soru sormayı öğrenmektir. Çünkü sorgulayabilen insanlar, düşünce yoluyla hayatı kavrayabilmek ve geliştirmek için yaşarlar ve onlar için de hayat budur.³³² Yaşamında hiç hayret edip, şaşkınlığa düşmeyecek, kendi yaşantısı ve varoluşunun bazı ilginç yansımalarına dikkat etmeyecek şekilde gözü kapalı olanlar ve çelişik mantığını, cevapları yeni sorular doğuran düşünce biçimini kavrayamayanlar, hiçbir zaman dinsel yaşantının ne olduğunu anlayamazlar.³³³

Varoluşsal soru sormak ya da varlığı sorgulamak en genel anlamıyla kendi kişiliğini ve dış dünya ile ilgili ilişkilerini süzgeçten geçirmek demektir.- Dinin insana sunduğu bilgiler yalnızca onun entelektüel merakını tatminle sınırlı da değildir. Gündelik yaşamın önemsizliğinin karşısında dindar insan, kutsalı seçmekle sağlıklı düşünmeye, kendini net ifade etmeye başlayacaktır.³³⁴

İnanma; düşünme ve duygulanma gibi insanın temel ruhî faaliyetlerinden biridir. Ancak dinin öngördüğü iman, rastgele bir inanma değil; seçilen ve yönetilen bir inanmadır.³³⁵ İnançlar, kişiliği oluşturacak eksiklikleri yanlışlıkları gösterecek, yetkin insan olma yolunda yol gösterecek bir harita, bir pusuladır.³³⁶

İç dünyanın derinliklerinden gelen dinin, özgürce karar verme yeteneğine sahip fertler oluşturması beklenir. Tıpkı inanmaya yalnızca hür iradesiyle karar verdiği gibi, kendini fark etme (self-awareness), kendini belirleme (self-determination), kendini denetleme (self-causation) alanlarında başka etkilerden mümkün olduğunca sıyrılabilen bireyler yetiştirmek isteyen din, hiç kimsenin kimseye tapınmamasını, hiç kimsenin kimseye sorgusuzca itaat etmemesini, insanlık onurunun dinî ve ahlâkî ilkeler içinde aranması gerektiğini vurgulamaktadır.³³⁷

İnsan sosyal bir varlık olması nedeniyle yaşadığı toplumun kültürü, inançları, davranışları ve tutumlarından etkilenmektedir. Toplumun bireyleri, kültür ortamıyla başlattığı etkileşimini ömürlerinin sonuna kadar sürdürmekte ve ölürlerken de bunlar devam

³³¹ BAYRAKDAR, a.g.e., s.39

³³² AYDIN, İnsanca Varolma Sanatı, s.1

³³³ FROMM, a.g.e., s.140

³³⁴ ALLEN, Douglas, "Dinî Tecrübenin Fenomenolojik Tahlili" (eds. Constantin TAOCU), Din Ve Fenomenoloji, (Çev. Havva KÖSER), İz Yay., İst., 2000, s.79

³³⁵ HÖKELEKLİ, a.g.e. s.155

³³⁶ SELÇUK, Mualla, "Gençlerin Dünyasında İnanç-Bilgi Ve İnanç-Eylem İlişkisi", Gençlik Dönemi Ve Eğitimi Sempozyumu, Ensar Neşriyat, İst., 2000, s.385

³³⁷ MEHMEDOĞLU, a.g.e., s.91

eden nesle aktarmaktadırlar ki; sosyal normların en büyük özelliği bu şekilde süreklilik arzemesidir.³³⁸

Din; toplumsal görünümüne rağmen, dinsel yaşam bireyin içinde, kişinin kendisi ile ilgilidir yani; bireysellik yönü daha ağırdır.³³⁹ Kültürden kültüre aktarılan bir bilgi aktarımı, din gerçeğini karşılayamaz; bunun için varolanların da geçerlilikleri ve doğrulukları sorgulanmalıdır.³⁴⁰

Böyle sürekli devam edegelen geleneksel ya da kalıplaşmış yapılar, bireyin kendini gerçekleştirme sorumluluğunu azaltırken, özgürlüğünü elinden alabilir. Kendini yönetme iradesinin elinden alınması ise kişinin kendine yabancılaşmasına neden olur.³⁴¹ Kendini gerçekleştirme sürecine girmiş insanlar, toplum içinde kendini aramaya; kişilik sınırlarını belirlemeye çalışırlar. Bu arayış içinde hem anlamak hem keşfetmek için toplumun dilini, dinini, gelenekleri incelerler.

Dinin gerçek hedefi, insanın iç bağımsızlığını ve bireyselliğini artırmak, gelişmesini ve bütünselliğini sağlamaktır. Fakat inançlar zihinleri açıp, güçlendirici oldukları kadar eylemleri zayıflatıcı ve kısıtlayıcı da olabilirler. İnanmak bir zorunluluk değil; bir başarıdır. Bunun için din öğretiminde de vurgulanması gereken, “inançların yardımıyla kendini, toplumunu, dünyayı anla, tanı ve irdele!” olmalıdır.³⁴²

Sorgusuz bir itaat, bireyin ahlâkî bilincinin gelişmesini kösteklemekle kalmayıp, içindeki gücü de azaltır. Dış kaynaklı söylemlere itaatte kusur etmeyenler, uzun vadede sorumluluk gerektiren kararlardan kaçınmaya, vicdanî duyarlılıklarını yitirmeye başlarlar.³⁴³ İnsan gerçek özgürlüğe, onu kendi ötesine geçmesini sağlayacak değerlere sarılmakla kavuşabilir.

Kişisel bütünlük kişinin kendi kendisini aldatmaması, inandığı değerler çerçevesinde yaşamını oluşturmasıdır.³⁴⁴ İnsan kültürün üstüne metin yazdığı, boş bir kâğıt değildir. Mutluluk, ait olma, sevgi ve özgürlük için uğraşma gibi gereksinimler, insanın doğasında vardır. Bunlar aynı zamanda toplumsal süreçler içinde dinamik etkenlerdir. Eğer bir toplumsal düzen, insanî ihtiyaçları belli bir ölçüyü aşarak baskı altına alırsa doğal olarak böyle bir toplumun üyeleri, bu toplumsal düzeni kendi insanî ihtiyaçlarına daha uygun kılacak şekilde değiştirmeye çalışacaklardır.³⁴⁵

³³⁸ ARMAĞAN, Mustafa, Gelenek, Ağaç Yay. İst., 1992, s.13

³³⁹ ARMANER, Din Psikolojisine Giriş, s.78

³⁴⁰ AKINOĞLU, Orhan, “Bir Eğitim Değeri Olarak Eleştirel Düşünme”, Değerler Eğitimi Dergisi, c.1, sy.1, İst. 2003, s.22

³⁴¹ ÖZDOĞAN, a.g.m., s.360

³⁴² SELÇUK, a.g.e., s.341

³⁴³ MAY, a.g.e., s.167

³⁴⁴ CÜCELOĞLU, İyi Düşün Doğru Karar Ver, s.131

³⁴⁵ FROMM, Yeni Bir İnsan-Yeni Bir Toplum, s.91

Ayrıca sorgulanarak içselleştirilen dindarlıklar, dinî hayatın çeşitliliği yanı sıra dinî yaşayış ve bilinç seviyesini de artırır. Bu şekilde oluşan farklılaşmalarla, dinin istemediği “taklitçilik” ve “şekilcilik” de ortadan kalkar, daha önemli olan “şahsiyet dindarlığı” doğar.³⁴⁶

Dinî yönelim içerisinde dini sorgulayan bireyleri tespit için oluşturulmuş sorgulama ölçeği -Q ölçeği-, sadece bir dinî sorgulama değil; dinin içindeki önemli konuların da açıklanması isteğini içinde barındırmaktadır.³⁴⁷ Sorgulayıcı dinî yönelimdeki temel öğeler, bütün karmaşıklığına rağmen dine yapıcı bir şüpheyle ve varoluş problemleriyle yüzleşebilme yeteneği ve cesareti ile bakabilmeyi öngörür.

Kendini geliştirme süreci aslında insanın tam olabilmek için çabaladığı süreci, büyük bölümünü “arayışın” doldurduğu bir zaman dilimini anlatmaktadır. Aramak ve sormak kadar, bulduğunun gerçekliğini ve doğruluğunu sorgulamak da bu sürecin beraberinde getirdiği muhtemel bir özelliktir.

Bilgi edinme isteği, düşünme becerilerinin; diğer insanlarla iletişim kurma, dinleme ve deneyimlerini paylaşma gibi iletişim becerilerinin gelişimiyle daha da yoğun bir şekilde ortaya çıkar. İnsanın hayatındaki ilişkilerin yoğunluğu, insanı ilişkilerindeki kaliteye ve verimliliğe yöneltir. Bu verimlilik, bireylerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde bağımsız yaşayabilme, yaşam boyu karşılaşacakları genel ve özel problemlere çözüm üretebilecek yetiye sahip olma, kendilerine olduğu kadar topluma da faydalı olabilme, eleştirel düşünme becerisine ne kadar sahip olduklarına bağlıdır.³⁴⁸

Kendini gerçekleştiren insanların özelliği olarak belirtilen bir probleme dönük olarak yaşanan hayat, düşünme becerilerini geliştirdiği gibi sorun çözüldüğünde kişinin kendine olan saygısını da artırır; dışarıya olan bağlılığını azaltıp, kendine olan güvenini artırır.

Eleştirel düşünce, irdelemeyi, çok yönlü sorgulayabilmeyi gerektiren düşünme süreçlerini; etkili, tarafsız, disiplinli bir şekilde uygulayabilmeyi, yeni durum ve ürünleri kriterlere dayalı değerlendirmeyi ve geliştirmeyi içeren zihinsel, duyuşsal bir süreci içerir. Fakat bu sürecin içindeki insanlar kendi bilgilerinin farkındadırlar; kendi görüşlerinin yanlılığına, önyargılılığa ve sınırlılığa karşı duyarlıdırlar. Kendileri hakkında edindikleri doğru bilgiler elbette bu kişileri kendi gelişimleri konusunda daha da üstlere doğru taşıyacaktır.

Yirmibirinci yüzyıla girerken insanlar bir bilgi yığınının altında kalmakta ya da bir belirsizlik karşısında duraklamaktadır. İnsanların yaşam boyunca doğruya ulaşma isteklerini sağlamak için çok çeşitli düşünme metodları kullanmışlardır. Sorgulayıcı ve irdeleyici

³⁴⁶ ARMANER, İnanç Ve Hareket Bütünlüğü Açısından Din Terbiyesi, s.54

³⁴⁷ GOLDFRIED- MINER, a.g.m., s.686

³⁴⁸ AKINOĞLU, a.g.m. s.14

düşünme ise bunlardan sadece biridir. Kişinin kendi yaşam kalitesi için bilgi üretimi ve aynı zamanda gelecek nesillere doğru bilgi aktarımı sağlaması için sorgulamayı becerebilmesi, sadece sorgulamakla kalmayıp çözüme ulaşmada gayret sarfetmesi ise gereklidir.

D. KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME VE AİLE

1. Ailede Eğitim

Aile, ana-baba ve çocuklardan oluşan; üyeleri arasında karşılıklı sevgi, dayanışma ve birbirine ait olma duygusu bulunan bir topluluktur. Toplumun en önemli uzvu ve temeli olan ailenin temel görevlerinden biri çocukların eğitimidir.³⁴⁹ Çocuğun gelişim sürecinde etkin faktör olan aile³⁵⁰, çocuğun insana ve hayata dair ilk izlenimlerin edindiği ve kendi davranış ve duygularını geliştirdiği en önemli kurumdur.

İnsan, ırk olarak kendini doğadan emek süreci aracılığıyla kurtarır. Bu süre zarfında zihinsel ve duygusal güçlerini geliştirip, büyütür. Bağımsız ve özgür bir insan olur.³⁵¹ Maslow'a göre gelişme, varolma ve insanlaşma kaynakları bireyin içindedir. İnsana insanlık öğretilmez; çünkü insanlık, insanın içine döküldüğü bir kalıp değildir.

Çevre, insana potansiyel ya da yetenek vermez, zaten onda varolan potansiyeli gerçekleştirmesine yardımcı olur. Maslow'a göre; bahçıvan bir gül fidanını besleyebilir de kurutabilir de; ama bir gül fidanının bir meşe palamudu olmasını sağlayamaz. Çocuk birçok kabiliyet ve potansiyelle dünyaya gelir ama bunlar ne toplum tarafından yaratılabilir ne de icat edilebilir. Bütünlük içinde geliştirilmesi toplumun bütün kurumlarına düşer fakat en önemli görev aileye düşmektedir.³⁵² Dolayısıyla anne- babaların ve öğretmenlerin en önemli görevi; çocuğa kendini tanıma ve özgürce gelişme bilincini kazandırmaktır.

İnsancıl psikolojinin başında gelen psikologlardan Rogers'a göre; hayatının ilk yıllarından beri çocuğun sürekli yanında bulunan yakın çevresi ile etkileşimi, onun kendini gerçekleştirme düzeyini etkileyen en önemli etkidir. Özellikle hayatın ilk yıllarında iki ihtiyaç "Olumlu Saygı" (Positive Regard) ve "Benlik Saygısı" (Self-Regard) çok önemlidir.³⁵³ Bu iki ihtiyaç da çocuğun en yakınındaki ebeveynlerinden gelen karşılıksız sevgiyle giderilebilir.

Rogers, bu temelden hareket ederek bireyin kendini gerçekleştirmesinde ailenin ve çevrenin olumlu eğitiminin önemine özellikle dikkat çekmiştir. İnsanlar kendilerine aileleri, eğitimcileri, sosyal çevre ve toplumları tarafından dayatılan hayatı yaşamak; iradelerine

³⁴⁹ BAYRAKTAR, Faruk, "Ailenin Eğitim Görevi", Din Eğt. Araştırmaları Dergisi, sy.2, İst., 1995, s.117

³⁵⁰ CÜCELOĞLU, İnsan Ve Davranışı, s.363

³⁵¹ FROMM, a.g.e., s.44

³⁵² BAYRAKTAR, a.g.m.,s.118

³⁵³ KUZGUN, a.g.m.,s.174

müdahele edilerek bir şablonda uygun görülen rolü, çizilen kişiliği canlandırmak;³⁵⁴ gerçeği tek taraflı olarak algılamak zorunda değillerdir. Eğitimin, büyüme sürecindeki çocuğa uygulanması sırasında ortaya çıkan kısıtlamalar, aslında büyüme ve gelişme sürecini destekleyen geçici önlemlerdir. Günümüzde doğallığın ortadan kalkması; özgürlüğün yokedilmesiyle ortaya çıkar.³⁵⁵

Çocuğun içinde yetiştiği toplum, onun duygularının ifade biçimini olduğu kadar, benlik bilincini de biçimlendirir. Çocuklarının duygu ve düşüncelerini doğal ifadesi içinde kabul eden anne babalar kendine güveni olan, girişimci, insan ilişkilerinde başarılı bireyler yetiştirirken; çocuklarını olumsuz yönde sürekli eleştiren, kısıtlayan, onların duygu ve düşüncelerini doğal bir biçimde ifade etmesini engelleyen anne babalar da çekingen, içine kapalı, alıngan bireyler yetiştirmektedirler.³⁵⁶

Anne-babanın çocuğa güven, cesaret, sevgi vermesi ve takdir etmesi yerine, onu reddetmesi ve sürekli eleştirmesiyle çocuğun kendine saygı geliştirmesini engellemekte ve aşağılık duygusu geliştirmesine neden olmaktadır. Araştırmalar olumlu benlik gelişimine ve benlik saygısına sahip bireylerin, fikirleri dinlenen ve değer verilen hatta desteklenip, yardımcı olabilen bir aile ortamında yetiştiklerini göstermiştir.³⁵⁷

Maslow'a göre ana-babanın özellikle ilk yıllarda göstereceği sevgi ve saygı, çocuğun kişilik gelişimi üzerinde çok olumlu etkiler yapacaktır. Sağlıklı bir kişiliğin iki önemli göstergesi, kendine ve çevreye güven duyma ile kendini gerçekleştirmedir. Yeterince sevgi görmemiş bir insanın kendine ve çevreye güven duyması ve de kendini gerçekleştirme beklenemez.³⁵⁸

Ana-baba çocuğun fizyolojik gereksinimlerinin yanı sıra onlar kadar önemli sevilme ve saygı görme ihtiyacına da önem vermelidir.³⁵⁹ Ama bir çocuğu sevmek onun her istediğini yerine getirmek olmadığı gibi; "iyi çocuk" da yalnızca ana-babasının isteklerine boyun eğerek, onları hoşnut etmeye çalışan, korkmuş ve güvensiz biri; "kötü çocuk" da ana-babasının hoşuna gitmese bile kendi isteği ve içten ilişkilerine göre eylemde bulunan biri değildir.³⁶⁰

Kuzgun, ana-baba tutumunun kendini gerçekleştirme düzeyi üzerine etkisini ortaya koymak için hazırladığı doktora tezinde; ana-babanın çocuğuna gösterdiği sevgi ve

³⁵⁴ KINIŞ, a.g.e., s.470

³⁵⁵ FROMM, Özgürlük Korkusu, s.142

³⁵⁶ CÜCELOĞLU, Yeniden İnsan İnsana, s.119-120

³⁵⁷ KAYA, Mevlüt, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğrencilerinde Benlik Tasarımı ve Kendini Gerçekleştirme, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), O.M.Ü. Sos. Blmler Enst., Samsun, 1988, s.60

³⁵⁸ ASLAN, Nebile, "Çocuk Sahibi Olma Sorumluluğu", Diyanet İlmî Dergi, c.40, sy.2, Ank., 2004, s.98,

³⁵⁹ KUZGUN, a.g.m., s.174

³⁵⁹ KINIŞ, a.g.e. s.175

³⁶⁰ FROMM, Kendini Savunan İnsan, s.44

çocuğunun davranışlarına uyguladığı kontrole göre; ana-baba tutumlarının sınıflandırmıştır. "demokratik", "ilgisiz" ve "otoriter" olmak üzere üç tip ana-baba tutumu belirlemiştir.

Demokratik ana-baba, çocuğuna şartsız olarak içten sevgi ve saygı duyar. Çocuğun ilgi ve ihtiyaçlarına karşı duyarlıdır; yaşına göre, kendisi ile ilgili bazı kararlar almaya teşvik eder, görüşlerine değer verir, hemen her konuda çocuğuna iyi bir rehber olmaya çalışır.

İlgisiz ana-baba ise, çocuğunu ihmal eden hatta psikolojik bakımdan reddeden ana-babadır. Çocuğun ilgi ve ihtiyaçlarından habersizdir; nerede, ne yaptığı ile pek ilgilenmez. Varlığından rahatsız olur. Çocuğuna en az sevgi gösteren ve davranışlarına en az kontrol uygulayan ilgisiz ana-babadır.

Otoriter olarak tanımlanan ana-baba, sevgisini çocuğu istenilen şekilde davrandığında yani; sadece istenilen davranışları belirginleştirmek, geliştirmek istediğinde bir pekiştirici olarak kullanmak üzere gösterir. Otoriter ana-baba, kendini toplumsal otoritenin temsilcisi olarak görür ve çocuktan mutlak itaat yani; istek ve emirlerinin tartışmasız yerine getirilmesini ister. Çocuğu, her zaman yönetilmeye muhtaçtır; kendi hakkında kararları alabilecek güçte olmadığından, her türlü kararı kendisi alır.³⁶¹

Çocuğun bütün davranışlarını denetleyen otoriter bir yaklaşım kadar çocuğu kendi haline bırakan serbest yaklaşım da sağlıklı sonuçlar vermez. Başarılı bir çocuk eğitimi ve sağlıklı iletişim; disiplin ve sevginin birlikteliğiyle olur. Sağlıklı bir aile düzeni içinde çocuk, kendi öz potansiyelini ve yeteneklerini keşfedecek, kendi algı düşünce ve duygularını özgürce ifade etme imkânını bulacaktır.³⁶²

Ana-baba tutumlarından ilgisiz ana-baba tutumunda birinci derecede sevgi noksanlığı; otoriter tutumdaysa sıkı kontrol vardır. Böylece, otoriter tutum hem sevgi yokluğu, hem sıkı disiplin ile nitelenmekte; ilgisiz tutumda ise, yalnız sevgi yokluğu kendini gerçekleştirmeyi engelleyici bir faktör olarak etkilemekte, sıkı kontrolün olmayışı bireyin kendini gerçekleştirmesine biraz daha olanak sağlamaktadır.³⁶³

Hümanistik psikolojiye göre eğitimin ileri hedefleri, kişilere tam bir insan olma, kendi en yüksek potansiyellerini gerçekleştirme, doyum verme ve olabileceği olası en yüksek düzeye gelmesinde yardımcı olmaktır. Yani olabileceğinin en iyisi olmasına ve gerçekte içinde varolan potansiyel doğrultusunda kendini oluşturmaya yardımcı olmaktır.³⁶⁴

³⁶¹ KUZGUN, "Ana-Baba Tutumlarının Bireyin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi", s.58; Ana-baba tutumları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Haluk YAVUZER, Ana Baba Ve Çocuk, İst., 1986, s.29

³⁶² HÖKELEKLİ, Hayati, "Aile Psikolojisi Ve Aile İçi İletişim", Diyanet İlmî Dergi, c.40, sy.2, Ank., 2004, s.59

³⁶³ KUZGUN, a.g.m., s.66

³⁶⁴ MASLOW, Dinler Değerler Doruk Deneyimler, s.67

2. Din Eğitimi

Dinin sosyo-kültürel yapı içerisinde insanlararası ilişki, davranış, duygu, düşünce ve normlara yön verecek kadar önemli bir etkisinin olduğu bilinmektedir. Kişinin üzerinde yüksek etkileri olan din, ahlâk ve sanat, kendi bünyelerinin imkân ve metodlarıyla eğitime katkıda bulunur.³⁶⁵ Önü ve sonu olmayan bir hayat boşluğunun içinde hayatı aydınlatıcı ve uyarıcı nitelikleri içeren değerleriyle din, bu trafiğin akışını sağlıklı bir şekilde sağlayan hayatî önemde levhalar sunar.³⁶⁶ Maslow'a göre; manevî alan ile bağlantısını koparmış bir eğitim, insan yaşamının anlamı hakkında söyleyecek önemli hiçbir şeyi olmayan bir eğitimdir.³⁶⁷

Din eğitimi, insana Allah inancını öğreterek, hayatının değerini ve üstünlüğünü anlatmaktadır. Ayrıca insanın yiyip içerek, çoğalıp ölere sıradan bir canlı olmadığını öğreterek, hayatına bu ve öte dünyada anlam kazandırmaktadır.³⁶⁸

İnsanın doğal ve manevî gelişimi açısından en uygun çevre, aile ortamıdır.³⁶⁹ Aile yapısında din eğitimi, çocukları derin bir şekilde etkilediğinden bu ortak yaşamda çocuğun dinsel yetenekleri rahatlıkla ortaya çıkma olanağı bulur.³⁷⁰ Çocukta din bilincinin oluşumunda; ailesinde kendisini büyüten büyüklerinin dolaylı etkileri, dinî konuların doğrudan doğruya öğretilmesi, çocuk ruhunun doğal gelişimi, rol oynar.³⁷¹ Çocuğun gerçekten sağlam, güvenli, mutlu ve iyi bir dünya da yaşamaya büyük miktarda gereksinimi vardır.

Yapılan araştırmalarda anne-babaların yaptığı olumlu davranışların doğrudan çocuğa yansıdığı ve onun dinî yaşantısına da olumlu etki ettiği bulunmuştur.³⁷² Yurtdışında yapılan çalışmaların sonuçlarına bakıldığında da ailelerin dinî yönelimleri ile çocuk yetiştirme ilkeleri arasında bağlantılar olduğu çıkmıştır. Dindarlık, çocuk yetiştirme tutumlarında tek başına belirleyici bir etken olmasa da önemli bir etkendir.³⁷³ Bunun için çocuğun aile ortamında model olarak gördüğü kimselerin inanç ve ibadet uygulamaları, çocuğun dinî hayatını kuvvetli bir şekilde etkilemektedir.³⁷⁴

³⁶⁵ ARMANER, a.g.e., s.49

³⁶⁶ BAŞKURT, İrfan, "İman, Dayandığı Temel İlkeler Ve Eğitim", Din Eğt. Araştırmaları Dergisi, sy.8, İst., 2001, s.185

³⁶⁷ MASLOW, a.g.e., s.74

³⁶⁸ AYHAN, Din Eğitimi Ve Öğretimi, s.66

³⁶⁹ HÖKELEKLİ, a.g.m., s.59

³⁷⁰ ARMANER, İnanç Ve Hareket Bütünlüğü Açısından Din Terbiyesi, s.50

³⁷¹ PAZARLI, a.g.e., s.46

³⁷² AY, Mehmet Emin, "Aile Ortamında Yerine Getirilen İbadetin Çocuk Üzerindeki Etkileri", Din Eğt. Araştırmaları Dergisi, sy.1, İst., 1994, s.163

³⁷³ DANSO, Henry- BRUCE, Hunsberger- PRATT, Michael, "The Role Of Parental Religious Fundamentalism And Right-Wing Authoritarianism In Child-Rearing Goals And Practices", Journal For Scientific Study of Religion, 36,4, 1997, s.502

³⁷⁴ ÖCAL, Mustafa, Din Eğitimi Ve Öğretiminde Metodlar, Diyanet Vakfı Yay., Ank., 1999, s.51; W. Houston Clark, "Çocukluk Dönemi Dini" A.Ü.İ.F.D., c.XXIV, Ank., 1981, s.80; YAVUZ, a.g.e., s.46-63

Allport, insanların hafızalarında çocukluklarından kalan şeyler arasında en çok yer tutanların, etraflarındaki yetişkinlerin dinî tutum ve davranışları olduğunu söylemektedir.³⁷⁵ Aile ve din arasında bir duygu bir yapı ve bağ uyumu vardır. Dinsel tavırların teşekkülünde ailenin etkisi büyük ölçüde baskındır. Aslında aile, dinî değerlerin ve dinî ilgilerin bir modelidir. Yakın çevresinde bulunan yetişkinlerin dinsel davranışları, kullandıkları dinsel sözler çocukta derin izler bırakır.³⁷⁶

Çocuk, doğup büyüdüğü ailesinin içinde dinî inanç ve duygularını tanır, keşfeder ve benimser. Fakat ölçüsüz, sistemsiz ve başboş verilen dinî eğitim, kişiye huzur ve neşe kaynağı olacak bir dinî hayat yerine; hayatı bir yük haline getiren, dinî emirleri uygularken, huzur vermeyen bir yaşayış halinde sürüp giden hastalıklı bir tutuma sebep olabilmektedir.³⁷⁷

Koyu dindar aileler kendi dinî görüşlerinin tek doğru inanç olduğuna inanırlar ve çocuklarının da bu şekilde davranmaları için uğraşırlar. Kendileri de muhtemelen katı bir eğitimden geçtikleri için “itaate” ve çocukları için “itaat figürlerine” önem verirler³⁷⁸ ve bunu öğrenmeleri için de daha etkili olduğunu düşündükleri fiziksel cezalandırma yoluna dahi gidebilmektedirler.

Batı’da koyu dindar aileler üzerine yapılan çalışmalarda bu bağlantı güçlü bir şekilde ortaya konmuştur. Burada ailelerin çocuklarını kendi inançları üzerinde tutabilmeleri için itaat hatta bunu sağlamak için gerekirse fiziksel cezalandırma uygulayabilecekleri vurgulanmıştır.³⁷⁹ Koyu dindar bir hıristiyan teolog bunu; “...yeryüzünde itaatsizliği öğrenen bir çocuk, bir ceza olarak günahların ödeneceğini söyleyen Tanrı’nın mesajlarını anlayamaz; anlaması için cezalandırılmalıdır...” diyerek savunur. Otoriter ve fiziksel cezalandırmayı da içeren bir eğitimle din eğitimi veren ailelerin en korktukları şey, bu çocukların yetişkin hale geldiklerinde Tanrı’nın onlardan isteyeceklerine göre değil; kendi istek ve amaçlarını gerçekleştirmek üzere yetişmeleridir.³⁸⁰

İnsanın kendine, çocuklarına ve öğrencilerine yapabileceği en büyük yardım ve iyilik, ömrünü severek tüketebileceği hedefleri göstermektir. Eğitimde insana öğretilmesi gereken temel bilgi, sadece Allah’ın varolduğu gerçeği değil, onun insanın içinde, insana şah damarından daha yakın olduğu bilgisidir. Yani kısaca; Allah’ın insanın içinde ve davranışlarında yaşayan bir Allah olduğunun öğretilmesidir.³⁸¹

³⁷⁵ ALLPORT, a.g.e., s.59

³⁷⁶ ARMANER, Din Psikolojisine Giriş, s.87

³⁷⁷ ŞENTÜRK, a.g.e., s.80

³⁷⁸ KAĞITÇIBAŞI, Kültürel Psikoloji, s.72-73

³⁷⁹ DANSO-BRUCE- PRATT, a.g.m., s.498

³⁸⁰ ELLİSON, G. Christopher – DARREN, E. Sherkat, “Obidence And Autonomy: Religion And Parental Values Reconsidered”, Journal for Scientific Study of Religion, 32:4, 1993, s.315

³⁸¹ BAYRAKTAR, a.g.e., s.148

Fakat bir insanın imanlı ve erdemli olabilmesi için yalnız inanç ve ibadet esaslarının öğretilmesi yetmez. Genel anlamda terbiye, iç âlemin; düşünce ve duyguların baskısıyla faaliyetlerinden alıkonulması değil, onların geliştirilmesi, olgunlaştırılması demek olduğuna göre, din eğitiminde de bu birliğe vurgu yapılması gerekir.³⁸²

Çocuğun ruhu mayıs ayındaki bahçeye benzer. Baharda bütün çiçekler, ağaçlar ve bitkiler hep birlikte canlanmaktadır. Dinî inancın gelişmesi, diğer yönlerinin de gelişmesine bağlıdır. Yani dinî inancın gelişmesi insanın zihinsel, ruhsal, sosyal, kültürel gelişmesinde bir paralellik olduğu gerçektir.³⁸³ Kişilik ne kadar gelişirse insanların eğilim ve tutkularıyla kabiliyet ve zekâ farkları birbirinden o kadar ayrılır.

Katı din eğitiminin hâkim olduğu aile ortamlarında yetişen çocuklar, kendi yaşam ve deneyimlerini zenginleştirerek; iç ve dış dünyasını araştırıp keşfedecek bir tutum yerine; körükörüne bir itaati, kendi düşünce ve duygularından utanmayı öğrenir.³⁸⁴

Din eğitiminin başlıca görevi, birçok alternatifle hayatını karmaşaya dönüştüren dünyada insana düşünme süreçlerinde sağlıklı bir şekilde rehberlik yapmaktır.³⁸⁵ Rehberlik, kendini anlaması, en verimli şekilde gelişebilmesi, problemlerini çözmesi, gerçekçi kararlar alması, çevrede dengeli ve sağlıklı bir uyum yapması ve böylece kendini gerçekleştirme için yapılan yardımdır; ne bir zorlama ne de bir dayatmadır.³⁸⁶

İnsanın düşünmeyi öğrenmesi, özgür iradesini kullanması, zamana hâkim olması belli bir süreç ister.³⁸⁷ Aileler çocuklarına “Dindar olunuz!” diye hitab etmekten çok, kazanılan yüksek duyguların ruhun bir misafiri değil, benliğin ta kendisi olduğunu vurgulamalıdır. Çünkü bir bilgiyi öğrenmek, kişide bir zemin ve istidat bulmadıkça ne o kimseyi ahlâklı, asil ve inançlı biri olmasını sağlar; ne de o insanı hassas ve makul yapar.³⁸⁸

Kısaca din eğitimi ve öğretimi; hayatın gayesini ve anlamını keşfetmiş, bunu kişisel ve toplumsal ilişkilerine aktarabilen, sorumluluklar alabilen, önce kendine ve insanlara saygılı, seviyeli ve tutarlı hayatın karşısına çıkaracağı problemlere sağlıklı çözümler üretebilen insanların yetişmesini sağlamaya çalışır.³⁸⁹

II. KONU İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Bireylerin kendini gerçekleştirme düzeyleri ile bu düzeye etki eden ya da bu düzey tarafından etkilenen çeşitli değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkileri araştıran çok sayıda

³⁸² ARMANER, İnanç Ve Hareket Bütünlüğü Açısından Din Terbiyesi, s.48

³⁸³ YAVUZ, a.g.e., s.117

³⁸⁴ CÜCELOĞLU, İçimizdeki Çocuk, s.56

³⁸⁵ ASLAN, a.g.t., s.61

³⁸⁶ TAN, Hasan, Psikolojik Danışma Ve Rehberlik, MEB. Yay., İst., 2001, s.18

³⁸⁷ ER, Hamit, “Kuran’a Göre Düşünen İnsan Yetiştirme”, Din Eğt. Araştırmaları Dergisi, sy. 8, İst., 2001, s. 178

³⁸⁸ ARMANER, a.g.e., s.50

³⁸⁹ KOÇ, Ahmet, “Düşünen İnsan Yetiştirmede Din Eğitiminin Rolü”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, sy. 6, İst., 1999, s.72

araştırma yapılmıştır. Bu bölümde, üzerinde çalıştığımız konu ile ilgili olarak, gerek ülkemizde; gerekse yurt dışında yapılan çalışmalar iki başlık altında sunulacaktır.

A. YABANCI ÜLKELERDE YAPILAN ARAŞTIRMALAR

Foulds (1971), üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı, sekiz hafta süren bir araştırma sonucunda; öğrencilerin kendini gerçekleştirme düzeylerini incelemiştir.³⁹⁰ Grupla psikolojik danışma sonunda "Kişisel Yönelim Envanteri"nin "Destegi İçten Alma", "Varoluşçu Bir Hayat Sürme", "Kendiliğinden Davranabilme", "Dünyaya Uzlaştırıcı Bir Gözle Bakabilme" ve "Başkaları ile Yakınlık Kurabilme" boyutlarında öğrencilerin düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür.

Larsen (1979), dinin kendini gerçekleştirme düzeyine etkisini araştırmıştır.³⁹¹ Sonuçta dinî deneyimin, bireyin kendini gerçekleştirme düzeyi ile manidar bir ilişkisi olduğunu saptamıştır. Kendini gerçekleştirme düzeyine uyumun etkisini araştıran Murphy'de, bu iki değişken arasında anlamlı ilişkiler bulmuştur.

Gyot, Gray, W., Vollemaere, Erik (1983), araştırmalarında 393 kişiye "Biyolojik Cinsiyet", "Cinsiyet Rolü" ve "Kendini Gerçekleştirme" arasındaki ilişkinin belirlenmesi için; "Bern Cinsiyet Rolü Envanteri" ile "Kişisel Yönelim Envanteri"ni uygulamışlardır. Sonuçta kızların kişisel yönelim envanterinden daha yüksek değerler elde ettikleri; kızların, erkeklere nazaran, kendilerini gerçekleştirmeye daha eğilimli ve istekli oldukları tespit edilmiştir.

Borowy ve Mcguire, (1983), "Öğretsel (didaktik) Eğitim" ve "Deneysel Eğitim"i ele alarak, bu iki eğitim tarzının bireyin "kendini gerçekleştirme"ni etkileyip etkilemediğini araştırmışlardır.³⁹² 33 denek üzerinde yapılan araştırmada akademik seviyede deneysel dersleri olan ve derslerini deneysel eğitimle alan öğrencilerin kendini gerçekleştirme düzeylerinde önemli farklılıklar olduğu ortaya konmuştur.

Daniels (1984), "Kendini Gerçekleştirme" ile "Ahlâk Gelişimi" arasındaki ilişkiyi incelemiştir.³⁹³ Araştırmanın sonucunda, kavramsal ve deneysel kanıtlarla "kendini gerçekleştirme" ile "ahlâk gelişimi" arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Thomas A. Parham, Janet E. Helms (1985), "Kendini Gerçekleştirme" ile "İrksal Kimlik Tutumları ve Duygusal Durumlar" arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır³⁹⁴. Cinsiyet

³⁹⁰ FOULDS, M. L., "Measured Changes in Self Actualization As A Result Of Growth Group Experience" Psychoterapy: Theory, Research and Practice, sy. 8, 1971, s.330-345

³⁹¹ LARSEN, J. A., "Self Actualization As Relevant To Frequency Range And Pattern Of Religious Experience", Journal of Psychology And Theology, sy.7, 1979, s.39-47

³⁹² BOROWY, Thomas- MCGUIRE, John, M., "Experiential Versus Didactic Teaching In Self-Actualization", Journal of Humanistic Education And of Devolopment, c.21, sy.4, 1983, s.146-152

³⁹³ DANIELS, Michael, "The Relationship Between Moral Devolpment and Self-Actualization", Journal of Moral Education, sy. 1, c.1, 1984, s.25-30

³⁹⁴ THOMAS, A. Parham - JANET, E. Helms, "Relation of Racial Identity Attitudes To Self-Actualization and Affective States of Black Students", Journal of Counsiling Psychology, c.432, sy.3, 1985, s.341-440

değişkeni açısından da karşılaştırılan bu araştırmada kadın ve erkeklerin "Zamanı İyi Kullanma", "Desteği İçten Alma", "Kendini Kabul Edebilme" ve "Başkaları ile Yakınlık Kurabilme" boyutları araştırılmıştır. Sonuçta, cinsiyetin "Zamanı İyi Kullanma", "Kendini Kabul Edebilme" davranışlarına etki etmediği ancak, kızların erkeklere oranla daha fazla "Desteği İçten Aldığı" anlaşılmıştır.

Long (1986), sadece erkekler üzerinde yaptıkları araştırmada çalışan, üniversite öğrencisi, danışmanlar ve evde şiddet eğilimi gösteren kişilerde "Kendine Saygı", "Kendini Kabullenme" ile "Erkeklik Özellikleri"nin ilişkisini araştırmıştır.³⁹⁵ Araştırmada "Kişisel Yönelim Envanteri", Bern'in "Cinsiyet Rolü Envanteri" ve Rotter'in "İçten ve Dıştan Kontrollü Denetim Odağı Ölçeği" ve "Demografik Veri Cetvelleri" kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre denek grubu hariç diğer gruplarda erkeklik özelliğinin "Kendine Saygı"nın en iyi tanımlayıcısı olduğu bulunmuştur. Ancak danışmanlar grubunda erkeklik özelliği, "kendini kabullenme"nin belirleyicisi olarak ortaya çıkmıştır. "Kadınlık özelliği" ise bütün gruplarda önemsiz bulunmuştur.

Gray (1986), çalışan yetişkinlerde "Kendini Gerçekleştirme" ile "Boş Zamanın İyi Kullanımı (Doyurucu)" ölçeklerini kullanarak, bireyin sosyo-ekonomik düzeyi arasındaki ilişkiyi araştırmıştır.³⁹⁶ Bu araştırmada, cinsiyet, medenî durum, iş, eğitim ve dinlenme gibi değişkenlerin kendini gerçekleştirme düzeyini etkileyecek anlamlı bağlantılar olduğu ortaya konmuştur.

Yurtdışında yapılan kaynak incelemelerinde kendini gerçekleştirmenin boyutlarından "Desteği İçten Alma" ve "Kendini Kabul Edebilme" ile ilgili kişisel yönelim envanteri dışında farklı ölçekler kullanılarak yapılmış araştırmalara da rastlanmaktadır.

Meddinnus (1988), yaptığı araştırmada³⁹⁷ "Kendini Kabul Düzeyi" yüksek olan gençlerin, ana-babalarını seven ve reddetmeyen ana-babalar olarak algıladıkları görülmüştür. "Kendine Saygı"nın baba tutumlarından çok; anne tutumları ile ilişkili olduğu bulunmuş ve "Kendini Kabul"de cinsiyetler arasında önemli farklılık saptanmıştır.

Walton (1988), üniversite deneklerinden oluşan "Kendini Gerçekleştirme" gruplarının "Kendini Gerçekleştirme" düzeyine etkisini incelediği araştırmasında; "Kişisel Yönelim Envanteri" ölçeklerinden "Desteği İçten Alma", "İçten Geldiği Gibi Davranabilme" ve "Başkaları ile Yakın İlişki Kurabilme" ölçeklerinde önemli artışlar bulmuştur.

³⁹⁵ LONG, Vonda, Olson, "Relationship of Masculinity To Self-Esteem, Self Acceptance In Male Professionals, Collage Students Clients, Perperators Of Domestic Violence", American Association For Counseling and Development, 1986, s.20-23

³⁹⁶ GRAY, Stevan, W., "The Relationship Between Self-Actualization and Leisure Statisfaction", Journal of Human Behavior, c.23, sy.1, s.12, 1986

³⁹⁷ MEDDİNNUS, G. R., "Adolecents Self Acceptance Perceptions of Their Parants", Journal of Counseling Psychology, 29:2, 1988, s.150-154

B. TÜRKİYE'DE YAPILAN ARAŞTIRMALAR

Kuzgun (1972), Kişisel Yönelim Envanteri'nin Türk toplumunda uygulanması ile ilgili olarak, Hacettepe Üniversitesi Psikiyatri Klinikleri'nde tedavi görmekte olan ve envantere geçerli cevap verebilecek kadar kendilerinden haberdar olan hastalar (17 kişi) ve yetişkin normal erkek ve bayanlar (70 kişi) üzerinde bir araştırma yapmıştır. "Ana-Baba Tutumlarının Bireyin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi" adlı çalışmada "Kişisel Yönelim Envanteri"nin 12 ölçeğinden elde edilen değerler; "demokratik", "ilgisiz" ve "otoriter" ana-baba tutumları ile karşılaştırılmıştır.

Kılışçı (1981), üniversiteli gençlerin "Kendini Kabulünü" etkileyebilecek değişkenleri belirlemek için yaptığı çalışmada³⁹⁸; aile tutumları ile "kendini kabul" arasında anlamlı ve önemli bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Dar veya kısıtlı bir kültürel çevrede yetişen gençlerin "kendini kabulleri"nin düşük olmasının nedenleri araştırılmıştır.

Nevrotik bireylerin kendini gerçekleştirme düzeyi ile ana-baba tutumları arasındaki ilişkiyi inceleyen Altay (1985), nevroitik bireylerin ana babalarının otoriter, ilgisiz ana baba tutumlarıyla, nevroitik özellikler arasında anlamlı sonuçlar bulmuştur.³⁹⁹

Grupla psikolojik danışmanın üniversitede okuyan kız ve erkek öğrencilerin kendini gerçekleştirme düzeyine etkisini araştıran Sema Yüce (1987), grupla psikolojik danışmanın bireyin kendini gerçekleştirme düzeyini olumlu yönde etkilemediğini cinsiyete göre de değişebildiği sonuçlarına ulaşmıştır.

Akbaba (1988), ana-baba tutumlarının bazı kişilik özellikleri üzerine etkisini araştırmak üzere Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi 1987-1988 öğretim yılında 112 kız ve erkek denek üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada⁴⁰⁰ kişisel yönelim envanterini kullanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, "Demokratik Ana-Baba Tutumu" ile "Zamanı İyi Kullanma" özelliği arasında olumlu, "Zamanı İyi Kullanmama" özelliğinde olumsuz bir ilişki saptarken, diğer taraftan "Başkaları ile Yakınlık Kurabilme" özelliği ile "Demokratik Ana-Baba Tutumu" arasında olumsuz yönde bir ilişki bulmuştur.

Akbaş (1989), ergenlerin kendini gerçekleştirme düzeylerini etkileyen faktörler üzerine yaptığı çalışmada aile yapıları tutumları ve olanakları ile ergenlerin kendini gerçekleştirme düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir.

³⁹⁸ KILIŞÇI, Yedigâr, Üniversite Öğrencilerinin Kendini Kabullerini Etkileyen Bazı Değişkenler, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), H.Ü. Sos. Blmler Enst., Ank., 1981

³⁹⁹ ALTAY, Nergis, Nevrotik Bireylerin Kendini Gerçekleştirme Düzeyi İle Ana-Baba Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), A.Ü. Sos. Blmler Enst., Ank., 1985

⁴⁰⁰ AKBABA, S., Ana-Baba Tutumlarının Bazı Kişilik Özellikleri Üzerinde Etkisi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniv. Sos. Blmler Enst., Ank., 1988

Sayinalp (1985), "Sosyo-Ekonomik Düzeyin, Bireyin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi" başlıklı tezinde⁴⁰¹ aynı yaş grubu ve düzeyinde olan öğrencilerin kendini gerçekleştirme düzeyleri ile sosyo-ekonomik düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur. "Desteği İçten Alma" ölçeğinde üst sosyo-ekonomik düzeyden gelen öğrencilerin kendini gerçekleştirme düzeyi daha yüksek bulunmuştur.

Çelik (1993), öğretmenlerin kişisel özellikleri ile ihtiyaçlarını karşılama derecesi ve kendini gerçekleştirme düzeyleri arasındaki ilişkiyi ele aldığı çalışmasında gelir seviyesinin ve eğitim seviyelerinin yükselmesinin kendini gerçekleştirme düzeylerini de artırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Yurtdışındaki araştırmalarda olduğu gibi, yurt içinde de "Kendini Gerçekleştirme"nin bazı boyutları ile ilgili değişik ölçekler kullanılarak yapılmış araştırmalara rastlanmaktadır.

Yeşilyaprak (1990), ailelerin sosyo-kültürel niteliklerine ve ana-babanın çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin değişkenlerin onların "İçsel" ya da "Dışsal Denetim"li oluşlarına etkilerini incelemiştir.⁴⁰² Elde edilen bulgulara göre çocukluk döneminde annenin ilgi, şefkat göstermesi, amaçlarına ulaşmada yardımcı olması, tutarlı disiplin uygulamasının gencin "İçsel Denetimli" oluşu üzerinde olumlu bir etkilenme ortaya çıkarken, koruyuculuğun, fiziksel ve duygusal cezalandırmanın, başarı için baskı yapma davranışlarının ise olumsuz etkisi olduğu saptanmıştır.

Köksal (1991), "Denetim Odağı" ile "Saldırganlığın" çeşitli boyutları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır.⁴⁰³ Araştırma sonucunda deneklerin, inançları bakımından "İçten Denetimli", "Dıştan Denetimli" olarak Rotter'in, "Denetim Odağı Ölçeği" ve bu ölçeğin iki alt boyutundan "Kişisel Denetim" ile "Siyasal Denetim" arasında anlamlılık olduğu görülmüştür.

Güneysu ve Bilir (1988), üniversite gençlerinin "Kendini Kabul" düzeyleri üzerinde algılanan ana-baba tutumlarının etkisini incelemek üzere yaptığı araştırma sonucunda, ana-baba tutumlarının, cinsiyet, kardeş sayısı, kardeş sırası, aile yapısı, anne ve babanın öğrenim düzeyi ve gencin yetiştiği çevredeki farklılıklara göre, gençlerin kendini kabul düzeyini farklılaştıracak şekilde etkilediğini saptamıştır.

⁴⁰¹ SAYINALP, Ceyda, Sosyo-Ekonomik Düzeyin Bireyin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), H.Ü. Sos. Bilimler Enst, Ank., 1985

⁴⁰² YEŞİLYAPRAK, Binnur, Lise Öğrencilerinin İçsel Ve Dışsal Denetimli Oluşlarını Etkileyen Etmenler, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), H.Ü. Sos. Bilimler Enst, Ank., 1988

⁴⁰³ KÖKSAL, F., "Denetim Odağı İle Saldırgan Davranışlar Arasındaki İlişkiler", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniv. Sos. Bilimler Enst., Erzurum, 1972

Aşkın (1993), "Denetim Odağı" ile "Kendini Kabul" değerleri arasındaki ilişkileri sosyal-psikolojik açıdan incelemiştir.⁴⁰⁴ Elde edilen bulgulara göre "İçsel Denetim"e inananların "Kendini Kabul" değerleri "Dışsal Denetim"e inananlardan yüksek bulunmuştur. Ayrıca üst sosyo-ekonomik düzeyden gelenlerin, alt sosyo-ekonomik düzeyden gelenlere oranla daha fazla "İçsel Denetim"e inandıkları ve erkeklerle kadınlar arasında "İçsel Denetim" açısından bir fark olmadığı saptanmıştır.

Ören (1995), Atatürk Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde 253 kişiyle yaptığı sosyo-ekonomik düzey ile kendini gerçekleştirmenin bazı boyutları; Zamanı İyi Kullanma, Desteği İçten Alma, Kendini Kabul Edebilme Ve Başkaları İle Yakınlık Kurabilme arasındaki ilişkileri incelediği çalışmasında "Zamanı İyi Kullanma", "Desteği İçten Alma", "Kendini Kabul Edebilme" düzeyleri arasında kızlar lehine anlamlı bir ilişki olduğunu bulmuştur.⁴⁰⁵

Kardaş (1995), ilköğretimin farklı kademelerinde görev yapan öğretmenler üzerinde bir araştırma yapmıştır. Burada cinsiyete göre "Kendini Gerçekleştirme" düzeylerinin "Desteği İçten Alma", "Kendini Gerçekleştirme", "Kendini Kabul" ve "Başkaları İle Yakın İlişkiler Kurma" boyutlarından elde edilen bulgular tartışılıp yorumlanmıştır.⁴⁰⁶

Kandemir (1991), farklı sosyo-ekonomik düzeydeki ergenlerde "Kendini Kabul" ile bazı değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma bulgularında "Kendini Kabul" ve sosyo-ekonomik düzey arasında fark bulmuştur. Sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe "Kendini Kabul"ün arttığı görülmüştür. Fakat cinsiyet, kardeş sayısı, doğum sırası, ailenin eğitimi ile "Kendini Kabul" arasında ilişki bulunmamıştır.

Dindarlığın bazı faktörleri ile kendini gerçekleştirme arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk araştırma "Dindarlıkla İlgili Bazı Faktörlerin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi" adlı doktora tezi ile Öznur ÖZDOĞAN (1995) tarafından yapılmıştır. Alan araştırmasına dayalı olarak yapılan bu çalışmada dinî eğitim alan öğrenciler üzerinde kendini gerçekleştirme ile hafızlık, ailedeki dinî eğitim, cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey, dinin hayatı anlamlandırma açısı arasında ilişki tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda dinin hayatı anlamlandırması ile kendini gerçekleştirme düzeyi arasında anlamlı ve önemli bir ilişki olduğu ortaya konmuştur.⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ AŞKIN, B., Bazı Kişilik Özelliklerinin Kültürler-Arası Sosyal Psikolojik Açısından İncelenmesi (Dar-Görüşlü Ve Açık Görüşlülerde İnançların, İçsel-Dışsal Kontrol Boyutları Ve Saldırgan Davranışları, (Doçentlik Tezi), Atatürk Ün. Sos. Bilimler Enst., Erzurum, 1981 .

⁴⁰⁵ ÖREN, Şenkaya, Sosyo-Ekonomik Düzey ile Kendini Gerçekleştirmenin Bazı Boyutları Arasındaki İlişkiler (Zamanı İyi Kullanma, Desteği İçten Alma, Kendini Kabul Edebilme Ve Başkaları İle Yakınlık Kurabilme), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Ün. Sos. Bilimler Enst., Erzurum, 1995

⁴⁰⁶ KARDAŞ, Fazıl, İlköğretimin I. Ve II. Kademelerinde Görev Yapan Öğretmenlerin Kendini Gerçekleştirme Düzeyi Ve Cinsiyet İle Kendini Gerçekleştirmenin Bazı Boyutları Arasındaki İlişkiler, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Ün. Sos. Bilimler Enst., Erzurum, 1995

⁴⁰⁷ ÖZDOĞAN, a.g.t., s.

Dindarlık ve kendini gerçekleştirme ilişkisi üzerine yapılan ikinci tez olma özelliğine sahip Ali AYTEN tarafından yapılan diğer bir araştırmada üniversite öğrencileri üzerinde kişisel yönelim envanteri ile birlikte Uysal'ın Dindarlık Ölçeği uygulanmıştır.

Ayten'in yaptığı bu araştırmada ilk önce dindarlık ile cinsiyet, sosyo-ekonomik durum, alınan eğitim gibi faktörler ele alınmış sonuçta da dindarlıkta kızlar ve erkekler arasında bir farklılığın olmadığı; yaş ile dindarlık arasında yapılan karşılaştırmada sadece ibadet boyutunda anlamlı bir farklılığın ortaya çıktığı görülmüştür. Kendini gerçekleştirmenin iki boyutunda "Kendini kabul" boyutuyla kızların ve "Varoluş Değerleri Benimseme"de ise erkeklerin düzeyleri arasında farklılık ortaya çıkmıştır. "Kendine Saygı" ile dinî tecrübe boyutu arasında pozitif; dindarlığın bilgi-ibadet boyutuyla "Duygusal Bakımdan Açık Olma" arasında negatif bir ilişki bulunmuştur.⁴⁰⁸

⁴⁰⁸ AYTEN, Ali, Kendini Gerçekleştirme Ve Dindarlık İlişkisi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), M.Ü. Sos. Bilimler. Enst., İst., 2004, s.99-102

İKİNCİ BÖLÜM: YÖNTEM

I. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

Her araştırma, belli bir amaca yönelik olarak yapılır. Araştırmacı, inandığı şekilde bir kaynak taraması sonrasında ulaştığı bilgileri sonucunda hipotezlerini ifade eder. Hipotez; belli davranış, olgu veya olaylara dair araştırmacının veri toplayıp, analiz yaptıktan sonra doğrulanmasını umduğu ifadeler,⁴⁰⁹ gözlem ve deneyler sonucunda öne sürülen çözümlerinin geçerliliğini kontrol için teste tabi tutulan önermelerdir.⁴¹⁰ Olaylar ve değişkenler arasındaki ilişkiye dayalı fikirleri yansıtan soruların ya da hipotezlerin, soyut kavramlar yerine ölçülebilir, gözlenebilir değişkenler kullanılarak formüle edilmesi gerekir. Bu araştırmanın hipotezleri de bu şekilde kurulmuştur.

A. ANA HİPOTEZ

Bu çalışmanın amacı; genç yetişkin çağdaki bireylerin sahip oldukları dinî inanç ve dinî ibadetlerin, kendini gerçekleştirme düzeyleriyle ilişkisini ortaya koymaktır. Buna göre bireylerin sahip oldukları dinî inanç ve ibadetlerle, kişinin kendini gerçekleştirme arasında ortaya konması gereken kadar anlamlı ve incelenmeyi gerektirecek kadar önemli bir ilişki vardır.

B. ALT HİPOTEZLER

1. Dinî bir inanca sahip olmakla kendini gerçekleştirme düzeylerini ölçen kişisel yönelim envanterinden alacakları puan arasında anlamlı ve önemli bir ilişki var mıdır?
 - a) İçgüdümlü bir inanca sahip olmakla kendini gerçekleştirme ölçeğinden alınacak puan arasında bir ilişki var mıdır?
 - b) Dışgüdümlü bir inanca sahip olmakla, kendini gerçekleştirme ölçeğinden alınacak puan arasında bir ilişki var mıdır? .

⁴⁰⁹ ALTUNIŞIK, Remzi- COŞKUN, Recai- BAYRAKTAROĞLU, Serkan- YILDIRIM, Engin, Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, 3. Bas., Sakarya Kitabevi, Sakarya, 2004, s.48-53

⁴¹⁰ ASLANTÜRK, Zeki, Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod Ve Teknikleri, 4. Bas., M.Ü.İ.F.V. Yay., İst., 1999, s.29

2. İnsanların aldığı dinî ve temel eğitime ilişkin durumları ile kendini gerçekleştirme düzeyini ölçen kişisel yönelim envanterinden alacakları puan arasında anlamlı ve önemli bir ilişki var mıdır?

C. HİPOTEZLER

1. Dindarlık düzeyi değişkeni ile kendini gerçekleştirme düzeyi arasında önemli ve anlamlı bir ilişki vardır; dindarlık düzeyi yüksek öğrencilerin kendini gerçekleştirme düzeyi de yüksektir. İçgüdümlü dindarların kendini gerçekleştirme düzeyleri en yüksektir.
2. Dindarlık düzeyi değişkenleri ile kendini gerçekleştirme düzeyini ölçen kişisel yönelim envanterinin “Desteği İçten Alma” boyutuyla, Zamanı İyi Kullanma” boyutundan alınan puanlar arasında anlamlı ve önemli bir ilişki vardır.
3. Dindarlık düzeyi değişkenleri ile kendini gerçekleştirme düzeyini ölçen kişisel yönelim envanterinin “Kendine Saygı”, “Kendini Kabul”, “Başkalarıyla Yakın İlişki Kurma”, “Saldırganlık Eğilimlerini Kabul Etme” boyutlarından alınan puanlar arasında anlamlı ilişkiler çıkacaktır.
 - a) Dışgüdümlü dindarlıkla “Başkalarıyla Yakın İlişki Kurma” boyutundan aldıkları puanlar arasında anlamlı bir ilişki vardır. Dışgüdümlü dindarlar içgüdümlülere göre daha yüksek düzeydedirler.
 - b) İçgüdümlü dindarlar “Kendine Saygı” ve “Kendini Kabul” boyutundan en yüksek puanı alacaktır.
4. Öğrencilerin kendini gerçekleştirme düzeyini ölçen kişisel yönelim envanterinden alacakları puan ile ailelerinin sosyo-ekonomik düzeyleri, eğitim tarzı ve ailelerinin dindarlık düzeyleriyle arasındaki ilişkide anlamlı farklılıklar vardır.
5. Öğrencilerin devam etmekte oldukları okulları ile yaşları ve cinsiyetleri kendini gerçekleştirme düzeyleri ile dindarlık düzeyi değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Kızlar erkeklere göre; yaş büyüdükçe daha küçük yaşta olanlara göre; İlahiyat Fakültesi diğer fakültelere göre daha yüksek puan alacaklardır.
6. Öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile ailelerine ilişkin bazı faktörler ailelerinin sosyo-ekonomik düzeyleri, eğitim tarzı ve ailelerinin dindarlık düzeyleriyle arasındaki ilişkide anlamlı farklılıklar vardır.
7. Dindar insanların dinî anlayışlarına ilişkin bazı faktörler, kendini gerçekleştirme düzeyini ölçen kişisel yönelim envanterinden alacakları puanları etkilemektedir.

- a) “İbadetlerini çok özel engeli olmadıkça terketmeyeceğini” söyleyenlerin, kendini gerçekleştirme düzeyleri “ibadetlerini gerektiği için yaptığını söyleyenler”in ve kendini gerçekleştirme düzeyleri birbirinden farklı olacaktır.
- b) Dini toplantılara arkadaşlarıyla beraber olmak için katılanların kendini gerçekleştirme düzeyleri kendiyile başbaşa kalıp ibadet etmeyi tercih edenlere göre daha düşüktür.
- c) Dinî ibadetlerini aksatmadan yapmaya çalışanlarla “Zamanı İyi Kullanma” boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır; kendini gerçekleştirme düzeyleri diğer öğrencilere göre daha yüksek olacaktır.

II. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Bir sosyal araştırmada sosyal olay ve olguların olduğu gibi değiştirilmeden ortaya konması “tasvir metodu” ile yapılır. Tasvir metodunun özel bir şekli olan “survey” metodu da anket, mülakat, gözlem ve test teknikleri ile gerçekleştirilir.⁴¹¹ Bu araştırmada survey metodu ve kendini gerçekleştirme ve dindarlık arasındaki ilişkiyi incelemek üzere bilgi toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anket, herhangi bir konu üzerine planlı bir biçimde hazırlanmış ve sıralandırılmış ifadelerle oluşan soruların sorulmasıyla, o konudaki eğilimler, bilgi, tecrübe ve ilgiler hakkında bilgi toplanmasını sağlayan bir metottur.⁴¹²

Survey metodu ile yapılan araştırmalarda geniş kitlelere ulaşılmak istenir; fakat bu birçok nedenden dolayı imkânsız denecek kadar zor olduğu için gözlem alanına giren çalışma alanını oluşturan genelleştirilmiş “ana kütle” (evren)den, bu anakütleyi temsil yeteneğine sahip onun küçültülmüş uygun bir model “örneklem” grubu oluşturulur.⁴¹³

A. ARAŞTIRMANIN METODU

Bursa örneğinden hareketle dinî yönelim ve kendini gerçekleştirme düzeyi arasındaki ilişkiyi din psikolojisi açısından inceleyen bu araştırma iki metodla gerçekleştirilmiştir. Birinci bölümü oluşturan teorik bölümünün modeli, dökümantasyon yöntem ve teknikleri ile ikinci bölümü oluşturan uygulamalı araştırmanın modeli ise tarama yöntemi çerçevesinde anket tekniği üzerine kurulmuştur.

Bütün araştırmalar da olduğu gibi bu araştırmanın temel amacı; değişkenler arası ilişkiyi incelemektir. Araştırmanın konusunun seçilmesinden sonra; araştırmacı tarafından dindarlık, bağımsız değişken; kendini gerçekleştirme değişkeni ise bağımlı değişken olarak ele alınmıştır.

⁴¹¹ ASLANTÜRK, a.g.e., s. 101

⁴¹² HÖKELEKLİ, a.g.e., s.12; ASLANTÜRK, a.g.e., s.110-113;

⁴¹³ ALTUNIŞIK, COŞKUN, YILDIRIM, BAYRAKTAROĞLU, a.g.e., s.120; ASLANTÜRK, a.g.e., s.101-102

Günümüzde din ile psikoloji ve ruh sağlığı ile ilgili çalışmalarda değişkenlerin seçimi hakkında farklı görüşler öne sürülmektedir. Bazı araştırmacılara göre din, bağımsız bir değişken olarak kavramlaştırılırken, bazılarında bağımlı bir değişken olarak ele alınmaktadır. Günümüzde dinin bir sebep mi yoksa bir sonuç mu olduğu sorusu hala canlı tutulduğundan, tercihe ve tartışmaya açık bulunmaktadır.⁴¹⁴

Değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi, değişkenlerin ölçme yapısına, grup içinde dağılım özelliklerine, aralarındaki ilişkinin doğrusal olup olmamasına, değişken sayısına bağlı olarak yapılan istatistiksel teknik, korelasyon⁴¹⁵ incelemelerinde bağımlı ve bağımsız değişkenlerin seçimi araştırmacının sebep-sonuç bağıntı hangi yönde gördüğüne bağlıdır. Din-ruh sağlığı arasındaki ilişkiyi konu alan çalışmalar, büyük çoğunlukla korelasyon desen kullanarak gerçekleştirilmektedir.

B. ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI

Metodologlar arasında hipotez karşılığı olarak “denence”; varsayım karşılığı olarak da “sayıltı” kullananların yanında; hipotez karşılığı olarak da varsayım olarak kullananlar vardır.⁴¹⁶ Varsayım, “bir olayı açıklamada yararlanılan ilke” olarak tanımlanmaktadır.⁴¹⁷ Bu araştırmanın varsayımları ise;

- Çok boyutlu olarak ele alınan dindarlık fenomeni üç boyutlu bir şekilde ele alınarak değerlendirilmeye alınmıştır.
- Dindarlık düzeyleri, kendini gerçekleştirme düzeyleri ve boyutlarıyla bir ilişki içindedir.
- Bağımsız değişken olarak alınan cinsiyet, eğitim durumu, yaş, sosyo-ekonomik durum, ailenin ortamı eğitim tarzı dindarlık düzeyi hem dindarlık hem de kendini gerçekleştirme düzeylerine etki etmektedir.
- Araştırmada kullanılan dindarlık ölçeği ve kişisel yönelim ölçeği ölçme aracı olarak geçerli ve güvenilirlerdir.
- Araştırma örneklemini, anakütleyi temsil etme şartlarına sahiptir.
- Araştırmanın örneklemini oluşturan öğrenciler, Kişisel Yönelim Envanterini Dindarlık Ölçeğini ve Kişisel Bilgi Formunu samimiyetle cevaplamıştır.

⁴¹⁴ YAPAREL, a.g. t. , s.124

⁴¹⁵ BÜYÜKÖZTÜRK, Şener, Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı, 3. Bas., Pegem Yay., Ank., 2003, s.31

⁴¹⁶ ASLANTÜRK, a.g.e., s.47

⁴¹⁷ KARASAR, Niyazi, Bilimsel Araştırma Yöntemi, Ank., 1991, s.72

C. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI, EVREN VE ÖRNEKLEMİ

Araştırmanın ana kütlesini Bursa Uludağ Üniversitesi'nde okuyan üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Bursa'da bulunan kırk beş bin civarındaki öğrenci sayısına ulaşmak, teknik ve maliyet olarak imkân dâhilinde olmadığından bu geniş evrenden örnekleme teknikleri ile örneklem (population) çıkarılmış ve bu örneklem vasıtasıyla ana kütle hakkında genellemelere gidilmiştir. Örneklem grubu basit tesadüfî örneklem yoluyla seçilen 401 kişiden oluşmaktadır. Ancak yine de genellemeler örneklem için %5 hata payı ile %95'lik bir güven düzeyi ile doğrudur.

Kişisel Yönelim Envanteri, Dindarlık Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formu'ndan oluşturularak bu araştırmada kullanılan anket, bu ölçeklerden elde edilen verilerle sınırlıdır. Anket uygulaması Uludağ Üniversitesi'nin 2004 Bahar dönemi Mayıs ayı içinde yapılmasından dolayı, yapıldığı zamanla da sınırlıdır.

Örneklem grubunun üniversite öğrencileri olarak alınmasında bu örneklem grubunun "group-administered questionnaire" (bir defada gruba uygulanarak anket verme) yöntemine uyuyor olmasıdır. Bu sebeple Uludağ Üniversitesi'nin Fen-Edebiyat Fakültesi Biyoloji ve Tarih Bölümleri, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Eğitim Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi'ne bağlı 401, öğrenci araştırmanın örneklem grubunu oluşturmuştur. Ayrıca bu okullarda anket uygulaması yapılırken diğer farklı okullardan da öğrencilerin anketi cevapladıkları görülmüş onlar da "diğer" başlığı altında bir grup olarak toplanmıştır. Öncelikle yüksek öğrenim görmeyen gençler, araştırmamız dışında kalmaktadır ve bu araştırma bulguları Uludağ Üniversitesi'nin öğrencileri ile sınırlıdır.

Yaş değişkeni, alt sınır olarak; 17 yaş ve altı fertlerle sınırlıdır. Uludağ Üniversitesi'nin 17 yaş ve üzeri yüksek öğrenim görmekte olan gençleri, araştırma kapsamı içindedir.

Shostrom'un 12 boyutlu Kişisel Yönelim Envanteri'nin sadece "Zamanı İyi Kullanma", "Desteği İçten Alma", ve diğer boyutlardan "Kendini Kabul Etme", "Başkaları İle Yakınlık Kurma", "Kendine Saygı", "Saldırganlık Eğilimlerini Kabul Etme" boyutları incelemeye alınmıştır. Bu araştırmada kullanılan Kişisel Yönelim Envanteri, altı boyutla sınırlıdır.

D. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Araştırmada kullanılan anket formu üç bölümden oluşmaktadır. İlk altı sorunun oluşturduğu birinci bölümü, katılımcıların demografik özellikleri hakkında bilgi toplamayı amaçlayan kişisel bilgi formu oluşturmaktadır. İkinci bölüm ise Allport -Ross tarafından geliştirilmiş Dini Yönelim Ölçeği'nden oluşturulmuş 18 dindarlık ölçeği sorularıyla;

Shostrom'un Kişisel Yönelim Envanteri'nden "Zamanı İyi Kullanma", "Destegi İçten Alma", ve diğer boyutlardan "Kendini Kabul Etme", "Başkaları İle Yakınlık Kurma", "Kendine Saygı", "Saldırganlık Eğilimlerini Kabul Etme" boyutlarından oluşturulan 20 soruyla birlikte toplam 43 soru; kişisel bilgi formundaki 6 soruyla beraber de bütün olarak 49 sorudan oluşmuştur.

1. Kişisel Bilgi Formu

Kişisel Bilgi Formu (Ek:1) ile araştırmanın bağımsız değişkenlerini oluşturan faktörler ile ilgili bilgilerin toplanması amaçlanmıştır. Bu sebeple öğrencilerin demografik niteliklerine (yaş, cinsiyet, öğretim gördükleri okullar ve aile sosyo-ekonomik düzeyleri) aile yapılarına (ailenin eğitim tarzı ve ortamı ile dindarlık düzeyi) ilişkin bazı faktörler hakkında bilgi sağlayıcı Kişisel Bilgi Formu, araştırmacı tarafından geliştirilmiştir.

Kişisel Bilgi Formu'nda kendini gerçekleştirme düzeyini etkileyen faktörleri saptamak için kendini gerçekleştirme ile ilgili yayınlardan, yapılan uygulamalı araştırma ve çalışmalardan, konu ile ilgili uzmanların görüşlerinden yararlanılmıştır.

Ana-baba tutumlarıyla ilgili değişkenler, Kuzgun'un ana-baba tutumunun kendini gerçekleştirme düzeyi üzerine etkisini incelemek üzere oluşturduğu ana-babanın çocuğuna gösterdiği sevgiyi, çocuğunun davranışlarına uyguladığı kontrolü; ana-baba tutumlarının sınıflandırılmasında esas alıp "demokratik", "ilgisiz" ve "otoriter" olmak üzere üç tip ana-baba tutumunu ortaya koyduğu doktora tezinden⁴¹⁸ yararlanarak hazırlanmıştır.

2. Dinî Yönelim Ölçeği

Allport-Ross Dinî Yönelim Ölçeği (ROS), samimi dindarları dışgüdümlü dindarlara göre daha içten olmakla ayırır. Psikometrik incelemeler içeren önceki çalışmalardan çıkan sonuçlar dindarları kişisel yararlar ve sosyal mükâfatlar için dinin kullanımı bakımından iki büyük göstereyle tanımlamışlar ve bu sınıftaki dindarlar dışgüdümlü dindarlar olarak kabul edilmiştir. Fakat daha sonra Batson, Naifeh ve Pate tarafından yapılan çalışmaların sonucunda içgüdümlülük ve önyargı arasında da olumlu ilişkiler bulunması, Allport'un iddia ettiği gibi büyük anlayış sahibi olarak gördüğü içgüdümlü dindarlığın çok da geniş bir anlayış formuna sahip olmadığı tartışmalarını doğurmuştur.⁴¹⁹

Elde edilen bulguların çoğu dine dışgüdümlü yaklaşanlara göre içgüdümlü bir şekilde yaklaşanların, ruhsal ve psikolojik olarak daha iyi olduklarını ortaya koymuşlardır. Daha sonra içgüdümlü inancın yapısı ile ilgili yapılan araştırmalarda da dinî radikalizm ile ..

⁴¹⁸ KUZGUN, a.g.m., s.58

⁴¹⁹ GOLDFRIED- MINER, a.g.m., s.685

ilgili olarak önemli bağlantılar bulunması tartışmalara neden olmuştur. İçgüdümlü din, elbette kişinin kendi inancının önemli bir parçasıdır ama inanan kişinin açık ya da kapalı niyetini gösteren bir derece olarak ölçmede kullanılamaz.⁴²⁰ Allport'un derin bir bağlılığı ve bencillikten uzak, içten sadakat olarak tanımladığı içgüdümlülük ve kendine odaklı, amaç ve faydaya dayalı olarak oluşan dışgüdümlülük, varolan dinî hayatı büyük oranda yansıtmaktadır.⁴²¹ Fakat yine de bu boyutların teorik yapıları ve bazı kavramsal yetersizlikleri hakkındaki çalışmalar günümüzde de devam etmektedir.

Batson ve arkadaşları tarafından oluşturulan sorgulayıcı dinî yönelim, öncelikle ihmal edilen, açık ve net bir şekilde katılımcı bir din tarzının yapısını sorgulayıcı tarzda oluşturarak yansıtmayı hedeflemiştir.⁴²² Sorgulayıcı dinî yönelim, Batson ve Ventis (1982) tarafından yine Allport'un din tanımının üzerine "karmaşık konuların varlığını yatsımadan sormak için duyulan isteklilik", "şüphe konusunda isteklilik" ve "dinî soruları daha çok aydınlatmak" gibi üç önemli bölümüne dayanarak altı sorudan oluşmuştur.⁴²³⁻

Bugün içgüdümlü, dışgüdümlü ve sorgulayıcı dindarlıktan oluşan dinî yönelimler dinî tutum ve davranışları inceleyen araştırmalarda en çok kullanılan ölçeklerden biridir. Bu ölçek büyük oranda ölçmek, tasvir etmek istediği profili içgüdümlü, dışgüdümlü ve sorgulayıcı dindarlık haliyle bulmuş ve istenilen sonuçlara ulaşmayı başarmıştır. Sosyolojik ve psikolojik bağlantıların önemini araştırmak için de hep bu ölçekten yararlanılmıştır. Hatta içgüdümlü, dışgüdümlü ve sorgulayıcı ölçekleri değerli olduğu düşünülen, tatmin edici birçok çalışma ve teoriyi destekleyen ölçekler olarak kullanılmaktadır.⁴²⁴ Gülsu Köthe, İbrahim Gürses, Murat Kayacan, İlhan Topuz, Hasan Kayıklık, Faruk Karaca, bu ölçeği çalışmalarında kullanmışlardır.

Bu araştırmada da öncesinde iki boyutlu bir dindarlık ölçeği olan Allport-Ross Dini Yönelim Ölçeği, daha sonra sorgulayıcı dini yönelimin de eklenmesiyle üç boyutlu bir ölçek şeklinde kullanılmıştır. Bu çalışmada dindarlık ile ilgili sorular Dini Yönelim Ölçeği'ni kullanan tezlerden ve Hoge'un "İçgüdümlü Dinî Motivasyon Ölçeği"nden yararlanılarak oluşturulmuştur. 7'si içgüdümlü, 7'si dışgüdümlü, 4'ü sorgulama boyutundan olmak üzere toplan 18 likert tipi, dinî yönelim sorusu bulunmaktadır.

Dindarlık ölçeğini oluşturan boyutlar ve her bir boyutla ilgili maddeler şu şekilde düzenlenmiştir:

İçgüdümlü dinî yönelim soruları: 14.,15.,20.,25.,30.,32.,37. cümleler

Dışgüdümlü dinî yönelim soruları:12.,17.,22.,23.,34.,35.,39. cümleler

⁴²⁰ McFARLAND - WARREN, a.g.m., s.164

⁴²¹ McFARLAND- WARREN, a.g.m., s.163

⁴²² GENİA, a.g.m. , s.56

⁴²³ McFARLAND - WARREN, a.g.m., s.172

⁴²⁴ GENİA, a.g.m., s.56

Sorgulayıcı dinî yönelim soruları:3.,7.,10.,41. cümleler

3. Kişisel Yönelim Envanteri

İnsanlar kendini gerçekleştirme bakımından farklı olduklarından, bir kimsenin kendini gerçekleştirme yönünden hangi düzeyde olduğunu bilmek ihtiyacı doğmuştur. Everett Shostrom; Rogers ve Maslow'un teorilerinden yararlanarak Kişisel Yönelim Envanteri'ni (Personal Orientation Inventory) geliştirmiştir.⁴²⁵

Bu envanteri ilk defa Kuzgun, 1972'de Türk toplumu için geçerlik ve güvenirlik çalışmasını yaparak Türkçe'ye uyarlamıştır. Envanterin orjinalinde iki maddeden birini seçmeyi gerektiren 150 madde çiftinin, 23'ü "Zamanı kullanma" ve "Zamanı Kullanmama" ölçeklerini 127'si ise "Desteği İçten Alma" ve "Desteği Dıştan Alma" ölçeklerini oluşturmaktadır. Ölçek, bu iki ana alt ölçekten oluşmuştur.

"Desteği İçten Alma" alt ölçeği ise kendi içinde 10 alt ölçeğe bölünmüş böylece kişisel yönelim envanteri 2'si ana alt; 10'u "Desteği İçten Alma" boyutunun alt ölçekleri olmak üzere toplam 12 boyut olarak kullanılmaktadır. Envanterin alt ölçekleriyle binişiklik çok fazladır. Bir madde üç- dört alt ölçek de birden kullanılmıştır.

- a. **(Z) Zamanı İyi Kullanma (Time Competence):** Bir kimsenin şimdiki anı tam olarak yaşaması, geçmiş ve geleceği şimdiki zamana anlamlı bir devamlılık halinde bağlayabilmesidir. Geçmişe pişmanlık, vicdan azabı gibi olumsuz duygularla yüklü olmaksızın bakabilen, geleceğe ilişkin amaçlarında gerçekçi olabilen kimsedir.
- b. **(D) Desteği İçten Alma (Inner Directed Support):** Desteği içten alma, kendini gerçekleştirmenin temel bir ögesi olup kişinin, bir dış otoriteye göre değil, kendi geliştirdiği içsel (internal) değerler sistemine göre davranması demektir.
- c. **(Ks) Kendine Saygı Duyma (Self Regard):** Kendine saygı, bir kimsenin kendini güçlü bir kişi olarak algılaması ve bu nedenle kendini beğenmesidir. Kendine saygı duyan kimse, kendisi hakkında olumlu bir "benlik tasarımı" na sahip kimsedir.
- d. **(S) Saldırganlık Eğilimlerini Kabul Edebilme (Acceptance of Aggression):** Saldırganlık eğilimlerini kabul edebilme, bir kimsenin öfkesinin ve saldırganlık eğilimlerinin farkında olması ve bunları kişiliğinin bir parçası sayıp kabullenmesi demektir.
- e. **(By) Başkaları ile Yakınlık Kurabilme (Capacity for Intimate Contact):** Başkaları ile yakınlık kurabilme, bir kimsenin başka insanlara içten ve olumlu

⁴²⁵ KUZGUN, "Kişisel Yönelim Envanteri'nin Türk Toplumunda Uygulanması", s. 135

duygularla yaklaşabilmesi, anlamlı ve sıcak ilişkiler geliştirip sürdürebilmesi demektir.

- f. **(Kk) Kendini Kabul Edebilme (Self Acceptance):** Kendini kabul edebilme, bir kimsenin kusurlarına ve eksik yanlarına rağmen kendini kabul edebilmesi demektir. Kendine saygı, bir kimsenin güçlü olduğu için kendinden hoşnut olması, kendini kabul ise eksikli ve kusurlu yönlerinin farkında olması ve bunları da kişiliğinin olumlu yönleri gibi kabul edebilmesi demektir.⁴²⁶

Görüldüğü üzere kişisel yönelim envanteri 150 soru olarak uygulanmasıyla anketin kullanılabilirliğinin sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Çoktan seçmeli maddeleri olan sorular cevaplandırıcıyı ve cevapları sınırlamaz, cevaplayıcı seçenekler arasından görüşüne uygun olanı seçer.⁴²⁷ Ölçeğin daha kullanışlı ve fonksiyonel olması için kişisel yönelim envanterinde bulunan sorular, bu çalışmanın anket uygulamasında “katılıyorum” “katılmıyorum” ve “kararsızım” olarak sınıflayıcı ve sıralayıcı tarzda olmak üzere 3’lü likert ölçeği formatında hazırlanmıştır.

Kişisel yönelim envanterini kullanan çalışmalar arasında gerek ülkemizde gerek yurtdışında geniş bir alanı ele alan envanterin boyutlarından sadece bazı boyutların ele alınarak müstakil çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Dindarlık ve kendini gerçekleştirme arasındaki ilişkiyi incelemeyi esas alan bu çalışmada da boyutlara yönelik bir çalışma “Kişisel Yönelim Envanteri”nin temel boyutlarından “Zamanı İyi Kullanma”, “Desteği İçten Alma”, ve “Desteği İçten Alma”nın alt boyutlardan “Kendini Kabul Etme”, “Başkaları İle Yakınlık Kurma”, “Kendine Saygı”, “Saldırganlık Eğilimlerini Kabul Etme” boyutları ele alınarak yapılmıştır.

E. VERİ TOPLAMA SÜRECİ

Araştırmanın uygulama aşamasına geçilmeden önce Uludağ Üniversitesi'nin öğrencileri arasından 30 kişilik bir örneklem gruba ön-uygulama yapılmıştır. Ön-uygulama sonuçları, konuyla ilgili bilim istatistik uzmanları tarafından değerlendirildikten sonra, yöntem ve içerik açısından gerekli görülen düzeltmeler yapılmıştır. Altmış madde olarak belirlenen ön uygulamada 5 dereceli (Tamamen Ret, Ret, Kararsız, Tamamen Kabul, Kabul) likert tipi ölçek modeli uygulanmıştır. Fakat yapılan ön uygulamada verilen cevaplar (Fikrime Çok Uygun, Kararsızım, Fikrime Aykırı) seçeneklerinde toplanınca asıl uygulamada üçlü likert kullanılmıştır. Pilot uygulama sonrasında hem katılımcıların görüşleri dikkate alınarak; hem de yapılan istatistik çalışmaların sonucu gözönünde

⁴²⁶ KUZGUN, a.g.m., s.136-137; AKBAŞ, a.g.t., s.47; KUZGUN, “Ana-Baba Tutumlarının Bireyin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi”, s.58-60

⁴²⁷ TEZBAŞARAN, Ata, Likert Tipi Ölçek Geliştirme Klavuzu, 2. Bas., Türk Psikologlar Derneği Yay., Ank. 1997, s.2

bulundurulmuş birtakım eklemeler ve çıkarmalar yapılmış, anket formuna son şekil verilmeye çalışılmıştır.

Anket tekniğinin karşılaştığı en önemli problemlerden biri; anketin cevaplayıcı da “evet deme eğilimi” oluşturmamasıdır. Aynı şeyi ölçen ve ardarda sıralanan maddeler aynı yönde kodlandığında olumlu ifadeler bir yanda; olumsuz ifadeler bir yanda olduğunda cevap verenlerde “toptan evet” ya da “toptan hayır” deme eğilimi oluşmakta ve böylece bir önceki soru, bir sonraki soruyu yönlendirmiş olmaktadır. Bu eğilim ankette kullanılan iki ölçeğin maddeleri karıştırılarak ve bazı olumlu maddelerin negatif şekilde kodlanmasıyla önlenmeye çalışılmıştır. Böylece son aşamadan bir önceki aşama olarak anket metni 450 adet çoğaltılarak uygulamaya hazır hale getirilmiştir.

2004 Bahar döneminin Mayıs ayı içinde uygulamaya geçilmiş, örneklem grubu olarak yukarıda daha önce belirtilen fakültelerde uygulanmıştır. Ancak uygulanan 450 anket formundan 49’u geri gelmeme, doldurulmama, büyük oranda eksik doldurulma, özellikle dini herhangi bir görüşü olmadığını belirtme nedenleriyle değerlendirme dışı bırakılmıştır.

F. PUANLAMA SİSTEMİ

Kişisel Yönelim Envanteri, temel ve alt ölçeklerin puanlarının toplamı ile birlikte tek puan veren bir ölçme aracıdır.⁴²⁸ Ölçeğin boyutlarının arasında çok fazla olan madde binişikliği olup, bir madde üç hatta dört ölçekte yer alabilmektedir. Kişisel Yönelim Envanteri birtakım alt öğelerden oluşan karmaşık bir kavram olduğundan, bu çalışmada, kişisel yönelim envanterinin sadece “Zamanı İyi Kullanma”, “Kendini Kabul Etme”, “Başkaları İle Yakınlık Kurma”, “Kendine Saygı”, “Saldırganlık Eğilimlerini Kabul Etme” boyutlarından 5’er soru alınmış; “Zamanı İyi Kullanma” boyutunun dışındaki diğer boyutların toplam puanı “Destegi İçten Alma” puanını oluşturmuştur. Ölçeğin madde binişikliğinden de yararlanarak 25 maddelik bir ölçek oluşturulmuştur. Kişisel Yönelim Envanteri’ni oluşturan boyutlar ve her bir boyutla ilgili maddeler şu şekilde düzenlenmiştir:

Zamanı İyi Kullanma: 1.,2.,4.,5.,6. maddeler

Destegi İçten Alma boyutunu oluşturan alt boyutların soruları:

Kendini Kabul Etme: 18.,19.,21.,24.,26. maddeler

Başkaları İle Yakınlık Kurma: 27.,28.,29.,31.,43. maddeler

Kendine Saygı: 8.,9.,11.,13.,16. maddeler

Saldırganlık Eğilimlerini Kabul Etme:33.,36.,38.,40.,42. maddeler

⁴²⁸ ÇELİK, Sabri, Öğretmenlerin Kişisel Özellikleri ve İhtiyaçlarının Karşılama Derecesi İle Kendini Gerçekleştirme Düzeyleri Arasındaki İlişki, (Basılmamış Doktora Tezi), H.Ü. Sos. Bilimler. Enst., Ank., 1993, s.36

G. VERİLERİN ÇÖZÜMÜ VE YORUMLANMASI

Uygulamalı araştırmanın bu bölümünde anket formundaki maddelerle toplanan ham veriler belirli teknikler kullanılarak yorumlanacak hale getirilmiştir. Bunun içinde veriler bilgisayar ortamına kodlanarak aktarılmış ve istatistiksel işlemler yapılacak hale getirilmiştir. Anketin ikinci bölümünde yer alan 3'lü "katılıyorum" "kararsızım" "katılmıyorum" likert formatına göre hazırlanmış 43 soru bulunmaktadır.

Kişisel yönelim envanterinin puanlanmasında anket formunun içinde olumlu ve olumsuz ifadeler olmasından dolayı ölçeğin puanlama anahtarında olumsuz belirtilen ifadeler ters çevrilerek önce o boyut için puan toplamı yapılmış, sonra "Desteği İçten Alma"yı oluşturan boyutlardan gelen puanlar toplanarak "Desteği İçten Alma" puanı elde edilmiş, en son olarak da "Zamanı İyi Kullanma" boyutundan gelen puan toplanarak tek bir puan elde edilmiştir. Puanlar olumludan olumsuza doğru 3,2,1 şeklinde kodlanmıştır. Buna göre kişisel gelişim düzeyini belirlemeye yönelik toplam puan aralıkları;

Boyutlardan "Desteği İçten Alma" dışında 5 sorudan oluştuğu için bir kimsenin "Zamanı İyi Kullanma"; "Kendini Kabul Etme", "Başkaları İle Yakınlık Kurma", "Kendine Saygı", "Saldırganlık Eğilimlerini Kabul Etme" boyutlarından; üst seviyede ($5 \times 3 = 15$); orta seviyede ($5 \times 2 = 10$); düşük seviyede ise ($5 \times 1 = 5$) alması gerekir.

"Desteği İçten Alma" boyutunu oluşturan "Kendini Kabul Etme", "Başkaları İle Yakınlık Kurma", "Kendine Saygı", "Saldırganlık Eğilimlerini Kabul Etme" 4 boyutunda toplam 15 soru için; üst seviyede ($15 \times 4 = 60$), orta seviyede ($10 \times 4 = 40$) düşük seviye ise ($5 \times 4 = 20$) olacaktır.

Sonuçta da kendini gerçekleştirme düzeyini belirleyen iki ana alt ölçeğin toplamları (Zamanı İyi Kullanma + Desteği İçten Alma) boyutlarında gelen puanlara göre; üst; orta; düşük seviye aralıkları olarak belirlenmiştir.

Dinî yönelim ölçeğinde ise; dışgüdümlü maddelerin puanı ters çevrilir; içgüdümlü ve dışgüdümlü maddeler birbirine eklenir ve daha sonra çıkan içgüdümlü puanı vermektedir.

Verilerin bilgisayara aktarılmasında ve değerlendirilmesinde istatistiksel işlemlerin yapılabildiği paket programlardan SPSS/win 10.0 paket programı kullanılmıştır. Birinci bölümle beraber, tabloların oluşturulmasında, puanların toplanması ve puan aralıklarının belirlenmesinde Microsoft Word XP ve Excel programlarından yararlanılmıştır. Her iki ölçekten gelen veriler toplandıktan sonra istatistiksel çözümlemelere geçilmiştir.

İstatistiksel çözümlmelerde öncelikle öğrencilerin kişisel bilgi formundaki sorulara verdiği cevaplar doğrultusunda grubun genel yapısını tanıtıcı frekans ve yüzde

dağılımları ile çapraz tablolar yapılmış; ayrıca bunun yanında tüm öğrencilerin aldıkları ortalama, en küçük ve en büyük değerleri ile standart sapmaları hesaplanmıştır.

Bu betimsel istatistik işlemlerden sonra ise; bağımlı değişkenin sürekli; bağımsız değişkenin üç veya daha fazla olduğu durumlarda ortalamalar arasındaki farkların anlamlılığı için kullanılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) F Testi uygulanmıştır. Bu testte anlamlı sonuçlar çıktığında ise hangi grupların ortalaması arasında farkın oluştuğunu saptamak için fark testleri uygulanmıştır. Bu araştırmada bu fark testlerinden kategori sayısı fazla olanlara Multiple Range Testi Duncan Testi ve eşit olmayan örneklem gruplarında da kullanılma özelliğine sahip ikili karşılaştırmalar için kullanılan Scheffe Testi uygulanmıştır.

Varyans analizi için yeterli frekans sağlanmadığı kategoriler bulunduğu anda ise; Non-parametrik Kruskal Wallis Testi uygulanmıştır. Kruskal Wallis Testi, az sayıda denekten oluşan tek faktörlü gruplarası deneysel çalışmalarda grupların bir değişkene ait puanları arasında gözlenen farkın anlamlılığını test etmede; ANOVA'nın normallik varsayımının karşılanmadığı durumlarda kullanılır.⁴²⁹ Bu testin farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu gösteren fark testi olmadığından yine Non-parametrik ölçümlerde kullanılan ikili grup karşılaştırması yaparak fark belirleyen ve kategorilerinde eşit ve belli bir sayıyı aşmış frekans istemeyen⁴³⁰ Mann Whitney U- Testi uygulanmıştır.

İki ayrı örneklem grubundan elde edilen ortalamalar arasındaki farkın anlamlılığını sınamak için Bağımsız Grup T-Testi kullanılmıştır. Bağımsız Grup T-Testi, sosyal bilimlerin birçok alanında yaygın olarak kullanılan, iki tane ilişkisi olmayan örneklemin ortalamaları arasında gözlenen farkın manidar olup olmadığını göstermektedir.⁴³¹

⁴²⁹ BÜYÜKÖZTÜRK, a.g.e., s.153

⁴³⁰ BÜYÜKÖZTÜRK, a.g.e., s.149

⁴³¹ ASLANTÜRK, a.g.e., s.47; BÜYÜKÖZTÜRK, a.g.e., s.39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

I. BULGULAR

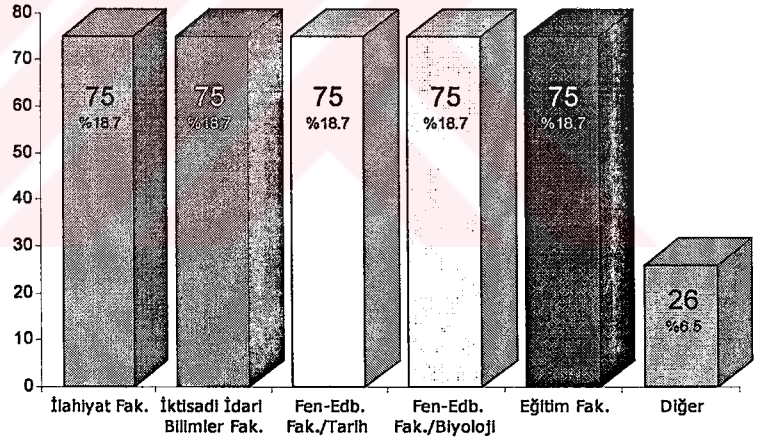
A. ARAŞTIRMAYA KATILAN ÖĞRENCİLERE AİT DEMOGRAFİK BİLGİLER

1. Genel Olarak Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Bilgilerine Ait Bulgular

Anket formunun ilk altı maddesinde yer alan maddeler aynı zamanda araştırmanın bağımsız değişkenlerini de oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem grubuna ait demografik özellikler ve bunların dağılımları ile yüzdeleri gösteren tablolar aşağıda sunulmuştur:

Tablo 1.a Ankete Katılan Öğrencilerin Okullar Bazında Frekans Ve Yüzdeleri

OKUL	Sayı	%	Geçerli %
İlahiyat Fak.	75	18,7	18,7
İktisadi İdari Bil. Fak.	75	18,7	18,7
Fen-Edb.Fak./Tarih	75	18,7	18,7
Fen-Edb.Fak./Biyoloji	75	18,7	18,7
Eğitim Fak.	75	18,7	18,7
Diğer	26	6,5	6,5
Total	401	100	100

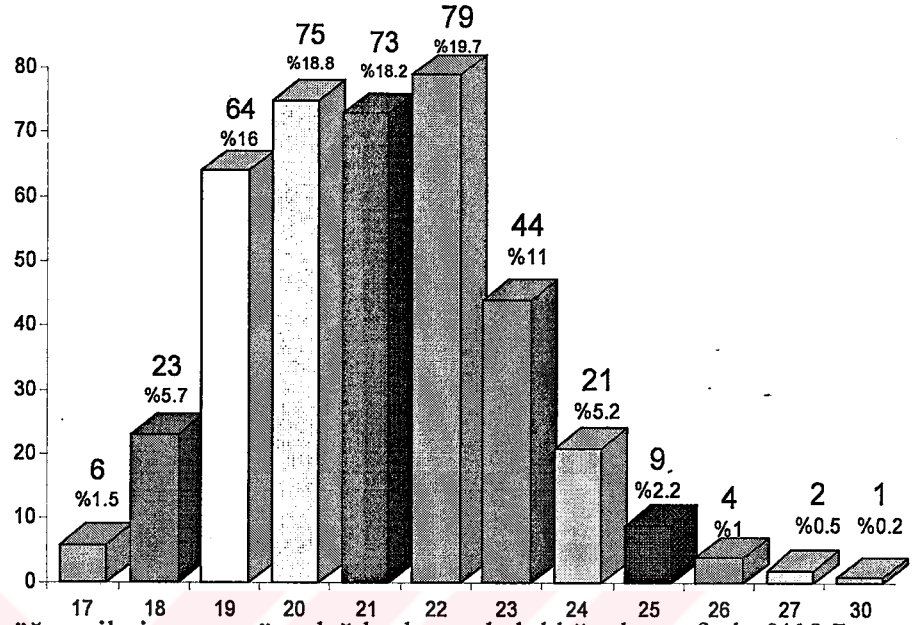

Ankete katılan öğrencilerin fakültelere göre dağılımlarına bakıldığında; ankette temel olarak alınan fakültelerin dağılımlarının eşit olduğu görülmektedir. İlahiyat Fakültesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi ile Fen-Edebiyat Fakültesi'nin Tarih ve Biyoloji bölümleriyle Eğitim Fakültesi'nden 75'er kişilik grupların ankete katılmış oldukları ve herbirinin toplamın %18,7'ni oluşturdukları görülmektedir. Bunun dışında "Diğer" olarak gruplandırılmış değişik fakültelerden de ankete katılmış 26 öğrencinin yüzdeler oranının da %6,5 olduğu görülmektedir.

Tablo 1.b

Ankete Katılan Öğrencilerin Yaşa Göre Frekans Ve Yüzdeleri

YAŞ	Sayı	%	Geçerli %
17	6	1,5	1,5
18	23	5,7	5,8
19	64	16,0	16,0
20	75	18,7	18,8
21	73	18,2	18,3
22	79	19,7	19,8
23	44	11,0	11,0
24	21	5,2	4,8
25	9	2,2	2,3
26	4	1,0	1,0
27	2	0,5	0,5
30	1	0,2	0,3
G. Top.	401	100	100,0

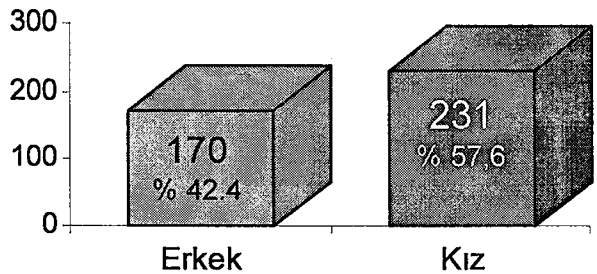

Ankete katılan öğrencilerin yaşa göre dağılımlarına bakıldığında en fazla %19,7 oran ile 22 yaş grubu oluşturmaktadır. Onu %18,7 oran ile 20 yaş grubu; %18,2 oran ile 21 yaş grubu; %16,0 oran ile 19 yaş grubu takip etmektedir. Genel olarak sınıflandırıldığında 19-22 yaş arası öğrencilerin toplamın %56,6'sını oluşturduğu görülmektedir. Diğer yaş dağılımlarına bakıldığında 23 yaşa sahip olanların toplamın %11'ni oluşturduğu; 18 yaşa sahip olanların % 5,7'lik orana; 24 yaşa sahip olanların % 5,2'lik orana; 25 yaşa sahip olanların %2,2'lik orana; 17 yaşa sahip olanların %1,5'lik orana; 26 yaşa sahip olanların %1,0'lık orana; 27 yaşa sahip olanların % 0,2'lik orana sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 1.c

Ankete Katılan Öğrencilerin Cinsiyet Bazında Frekans ve Yüzdeleri

Cinsiyet	Sayı	%	Geçerli %
Erkek	170	42,4	42,4
Kız	231	57,6	57,6
Total	401	100	100,0

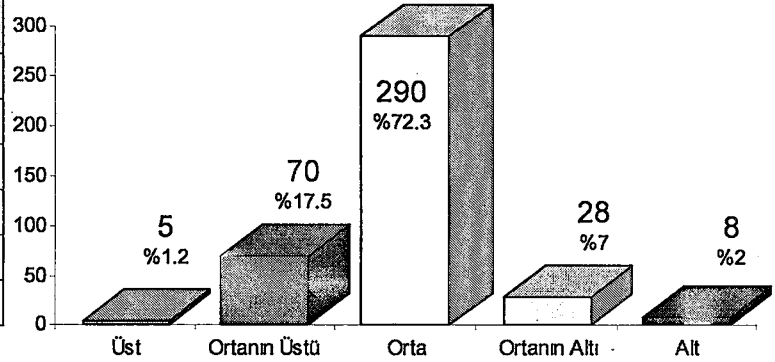

Tablo 1.c'de ve grafikte de görüldüğü üzere; ankete katılan öğrencilerin cinsiyetlere göre dağılımında, grubun %57,6'sını kız öğrenci grubu; % 42,4'lük oranını da erkek öğrenci grubu oluşturmaktadır.

Tablo 1.d

Ankete Katılan Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Düzeylerine Göre Frekans Ve Yüzdeleri

Sosyo-Ekonomi	Sayı	%	Geçerli %
Üst	5	1,2	1,0
Ortanın Üstü	70	17,5	17,5
Orta	290	72,3	72,5
Ortanın Altı	28	7,0	7,0
Alt	8	2,0	2,0
Total	401	100,0	100,0

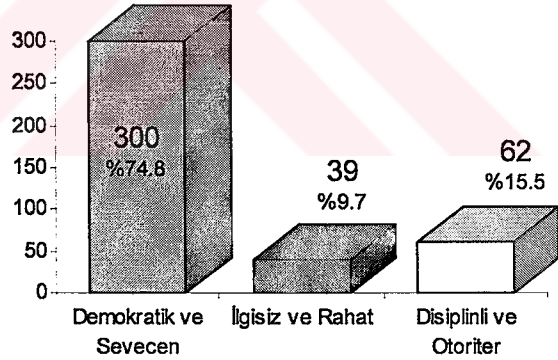

Ankete katılan öğrencilerin ailelerinin sosyo-ekonomik düzeylerine göre dağılımlarına bakıldığında öğrencilerin çoğunlukla “orta” grupta toplandığı görülecektir. “Orta” sosyo-ekonomik düzey, örneklemin %72,3’ünü oluşturmaktadır. Bunu %17,5’lik oranla “ortanın üstü” olduğu belirtilen grup takip etmektedir. “Ortanın altı” olarak belirtilen grup %7,0 orana; “üst” sosyo-ekonomik düzeyde olduğunu söyleyenler ise sadece %1,2’lik orana sahiptir.

Tablo 1.e

Ankete Katılan Öğrencilerin Ailede Aldıkları Eğitim Tarzlarına Göre Frekans Ve Yüzdeleri

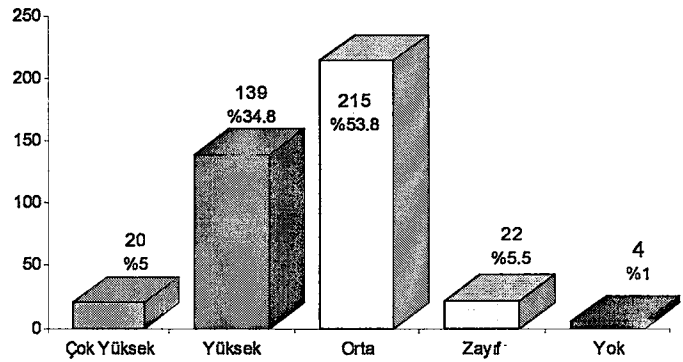
Ailede Eğitim	Sayı	%	Geçerli %
Demokratik ve Sevecen	300	74,8	75,0
İlgisiz ve Rahat	39	9,7	9,5
Disiplinli ve Otoriter	62	15,5	15,5
Total	401	100,0	100,0

Tablo 1.d’deki tablo ve grafiğin gösterdiği verilere bakıldığında ailesinde “demokratik ve sevecen” bir eğitim tarzıyla yetiştiklerini söyleyen grup ezici bir çoğunluğu, örneklem grubunun %74,8’ni oluşturmaktadır. “İlgisiz ve Rahat” bir eğitim tarzıyla büyüdüğünü söyleyenler %9,7’lik orana, “disiplinli ve otoriter” bir eğitim tarzıyla büyüdüğünü söyleyenler ise %15,5’lik orana sahiptir.

Tablo 1.f Ankete Katılan Öğrencilerin Ailelerinin Dindarlık Düzeylerine Göre Frekans Ve Yüzde Dağılımı

Ailenin Dindarlık Düzeyi	Sayı	%	Geçerli %
Çok Yüksek	20	5,0	5,0
Yüksek	139	34,7	34,8
Orta	215	53,6	53,8
Zayıf	22	5,5	5,5
Yok	5	1,2	1,0
Total	401	100,0	100,0

Ankete katılanların ailelerindeki dindarlık düzeylerini beş grupta sıralayarak gruplayan Tablo 1.e ve grafiğin gösterdiği üzere “orta” düzey %53,6’lık oranla çoğunluğu oluşturmaktadır. “Orta” grubu, %34,7’lik oranla “yüksek” düzey takip etmektedir. Ailelerinin dindarlık düzeylerini “çok yüksek” olduğunu belirtenlerse %5,0’lık orana sahiptirler. Örneklemin %5,5’i, ailelerinin dindarlık düzeylerini “zayıf” olarak belirtmiştir. Ankete katılan öğrencilerden %1,2’si ise ailelerinin dindarlık düzeyleri için “yok” seçeneğini işaretlemiştir.

Genel olarak bakıldığında ailelerinin dindarlık düzeylerini “çok yüksek” ve “yüksek” olarak belirtenler, ankete katılan öğrencilerin toplam %39,7’sini oluşturmaktadır. Bu gruba “orta” düzeyin oranı da eklendiğinde ankete katılanların %93,3’nün ailelerinin dindar oldukları söylenebilir.

2. Ankete Katılan Grubun Sosyo-Demografik Yapısının Kendi İçinde Dağılımları ve Ortalamaları

Uludağ Üniversitesi’nin farklı bölümlerinden araştırmaya katılan öğrencilerin yaşlarına ilişkin bulgular aşağıda Tablo 2.b’de sunulmaktadır. Genel psikolojinin ve din psikolojisinin de sıkça kullandığı anket metodu çerçevesinde oluşturulan soru formunda yaş sorusu açık bırakılarak sorulmuştur ve böylece araştırmaya katılan öğrencilerin yaşı hakkında daha net bilgilere ulaşılmak istenmiştir.

Tablo 2.a Ankete Katılan Öğrencilerin Yaş Ortalaması, Standart Sapma, En Küçük ve En Büyük Değerleri

YAŞ	N	Min.	Max.	Mean (Ortalama)	Std. Deviation (S. Sapma)
	402	17	30	21,0	1,840794653

Araştırmaya katılan öğrencilere genel olarak bakıldığında ise yaş ortalamasının Tablo 2.a'da ($x=21$), standart sapmasının ($ss=1,84$) olduğu ayrıca en küçük yaş grubunun 17 yaş grubu; en büyük yaş grubunun ise de 30 yaş grubu olduğu görülecektir.

Tablo 2.b Ankete Katılan Öğrencilerin Sosyo- Ekonomik Düzeye Göre Ortalama, Standart Sapma, En Küçük ve En Büyük Değerleri

Sosyo-Ekonomik Düzey	Sayı	Minimum	Maximum	Ort.	Std. Sapma
	402	1	5	2,9	0,60095188

Tablo 2.b'de araştırmada kullanılan bağımsız değişkenlerden sosyo-ekonomik düzeyin okullara göre dağılımı verilmektedir. Tablo 2.b'de ise araştırmaya katılan grubun genel olarak sosyo-ekonomik düzey ortalamaları, standart sapmaları, en küçük ve en büyük değerleri verilmektedir. Bu tabloya göre araştırmaya katılan grubun ortalaması 2,9 yaklaşık olarak 3'tür. "Orta" düzeye denk gelen bu değer de grubun "orta" sosyo-ekonomik düzeyde toplandıklarını, standart sapmanın 0,60 olduğunu göstermektedir.

Tablo 2.c Ankete Katılan Öğrencilerin Ailedeki Eğitim Tarzına Göre Ortalama, Standart Sapma, En Küçük ve En Büyük Değerleri

AİLEDEKİ EĞİTİM TARZI	Sayı	Minimum	Maximum	Ort.	Std. Sapma
	402	1	3	1,38	0,728824037

Araştırmaya katılan öğrencilerin ailelerinde aldıkları aile eğitimleri hakkında "demokratik ve sevecen", "ilgisiz ve rahat" ve "disiplinli ve otoriter" seçenekleri arasındaki genel eğilim, Tablo 2.c'de ortalama, standart sapma, en büyük ve en küçük değerleri verilerek gösterilmektedir. Buna göre genel ortalamanın Tablo 2.f'de $ss=0,72$; $x=1,38$; 1'dir. Bu da "demokratik ve sevecen" seçeneğine karşılık gelmektedir.

Tablo 2.d Ankete Katılan Öğrencilerin Okullara Göre Ailedeki Eğitim Tarzının Dağılımı

OKUL	AİLEDEKİ EĞİTİM TARZI							
	Demokratik ve sevecen	%	İlgisiz ve rahat	%	Disiplinli ve otoriter	%	Toplam	%
İlahiyat Fak.	63	15,8	10	2,5	16	4,0	89	22,3
İktisadi İdari Bilimler Fak.	41	10,3	10	2,5	10	2,5	61	15,3
Fen-Edb. Fak./Tarih Böl.	51	12,8	5	1,3	15	3,8	71	17,8
Fen-Edb. Fak./Biyoloji Böl.	59	14,8	2	0,5	9	4,3	70	17,5
Eğitim Fak.	79	19,8	9	2,1	6	1,5	94	23,5
Diğer	14	3,5	-	-	3	0,8	17	4,3
Total	307	76,8	36	9,0	59	14,8	402	100

Tablo 2.d'de görüldüğü üzere ailelerinde aldıkları eğitim tarzı için belirttikleri cevaplarına göre öğrencilerin okullara göre dağılımı verilmektedir. İlahiyat Fak.'den

araştırmaya katılan öğrencilerin %15,8'i ailesini "demokratik ve sevecen", %2,5'i "ilgisiz ve rahat" bulurken; araştırmaya katılan diğer fakültelere nazaran İlahiyat Fak.'de en fazla sayıda kişi %4,0'ı ailesini "disiplinli ve otoriter" bulmaktadır. Diğer bölüm ve fakültelerde de ailelerinin eğitim tarzını "demokratik ve sevecen" bulan öğrenci sayısı çoğunluktadır. Fen-Edb.Tarih Böl %3,8'i ve Biyoloji Böl.'de %4,3'ü; İİBF.'de %2,5'i ailesini "disiplinli ve otoriter" bulmaktadır. Tablo 2.d'de genele bakıldığında ailesini "demokratik ve sevecen" bulanlar grubun %76,8'ni; ailelerinin eğitim tarzını "ilgisiz ve rahat" bulanlar grubun %9,0'nı; ailesini "disiplinli ve otoriter" bulanlar grubun %14,8'ni oluşturmaktadır.

Tablo 2.e Ankete Katılan Öğrencilerin Ailedeki Dindarlık Düzeyi İçin En Küçük Ve En Büyük Değerleri ve Ortalama, Standart Sapma Değerleri

AİLENİN DİNDARLIK DÜZEYİ	Sayı	Minimum	Maximum	Ort.	Std. Sapma
	402	1	5	2,64	0,702918463

Araştırmaya katılan öğrencilerin ailelerinin dindarlık düzeyi ile ilgili olarak verdikleri cevaplar doğrultusunda okullara göre dağılımları, Tablo 2.d'de verilmektedir. Tablo 2.e'de ise araştırmaya katılan öğrenci grubunun genel olarak ailelerinin dindarlık düzeyi ortalamaları, standart sapmaları en küçük ve en büyük değerleri verilmektedir. Buna göre, ailelerinin dindarlık düzeyi hakkında en büyük değer 1 değerine karşılık gelen "çok yüksek", en küçük değer 5 değerine karşılık gelen "yok" seçeneğidir. Tablo 2.e'ye göre genel ortalama; $\bar{x}=2,64$; $ss=0,70$ 'dir. Ortalamanın 2,64 yaklaşık olarak 3 olması araştırmaya katılan grubun, cevap seçeneklerinden 3 değerine; "orta" seçeneğine denk gelmektedir. Bu da araştırmaya katılan öğrencilerin büyük kısmının ailelerinin "orta" dindarlık düzeyinde olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 2.f Ankete Katılan Öğrencilerin Okullarına Göre Ailedeki Dindarlık Düzeyinin Dağılımı

OKUL	AİLEDEKİ DİNDARLIK DÜZEYİ											
	Çok yüksek	%	Yüksek	%	Orta	%	Zayıf	%	Yok	%	Top.	%
İlahiyat Fak.	7	1,8	44	11,0	34	8,5	4	1,0	-	-	89	22,3
İktisadi İdari Bilimler Fak.	7	1,8	15	3,8	35	8,8	4	1,0	-	-	61	15,3
Fen-Edb. Fak./Tarih Böl.	-	-	28	7,0	37	9,3	6	1,5	-	-	71	17,8
Fen-Edb. Fak./Biyoloji Böl.	-	-	24	6,0	38	9,5	6	1,5	2	0,5	70	17,5
Eğitim Fak.	3	0,8	21	5,3	68	17,0	-	-	2	0,5	94	23,5
Diğer	1	0,3	5	1,3	10	2,5	-	-	1	0,3	17	4,3
Total	18	4,5	137	34,8	222	55,5	20	5,0	5,0	1,3	402	100

Tablo 2.f'e bakıldığında araştırmaya katılan öğrencilerin ailelerinin dindarlık düzeyini "Çok Yüksek" ve "Yok" seçeneğinde gören çok az kişinin olduğu görülmektedir. Grubun çoğunluğu Tablo 2.e'deki ortalamanın da gösterdiği gibi "Orta" grup (%55,5) ve

“Yüksek” grupta (%34,8) toplanmaktadır. İlahiyat Fak.’nin %1,8’i, İİBF.’nin %1,8’i ve Eğitim Fak.’nin %0,8’i ailesinin dindarlık düzeyini “çok yüksek” olarak belirtmiştir. Ailesinin düzeyini “yüksek” olarak belirtenlerin çoğunluğunun yani grubun %11,0’nun İlahiyat Fak.’den araştırmaya katılan öğrenciler olduğu görülmektedir. “Orta” olarak belirtenlerin çoğunluğunun grubun %17,0’nun ise Eğitim Fak.’den araştırmaya katılan öğrenciler olduğu görülmektedir. Tablo 2.f’e göre grubun %4,5’i ailelerinin dindarlık düzeyini “Çok Yüksek”; %5,0’ı ailelerinin dindarlık düzeyini “Zayıf”; %1,3’ü ailelerinin dindarlık düzeyini “Yok” olarak belirtmişlerdir.

3. Ankete Katılan Öğrencilerin Kendini Gerçekleştirme Ve Dinî Yönelim Boyutlarına İlişkin Ortalamalar ve Dağılımları

a) Kendini Gerçekleştirme Boyutlarına İlişkin Bulgular

aa) Zaman Boyutu

Tablo 3.a-1 Ankete Katılan Öğrencilere Göre Zaman Boyutunun Aritmetik Ortalama, Standart Sapma, En Küçük ve En Büyük Değerleri

	Sayı	Min.	Max.	Mean (Ort.)	Std. Deviation (S. Sapma)
Z1	402	1	3	2,226368	0,921346323
Z2	402	1	3	1,609453	0,841095473
Z3	402	1	3	2,425373	0,796283753
Z4	402	1	3	1,524876	0,744474649
Z5	402	1	3	1,907962	0,858570591

Tablo 3.a-1’de zaman boyutundaki beş maddenin aritmetik ortalaması, standart sapması, minimum ve maksimum puanları görülmektedir. Tablo 3.a-2’de ise zaman boyutu ile ilgili ifadeler, yüzde ve frekans değerleri ile daha ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Tablo 3.a-2 Ankete Katılan Öğrencilere Göre Zaman Boyutu İle İlgili Bulgular

ZAMAN BOYUTU	KATILIYORUM		KARARSIZIM		KATILMIYORUM		LİKERT PUNANI
	SAYI	%	SAYI	%	SAYI	%	
a. Benim için, şu anı “nasıl” yaşadığım önemlidir.	226	56,2	41	10,2	135	33,6	2,22
b. İyi şeyleri gelecekte kullanmak için saklarım.	251	62,4	57	14,2	94	23,4	1,60
c. Anılarım, düşündükçe bana acı verir.	78	19,4	75	18,7	249	61,9	2,42
d. Her zaman olacağı önceden kestirmeye çalışırım.	252	62,7	89	22,1	61	15,2	1,52
e. Zamanımın çoğunu hayata hazırlanarak değil; hayatı yaşayarak geçiririm.	168	41,8	103	25,6	131	32,6	1,89

Zaman boyutunun “Benim için, şu anı “nasıl” yaşadığım önemlidir.” ilk cümlesine öğrencilerin %56,2’si katıldıklarını ifade ederken; %33,6’sı katılmadıklarını, %10,2’si kararsız kaldıklarını belirtmişlerdir. Bu cümleye verilen cevaplara göre $ss= 0,92$; likert ölçek puanı ve $x=2,22$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer de cevap seçeneklerinden “2” değeriyle ifade edilen “kararsızım” şıkkına denk gelmektedir.

Zaman boyutunun “İyi şeyleri gelecekte kullanmak için saklarım.” olarak ifade edilen ikinci cümlesine öğrencilerin %62,4’ü katıldıklarını, %23,4’ü katılmadıklarını, %14,2’si kararsız kaldıklarını belirtmişlerdir. Bu maddenin $ss=0,84$; likert ölçek puanı ve $x=1,60$ olarak hesaplanmıştır. Bu da yaklaşık olarak “2” değerini ifade eden “kararsızım” seçeneğine karşılık gelmektedir.

Zaman boyutunun “Anılarım, düşündükçe bana acı verir.” olarak ifade edilen üçüncü sorusuna öğrencilerin % 61,9’u katılmadıklarını, % 19,4’ü katıldıklarını, % 18,7’si kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplardan $ss=0,79$; likert ölçek puanı ve $x= 2,42$ ’dir. Bu da şıklar arasında “2” değerini ifade eden “kararsızım” seçeneğine karşılık gelmektedir.

Zaman boyutunun “Her zaman olacağı önceden kestirmeye çalışırım” olarak ifade edilen dördüncü sorusuna öğrencilerin %62,7’si katıldıklarını; %22,1’i kararsız kaldıklarını; %15,2’si ise katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplardan $ss=0,74$; likert ölçek puanı ve $x=1,52$ ’dir. Bu değer de yaklaşık olarak “2” değerini ifade eden “kararsızım” seçeneğine karşılık gelmektedir.

Zaman boyutunun “Zamanımın çoğunu hayata hazırlanarak değil; hayatı yaşayarak geçiririm.” olarak ifade edilen beşinci sorusuna öğrencilerin %41,8’i katılmadıklarını; %32,6’sı katıldıklarını; %25,6’sı kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplardan $ss=0,85$; likert ölçek puanı ve $x=1,89$ ’dur. Bu değer de yaklaşık olarak “2” değerini ifade eden “kararsızım” seçeneğine karşılık gelmektedir.

ab) Kendine Saygı Boyutu

Tablo 3.a-3 Ankete Katılan Öğrencilere Göre Kendine Saygı Boyutunun Aritmetik Ortalama, Standart Sapma, En Küçük ve En Büyük Değerleri

	Sayı	Min.	Max.	Mean (Ort.)	Std. Deviation (S. Sapma)
KS1	402	1	3	2,5547	0,74955684
KS2	402	1	3	2,5423	0,72672719
KS3	402	1	3	1,6667	0,86398331
KS4	402	1	3	2,7015	0,56094662
KS5	402	1	3	2,3756	0,82098581

Tablo 3.a-3’de kendine saygı boyutundaki beş maddenin aritmetik ortalamaları, standart sapmaları, minimum ve maksimum değerleri görülmektedir. Tablo 3.a-4’de ise kendine saygı boyutundaki ifadeler, yüzde ve frekansları ile daha ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Tablo 3.a-4

Ankete Katılan Öğrencilere Göre Kendine Saygı Boyutu İle İlgili Bulgular

KENDİNE SAYGI BOYUTU	KATILIYORUM		KARARSIZIM		KATILMIYORUM		LİKERT PUANI
	SAYI	%	SAYI	%	SAYI	%	
a. Doğarken insanın hayatla başedebilme gücüne sahip olduğuna inanırım.	286	71,1	53	13,2	63	15,7	2,55
b. Eleştirilmekten, bana yönlendirilmiş bir saldırı olduğu için hoşlanmam.	56	13,9	72	17,9	274	68,2	2,54
c. Başkalarının görüşümü kabul etmeleri, benim için önemlidir.	239	59,5	58	14,4	105	26,1	1,66
d. İnsanlarla ilişkilerimde kararlı ve güvenliyimdir.	303	75,4	78	19,4	21	5,2	2,70
e. İnsanlara zayıf taraflarımı göstermemek için ayrı bir çaba sarfetmem.	239	59,5	75	18,7	88	21,9	2,37

Tablo 3.a-4’de görüldüğü üzere kendine saygı boyutunun “*Doğarken insanın hayatla başedebilme gücüne sahip olduğuna inanırım.*” olarak ifade edilen birinci cümlesine öğrencilerin %71,1’i katıldıklarını; %15,7’si katılmadıklarını; %13,2’si kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplarda $ss=0,74$; likert ölçek puanı ve $x=2,55$ ’dir. Bu değer de yaklaşık olarak “3” değerini ifade eden “katılıyorum” seçeneğine karşılık gelmektedir.

Kendine saygı boyutunun “*Eleştirilmekten, bana yönlendirilmiş bir saldırı olduğu için hoşlanmam.*” olarak ifade edilen ikinci cümlesine öğrencilerin %68,2’sinin katılmadıklarını, %13,9’u katıldıklarını; %17,9’unun kararsız kaldıklarını ifade ettikleri görülmüştür. Bu maddeye verilen cevaplarda $ss=0,72$ olarak; likert ölçek puanı ve $x=2,54$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer de yaklaşık olarak “3” değerini ifade eden “katılmıyorum” seçeneğine karşılık gelmektedir.

Tablo 3.a-4’de kendine saygı boyutunun “*Başkalarının görüşümü kabul etmeleri, benim için önemlidir.*” olarak ifade edilen üçüncü cümlesine öğrencilerin %59,5’inin katıldığı, %26,1’inin katılmadığı, %14,4’ünün ise kararsız kaldıkları görülmektedir. Bu maddeye verilen cevaplarda $ss=0,56$ olarak; likert ölçek puanı ve $x=1,66$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer de yaklaşık olarak “2” değerini ifade eden “kararsızım” seçeneğine karşılık gelmektedir.

Kendine saygı boyutunun dördüncü cümlesi “İnsanlarla ilişkilerimde kararlı ve güvenliyimdir.” ifadesine öğrencilerin %75,4’ü katıldıklarını, %19,4’ü kararsız kaldıklarını ifade ederken; %5,2’si katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplarda ss=0,56 olarak; likert ölçek puanı ve $x=2,70$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer de “3” değerini ifade eden “katılıyorum” seçeneğine karşılık gelmektedir.

Tablo 3.a-4’de görüldüğü üzere Kendine Saygı boyutunun “İnsanlara saygı taraflarımı göstermemek için ayrı bir çaba sarfetmem.” olarak ifade edilen son sorusuna öğrencilerin %59,5’i katıldıklarını, %21,9’u katılmadıklarını, %18,7’si ise kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplarda ss=0,82 olarak; likert ölçek puanı ve $x=2,37$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer de yaklaşık olarak “3” değerini ifade eden “katılıyorum” seçeneğine karşılık gelmektedir.

ac) Kendini Kabul Boyutu

Tablo 3.a-5 Ankete Katılan Öğrencilere Göre Kendini Kabul Boyutunun Aritmetik Ortalama, Standart Sapma, En Küçük ve En Büyük Değerleri

	Sayı	Min.	Max.	Mean (Ort.)	Std. Deviation (S. Sapma)
KK1	402	1	3	2,60199	0,688919
KK2	402	1	3	1,517413	0,805805
KK3	402	1	3	2,616915	0,637571
KK4	402	1	3	1,927861	0,888985
KK5	402	1	3	1,878109	0,911313

Tablo 3.a-5’de kendini kabul boyutundaki beş maddenin aritmetik ortalamaları, standart sapmaları, minimum ve maksimum değerleri görülmektedir. Tablo 3.a-6’da ise kendini kabul boyutundaki ifadeler yüzde ve frekanslar değerleri ile daha ayrıntılı olarak incelenecektir.

Tablo 3.a-6 Ankete Katılan Öğrencilere Göre Kendini Kabul Boyutu İle Bulgular

KENDİNİ KABUL BOYUTU	KATILYORUM		KARARSIZIM		KATILMIYORUM		LİKERT PUANI
	SAYI	%	SAYI	%	SAYI	%	
a. Kendi içimdeki tutarsızlıkları kabul ederim.	289	71,9	66	16,4	47	11,7	2,60
b. Yetersiz olma korkusu beni rahatsız etmez.	80	19,9	48	11,9	274	68,8	1,51
c. Kendi kendime aldığım kararlara pek güvenmem.	34	8,5	80	21,4	282	70,1	1,88
d. Hata yapmaktan korkmam.	145	36,1	83	20,6	174	43,3	1,92
e. İnsanlar yanlış işlerinden dolayı daima pişmanlık duymalıdır.	194	48,3	63	15,7	145	36,1	1,87

Tablo 3.a-6’da görüldüğü üzere, Kendini kabul boyutunun “Kendi içimdeki tutarsızlıkları kabul ederim.” olarak ifade edilen birinci cümlesine öğrencilerin %71,9’u

katıldıklarını; %11,7'si katılmadıklarını; %16,4'ü kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=0,68$; likert ölçek puanı ve $x=2,60$ 'dir. Bu değer de yaklaşık olarak "3" değerini ifade eden "katılıyorum" seçeneğine karşılık gelmektedir.

Kendini kabul boyutunun "*Yetersiz olma korkusu beni rahatsız etmez.*" olarak ifade edilen ikinci cümlesine öğrencilerin %68,8'i katılmadıklarını, %19,9'u katıldıklarını, %11,9'u ise kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=0,80$ olarak; likert ölçek puanı ve $x=1,51$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer de yaklaşık olarak "2" değerini ifade eden "kararsızım" seçeneğine karşılık gelmektedir.

Tablo 3.a-6'da görüldüğü üzere Kendini Kabul boyutunun "*Kendi kendime aldığım kararlara pek güvenmem.*" olarak ifade edilen üçüncü cümlesine öğrencilerin %70,1'i katılmadıklarını; %21,4'ü kararsız kaldıklarını, %8,5'i katıldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=0,63$; likert ölçek puanı ve $x=1,88$ 'dir. Bu değer de yaklaşık olarak "2" değerini ifade eden "kararsızım" seçeneğine karşılık gelmektedir.

Kendini kabul boyutunun dördüncü cümlesi "*Hata yapmaktan korkmam.*" cümlesine öğrencilerin %43,3'ü katılmadıklarını; %36,1'i katıldıklarını; %20,6'sı kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=0,91$; likert ölçek puanı ve $x=1,92$ 'dir. Bu değer de yaklaşık olarak "2" değerini ifade eden "kararsızım" seçeneğine karşılık gelmektedir.

Kendini kabul boyutunun son cümlesi "*İnsanlar yanlış işlerinden dolayı daima pişmanlık duymalıdır.*" son cümlesine öğrencilerin %48,3'ü katıldıklarını; %36,1'i katılmadıklarını; %15,7'si kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=0,91$; likert ölçek puanı ve $x=1,87$ 'dir. Bu değer de yaklaşık olarak "2" değerini ifade eden "kararsızım" seçeneğine karşılık gelmektedir.

ad) Saldırganlık Eğilimlerini Kabul Edebilme Boyutu

Tablo 3.a-7 Ankete Katılan Öğrencilere Göre Saldırganlık Eğilimlerini Kabul Edebilme Boyutunun Aritmetik Ortalama, Standart Sapma Ve En Küçük En Büyük Değerleri

	Sayı	Min.	Max.	Mean (Ort.)	Std. Deviation (S. Sapma)
SALD1	402	1	3	2,069652	0,865017
SALD2	402	1	3	1,791045	0,836284
SALD3	402	1	3	2,855721	0,451188
SALD4	402	1	3	2,512438	0,751454
SALD5	402	1	3	2,353234	0,858928

Tablo 3.a-7’de saldırganlık eğilimlerini kabul edebilme boyutundaki beş maddenin aritmetik ortalamaları, standart sapmaları, minimum ve maksimum değerleri görülmektedir. Tablo 3.a-8’de ise saldırganlık eğilimlerini kabul edebilme boyutundaki ifadeler, yüzde ve frekans değerleri ile daha ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Tablo 3.a-8 Ankete Katılan Öğrencilere Göre Saldırganlık Eğilimlerini Kabul Edebilme Boyutu İle İlgili Bulgular

SALDIRGANLIK EĞİLİMLERİNİ KABUL BOYUTU	KATILYORUM		KARARSIZIM		KATILMIYORUM		LIKERT PUANI
	SAYI	%	SAYI	%	SAYI	%	
a. İnsanlar öfkelerini açıkça gösterebilmelidirler.	165	41,0	100	24,9	137	34,1	2,06
b. Hiçbir zaman karşımdaki insanı mahvetmeyi bırak; incitmeyi isteyecek kadar kendimi kızgın hissetmedim.	191	47,5	104	25,9	107	26,6	1,79
c. Bazen insanlar hal ve hareketleriyle bana rahatsız edici gelirler.	300	89,6	26	6,5	16	4,0	2,85
d. Bana yakın insanlar bile olsalar sadece olumlu duygularımı paylaşırım.	63	15,7	70	17,4	269	66,9	2,51
e. Bazı kimseleri sıradan ve basit bulurum.	244	60,7	56	13,9	102	25,4	2,35

Tablo 3.a-8’de görüldüğü üzere saldırganlık eğilimlerini kabul edebilme boyutunun “İnsanlar öfkelerini açıkça gösterebilmelidirler.” olarak ifade edilen birinci cümlesine öğrencilerin %41,0’ı katıldıklarını; %34,1’i katılmadıklarını; %24,9’u kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre ss=0,86; likert ölçek puanı ve x=2,06’dır. Bu değer de “2” değerini ifade eden “kararsızım” seçeneğine karşılık gelmektedir.

Saldırganlık eğilimlerini kabul edebilme boyutunun “Hiçbir zaman karşımdaki insanı mahvetmeyi bırak; incitmeyi isteyecek kadar kendimi kızgın hissetmedim.” olarak ifade edilen ikinci cümlesine öğrencilerin %47,5’i katıldıklarını, %26,6’sı katılmadıklarını, %25,9’u ise kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre

ss=0,83 olarak; likert ölçek puanı ve $x=1,79$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer de yaklaşık olarak “2” değerini ifade eden “kararsızım” seçeneğine karşılık gelmektedir.

Tablo 3.a-8’de görüldüğü üzere “*Bazen insanlar hal ve hareketleriyle bana rahatsız edici gelirler.*” olarak ifade edilen saldırganlık eğilimlerini kabul edebilme boyutunun üçüncü cümlesine öğrencilerin %89,6’sı katıldıklarını; %6,5’i kararsız kaldıklarını, %4,0’ı katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre ss=0,63; likert ölçek puanı ve $x=0,45$ ’dir. Bu değer de yaklaşık olarak “3” değerini ifade eden “katılıyorum” seçeneğine karşılık gelmektedir.

Saldırganlık eğilimlerini kabul edebilme boyutunun “*Bana yakın insanlar bile olsalar sadece olumlu duygularımı paylaşıyorum.*” olarak ifade edilen dördüncü cümlesine öğrencilerin %66,9’u katılmadıklarını, %15,7’si katıldıklarını, %17,4’ü ise kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre ss=0,75 olarak; likert ölçek puanı ve $x=2,51$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer de yaklaşık olarak “3” değerini ifade eden “katılmıyorum” seçeneğine karşılık gelmektedir.

Saldırganlık eğilimlerini kabul edebilme boyutunun son cümlesi “*Bazı kimseleri sıradan ve basit bulurum.*” son cümlesine öğrencilerin %60,7’si katıldıklarını; %25,4’ü katılmadıklarını; %13,9’u kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre ss=0,85; likert ölçek puanı ve $x=2,35$ ’dir. Bu değer de yaklaşık olarak “3” değerini ifade eden “katılıyorum” seçeneğine karşılık gelmektedir.

Saldırganlık eğilimlerini kabul boyutu cümleleri ile ilgili olarak Tablo 3.a-7’de görüldüğü üzere ortalamaların 3’e yakın sonuçlar verdiği görülmektedir; bu da araştırmaya katılan öğrencilerin saldırganlık eğilimlerini kabul düzeyinin yüksek olduğu yönündeki düşüncemizi desteklemektedir.

ae) Başkalarıyla Uyum ve Yakın İlişkiler Kurabilme Boyutu

Tablo 3.a-9	Ankete Katılan Öğrencilere Göre Başkalarıyla Uyum ve Yakın İlişkiler Kurabilme Boyutunun Aritmetik Ortalama, Standart Sapma, En Küçük ve En Büyük Değerleri				
	Sayı	Minimum	Maximum	Mean (Ortalama)	Std. Deviation (S. Sapma)
BY1	402	1	3	2,39801	0,814945
BY2	402	1	3	2,181592	0,810996
BY3	402	1	3	2,380597	0,800222
BY4	402	1	3	2,022388	0,908259
BY5	402	1	3	1,932836	0,88375

Tablo 3.a-9’da başkalarıyla yakın ilişkiler kurabilme boyutundaki beş maddenin aritmetik ortalamaları, standart sapmaları, minimum ve maksimum değerleri görülmektedir.

Tablo 3.a-10’da ise başkalarıyla yakın ilişkiler kurabilme boyutundaki ifadeler, yüzde ve frekansları ile daha ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Tablo 3.a-10 **Ankete Katılan Öğrencilere Göre Başkalarıyla Yakın İlişkiler Kurabilme Boyutu İle İlgili Bulgular**

BAŞKALARIYLA UYUM VE YAKIN İLİŞKİLER KURABİLME BOYUTU	KATILYORUM		KARARSIZIM		KATILMIYORUM		LİKERT PUANI
	SAYI	%	SAYI	%	SAYI	%	
a.Kendimle barışık olabilmem için daima başkalarını memnun etmem gerektiğine inanırım.	85	21,1	72	17,9	245	60,9	2,39
b.Doğruluğuna inandığım ve tecrübe ettiğim bir şeyi söylemek ya da yapmak uğruna bir dostluğu yitirmeyi göze alabilirim.	175	43,5	125	31,1	102	25,4	2,18
c.Her durumda toplumun kurallarına uygun bir biçimde yaşamak zorunda değilim.	234	58,2	87	21,6	81	20,1	2,38
d.Önemli olan kendini ifade etmeye çalışmaktansa, iyi bir izlenim bırakmaktır.	161	40,0	71	17,7	170	42,3	2,02
e.İnsanlar için yaptıklarımın dolaylı onlardan takdir beklemek hakkımdır.	171	42,5	87	21,6	144	35,8	2,12

Tablo 3.a-10’da görüldüğü üzere başkalarıyla yakın ilişkiler kurabilme boyutunun “*Kendimle barışık olabilmem için daima başkalarını memnun etmem gerektiğine inanırım.*” olarak ifade edilen birinci cümlesine öğrencilerin %60,9’u katılmadıklarını; %21,1’i katıldıklarını; %17,9’u kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=0,81$; likert ölçek puanı ve $x=2,39$ ’dır. Bu değer de “2” değerini ifade eden “kararsızım” seçeneğine karşılık gelmektedir.

Başkalarıyla yakın ilişkiler kurabilme boyutunun “*Doğruluğuna inandığım ve tecrübe ettiğim bir şeyi söylemek ya da yapmak uğruna bir dostluğu yitirmeyi göze alabilirim.*” olarak ifade edilen ikinci cümlesine öğrencilerin %43,5’i katıldıklarını, %25,4’ü katılmadıklarını, %31,1’i ise kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=0,81$ olarak; likert ölçek puanı ve $x=2,18$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer de “2” değerini ifade eden “kararsızım” seçeneğine karşılık gelmektedir.

Tablo 3.a-10’da görüldüğü üzere “*Her durumda toplumun kurallarına uygun bir biçimde yaşamak zorunda değilim.*” olarak ifade edilen başkalarıyla yakın ilişkiler kurabilme boyutunun üçüncü cümlesine öğrencilerin %58,2’si katıldıklarını; %21,6’sı kararsız kaldıklarını, %20,1’i katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=0,80$; likert ölçek puanı ve $x=2,38$ ’dir. Bu değer de “2” değerini ifade eden “kararsızım” seçeneğine karşılık gelmektedir.

Başkalarıyla yakın ilişkiler kurabilme boyutunun “*Önemli olan kendini ifade etmeye çalışmaktansa, iyi bir izlenim bırakmaktır.*” olarak ifade edilen dördüncü cümlesine öğrencilerin %42,3’ü katılmadıklarını, %40,0’i katıldıklarını, %17,7’si ise kararsız

kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=0,90$ olarak; likert ölçek puanı ve $x=2,02$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer de “2” değerini ifade eden “kararsızım” seçeneğine karşılık gelmektedir.

Başkalarıyla yakın ilişkiler kurabilme boyutunun son cümlesi “İnsanlar için yaptıklarından dolayı onlardan takdir beklemek hakkımdır.” cümlesine öğrencilerin %42,5’nin katıldıklarını; %35,8’nin katılmadıklarını; %21,6’sı kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=0,88$; likert ölçek puanı ve $x=2,12$ ’dir. Bu değer de “2” değerini ifade eden “kararsızım” seçeneğine karşılık gelmektedir.

b) Ankete Katılan Öğrencilerin Dinî Yönelim Boyutlarına İlişkin Bulgular

ba) Dinî Sorgulama Boyutu

Tablo 3.b-1 Ankete Katılan Öğrencilere Göre Dinî Sorgulama Boyutunun Aritmetik Ortalama, Standart Sapma, En Küçük ve En Büyük Değerleri

	Sayı	Min.	Max.	Mean (Ort.)	Std. Deviation (S. Sapma)
SORG1	402	1	3	2,502488	0,774432
SORG2	402	1	3	2,390547	0,804731
SORG3	402	1	3	2,440299	0,778558
SORG4	402	1	3	1,557214	0,797728

Tablo 3.b-1’de dinî sorgulama boyutundaki dört maddenin aritmetik ortalamaları, standart sapmaları, minimum ve maksimum puanları görülmektedir. Tablo 3.b-2’de ise dinî sorgulama boyutundaki ifadeler, yüzde ve frekans değerleri ile daha ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Tablo 3.b-2 Ankete Katılan Öğrencilere Göre Dinî Sorgulama Boyutu İle İlgili Bulgular

DİNİ SORGULAMA BOYUTU	KATILIYORUM		KARARSIZIM		KATILMIYORUM		LİKERT PUANI
	SAYI	%	SAYI	%	SAYI	%	
a. Din konusundaki fikirlerim, kendi kişiliğimin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır.	272	67,7	60	14,9	70	17,4	2,50
b. Dini konularla ilgili kafamdaki belirsizlik ve şüphelere, beni geliştirdiklerini düşündüğüm için önem veririm.	239	59,5	81	20,1	82	20,4	2,39
c. Ben dini konularla ilgili sorularına bilinen cevaplarla yetinmektense, onları sorgulamayı tercih ederim.	249	61,9	81	20,1	72	17,9	2,44
d. Dini konulardaki duygu ve düşüncelerimin bundan sonra değişeceğini sanmıyorum.	256	63,7	68	16,9	78	19,4	1,55

Tablo 3.b-2’de görüldüğü üzere dinî sorgulama boyutunun “Din konusundaki fikirlerim, kendi kişiliğimin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır.” olarak ifade edilen birinci

cümlesine öğrencilerin %67,7'si katıldıklarını; %17,4'ü katılmadıklarını; %14,9'u kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=0,774432$; likert ölçek puanı ve $x=2,50$ 'dir. Bu değer de "3" değerini ifade eden "katılıyorum" seçeneğine karşılık gelmektedir.

Dinî sorgulama boyutunun "Dini konularla ilgili kafamdaki belirsizlik ve şüphelere, beni geliştirdiklerini düşündüğüm için önem veririm." olarak ifade edilen ikinci cümlesine öğrencilerin %20,4'ü katılmadıklarını, %59,5'i katıldıklarını, %20,1'i ise kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=0,80$ olarak; likert ölçek puanı ve $x=2,39$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer de "2" değerini ifade eden "kararsızım" seçeneğine karşılık gelmektedir.

Tablo 3.b-2'de görüldüğü üzere "Ben dini konularla ilgili sorularına bilinen cevaplarla yetinmektense, onları sorgulamayı tercih ederim" olarak ifade edilen dinî sorgulama boyutunun üçüncü cümlesine öğrencilerin %61,9'u katıldıklarını; %20,1'i kararsız kaldıklarını, %17,9'u katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=0,77$; likert ölçek puanı ve $x=2,44$ 'dür. Bu değer de "2" değerini ifade eden "kararsızım" seçeneğine karşılık gelmektedir.

Dinî sorgulama boyutunun son cümlesi "Dini konulardaki duygu ve düşüncelerimin bundan sonra değişeceğini sanmıyorum" cümlesine öğrencilerin %63,7'si katıldıklarını; %19,4'ü katılmadıklarını; %16,9'nu kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=0,79$; likert ölçek puanı ve $x=1,55$ 'dir. Bu değer de "2" değerini ifade eden "kararsızım" seçeneğine karşılık gelmektedir.

bb) İçgüdümlülük Boyutu

Tablo 3.b-3 Ankete Katılan Öğrencilere Göre İçgüdümlülük Boyutunun Aritmetik Ortalama, Standart Sapma, En Küçük ve En Büyük Değerleri

	Sayı	Min.	Max.	Mean (Ort.)	Std. Deviation (S. Sapma)
ICG1	402	1	3	2,748756	0,792144
ICG2	402	1	3	1,440299	1,23848
ICG3	402	1	3	2,532338	1,023514
ICG4	402	1	3	2,18408	1,196814
ICG5	402	1	3	2,022388	1,26806
ICG6	402	1	3	2,211443	1,220183
ICG7	402	1	3	1,61194	1,288219

Tablo 3.b-3'de dinî içgüdümlülük boyutundaki yedi maddenin aritmetik ortalamaları, standart sapmaları, minimum ve maksimum değerleri görülmektedir. Dinî içgüdümlülük boyutundaki ifadeler yüzde ve frekanslar ile beraber aşağıdaki Tablo 3.b-4'de daha ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Tablo 3.b-4

Ankete Katılan Öğrencilere Göre İçgüdümlülük Boyutunun Aritmetik Ortalama, Standart Sapma, En Küçük ve En Büyük Değerleri

İÇGÜDÜMLÜLÜK BOYUTU	KATILIYORUM		KARARSIZIM		KATILMIYORUM		LİKERT PUANI
	SAYI	%	SAYI	%	SAYI	%	
a. Allah'ın varlığını çoğu zaman, güçlü bir şekilde hissederim.	364	90,5	25	6,2	13	6,2	2,74
b. Hayata bakış açımı, tamamen dini inançlarım belirler.	145	36,1	113	28,1	114	35,8	1,92
c. Din, hayatın anlamıyla ilgili sorulara cevap bulmamda bana yardımcı olur.	330	82,1	44	10,9	28	7,0	2,75
d. İnsanlardan uzak bir yerde ibadet etmeyi ve dini inançlarım üzerinde düşünmeyi severim.	269	66,9	62	15,4	71	17,7	2,49
e. Dini yaşantımı geliştiren kitaplar ilgi alanıma girer.	246	61,2	81	20,1	75	18,7	2,42
f. Günlük kararlar verirken, Allah'ın hoşnut olup olmayacağını göz önünde bulundurmaya çalışırım.	279	69,4	71	17,7	52	12,9	2,56
g. Çok özel engellerim olmadığı sürece ibadetlerimi aksatmadan yerine getiririm	177	44,0	108	26,9	117	29,1	2,14

Tablo 3.b-4'de görüldüğü üzere içgüdümlülük boyutunun "*Allah'ın varlığını çoğu zaman, güçlü bir şekilde hissederim.*" olarak ifade edilen birinci cümlesine öğrencilerin %90,5'si katıldıklarını; %6,2'si katılmadıklarını; %6,2'si kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=0,79$; likert ölçek puanı ve $x=2,74$ 'dir. Bu değer de "3" değerini ifade eden "katılıyorum" seçeneğine karşılık gelmektedir.

İçgüdümlülük boyutunun "*Hayata bakış açımı, tamamen dini inançlarım belirler.*" olarak ifade edilen ikinci cümlesine öğrencilerin %36,1'i katıldıklarını, %35,8'i katılmadıklarını, %28,1'i ise kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=1,23$ olarak; likert ölçek puanı ve $x=1,92$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer de yaklaşık "2" değerini ifade eden "kararsızım" seçeneğine karşılık gelmektedir.

Tablo 3.b-4'de görüldüğü üzere içgüdümlülük boyutunun "*Din, hayatın anlamıyla ilgili sorulara cevap bulmamda bana yardımcı olur.*" olarak ifade edilen üçüncü cümlesine öğrencilerin %82,1'i katıldıklarını, %7,0'ı katılmadıklarını, %10,9'u ise kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu ifadeye verilen cevaplara göre $ss=1,23$ olarak; likert ölçek puanı ve $x=2,75$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer de yaklaşık "3" değerini ifade eden "katılıyorum" seçeneğine karşılık gelmektedir.

İçgüdümlülük boyutunun "*İnsanlardan uzak bir yerde ibadet etmeyi ve dini inançlarım üzerinde düşünmeyi severim..*" olarak ifade edilen dördüncü cümlesine öğrencilerin %66,9'u katıldıklarını; %17,7'si katılmadıklarını; %15,4'ü kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=1,19$; likert ölçek puanı ve

$x=2,49$ 'dur. Bu değer de "2" değerini ifade eden "kararsızım" seğeneğine karşılık gelmektedir.

Tablo 3.b-4'de görüldüğü üzere iğgdmllk boyutunun "*Dini yaşantımı geliştiren kitaplar ilgi alanıma girer.*" olarak ifade edilen beşinci cümlesine öğrencilerin %61,2'si katıldıklarını; %18,7'si katılmadıklarını; %20,1'i kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=1,22$; likert lęek puanı ve $x=2,42$ 'dir. Bu değer de yaklaşık "2" değerini ifade eden "kararsızım" seğeneğine karşılık gelmektedir.

İğgdmllk boyutunun "*Günlük kararlar verirken, Allah' ın hoşnut olup olmayacağını göz önünde bulundurmaya çalışırım.*" olarak ifade edilen altıncı cümlesine öğrencilerin %69,4' katıldıklarını; %17,7'si kararsız kaldıklarını; %12,9'u katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=1,19$; likert lęek puanı ve $x=2,56$ 'dır. Bu değer de yaklaşık "3" değerini ifade eden "katılıyorum" seğeneğine karşılık gelmektedir.

Tablo 3.b-5 Ankete Katılan ğrencilere Göre Dışgüdümlülük Boyutu İle İlgili Bulgular

	Sayı	Min.	Max.	Mean (Ort.)	Std. Deviation (S. Sapma)
DıSG1	402	1	3	2,512438	1,026382
DıSG2	402	1	3	2,174129	1,173067
DıSG3	402	1	3	2,323383	1,153937
DıSG4	402	1	3	2,567164	0,966634
DıSG5	402	1	3	1,375622	1,026192
DıSG6	402	1	3	2,654229	0,872034
DıSG7	402	1	3	1,718905	1,244676

Tablo 3.b-5'de dinî dışgüdümlülük boyutundaki yedi maddenin aritmetik ortalamaları, standart sapmaları, minumum ve maksimum değerleri görülmektedir. Dinî dışgüdümlülük boyutundaki ifadelerin, yüzde ve frekansları aşağıdaki Tablo 3.b-6'da daha ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Tablo 3.b-6

Ankete Katılan Öğrencilere Göre Dışgüdümlülük Boyutunun Aritmetik Ortalama, Standart Sapma, En Küçük ve En Büyük Değerleri

DIŞGÜDÜMLÜLÜK BOYUTU	KATILYORUM		KARARSIZIM		KATILMIYORUM		LİKERT PUANI
	SAYI	%	SAYI	%	SAYI	%	
a. Dini inançlar, bana sadece hayatın acıları ve sıkıntılarıyla karşılaştığımda güç vermiştir.	35	8,7	42	10,4	325	80,8	2,72
b. Ahlaklı bir insan olduğum sürece, neye inandığım çok fark etmez.	85	21,1	54	13,4	263	65,4	2,44
c. İnsanların hakkımdaki düşüncelerinden çekindiğim için, bazen dini inanç veya düşüncelerimi, gözardı ederim.	49	12,2	58	14,4	295	73,4	2,61
d. Allah'a ibadet etme ihtiyacını; sadece hayatın zor anlarında hissediyorum.	36	9,0	34	8,5	332	82,6	2,73
e. Bana göre ibadetlerin asıl amacı, insanın huzurlu ve mutlu bir hayat sürmesine yardımcı olmasıdır.	105	26,1	59	14,7	238	59,2	1,66
f. Toplu yapılan dini ibadetlere veya faaliyetlere genellikle arkadaşlarımla beraber olmak için katılıyorum.	32	8,0	25	6,2	345	85,8	2,77
g. İnançlı bir insan olmama rağmen bu günlük hayatımı fazla etkilemez.	131	32,6	84	20,9	186	46,3	2,15

Tablo 3.b-6'da görüldüğü üzere dışgüdümlülük boyutunun "*Dini inançlar, bana sadece hayatın acıları ve sıkıntılarıyla karşılaştığımda güç vermiştir.*" olarak ifade edilen birinci cümlesine öğrencilerin %80,8'i katılmadıklarını; %8,7'si katıldıklarını; %10,4'ü kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=1,02$; likert ölçek puanı ve $x=2,72$ 'dir. Bu değer de "3" değerini ifade eden "katılmıyorum" seçeneğine karşılık gelmektedir.

Dışgüdümlülük boyutunun "*Ahlaklı bir insan olduğum sürece, neye inandığım çok fark etmez.*" olarak ifade edilen ikinci cümlesine öğrencilerin %65,4'ü katılmadıklarını, %21,1'i katıldıklarını, %13,4'ü ise kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=1,17$ olarak; likert ölçek puanı ve $x=2,44$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer de "2" değerini ifade eden "kararsızım" seçeneğine karşılık gelmektedir.

Tablo 3.b-6'da görüldüğü üzere dışgüdümlülük boyutunun "*İnsanların hakkımdaki düşüncelerinden çekindiğim için, bazen dini inanç veya düşüncelerimi, gözardı ederim.*" olarak ifade edilen üçüncü cümlesine öğrencilerin %12,2'si katıldıklarını; %73,4'ü katılmadıklarını; %14,4'ü kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=1,15$; likert ölçek puanı ve $x=2,73$ 'dür. Bu değer de yaklaşık "3" değerini ifade eden "katılmıyorum" seçeneğine karşılık gelmektedir.

Dışgüdümlülük boyutunun "*Allah'a ibadet etme ihtiyacını; sadece hayatın zor anlarında hissediyorum.*" olarak ifade edilen dördüncü cümlesine öğrencilerin %82,6'sı

katılmadıklarını, %9,0'ı katıldıklarını, %8,5'i ise kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=0,69$ olarak; likert ölçek puanı ve $x=2,73$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer de yaklaşık "3" değerini ifade eden "katılmıyorum" seçeneğine karşılık gelmektedir

Tablo 3.b-6'da görüldüğü üzere dışgüdümlülük boyutunun "*Bana göre ibadetlerin asıl amacı, insanın huzurlu ve mutlu bir hayat sürmesine yardımcı olmasıdır.*" olarak ifade edilen beşinci cümlesine öğrencilerin %59,2'si katıldıklarını; %26,1'i katılmadıklarını; %14,7'si kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=1,02$; likert ölçek puanı ve $x=1,66$ 'dır. Bu değer de yaklaşık "2" değerini ifade eden "kararsızım" seçeneğine karşılık gelmektedir.

Dışgüdümlülük boyutunun "*Toplu yapılan dini ibadetlere veya faaliyetlere genellikle arkadaşlarımla beraber olmak için katılırım.*" olarak ifade edilen altıncı cümlesine öğrencilerin %85,8'i katılmadıklarını, %8,0'ı katıldıklarını, %6,2'i ise kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=0,87$ olarak; likert ölçek puanı ve $x=2,77$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer de yaklaşık "3" değerini ifade eden "katılmıyorum" seçeneğine karşılık gelmektedir.

Tablo 3.b-6'da görüldüğü üzere dışgüdümlülük boyutunun "*İnançlı bir insan olmama rağmen bu günlük hayatımı fazla etkilemez.*" olarak ifade edilen son cümlesine öğrencilerin %32,6'sı katıldıklarını; %46,3'ü katılmadıklarını; %20,9'u kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu maddeye verilen cevaplara göre $ss=1,24$; likert ölçek puanı ve $x=2,15$ 'dir. Bu değer de "2" değerini ifade eden "kararsızım" seçeneğine karşılık gelmektedir.

Tablo 3.b-6'da ve 3.b-6'da görüldüğü üzere dini yönelim ölçeğinin bir diğer boyutu olan dışgüdümlülük ile ilgili olarak ankete katılan öğrencilerin genel olarak olumlu cevaplar verdikleri, en yüksek ortalamanın "*Toplu yapılan dini ibadetlere veya faaliyetlere genellikle arkadaşlarımla beraber olmak için katılırım.*" cümlesinde olduğu görülmektedir.

B. ARAŞTIRMADA KULLANILAN BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLERİN BAĞIMLI DEĞİŞKENLERE GÖRE DAĞILIMLARI

1. Araştırmada Kullanılan Bağımsız Değişkenlerin Bağımlı Değişken Dinî Yönelime Göre Dağılımı

Tablo 4.a-1 Ankete Katılan Öğrencilerin Dinî Yönelime Göre Dağılımı

DİNİ YÖNELİM	Sayı	%
İçgüdümlü dinî yönelime sahip olanlar	240	59,7
Dışgüdümlü dinî yönelime sahip olanlar	162	40,2
Toplam	402	100

Yukarıdaki tablo ve grafikten anlaşıldığı üzere öğrencilerin büyük bir çoğunluğu grubun %59,7'si içgüdümlü dinî yönelime, %40,2'sinin ise dışgüdümlü yönelime sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 4.a-2 Ankete Katılan Öğrencilerin Cinsiyete Göre Dinî Yönelim Dağılımı

CİNSİYET	DİNİ YÖNELİM DAĞILIMI					
	İçgd. Dinî Yönelime Sahip Bireyler	%	Dışg. Dinî Yönelime Sahip Bireyler	%	Toplam	%
Erkek	82	20,5	62	15,5	144	36,0
Kız	158	39,5	100	25,0	258	64,3
Toplam	240	60,0	162	40,5	402	100

Tablo 4.a-2'de ankete katılan öğrencilerin okullara göre dinî yönelim dağılım tablosu görülmektedir. İlahiyat Fak.'deki dağılıma bakıldığında 71 kişi ile grubun %17,8'nin içgüdümlü, 18 kişi ile grubun %4,5'nin dışgüdümlü olduğu; İİBF.'de 39 kişi ile grubun %9,8'nin içgüdümlü, 22 kişi ile grubun %5,5'nin dışgüdümlü; Fen-Edb. Tarih Böl.'de 39 kişi ile grubun %9,8'nin içgüdümlü; 32 kişi ile grubun %8,0'nin dışgüdümlü, Biyoloji Böl.'de ise 28 kişi ile grubun %7,0'nin içgüdümlü, 42 kişi ile grubun %10,5'nin dışgüdümlü; Eğitim Fak.'de ise 52 kişi ile grubun %13,0'nin içgüdümlü; 42 kişi ile grubun %10,5'nin ise dışgüdümlü olduğu görülmektedir. Tablo 4.a-2'ye göre içgüdümlüler grubun %60,0'nı; dışgüdümlüler ise grubun %40,5'ni oluşturmaktadır.

Tablo 4.a-3

Ankete Katılan Öğrencilerin Okullara Göre Dinî Yönelim Dağılımı

OKUL	İçgd. Dinî Yönelime Sahip Bireyler	%	Dışg. Dinî Yönelime Sahip Bireyler	%	Toplam	%
İlahiyat Fakültesi	71	17,8	18	4,5	89	22,3
İktisadi İdari Bİmler Fak.	39	9,8	22	5,5	61	15,3
Fen-Edb.Fak./Tarih Böl.	39	9,8	32	8,0	71	17,8
Fen-Edb.Fak./Biyoloji Böl.	28	7,0	42	10,5	70	17,5
Eğitim Fak.	52	13,0	42	10,5	94	23,5
Diğer	11	2,8	6	1,5	17	4,3
Toplam	240	60,0	162	40,5	402	100

Ankete katılan öğrencilerin cinsiyete göre dini yönelim dağılımı Tablo 4.a-3'de verilmiştir. İçgüdümlü yönelime sahip 144 kişiden; 82 kişinin grubun %20,5'nin kız, 62 kişinin grubun %15,5'nin erkek olduğu; dışgüdümlülerden 158 kişinin %39,5'nin kız, 100 kişinin %25,0'nin erkek olduğu görülmektedir.

Tablo 4.a-4

Ankete Katılan Öğrencilerin Ailelerinin Dindarlık Düzeyine Göre Dinî Yönelim Dağılımı

AİLELERİN DİNDARLIK DÜZEYİ	DİNİ YÖNELİM DAĞILIMI					
	İçgd.	%	Dışgd.	%	Toplam	%
Çok yüksek	13	3,8	5	1,3	18	4,5
Yüksek	98	24,8	39	9,8	137	34,3
Orta	120	30,0	102	25,5	222	55,5
Zayıf	9	2,3	12	3,0	21	5,3
Yok	-		4	1,0	5	1,3
TOPLAM	240	60,0	162	40,5	402	100,0

Tablo 4.a-4'de ankete katılan öğrencilerin ailelerin dindarlık düzeylerine göre dinî yönelim dağılımları verilmiştir. İçgüdümlü dinî yönelime sahip öğrencilerin çoğunluğu grubun %30,0'ı ailelerinin dindarlık düzeyini "orta" olarak, grubun %24,8'i "yüksek" olarak; grubun %3,8'i ise "çok yüksek" olarak belirtmiş; içgüdümlü yönelime sahip hiçbir öğrenci ailesinin dindarlık düzeyi için "yok" cevabını vermemiştir. Ankete katılan dışgüdümlü yönelime sahip öğrencilerin ailelerinin dindarlık düzeyinin, grubun %25,5'inin "orta" düzeyde, %9,8'inin "yüksek" düzeyde, 1,0'ının "yok" denecek düzeyde, grubun %3,0'ının ise "zayıf" düzeyde olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Tablo 4.a-5

Ankete Katılan Öğrencilerin Ailelerdeki İnsan Eğitimine Göre Dinî Yönelim Dağılımı

AİLELERDEKİ EĞİTİM TARZI	DİNİ YÖNELİM DAĞILIMI					
	İçgd. Dinî Yönelime Sahip Bireyler	%	Dışg. Dinî Yönelime Sahip Bireyler	%	Toplam	%
Demokratik ve sevecen	181	45,3	126	31,5	307	76,8
İlgisiz ve rahat	23	5,8	13	3,8	36	9,0
Disiplinli ve otoriter	36	9,0	23	5,8	59	14,8
TOPLAM	240	60,0	162	40,5	402	100

Tablo 4.a-5 incelendiğinde içgüdümlü yönelime sahip öğrencilerin grubun %45,3'nün; dışgüdümlü grubun %31,5'nin ailelerindeki ortamı ve eğitim tarzını "demokratik ve sevecen" buldukları; içgüdümlü yönelime sahip grubun %5,8'nin; dışgüdümlü, öğrencilerin %3,8'nin "ilgisiz ve rahat" ve içgüdümlü yönelime sahip öğrencilerin %9,0'nın, dışgüdümlü öğrencilerin %5,8'nin ailelerinin ortam ve eğitim tarzını "disiplinli ve otoriter" olarak buldukları görülmektedir.

Tablo 4.a-6

Ankete Katılan Öğrencilerin Dinî Yönelimlerine Göre Kendini Gerçekleştirme Düzeyleri Arasındaki Dağılımı

Kendini Gerçekleştirme Düzeyleri	DİNİ YÖNELİM DAĞILIMI					
	İçgd. Dinî Yönelime Sahip Bireyler	%	Dışg. Dinî Yönelime Sahip Bireyler	%	Toplam	%
Düşük	45	11,3	22	5,5	67	16,8
Orta	75	18,8	31	7,8	106	26,5
Yüksek	120	30,0	109	27,3	229	57,3
Total	240	60,0	162	40,5	402	100,0

Tablo 4.a-6'da araştırmaya katılan öğrencilerin dinî yönelimlerine göre kendilerini gerçekleştirme düzeylerinin dağılımı gösterilmektedir. Tablo 4.a-6'a göre kendilerini gerçekleştirme düzeyleri "düşük" olanların grubun %11,3'ünün içgüdümlü, %5,5'nin dışgüdümlü; kendilerini gerçekleştirme düzeyleri "orta" düzeyde olanların %18,8'nin içgüdümlü, %5,8'nin dışgüdümlü; kendilerini gerçekleştirme düzeyleri "yüksek" olanların %30,0'nin içgüdümlü, %27,3'nün dışgüdümlü yönelime sahip oldukları ortaya çıkmıştır.

Tablo 4.a-7

Ankete Katılan Öğrencilerin İbadetlerle İlgili Tutumlarına Göre Kendini Gerçekleştirme Düzeyleri Arasındaki Dağılımı

Çok özel engellerim olmadığı sürece ibadetlerimi aksatmadan yerine getiririm.	Kendini Gerçekleştirme Düzeyleri							
	Düşük	%	Orta	%	Yüksek	%	Toplam	%
Kararsızım	18	4,5	24	6,0	66	16,5	108	27,0
Katılmıyorum	12	3,0	27	6,8	78	19,5	117	29,3
Katılıyorum	37	9,3	55	13,8	85	21,3	177	44,3
Toplam	67	16,8	106	26,5	229	57,3	402	100

Tablo 4.a-7 araştırmaya katılan öğrencilerin ibadetlerin devamlılığı hakkındaki tutumlarına göre kendilerini gerçekleştirme düzeylerinin dağılımı gösterilmektedir. Tablo 4.a-7'e göre "Çok özel engellerim olmadığı sürece ibadetlerimi aksatmadan yerine getiririm." ifadesinde "kararsız" kalanların %4,5'nin kendini gerçekleştirme düzeyi "düşük"; %6,0'nın "orta"; %16,5'nin ise "yüksek" olduğu; "Çok özel engellerim olmadığı sürece ibadetlerimi aksatmadan yerine getiririm." ifadesine "katılmayanların" %3,0'nın kendilerini gerçekleştirme düzeylerinin "düşük"; %6,8'nin "orta"; %19,5'nin "yüksek" düzeyde olduğu; "katılanların" ise %9,3'nün "düşük", %13,8'nin "orta", %21,3'nün yüksek düzeyde kendilerini gerçekleştirme seviyesinde oldukları görülmektedir.

Tablo 4.a-8

Ankete Katılan Öğrencilerin Toplu Yapılan İbadetlerle İlgili Tutumlarına Göre Kendini Gerçekleştirme Düzeyleri Arasındaki Dağılımı

Toplu yapılan dini ibadetlere veya faaliyetlere genellikle arkadaşlarımla beraber olmak için katılıyorum.	Kendini Gerçekleştirme Düzeyleri							
	Düşük	%	Orta	%	Yüksek	%	Toplam	%
Kararsızım	4	1,0	7	1,8	14	3,5	25	6,8
Katılıyorum	6	1,5	8	2,0	18	4,5	32	8,0
Katılmıyorum	57	14,3	91	22,8	197	49,3	345	86,3
Toplam	67	16,8	106	26,5	229	57,3	402	100

Tablo 4.a-8'de araştırmaya katılan öğrencilerin toplu yapılan ibadetlere katılma amaçlarına yönelik tutumlarına göre kendilerini gerçekleştirme düzeylerinin dağılımı gösterilmektedir. Tablo 4.a-8'e göre "Toplu yapılan dini ibadetlere veya faaliyetlere genellikle arkadaşlarımla beraber olmak için katılıyorum" ifadesinde "kararsız" kalanların grubun %1,0'nın kendini gerçekleştirme düzeyi "düşük", %1,8'nin "orta", grubun %3,5'nin ise "yüksek" düzeyde olduğu; "katılmayanların" %14,3'nün kendilerini gerçekleştirme düzeylerinin "düşük"; grubun %22,8'nin "orta" düzeyde; % 49,3'nün "yüksek" düzeyde olduğu; "katılanların" ise %1,5'nin "düşük", %2,0'nın "orta", %4,5'nin "yüksek" düzeyde kendilerini gerçekleştirme seviyesinde oldukları görülmektedir.

Tablo 4.a-9

Ankete Katılan Öğrencilerin Toplu Yapılan İbadetlerle İlgili Tutumlarına Göre Kendini Gerçekleştirme Düzeyleri Arasındaki Dağılımı

İnsanlardan uzak bir yerde ibadet etmeyi ve dini inançlarım üzerinde düşünmeyi severim.	Kendini Gerçekleştirme Düzeyleri							
	Düşük	%	Orta	%	Yüksek	%	Toplam	%
Kararsızım	10	2,5	22	5,5	30	7,5	62	15,5
Katılmıyorum	8	2,0	18	4,5	45	11,3	71	17,8
Katılıyorum	49	12,3	66	16,5	154	38,5	269	67,8
Toplam	67	16,8	106	26,8	229	57,3	402	100

Tablo 4.a-9'da araştırmaya katılan öğrencilerin dini ibadetlerini yerine getirme ortamlarına yönelik tutumlarına göre kendilerini gerçekleştirme düzeylerinin dağılımı gösterilmektedir. Tablo 4.a-9'a göre "İnsanlardan uzak bir yerde ibadet etmeyi ve dini inançlarım üzerinde düşünmeyi severim." ifadesinde "kararsız" kalanların %2,5'nin kendini gerçekleştirme düzeyi "düşük", %5,5'nin "orta", %7,5'nin ise "yüksek" olduğu; "katılmayanların" %2,0'nin kendilerini gerçekleştirme düzeylerinin "düşük"; %4,5'nin "orta"; %11,3'nün "yüksek" düzeyde olduğu; "katılanların" ise %12,3'nün "düşük", %16,5'nin "orta", 38,5'nin "yüksek" düzeyde kendilerini gerçekleştirme seviyesinde oldukları görülmektedir. Tablo 4.a-9'ya göre "İnsanlardan uzak bir yerde ibadet etmeyi ve dini inançlarım üzerinde düşünmeyi severim." ifadesine "katılıyorum" diyerek cevap verenler grubun % 38,5'lik oranla grubun çoğunluğunu oluşturmaktadırlar.

2. Araştırmada Kullanılan Bağımsız Değişkenlerin Bağımlı Değişken Kişisel Yönelim Envanterine Göre Dağılımları

Tablo 4.b-1

Ankete Katılan Öğrencilerin Kişisel Yönelim Envanteri Düzeylerine Göre Dağılımı

KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME DÜZEYLERİ	SAYI	YÜZDE	TOPLANAN %
Düşük	67	16,7	16,7
Orta	106	26,4	43,0
Yüksek	229	57,0	100,0
Toplam	402	100,0	100,0

Aşağıdaki Tablo 4.b-1'de araştırmaya katılan öğrenciler aldıkları puanlara göre kendini gerçekleştirme düzeyleri "düşük", "orta" ve "yüksek" düzey olmak üzere üç kademeli şekilde sınıflandırılmıştır. "Düşük" düzey, 1 değeriyle; "orta" düzey 2 ile; "yüksek" düzey 3; değeriyle ifade edilmiştir. Buna göre Tablo 4.b-1 incelendiğinde toplam öğrenci grubunun %16,7'sinin düşük düzeyde, öğrenci grubunun %26,4'nün "orta" düzeyde, öğrenci grubunun yarısından fazlası sayılabilecek bir oranla %57,0'lik kesimin "yüksek" düzeyde kendini gerçekleştirme sürecinde oldukları görülmektedir. "Orta" ve

“yüksek” düzey grubunun toplamın %83,4’nü oluşturması kendini gerçekleştirme süreci açısından araştırmaya katılan grubun genel ortalamasının olumlu ve yüksek bir süreç içinde olduklarını göstermektedir.

Tablo 4.b-2 Ankete Katılan Öğrencilerin Kendini Gerçekleştirme Puanları İçin Ortalama, Standart Sapma, En Küçük Ve En Büyük Değerleri

	Sayı	Range	Min.	Max.	Ort.	Std. Sapma
KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME ORT. PUANLARI	402	1,28	1,48	2,76	2,18	0,21
KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME TOPLAM PUANLARI	402	32	37	69	54,5	5,4

Araştırmaya katılan öğrencilerin kendini gerçekleştirme puanları ile ilgili olarak ortalama puanları, aldıkları en yüksek ve en düşük puanlar, standart sapma ve ranj hesaplamaları Tablo 4.b-2’de verilmektedir. Buna göre öğrencilerin kendini gerçekleştirme puanları ile ilgili olarak ortalama puanları $x = 2,18$; puan olarak 54,5; en yüksek alınan puan ort. 2,26; toplam puan olarak 69; alınan en küçük puan ort. olarak 1,28; toplam puan olarak en küçük puan ort.:32, kendini gerçekleştirme puanları ile ilgili olarak standart sapma ise 0,21; toplam puan olarak 5,4’tür.

Buna göre Tablo 4.b-2’e bakıldığında ortalamanın $x = 54,5$ yani 2,18 olması; 2 değerine karşılık gelen “orta” düzeye denk gelmektedir. Maddeler likert hesabı yapılarak incelendiğinde en yüksek puanın 75; en düşük puanın 25 ve altı olması beklenirken araştırma grubundan alınan cevaplar ve bunlardan elde edilen puanlardan en yüksek puanın 69; en düşük puanın 39 olduğu görülmektedir.

Tablo 4.b-3 Ankete Katılan Öğrencilerin Kendini Gerçekleştirme Düzeylerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Kendini Gerçekleştirme Düzeyleri	CİNSİYET					
	Erkek	%	Kız	%	Toplam	%
Düşük	26	6,5	41	10,3	67	16,8
Orta	37	9,3	69	17,3	106	26,3
Yüksek	81	20,3	148	37,0	229	57,3
Toplam	144	36,0	258	64,9	402	100

Tablo 4.b-3’te araştırmaya katılan öğrencilerin kendilerini gerçekleştirme düzeylerinin cinsiyete göre dağılımı gösterilmektedir. Tablo 4.b-3’e göre kendilerini gerçekleştirme düzeyleri “düşük” olanların %6,5’i erkek, %10,3’ü kız; kendilerini gerçekleştirme düzeylerini “orta” olanların 9,3’ü erkek, %17,3’ü kız; kendilerini gerçekleştirme düzeyleri “yüksek” olanların %20,3’ü erkek, %37,0’ı kızdır.

Tablo 4.b-4

Ankete Katılan Öğrencilerin Kendini Gerçekleştirme Düzeylerinin Okullara Göre Dağılımı

OKUL	Kendini Gerçekleştirme Düzeyleri							
	Düşük	%	Orta	%	Yüksek	%	Top.	%
İlahiyat Fak.	10	2,5	32	8,0	47	11,8	89	22,3
İktisadi İdari Blmler Fak.	17	4,3	12	3,0	32	8,0	61	15,3
Fen-Edb.Fak./Tarih Böl.	12	3,0	17	4,3	42	10,5	71	17,8
Fen-Edb.Fak.Biyoloji Böl.	5	1,3	19	4,8	46	11,5	70	17,5
Eğitim Fak.	19	5,0	23	5,8	52	13,0	94	23,5
Diğer	4	1	3	,8	10	2,5	17	4,3
Toplam	67	16,8	106	26,5	229	57,3	402	- 100

Tablo 4.b-4'te araştırmaya katılan öğrencilerin kendilerini gerçekleştirme düzeylerinin okullara göre dağılımı gösterilmektedir. Tablo 4.b-4'e göre İlahiyat Fak.'de %2,5'lik oran kendilerini gerçekleştirme düzeyleri "düşük"; %11,8'lik oran kendilerini gerçekleştirme düzeyleri "yüksek"; %8,0'lik oran kendilerini gerçekleştirme düzeyleri "orta" düzeyde çıkmıştır. "Düşük" kendilerini gerçekleştirme düzeyine bakıldığında çoğunluğun %5,0'lik orana sahip Eğitim Fak.'de olduğu fakat "yüksek" kendilerini gerçekleştirme düzeyinde de %13,0'lik oranla yine grubun çoğunluğuna sahip olduğu görülmektedir. İİBF.'e bakıldığında %4,3'lük oranın "düşük", %3,0'lik oranın "orta", %8,0'lik oranın "yüksek" düzeyde olduğu; Fen-Edb Fak. Biyoloji ve Tarih Bölümleri'nin de birbirine yakın bir şekilde dağılıma sahip oldukları görülmektedir.

C. ARAşTIRMADA KULLANILAN BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLERİN BAĞIMLI DEĞİŞKENLERLE İLİŞKİSİNE DAİR BULGULAR

1. Araştırmada Kullanılan Bağımsız Değişkenlerin Bağımlı Değişken Kişisel Yönelim Envanteriyle İlişkisine Dair Bulgular

Tablo 5.a-1

Ankete Katılan Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkenine Göre Kendini Gerçekleştirme Puanları İcin Ortalama, Standart Sapma, En Küçük Ve En Büyük Değerleri

Sosyo-Ekonomik Düzey	Sayı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maximum
Üst	4	2,25	,02000	2,24	2,28
Ortanın üstü	75	2,22	,19688	1,76	2,72
Orta	289	2,18	,21452	1,56	2,76
Ortanın altı	26	2,04	,25473	1,48	2,64
Alt	8	2,21	,19936	2,00	2,48
Toplam	402	2,18	,21607	1,48	2,76

Tablo 5.a-2

Ankete Katılan Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkenine Göre Kendini Gerçekleştirme Puanları İçin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)

Sosyo-ekonomik Düzey	Sayı	Ort.	Varyans kaynağı	Kareler Toplamı	df	Kareler Ort.	F	Sig.
Ortanın altı	26	2,04	Gruplar Arası	,697	4	,174	3,836	,005
Orta	289	2,18	Gruplar İçi	18,024	397	,045		
Alt	8	2,21	Total	18,720	401			
Ortanın üstü	75	2,22						
Üst	4	2,25						
Sig.		0,24						

Kendini gerçekleştirme ölçeğinden aldıkları puanlar karşılaştırıldığında, gelirleri “üst” seviyede olanların ortalamaları 2,25; “ortanın üstü” seviyesinde olanların 2,22; “orta” seviyede olanların 2,18; “ortanın altı” seviyesinde olanların 2,04; “alt” seviyede olanlarınsa ortalama 2,21 puan aldıkları Tablo 5.a-1’de görülecektir.

Tablo 5.a-2’den de anlaşılacağı üzere yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonucunda sosyo-ekonomik düzey değişkenine göre kendini gerçekleştirme puanların $p < 0,05$ düzeyinde farklılaştığı görülmektedir.

Tablo 5.a-3

Ankete Katılan Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkenine Göre Kendini Gerçekleştirme Puanları İçin Scheffe Testi Sonuçları

	Sosyo-Ekonomik Düzey	N	Subset for alpha = .05
KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME	Ortanın altı	26	2,04
	Orta	289	2,18
	Alt	8	2,21
	Ortanın üstü	75	2,22
	Üst	4	2,25
	Sig.		0,24

Sosyo-ekonomik düzey değişkenine göre kendini gerçekleştirme puanlarının farklılaştığını ortaya koyan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonucunda farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla pos hoc Scheffe ve Dunnett C testi uygulanmış ve sonuçlar, Tablo 5.a-3’te sunulmuştur. Tablo 5.a-3’e göre Scheffe Testi’nde “ortanın üstü” düzeyinin, “ortanın altı” düzeyine; “orta” düzeyin “ortanın altı” grubuna göre Dunnett C testinde de “üst” düzey gelir seviyesinde olanların “orta” ve “ortanın altı” gelir seviyesinde olanlar lehine $p < 0,05$ düzeyinde istatistiksel açıdan farklılaştığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 5.a-4 Ankete Katılan Öğrencilerin Ailedeki Eğitim Tarzı Değişkenine ve Aile Dindarlık Düzeyi Değişkenine Göre Kendini Gerçekleştirme Puanları İçin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

AILEDEKİ EĞİTİM TARZI								
	Sayı	Ortalama	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	df	Kareler Ort.	F	Sig.
Demokratik ve sevecen	307	2,1867	Gruplar Arası	,022	2	,011	,231	,794
İlgisiz ve rahat	36	2,1789	Gruplar İçi	18,699	399	,047		
Disiplinli ve otoriter	59	2,1661	Toplam	18,720	401			
Toplam	402	2,1830						

AİLENİN DİNDARLIK DÜZEYİ								
	Sayı	Ortalama	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	df	Kareler Ort.	F	Sig.
Çok yüksek	18	2,1578	Gruplar Arası	,174	4	,043	,930	,446
Yüksek	137	2,1810	Gruplar İçi	18,547	397	,047		
Orta	222	2,1784	Total	18,720	401			
Zayıf	20	2,2340						
Yok	5	2,3280						
Total	402	2,1830						

Tablo 5.a-4'de de anlaşılacağı üzere yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonucunda kendini gerçekleştirme puanlarının ailedeki eğitim tarzı değişkenine ve ailenin dindarlık düzeyi değişkenine göre $p < 0,05$ düzeyinde farklılaşmadığı görülmektedir. Bu da gruplar arasında kendini gerçekleştirme puanları açısından bir farklılığa rastlanmadığı anlamına gelmektedir.

Tablo 5.a-5 Ankete Katılan Öğrencilerin Cinsiyet Değişkenine Göre Kendini Gerçekleştirme Puanları İçin Bağımsız Grup T-Testi Sonuçları

CINSİYET	KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME PUANINA GÖRE			
	Sayı	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata
Erkek	144	2,1714	0,22803	0,01900
Kız	258	2,1895	0,20927	0,01303

KENDİNİ GERÇ.	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)
Varyansların eşitliği	2,101	,148	-,804	400	,422
Varyansların farklılığı			-,784	275,199	,434

Tablo 5.a-5, araştırmaya katılan öğrencilerin kendini gerçekleştirme puanlarının cinsiyet değişkeninin etkileyip etkilemediğini ölçmek amacıyla oluşturulmuş, Bağımsız Grup T-

testi sonuçlarını vermektedir. Tablo 5.a-5'e bakıldığında Bağımsız Grup T-testi sonuçlarının $p < 0,05$ düzeyine ulaşmadığı için istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığın oluşmadığı görülmektedir.

Yukarıdaki Tablo 5.a-5'e bakıldığında kızların, kendini gerçekleştirme puan ortalamalarının 2,18; erkeklerin kendini gerçekleştirme puan ortalamalarının 2,17 olduğu görülmektedir. Küçük bir farkla da olsa kızların ortalaması, erkeklere nazaran yüksektir; fakat bu % 0,05 düzeyde anlamlılığa ulaşamamıştır.

2. Araştırmada Kullanılan Bağımsız Değişkenlerin Bağımlı Değişkenlerin Alt Boyutlarıyla İlişkisine Dair Bulgular

Tablo 5.b-1 Ankete Katılan Öğrencilerin Genel Olarak Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkenine Göre Bağımlı Değişkenler Ve Alt Boyutları İçin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	df	Kareler Ort.	F	Sig.
DESTEĞİ İÇTEN ALMA	Gruplar Arası	,920	4	,230	4,379	,002
	Gruplar içi	20,851	397	,053		
	Total	21,771	401			
DİNİ SORGULAMA	Gruplar Arası	,558	4	,140	,697	,594
	Gruplar içi	79,458	397	,200		
	Total	80,017	401			
KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME	Gruplar Arası	,697	4	,174	3,836	,005
	Gruplar içi	18,024	397	,045		
	Total	18,720	401			
DINDARLIK	Gruplar Arası	,547	4	,137	,840	,501
	Gruplar içi	64,700	397	,163		
	Total	65,248	401			
K. SAYGI	Gruplar Arası	2,936	4	,734	5,278	,000
	Gruplar içi	55,216	397	,139		
	Total	58,152	401			
B. UYUM	Gruplar Arası	,794	4	,199	1,117	,348
	Gruplar içi	70,531	397	,178		
	Total	71,325	401			
K. KABUL	Gruplar Arası	1,219	4	,305	1,805	,127
	Gruplar içi	67,013	397	,169		
	Total	68,231	401			
SALDIRGANLIK E. KABUL	Gruplar Arası	,635	4	,159	1,578	,179
	Gruplar içi	39,917	397	,101		
	Total	40,552	401			
ZAMANI İYİ KULLANMA	Gruplar Arası	,790	4	,197	1,116	,348
	Gruplar içi	70,225	397	,177		
	Total	71,015	401			

Tablo 5.b-1'de araştırmaya katılan öğrencilerin kendini gerçekleştirme ve dinî yönelim ölçeklerinden ve alt boyutlarından aldıkları puanlarının sosyo-ekonomik düzey

değişkenine göre Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçları yer almaktadır. Buna göre bu boyutlardan Desteği İçten Alma ve Kendine Saygı boyutlarının istatistiksel açıdan anlamlılık seviyesi olan $p < 0.05$ düzeyinde oldukları görülmektedir. Tablo 5.b-1’de yer alan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçlarına göre diğer boyutlarda sosyo-ekonomik düzey değişkeni ile ilgili olarak istatistiksel açıdan bir farklılığa rastlanmamıştır.

Tablo 5.b-2 Ankete Katılan Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Scheffe Testi Sonuçları

K. SAYGI			DESTEĞİ İÇTEN ALMA			KENDİNİ GERÇEK.		
Sosyo-Ekonomik Düzey	N	Subset for alpha = .05	Sosyo-Ekonomik Düzey	N	Subset for alpha = .05	Sosyo-Ekonomik Düzey	N	Subset for alpha = .05
Ortanın altı	26	2,07	Ortanın altı	26	2,07	Ortanın altı	26	2,04
Üst	4	2,30	Orta	289	2,24	Orta	289	2,18
Orta	289	2,37	Ortanın üstü	75	2,28	Alt	8	2,21
Ortanın üstü	75	2,44	Üst	4	2,30	Ortanın üstü	75	2,22
Alt	8	2,55	Alt	8	2,33	Üst	4	2,25
Sig.		,055	Sig.		,130	Sig.		,24

Tablo5.b-1’deki Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı çıkan sonuçlara Scheffe ve Dunnett C Testi uygulanarak, farklılığın hangi gruplar arasında olduğu belirlenmiş ve sonuçları Tablo 5.b-2’de sunulmuştur. Kendine Saygı, Desteği İçten Alma boyutlarının sosyo-ekonomik düzey değişkeni ile ilişkisinde de sonuçların kendini gerçekleştirme puanlarının sosyo-ekonomik düzey ile ilişkisinde olduğu gibi “ortanın üstü” gelir düzeyi grubunun, “ortanın altı” ve “orta” gelir düzeyi grubu lehine farklılaştığı şeklinde olduğu görülmektedir. Yalnız buradaki farklılık; sosyo-ekonomik düzey değişkeni kendini gerçekleştirme puanlarında %0.05 anlamlılık düzeyinde iken; Desteği İçten Alma boyutunda %0.02; Kendine Saygı boyutunda ise daha kuvvetli bir şekilde %0.00 anlamlılık düzeyinde sonuç çıkmış olmasıdır. Bu da sosyo-ekonomik düzey değişkeninin Desteği İçten Alma ve Kendine Saygı boyutuyla kendini gerçekleştirme toplam puanlarına göre daha güçlü ve daha açık bir şekilde farklılığa yol açtığını göstermektedir.

Tablo 5.b-3

Ankete Katılan Öğrencilerin Genel Olarak Okul Değişkenine Göre Bağımlı Değişkenler Ve Alt Boyutların Ortalama Puanları En Küçük, En Büyük Puanları Ve Standart Sapma Değerleri

		Sayı	Ort.	Std. Sapma	Min.	Max.
DESTEĞİ İÇTEN ALMA	İlahiyat Fak.	89	2,2242	,22235	1,70	2,80
	İktisadi İdari Bımler Fak.	61	2,2344	,26810	1,60	2,90
	Fen-Edb.Fak./Tarih Böl.	71	2,2627	,26046	1,60	2,75
	Fen-Edb.Fak./Biyoloji Böl.	70	2,2743	,21072	1,70	2,70
	Eğitim Fak.	94	2,2335	,21180	1,65	2,80
DİNİ SORGULAMA	İlahiyat Fak.	89	2,3034	,47743	1,25	3,00
	İktisadi İdari Bımler Fak.	61	2,1475	,44809	1,00	3,00
	Fen-Edb.Fak./Tarih Böl.	71	2,2394	,41713	1,00	3,00
	Fen-Edb.Fak./Biyoloji Böl.	70	2,2750	,40636	1,00	3,00
	Eğitim Fak.	94	2,1330	,44556	1,00	3,00
DİNİ YÖNELİM	İlahiyat Fak.	89	2,4294	,42985	1,07	3,00
	İktisadi İdari Bımler Fak.	61	2,1639	,48749	,79	3,00
	Fen-Edb.Fak./Tarih Böl.	71	2,1439	,51316	1,00	3,00
	Fen-Edb.Fak./Biyoloji Böl.	70	1,9429	,49853	,79	3,00
	Eğitim Fak.	94	2,0281	,49711	,29	2,86
DINDARLIK	İlahiyat Fak.	89	2,4014	,34428	1,44	3,00
	İktisadi İdari Bımler Fak.	61	2,1603	,38142	1,11	2,89
	Fen-Edb.Fak./Tarih Böl.	71	2,1651	,39518	1,22	2,78
	Fen-Edb.Fak./Biyoloji Böl.	70	2,0167	,38552	1,17	2,89
	Eğitim Fak.	94	2,0514	,39269	,72	2,78
K. SAYGI	İlahiyat Fak.	89	2,3573	,39826	1,40	3,00
	İktisadi İdari Bımler Fak.	61	2,2951	,36075	1,40	3,00
	Fen-Edb.Fak./Tarih Böl.	71	2,4141	,43599	1,20	3,00
	Fen-Edb.Fak./Biyoloji Böl.	70	2,3914	,37212	1,20	3,00
	Eğitim Fak.	94	2,3723	,34404	1,40	3,00
B. UYUM	İlahiyat Fak.	89	2,1933	,39133	1,20	3,00
	İktisadi İdari Bımler Fak.	61	2,2459	,45224	1,20	3,00
	Fen-Edb.Fak./Tarih Böl.	71	2,2000	,46105	1,00	3,00
	Fen-Edb.Fak./Biyoloji Böl.	70	2,2057	,40856	1,20	3,00
	Eğitim Fak.	94	2,0936	,38207	1,20	3,00
K. KABUL	İlahiyat Fak.	89	2,0315	,39416	1,40	3,00
	İktisadi İdari Bımler Fak.	61	2,0918	,46271	1,20	3,00
	Fen-Edb.Fak./Tarih Böl.	71	2,1296	,41829	1,20	3,00
	Fen-Edb.Fak./Biyoloji Böl.	70	2,1629	,35105	1,20	3,00
	Eğitim Fak.	94	2,1489	,41368	1,20	3,00
SALDIRGANLIK EĞİLİMİNİ KABUL	İlahiyat Fak.	89	2,3146	,28902	1,60	3,00
	İktisadi İdari Bımler Fak.	61	2,3049	,33785	1,60	3,00
	Fen-Edb.Fak./Tarih Böl.	71	2,3070	,34942	1,40	3,00
	Fen-Edb.Fak./Biyoloji Böl.	70	2,3371	,30559	1,60	3,00
	Eğitim Fak.	94	2,3191	,33094	1,40	3,00
ZAMANI İYİ KULLANMA	İlahiyat Fak.	89	1,9708	,38794	1,20	3,00
	İktisadi İdari Bımler Fak.	61	1,9082	,42984	1,00	3,00
	Fen-Edb.Fak./Tarih Böl.	71	1,8282	,43726	1,00	2,80
	Fen-Edb.Fak./Biyoloji Böl.	70	1,9600	,42746	1,00	3,00
	Eğitim Fak.	94	1,9617	,42226	1,20	2,80

Tablo 5.b-3'te araştırmaya katılan öğrencilerin okullarına göre kendini gerçekleştirme ve dini yönelim ölçeklerinden ve alt boyutlarından aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında Desteği İçten Alma boyutunda en yüksek puan ortalamasının

2,27 ile Fen-Edb.Fak. Biyoloji Böl.'nün; ikinci olarak da onu 2,26 puan ortalaması ile Tarih Böl.'nün takip ettiği görülmektedir. Dini sorgulama boyutunda en yüksek puan ortalamasının 2,30 puan ortalaması ile İlahiyat Fak.'nin; ikinci olarak da 2,27 puan ortalaması ile Fen-Edb.Fak. Biyoloji Böl.'nün takip ettiği görülmektedir.

Yine Tablo 5.b-3'e göre Kendine Saygı boyutunda en yüksek puan ortalamasının 2,41 puan ortalaması ile Fen-Edb Tarih Böl.'ne ait olduğu; onu 2,39 puan ortalaması ile Fen-Edb Biyoloji Böl.'nün takip ettiği görülmektedir. Başkalarıyla Uyum ve Yakın İlişkiler Kurabilme Boyutunda en yüksek puan ortalamasının 2,24 ile İİBF.'ne ait olduğu, Kendini Kabul ve Saldırganlık Eğilimlerini Kabul boyutunda da en yüksek puan ortalamasının 2,16 ve 2,33 puan ortalaması ile Fen-Edb Tarih Böl.'ne ait olduğu; Zamanı İyi Kullanma boyutunda en yüksek puan ortalamasının 1,97 ile İlahiyat Fak.'ne ait olduğu görülmektedir.

Tablo 5.b-4 Ankete Katılan Öğrencilerin Genel Olarak Okul Değişkenine Göre Bağımlı Değişkenler ve Alt Boyutları İçin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	df	Kareler Ort.	F	Sig.
DESTEĞİ İÇTEN ALMA	Gruplar Arası	,141	5	,028	,514	,765
	Gruplar İçi	21,630	396	,055		
	Total	21,771	401			
DİNİ SORGULAMA	Gruplar Arası	1,889	5	,378	1,915	,091
	Gruplar İçi	78,128	396	,197		
	Total	80,017	401			
DİNİ YÖNELİM	Gruplar Arası	11,360	5	2,272	9,688	,000
	Gruplar İçi	92,868	396	,235		
	Total	104,228	401			
KEN. GERÇK.	Gruplar Arası	,100	5	,020	,427	,830
	Gruplar İçi	18,620	396	,047		
	Total	18,720	401			
DINDARLIK	Gruplar Arası	7,727	5	1,545	10,639	,000
	Gruplar İçi	57,521	396	,145		
	Total	65,248	401			
K. SAYGI	Gruplar Arası	,527	5	,105	,724	,606
	Gruplar İçi	57,626	396	,146		
	Total	58,152	401			
B. UYUM	Gruplar Arası	1,105	5	,221	1,246	,287
	Gruplar İçi	70,220	396	,177		
	Total	71,325	401			
K. KABUL	Gruplar Arası	1,028	5	,206	1,212	,303
	Gruplar İçi	67,203	396	,170		
	Total	68,231	401			
SALDIRGANLIK EĞİLİMİNİ KABUL	Gruplar Arası	,047	5	,009	,092	,993
	Gruplar İçi	40,504	396	,102		
	Total	40,552	401			
ZAMANI İYİ KULLANMA	Gruplar Arası	1,716	5	,343	1,961	,084
	Gruplar İçi	69,299	396	,175		
	Total	71,015	401			

Tablo 5.b-4’de araştırmaya katılan öğrencilerin kendini gerçekleştirme ve dini yönelim ölçeklerinden ve alt boyutlarından aldıkları puanlarının okudukları okul değişkenine göre tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları yer almaktadır. Buna göre bu boyutlardan Dini yönelim puanının ve dini sorgulama ve dini yönelim boyutlarının toplamıyla oluşan toplam Dindarlık puanının okullara göre istatistiksel açıdan anlamlılık seviyesi olan $p < 0.05$ düzeyinde farklılaştığı görölmektedir. Diğer gruplar için yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına göre okul değişkeni ile ilgili olarak istatistiksel açıdan bir farklılığa rastlanmamıştır.

Tablo 5.b-5 Ankete Katılan Öğrencilerin Okul Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Scheffe Testi Sonuçları

DİNİ YÖNELİM				DİNDARLIK			
OKUL	N	Subset for alpha = .05		OKUL	N	Subset for alpha = .05	
		1	2			1	2
Fen-Edb.Fk./Biyoloji Böl.	70	1,94		Fen-Edb.Fak./Biyoloji Böl.	70	2,01	
Eğitim Fak.	94	2,02		Eğitim Fak.	94	2,05	
Fen-Edb.Fk./Tarih Böl.	71	2,14	2,14	İktisadi İdari Bİmler Fak.	61	2,16	2,16
Diğer	17	2,15	2,15	Fen-Edb.Fak./Tarih Böl.	71	2,16	2,16
İİ.Bİmler Fak.	61	2,16	2,16	Diğer	17	2,16	2,16
İlahiyat Fak.	89		2,42	İlahiyat Fak.	89		2,40
Sig.		,419	,143	Sig.		,593	,091

Tablo 5.b-5’deki Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı çıkan sonuçlara Scheffe ve Duncatt C Testi uygulanarak, farklılığın hangi gruplar arasında olduğu belirlenmiş ve sonuçları Tablo 5.b-5 ‘te sunulmuştur. Dini Yönelim ve Dindarlık Toplam Puanının okul değişkeni ile ilişkisinde de dini yönelim puanlarının eğitim alınan okul ile ilişkisinde İlahiyat Fak. öğrencilerinin Fen-Edb Tarih Böl ile Biyoloji Böl. öğrencileri ve Eğitim Fak. öğrencileri lehine farklılaştığı, toplam dindarlık puanlarının okul değişkeni ile ilişkisinde ise yine İlahiyat Fak. öğrencilerinin Fen-Edb.Fak. Tarih Böl ile Biyoloji Böl. öğrencileri ve İİBF. öğrencileri lehine farklılaştığı görölmektedir.

Tablo 5.b-6

Genel Olarak Ankete Katılan Öğrencilerin Ailelerindeki Eğitim Tarzına Göre Bağımlı Değişkenler Ve Alt Boyutların Ortalama Puanları En Küçük En Büyük Puanları Ve Standart Sapma Değerleri

		N	Ort.	Std. Sapma	Minumun	Maximum
DESTEĞİ İÇTEN ALMA	Demokratik ve sevecen	307	2,2521	,22456	1,60	2,90
	İlgisiz ve rahat	36	2,2069	,30733	1,60	2,75
	Disiplinli ve otoriter	59	2,2246	,22522	1,70	2,65
	Total	402	2,2440	,23300	1,60	2,90
DİNİ SORGLAMA	Demokratik ve sevecen	307	2,2117	,42439	1,00	3,00
	İlgisiz ve rahat	36	2,1944	,55456	1,00	3,00
	Disiplinli ve otoriter	59	2,2797	,48929	1,00	3,00
	Total	402	2,2201	,44670	1,00	3,00
DİNİ YÖNELİM	Demokratik ve sevecen	307	2,1450	,50141	,29	3,00
	İlgisiz ve rahat	36	2,1825	,54944	,86	3,00
	Disiplinli ve otoriter	59	2,1453	,53632	,93	3,00
	Total	402	2,1484	,50982	,29	3,00
DINDARLIK	Demokratik ve sevecen	307	2,1598	,39585	,72	2,89
	İlgisiz ve rahat	36	2,1852	,43704	1,22	2,89
	Disiplinli ve otoriter	59	2,1751	,42721	1,28	3,00
	Total	402	2,1643	,40338	,72	3,00
K. SAYGI	Demokratik ve sevecen	307	2,3837	,37065	1,20	3,00
	İlgisiz ve rahat	36	2,2833	,44944	1,20	3,00
	Disiplinli ve otoriter	59	2,3390	,38641	1,40	3,00
	Total	402	2,3682	,38081	1,20	3,00
B. UYUM	Demokratik ve sevecen	307	2,1765	,41536	1,20	3,00
	İlgisiz ve rahat	36	2,2167	,47419	1,00	3,00
	Disiplinli ve otoriter	59	2,1966	,42749	1,20	3,00
	Total	402	2,1831	,42174	1,00	3,00
K. KABUL	Demokratik ve sevecen	307	2,1264	,40088	1,20	3,00
	İlgisiz ve rahat	36	2,0278	,46636	1,20	3,00
	Disiplinli ve otoriter	59	2,0644	,43540	1,20	3,00
	Total	402	2,1085	,41250	1,20	3,00
SALDIRGANLIK E. KABUL	Demokratik ve sevecen	307	2,3218	,32320	1,40	3,00
	İlgisiz ve rahat	36	2,3000	,30799	1,60	2,80
	Disiplinli ve otoriter	59	2,2983	,30028	1,80	3,00
	Total	402	2,3164	,31800	1,40	3,00
ZAMANI İYİ KULLANMA	Demokratik ve sevecen	307	1,9251	,41443	1,00	3,00
	İlgisiz ve rahat	36	2,0667	,40285	1,00	3,00
	Disiplinli ve otoriter	59	1,9322	,45729	1,00	3,00
	Total	402	1,9388	,42083	1,00	3,00

Tablo 5.b-6'da araştırmaya katılan öğrencilerin ailelerindeki eğitim tarzına göre kendini gerçekleştirme ve dini yönelim ölçeklerinden ve alt boyutlarından aldıkları puan ortalamaları verilmiştir. Tablo 5.b-6'ya bakıldığında en yüksek puan ortalamasının 2,25 ile Desteği İçten Alma boyutunda; 2,35 ile Kendine Saygı boyutunda; 2,12 puan ortalaması ile

Kendini Kabul boyutunda; 2,32 puan ortalaması ile Saldırganlık Eğilimlerini Kabul Boyutunda ailelerinin eğitim tarzını “demokratik ve sevecen” olarak belirtenlerin oldukları görülmektedir.

Tablo 5.b-6’ya bakıldığında dini sorgulama boyutunda 2,27 puan ortalaması ile en yüksek puan ortalamasının ailelerinin eğitim tarzını “disiplinli ve otoriter” olarak belirtenlerin olduğu, dini yönelim ve toplam dindarlık puanlarında ise en yüksek puan ortalamasının ailelerinin eğitim tarzını “ilgisiz ve rahat” olarak belirtenlerin olduğu görülmektedir.

Tablo 5.b-7 Genel Olarak Ankete Katılan Öğrencilerin Bağımsız Değişken Ailedeki Eğitim Tarzına Göre Bağımlı Değişkenlerin Ve Alt Boyutları İçin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)

	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	df	Kareler Ort.	F	Sig.
DESTEĞİ İÇTEN ALMA	Gruplar Arası	,092	2	,046	,846	,430
	Gruplar içi	21,679	399	,054		
	Total	21,771	401		-	
DİNİ SORGULAMA	Gruplar Arası	,255	2	,127	,637	,530
	Gruplar içi	79,762	399	,200		
	Total	80,017	401			
DİNİ YÖNELİM	Gruplar Arası	,046	2	,023	,088	,915
	Gruplar içi	104,181	399	,261		
	Total	104,228	401			
KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME	Gruplar Arası	,022	2	,011	,231	,794
	Gruplar içi	18,699	399	,047		
	Total	18,720	401			
DINDARLIK	Gruplar Arası	,029	2	,014	,088	,915
	Gruplar içi	65,219	399	,163		
	Total	65,248	401			
K. SAYGI	Gruplar Arası	,384	2	,192	1,324	,267
	Gruplar içi	57,769	399	,145		
	Total	58,152	401			
B. UYUM	Gruplar Arası	,065	2	,032	,181	,835
	Gruplar içi	71,260	399	,179		
	Total	71,325	401			
K. KABUL	Gruplar Arası	,447	2	,224	1,317	,269
	Gruplar içi	67,784	399	,170		
	Total	68,231	401			
SALDIRGANLIK	Gruplar Arası	,038	2	,019	,187	,829
	Gruplar içi	40,514	399	,102		
	Total	40,552	401			
ZAMANI İYİ KULLANMA	Gruplar Arası	,649	2	,324	1,840	,160
	Gruplar içi	70,366	399	,176		
	Total	71,015	401			

Tablo5.b-7’de araştırmaya katılan öğrencilerin kendini gerçekleştirme ve dini yönelim ölçeklerinden ve alt boyutlarından aldıkları puanlarının ailelerindeki eğitim tarzına göre Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçları yer almaktadır. Buna göre yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçlarına göre araştırmaya katılan öğrencilerin ailelerindeki eğitim tarzı değişkeniyle ilgili olarak temel ölçek puanları ve alt boyutların

puanları arasında istatistiksel açıdan %0.05 anlamlılık seviyesine ulaşan bir farklılığa rastlanmamıştır.

Tablo 5.b-8 Ankete Katılan Öğrencilerin Ailelerinin Dindarlık Düzeyi Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Kruskal Wallis Test Sonuçları

	DINDARLIK	DESTEĞİ İÇTEN ALMA	DİNİ SORGLAMA	DİNİ YÖNELİM	KEN. GERÇ.	K SAYGI	B. UYUM	K.KABUL	SALDIRGANLIK	ZAMAN
Chi-square	37,920	3,974	6,452	36,854	3,813	1,165	1,207	14,529	1,702	2,737
Df	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Asymp. Sig.	,000	,409	,168	,000	,432	,884	,877	,006	,790	,603

Tablo 5.b-8’de de araştırmaya katılan öğrencilerin kendini gerçekleştirme ve dini yönelim ölçeklerinden ve alt boyutlarından aldıkları puanlarının ailelerinin dindarlık düzeyi değişkenine göre Kruskal Wallis Test sonuçları yer almaktadır. Bu hesaplamada ailelerin dindarlık düzeyi değişkeninin seçeneklerinde yeterli frekans sağlanamadığından Tek Yönlü Varyans Analizi yerine parametrik olmayan Kruskal Wallis Testi uygulanmıştır. Buna göre yapılan araştırmaya katılan öğrencilerin ailelerinin dindarlık düzeyi değişkeniyle ilgili olarak temel ölçek puanları ve alt boyutların puanları arasında istatistiksel açıdan dindarlık puanları ile dini yönelim puanları arasında tam %.00; Kendini Kabul boyutu puanları arasında %.06 anlamlılık seviyesine ulaşan farklılığa saptanmıştır.

Kruskal Wallis Test sonuçlarının ANOVA gibi pos host yani farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu gösteren bir işlemi yoktur. Kruskal Wallis analizinden çıkan sonuçlardaki gruplar ikili olarak ele alınarak, farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu Mann-Whitney U Testi ile bulunabilmektedir.

Tablo 5.b-9 Ankete Katılan Öğrencilerin Ailelerinin Dindarlık Düzeyi Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Mann-Whitney U Testi Sonuçları

	KEN. GERÇ.	DINDARLIK	DESTEĞİ İÇTEN ALMA	DİNİ SORGLAMA	DİNİ YÖNELİM	ZAMANI İYİ KULLANMA	K. SAYGI	B. UYUM	K.KABUL	SALDIRGANLIK
Mann-Whitney U	148,500	88,000	137,500	173,500	81,000	165,000	151,500	155,500	80,500	166,000
Wilcoxon W	319,500	298,000	308,500	383,500	291,000	375,000	322,500	365,500	251,500	337,000
Z	-,923	-2,695	-1,247	-,193	-2,903	-,443	-,843	-,724	-2,942	-,418
Asymp. Sig.(2-tailed)	,356	,007	,212	,847	,004	,658	,399	,469	,003	,676
Exact Sig. [2*(1-tailed Sig.)]	,361	,006	,217	,851	,003	,675	,409	,478	,003	,696

Tablo 5.b-9’da araştırmaya katılan öğrencilerin ailelerinin dindarlık düzeyi değişkeni gruplarından “Çok yüksek” ve “Zayıf” dindarlık düzeyi seçenekleri ele alınarak, kendini geręekleřtirme ve dini yönelim ölçekleri ve alt boyut puanlarında bir farklılık olup olmadığı Mann-Whitney U testi ile ölçülmüştür. Buna göre yapılan araştırmaya katılan öğrencilerin ailelerinin dindarlık düzeyi değişkeninin “Çok yüksek” ve “Zayıf” dindarlık düzeyi seçenekleri ile ilgili olarak temel ölçek puanları ve alt boyutların puanları arasında istatistiksel açıdan dindarlık puanları ile arasında %0.06; dini yönelim puanları arasında %0.03; Kendini Kabul boyutu puanları arasında %0.03 anlamlılık seviyesine ulaşan bir farklılığa rastlanmıştır.

Tablo 5.b-10 Ankete Katılan Öğrencilerin Ailelerinin Dindarlık Düzeyi Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Mann-Whitney U Testi Sonuçları

	KENDİNİ GERÇEKLEŐTRME	DINDARLIK	DESTEğİ İÇTEN ALMA	DİNİ SORGLAMA	DİNİ YÖNELİM	ZAMANI İYİ KULLANMA	K. SAYGI	B. UYUM	K. KABUL	SALDIRGANLIK E. KABUL
Mann-Whitney U	1256,50	616,000	1099,500	1304,000	613,500	1198,000	1244,000	1356,500	836,500	1246,500
Wilcoxon W	10709,50	826,000	10552,500	10757,000	823,500	1408,000	10697,000	1566,500	10289,500	10699,500
Z	-,599	-3,976	-1,428	-,354	-3,990	-,918	-,675	-,072	-2,837	-,665
Asymp. Sig. (2-tailed)	,549	,000	,153	,723	,000	,359	,499	,943	,005	,506

Tablo 5.b-10’da da araştırmaya katılan öğrencilerin aile dindarlık düzeyi değişkeni gruplarından “yüksek” ve “zayıf” dindarlık düzeyi seçenekleri ele alınarak kendini geręekleřtirme ve dini yönelim ölçekleri ve alt boyut puanlarında bir farklılığın olup olmadığı Mann-Whitney U testi ile ölçülmüştür. Buna göre yapılan araştırmaya katılan öğrencilerin ailelerinin dindarlık düzeyi değişkeninin “Yüksek” ve “Zayıf” dindarlık düzeyi seçenekleri ile ilgili olarak temel ölçek puanları ve alt boyutların puanları arasında istatistiksel açıdan dindarlık puanları ve dini yönelim puanları arasında tam anlamlılık %0.00; Kendini Kabul boyutu puanları arasında %0.05 anlamlılık seviyesine ulaşan bir farklılığa rastlanmıştır.

Tablo 5.b-11

Ankete Katılan Öğrencilerin Cinsiyet Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Ortalama Puanları ve Standart Sapma Değerleri

	Cinsiyet	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
DESTEĞİ İÇTEN ALMA	Erkek	144	2,2372	,25051	,02088
	Kız	258	2,2479	,22305	,01389
DİNİ SORGULAMA	Erkek	144	2,2448	,47163	,03930
	Kız	258	2,2064	,43249	,02693
DİNİ YÖNELİM	Erkek	144	2,1066	,52645	,04387
	Kız	258	2,1717	,49982	,03112
KEN. GERÇEKLEŞTİRME	Erkek	144	2,1714	,22803	,01900
	Kız	258	2,1895	,20927	,01303
DINDARLIK	Erkek	144	2,1373	,41365	,03447
	Kız	258	2,1794	,39754	,02475
B. UYUM	Erkek	144	2,1722	,43007	,03584
	Kız	258	2,1891	,41775	,02601
K. KABUL	Erkek	144	2,0847	,42415	,03535
	Kız	258	2,1217	,40607	,02528
SALDIRGANLIK E. KABUL	Erkek	144	2,3597	,32481	,02707
	Kız	258	2,2922	,31217	,01943
ZAMANI İYİ KULLANMA	Erkek	144	1,9083	,42632	,03553
	Kız	258	1,9558	,41759	,02600
K.SAYGI	Erkek	144	2,3319	,38150	,03179
	Kız	258	2,3884	,37966	,02364

Tablo 5.b-11’de araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre kendini gerçekleştirme ve dini yönelim ölçeklerinden ve alt boyutlarından aldıkları puan ortalamaları verilmiştir. Tablo 5.b-11’e bakıldığında Desteği İçten Alma boyutunda kızların puan ortalamasının 2,23 erkeklerin puan ortalamasının 2,24 olduğu; kendini gerçekleştirme puanlarında kızların puan ortalamasının 2,18, erkeklerin puan ortalamasının da 2,17 olduğu; dini yönelim puanlarında kızların 2,17, erkeklerin 2,10 olduğu; toplam dindarlık puanlarında kızların puan ortalamasının 2,17, erkeklerin 2,13 olduğu; Kendine Saygı boyutunda, kızların puan ortalamasının 2,38, erkeklerin puan ortalamasının 2,33 olduğu; Kendini Kabul boyutunda kızların puan ortalamasının 2,12, erkeklerin puan ortalamasının ise 2,08 olduğu; Başkalarıyla Uyum boyutunda ise kızların puan ortalamasının 2,18, erkeklerin puan ortalamasının ise 2,18 olduğu görülmektedir.

Saldırganlık Eğilimlerini Kabul Boyutunda ise kızların puan ortalaması 2,29 erkeklerin puan ortalamasının 2,35 olduğu; Dini Sorgulama boyutunda kızların puan ortalamasının 2,20, erkeklerin puan ortalamasının ise 2,24 olduğu görülmektedir.

Tablo 5.b-12

Genel Olarak Ankete Katılan Öğrencilerin Ailelerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Bağımsız Grup T-Testi Sonuçları

		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)
DESTEĞİ İÇTEN ALMA	Varyansların Eşitliği	2,437	,119	-,442	400	,659
	Varyansların Farklılığı			-,427	268,323	,669
DİNİ SORGLAMA	Varyansların Eşitliği	1,702	,193	,826	400	,409
	Varyansların Farklılığı			,806	275,024	,421
DİNİ YÖNELİM	Varyansların Eşitliği	,200	,655	-1,226	400	,221
	Varyansların Farklılığı			-1,209	283,198	,228
KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME	Varyansların Eşitliği	2,101	,148	-,804	400	,422
	Varyansların Farklılığı			-,784	275,199	,434
K. SAYGI	Varyansların Eşitliği	,422	,516	-1,426	400	,155
	Varyansların Farklılığı			-1,424	294,684	,155
B.UYUM	Varyansların Eşitliği	,194	,660	-,385	400	,700
	Varyansların Farklılığı			-,382	288,719	,703
K. KABUL	Varyansların Eşitliği	1,096	,296	-,862	400	,389
	Varyansların Farklılığı			-,851	285,204	,395
SALDIRGANLIK E. KABUL	Varyansların Eşitliği	,010	,922	2,048	400	,041
	Varyansların Farklılığı			2,025	286,139	,044
DINDARLIK	Varyansların Eşitliği	,098	,754	-1,002	400	,317
	Varyansların Farklılığı			-,990	286,126	,323
ZAMANI İYİ KULLANMA	Varyansların Eşitliği	,031	,860	-1,085	400	,279
	Varyansların Farklılığı			-1,079	290,770	,282

Tablo 5.b-12, araştırmaya katılan öğrencilerin kendini gerçekleştirme puanlarının cinsiyet değişkeninin etkileyip etkilemediğini ölçmek amacıyla oluşturulmuş Bağımsız grup T-testi sonuçlarını vermektedir. Tablo 5.b-12'e bakıldığında Bağımsız Grup T-testi sonuçlarının $p < 0,05$ düzeyine ulaşmadığı için istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığın oluşmadığı görülmektedir.

Tablo 5.b-13

Genel Olarak Ankete Katılan Öğrencilerin Yaş Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

	Varyans Kaynağı	Kareler Top	df	Kareler Ort.	F	Sig.
DESTEĞİ İÇTEN ALMA	Gruplar Arası	1,118	11	,102	1,919	,036
	Gruplar İçi	20,653	390	,053		
	Total	21,771	401			
DİNİ SORGULAMA	Gruplar Arası	3,486	11	,317	1,615	,092
	Gruplar İçi	76,530	390	,196		
	Total	80,017	401			
DİNİ YÖNELİM	Gruplar Arası	2,636	11	,240	,920	,521
	Gruplar İçi	101,592	390	,260		
	Total	104,228	401			
KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME	Gruplar Arası	,849	11	,077	1,685	,074
	Gruplar İçi	17,871	390	,046		
	Total	18,720	401			
DINDARLIK	Gruplar Arası	1,933	11	,176	1,082	,374
	Gruplar İçi	63,315	390	,162		
	Total	65,248	401			
K. SAYGI	Gruplar Arası	2,951	11	,268	1,895	,038
	Gruplar İçi	55,202	390	,142		
	Total	58,152	401			
B. UYUM	Gruplar Arası	2,532	11	,230	1,305	,219
	Gruplar İçi	68,793	390	,176		
	Total	71,325	401			
K. KABUL	Gruplar Arası	3,626	11	,330	1,990	,028
	Gruplar İçi	64,605	390	,166		
	Total	68,231	401			
SALDIRGANLIK E. KABUL	Gruplar Arası	,997	11	,091	,894	,547
	Gruplar İçi	39,555	390	,101		
	Total	40,552	401			
ZAMANI İYİ KULLANMA	Gruplar Arası	2,568	11	,233	1,330	,205
	Gruplar İçi	68,447	390	,176		
	Total	71,015	401			

Tablo 5.b-13'te araştırmaya katılan öğrencilerin kendini gerçekleştirme ve dini yönelim ölçeklerinden ve alt boyutlarından aldıkları puanlarının yaş değişkenine göre tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları yer almaktadır. Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçlarına göre araştırmaya katılan öğrencilerin yaş değişkeniyle ilgili olarak temel ölçek puanları ve alt boyutların puanları arasında istatistiksel açıdan %0.05 anlamlılık seviyesine ulaşan bir farklılığa rastlanmamıştır.

3. Araştırmada Kullanılan Bağımsız Değişkenlerin Bağımlı Değişken Dinî Yönelim Boyutlarıyla İlişisine Dair Bulgular

a) Dinî Yönelim Boyutlarından İçgüdümlülük Boyutunun Bağımsız Değişkenlerle İlişkisi

Tablo 5.c-1 Dinî Yönelim Boyutlarından İçgüdümlü Yönelime Sahip Olan Öğrencilerin Toplam Dindarlık Puanlarının Okul Değişkenine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

	Varyans Kaynağı	Kareler Top.	df	Kareler Ort.	F	Sig.
İCGUDUMLULUK	Gruplar Arası	1,648	5	,330	2,807	,005
	Gruplar İçi	27,477	234	,117		
	Total	29,126	239			
KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME	Gruplar Arası	,155	5	,031	,724	,606
	Gruplar İçi	9,997	234	,043		
	Total	10,152	239			
DINDARLIK	Gruplar Arası	1,343	5	,269	3,407	,005
	Gruplar İçi	18,447	234	,079		
	Total	19,790	239			
K. SAYGI	Gruplar Arası	,985	5	,197	1,381	,232
	Gruplar İçi	33,362	234	,143		
	Total	34,346	239			
B. UYUM	Gruplar Arası	1,101	5	,220	1,252	,286
	Gruplar İçi	41,159	234	,176		
	Total	42,260	239			
K. KABUL	Gruplar Arası	,319	5	,064	,401	,848
	Gruplar İçi	37,241	234	,159		
	Total	37,560	239			
SALDIRGANLIK E. KABUL	Gruplar Arası	,639	5	,128	1,321	,256
	Gruplar İçi	22,637	234	,097		
	Total	23,276	239			
DESTEĞİ İÇTEN ALMA	Gruplar Arası	,048	5	,010	,190	,966
	Gruplar İçi	11,812	234	,050		
	Total	11,860	239			
DİNİ SORGULAMA	Gruplar Arası	,875	5	,175	,775	,569
	Gruplar İçi	52,834	234	,226		
	Total	53,708	239			
ZAMANI İYİ KULLANMA	Gruplar İçi	52,834	234	,226		
	Total	53,708	239			
	Gruplar Arası	1,849	5	,370	2,292	,046
	Gruplar İçi	37,745	234	,161		
	Total	39,594	239			

Tablo 5.c-1'de araştırmaya katılan öğrencilerden içgüdümlü dini yönelime sahip öğrencilerin puanlarının okul değişkenine göre Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)

sonuçları yer almaktadır. Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçlarına göre araştırmaya katılan öğrencilerin dini yönelim boyutlarından içgüdümlü dini yönelim puanları ile toplam dindarlık puanlarının okul değişkeniyle ilgili olarak istatistiksel açıdan %0.05 anlamlılık seviyesine ulaşan bir farklılık oluşturduğu gözlenmiştir.

Tablo 5.c-2 Dini Yönelim Boyutlarından İçgüdümlü Yönetime Sahip Olan Öğrencilerin Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanlarının Okul Değişkenine Göre Scheffe Testi Sonuçları

İÇGÜDÜMLÜLÜK			DİNDARLIK		
OKUL	N	Subset for alpha .05	OKUL	N	Subset for alpha .05
Eğitim Fak.	53	2,3073	Eğitim Fak.	53	2,2757
Fen-Edb./Biyoloji Böl.	27	2,3492	Fen-Edb./Biyoloji Böl.	27	2,3210
İ. İdari Blmler Fak.	39	2,3956	İktisadi İdari Blmler Fak.	39	2,3333
Fen-Edb./Tarih Böl.	39	2,4304	Fen-Edb./Tarih Böl.	39	2,3789
Diğer	11	2,4545	Diğer	11	2,4192
İlahiyat Fak.	71	2,5262	İlahiyat Fak.	71	2,4710
Sig.		,333	Sig.		,237

Tablo 5.c-1'deki Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı çıkan sonuçlara Scheffe ve Dunnett C Testi uygulanarak, farklılığın hangi gruplar arasında olduğu belirlenmiş ve sonuçları Tablo 5.c-2 'de sunulmuştur. Dini Yönelim ve Dindarlık Toplan Puanının değişkeni ile ilişkisinde de dini yönelim puanlarının eğitim alınan okul ile ilişkisinde İlahiyat Fak. öğrencilerinin ortalama puanının 2,52 ile Eğitim Fak. öğrencileri lehine farklılaştığı, toplam dindarlık puanlarının okul değişkeni ile ilişkisinde ise yine İlahiyat Fak. öğrencilerinin 2,47'lik ortalama puanı ile Eğitim Fak öğrencileri lehine farklılaştığı görülmektedir. Bu da okul faktörünün içgüdümlülük puanları ile dindarlık toplam puanlarında farklılık oluşturduğunu göstermektedir.

Tablo 5.c-3

Dini Yönelim Boyutlarından İçgüdümlü Yönetime Sahip Olan Öğrencilerin Toplam Dindarlık Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

		Kareler Toplamı	Df	Kareler Ort.	F	Sig.
ICGUDUMLULUK	Gruplar Arası	,785	10	,079	,634	,784
	Gruplar İçi	28,340	229	,124		
	Total	29,126	239			
KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME	Gruplar Arası	,672	10	,067	1,623	,101
	Gruplar İçi	9,480	229	,041		
	Total	10,152	239			
DINDARLIK	Gruplar Arası	,611	10	,061	,730	,696
	Gruplar İçi	19,179	229	,084		
	Total	19,790	239			
K. SAYGI	Gruplar Arası	3,098	10	,310	2,270	,015
	Gruplar İçi	31,248	229	,136		
	Total	34,346	239			
B. UYUM	Gruplar Arası	2,061	10	,206	1,174	,309
	Gruplar İçi	40,199	229	,176		
	Total	42,260	239			
K. KABUL	Gruplar Arası	1,266	10	,127	,799	,630
	Gruplar İçi	36,294	229	,158		
	Total	37,560	239			
SALDIRGANLIK E. KABUL	Gruplar Arası	,749	10	,075	,762	,665
	Gruplar İçi	22,526	229	,098		
	Total	23,276	239			
DESTEĞİ İÇTEN ALMA	Gruplar Arası	,984	10	,098	2,072	,028
	Gruplar İçi	10,876	229	,047		
	Total	11,860	239			
DİNİ SORGULAMA	Gruplar Arası	4,080	10	,408	1,883	,048
	Gruplar İçi	49,628	229	,217		
	Total	53,708	239			
ZAMANI İYİ KULLANMA	Gruplar Arası	1,457	10	,146	,875	,557
	Gruplar İçi	38,137	229	,167		
	Total	39,594	239			

Tablo 5.c-3'te araştırmaya katılan öğrencilerden içgüdümlü dini yönetime sahip öğrencilerin puanlarının yaş değişkenine göre tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları yer almaktadır.. Tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına göre araştırmaya katılan öğrencilerin yaş değişkeniyle ilgili olarak temel ölçek puanları ve alt boyutların puanları arasında istatistiksel açıdan %0.05 anlamlılık seviyesine ulaşan bir farklılığa rastlanmamıştır.

Tablo 5.c-4

Dini Yönelim Boyutlarından İçgüdümlü Yönetime Sahip Olan Öğrencilerin Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanlarının Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkenine Göre İçin Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	ICGUDUM	KEN.GERÇ	DINDARLK	K. KABUL	SALDIRGAN	DESTEĞİ İÇT. ALMA	DİNİ SORGLAMA	K. SAYGI	B. UYUM	ZAMAN
Chi-Square	4,509	7,538	5,876	5,506	3,035	8,712	4,318	13,204	,750	5,687
df	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Asymp. Sig.	,342	,110	,209	,239	,552	,069	,365	,010	,945	,224

Tablo5.c-4'te araştırmaya katılan öğrencilerden içgüdümlü dini yönetime sahip öğrencilerin puanlarının sosyo-ekonomik düzey değişkenine göre Kruskal Wallis test sonuçları yer almaktadır. Sosyo-ekonomik düzey değişkeninin seçeneklerinde yeterli frekans sağlanamadığından Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yerine non-parametrik bir test olan Kruskal Wallis Testi uygulanmıştır. Buna göre yapılan araştırmaya katılan öğrencilerin sosyo-ekonomik düzeyi değişkeniyle ilgili olarak temel ölçek puanları ve alt boyutların puanları arasında istatistiksel açıdan dindarlık puanları ile dini yönelim puanları arasında anlamlılık seviyesine ulaşan herhangi bir farklılığa rastlanmamıştır.

Tablo 5.c-5

Dini Yönelim Boyutlarından İçgüdümlü Yönetime Sahip Olan Öğrencilerin Ailelerinin Dindarlık Düzeyi Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanlarının İçin Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	ICGUDUM	KEN. GERÇ	DINDARLK	K. KABUL	SALDIRGAN	DESTEĞİ İÇT. ALMA	DİNİ SORGLAMA	K. SAYGI	B. UYUM	ZAMAN
Chi-Square	13,640	2,019	11,815	5,419	4,362	3,944	4,404	1,847	2,440	3,495
df	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Asymp. Sig.	,009	,732	,019	,247	,359	,414	,354	,764	,655	,479

Tablo 5.c-5'te araştırmaya katılan öğrencilerden içgüdümlü dini yönetime sahip öğrencilerin puanlarının ailelerinin dindarlık düzey değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan Kruskal Wallis Test sonuçları yer almaktadır. Ailelerinin dindarlık düzey değişkeninin seçeneklerinde yeterli frekans sağlanamadığından Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yerine nonparametrik bir test olan Kruskal Wallis Testi uygulanmıştır. Buna göre yapılan araştırmaya katılan öğrencilerin ailelerinin dindarlık düzeyi değişkeniyle ilgili olarak temel ölçek puanları ve alt boyutların puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlılık seviyesine ulaşan herhangi bir farklılığa rastlanmamıştır. Sadece içgüdümlülük puanının %0,09 anlamlılık seviyesine ulaştığı görülmektedir.

Tablo 5.c-6

Dini Yönelim Boyutlarından İçgüdümlü Yönetime Sahip Olan Öğrencilerin Ailelerinin Eğitim Tarzı Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutları İçin Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	İCGUDUM	KEN. GERÇ	DINDARLIK	K. KABUL	SALDIRGAN	DESTEĞİ İÇT. ALMA	DİNİ SORGLAMA	K. SAYGI	B. UYUM	ZAMAN
Chi-Square	,207	1,164	,284	2,459	1,040	1,090	,487	,207	,767	2,747
df	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,901	,559	,868	,292	,595	,580	,784	,902	,681	,253

Tablo 5.c-6'da araştırmaya katılan öğrencilerden içgüdümlü dini yönetime sahip öğrencilerin puanlarının ailelerinin eğitim tarzı değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan Kruskal Wallis Test sonuçları yer almaktadır. Buna göre yapılan araştırmaya katılan öğrencilerin ailelerinin dindarlık düzeyi değişkeniyle ilgili olarak temel ölçek puanları ve alt boyutların puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlılık seviyesine ulaşan herhangi bir farklılığa rastlanmamıştır.

b) Dinî Yönelim Boyutlarından Dışgüdümlülük Boyutunun Bağımsız Değişkenlerle İlişkisi

Tablo 5.d -1 Dinî Yönelim Boyutlarından Dışgüdümlülük Boyutunun Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanlarının Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

		Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	Sig.
DISGDM	Gruplar Arası	,566	4	,142	,697	,595
	Gruplar İçi	31,463	155	,203		
	Total	32,029	159			
DINDARLIK	Gruplar Arası	6784,490	4	1696,123	5,075	,001
	Gruplar İçi	52468,064	157	334,191		
	Total	59252,555	161			
KEN. GERÇK	Gruplar Arası	12341,090	4	3085,272	4,965	,001
	Gruplar İçi	97555,767	157	621,374		
	Total	109896,857	161			
K. SAYGI	Gruplar Arası	149,236	4	37,309	5,450	,000
	Gruplar İçi	1074,765	157	6,846		
	Total	1224,001	161			
B. UYUM	Gruplar Arası	2,077	4	,519	,163	,957
	Gruplar İçi	500,501	157	3,188		
	Total	502,578	161			
K. KABUL	Gruplar Arası	140,849	4	35,212	6,030	,000
	Gruplar İçi	916,851	157	5,840		
	Total	1057,700	161			
SALDIRGNLK	Gruplar Arası	13699,632	4	3424,908	5,240	,001
	Gruplar İçi	102625,222	157	653,664		
	Total	116324,855	161			
DESTEK	Gruplar Arası	12057,144	4	3014,286	12,551	,000
	Gruplar İçi	37706,348	157	240,168		
	Total	49763,492	161			
DİNİ SORGLAMA	Gruplar Arası	12041,17	4	3010,292	12,478	,000
	Gruplar İçi	12041,17	157	241,241		
	Total	49916,06	161			
ZAMAN	Gruplar Arası	5687,320	4	1421,830	5,360	,000
	Gruplar İçi	41650,249	157	265,288		
	Total	47337,569	161			

Tablo 5.d-1’de araştırmaya katılan öğrencilerden dışgüdümlü dini yönelime sahip öğrencilerin kendini gerçekleştirme ve dini yönelim ölçeklerinden ve alt boyutlarından aldıkları puanlarının sosyo-ekonomik düzey değişkenine göre Tek Yönlü Varyans Analizi

(ANOVA) sonuçları yer almaktadır. Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçlarına göre araştırmaya katılan dışgüdümlü dini yönelime sahip öğrencilerin sosyo-ekonomik düzey değişkeniyle ilgili olarak temel ölçek puanları ve alt boyutların puanları arasında Desteği İçten Alma, Kendine Saygı, Kendini Kabul, Saldırganlık Eğilimlerini Kabul, toplam Dindarlık Ve Kendini Gerçekleştirme puanlarında istatistiksel açıdan %0.01 anlamlılık seviyesine ulaşan bir farklılığa rastlanmıştır.

Tablo 5.d -2 Dini Yönelim Boyutlarından İçgüdümlü Yönelime Sahip Olan Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutları İçin Sheffe Testi Sonuçları

K. KABUL

SOSYO-EKONOMİK DÜZEY	N	Subset for alpha = .05	
		1	2
Ortanın altı	10	2,0000	
Alt	4	2,1500	
Ortanın üstü	27	2,2370	
Orta	117	2,3863	
Üst	4		8,3000
Sig.		,999	1,000

SALDIRGAN EĞİLM. KABUL

SOSYO-EKONOMİK DÜZEY	N	Subset for alpha = .05	
		1	2
Ortanın altı	10	2,1600	
Ortanın üstü	27	2,3407	
Alt	4	2,6000	
Orta	117	4,4342	
Üst	4		62,8500
Sig.		1,000	1,000

DESTEĞİ İÇTEN ALMA

SOSYO-EKONOMİK DÜZEY	N	Subset for alpha = .05	
		1	2
Ortanın altı	10	2,0650	
Ortanın üstü	27	2,2833	
Alt	4	2,3500	
Orta	117	2,4731	
Üst	4		58,0000
Sig.		1,000	1,000

DİNİ SORGULAMA

SOSYO-EKONOMİK DÜZEY	N	Subset for alpha = .05	
		1	2
Alt	4	2,0625	
Ortanın üstü	27	2,1389	
Ortanın altı	10	2,2750	
Orta	117	3,5769	
Üst	4		41,1875
Sig.		1,000	1,000

KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME

SOSYO-EKONOMİK DÜZEY	N	Subset for alpha = .05	
		1	2
Ortanın altı	10	2,0560	
Ortanın üstü	27	2,2578	
Alt	4	2,2800	
Orta	117	4,2817	
Üst	4		59,6900
Sig.		1,000	1,000

DINDARLIK

SOSYO-EKONOMİK DÜZEY	N	Subset for alpha = .05	
		1	2
Alt	10	2,0650	
Ortanın üstü	27	2,2833	
Ortanın altı	4	2,3500	
Orta	117	2,4731	
Üst	4		58,0000
Sig.		1,000	1,000

K. SAYGI

SOSYO-EKONOMİK DÜZEY	N	Subset for alpha = .05	
		1	2
Ortanın altı	10	2,0600	
Ortanın üstü	27	2,4370	
Alt	4	2,4500	
Orta	117	2,5863	
Üst	4		8,6500
Sig.		,997	1,000

ZAMANI İYİ KULLANMA

SOSYO-EKONOMİK DÜZEY	N	Subset for alpha = .05	
		1	2
Alt	4	2,0000	
Ortanın altı	10	2,0200	
Ortanın üstü	27	2,1556	
Orta	117	2,1573	
Üst	4		57,7000
Sig.		1,000	1,000

Tablo 5.d-1'deki Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı çıkan sonuçlara Scheffe ve Dunnett C Testi uygulanarak, farklılığın hangi gruplar arasında olduğu belirlenmiş ve sonuçları Tablo 5.d-2'de sunulmuştur. Kendine Saygı, Kendini Kabul, Saldırganlık Eğilimlerini Kabul, Desteği İçten Alma, Dini Sorgulama, Zamanı İyi Kullanma Boyutları ile kendini gerçekleştirme ve toplam dindarlık puanlarının sosyo-ekonomik düzey değişkeni ile ilişkisinde "üst" gelir grubunun açık bir farkla "ortanın üstü", "orta", "ortanın altı" ve "alt" gelir düzeyi gruplarının lehine farklılaştığı görülmektedir.

Tablo 5.d-3

Dini Yönelim Boyutlarından Dışgüdümlülük Boyutunun Ailedeki Eğitim Tarzı Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	df	Kareler Ort	F	Sig.
DISGDMİLÜLÜK	Gruplar Arası	,042	2	,021	,104	,901
	Gruplar içi	31,987	157	,204		
	Total	32,029	159			
B. UYUM	Gruplar Arası	15,657	2	7,829	2,556	,081
	Gruplar içi	486,920	159	3,062		
	Total	502,578	161			
K. KABUL	Gruplar Arası	77,153	2	38,577	6,255	,002
	Gruplar içi	980,547	159	6,167		
	Total	1057,700	161			
SALDIRGANLIK	Gruplar Arası	8375,102	2	4187,551	-6,168	,003
	Gruplar içi	107949,752	159	678,929	-	
	Total	116324,855	161			
DESTEĞİ İÇTEN ALMA	Gruplar Arası	2136,262	2	1068,131	3,566	,031
	Gruplar içi	47627,231	159	299,542		
	Total	49763,492	161			
DİNİ SORGULAMA	Gruplar Arası	3459,458	2	1729,729	6,268	,002
	Gruplar içi	43878,112	159	275,963		
	Total	47337,569	161			
KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME	Gruplar Arası	7870,928	2	3935,464	6,133	,003
	Gruplar içi	102025,929	159	641,673		
	Total	109896,857	161			
DINDARLIK	Gruplar Arası	4253,285	2	2126,642	6,148	,003
	Gruplar içi	54999,270	159	345,907		
	Total	59252,555	161			
K. SAYGI	Gruplar Arası	82,731	2	41,366	5,763	,004
	Gruplar içi	1141,270	159	7,178		
	Total	1224,001	161			
ZAMANI İYİ KULLANMA	Gruplar Arası	2100,806	2	1050,403	3,493	,033
	Gruplar içi	47815,252	159	300,725		
	Total	49916,058	161			

Tablo 5.d-3'te araştırmaya katılan öğrencilerden dışgüdümlü dini yönelime sahip öğrencilerin kendini gerçekleştirme ve dini yönelim ölçeklerinden ve alt boyutlarından aldıkları puanlarının ailedeki eğitim tarzı değişkenine göre Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçları yer almaktadır. Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçlarına göre araştırmaya katılan dışgüdümlü dini yönelime sahip öğrencilerin ailedeki eğitim tarzı değişkeniyle ilgili olarak temel ölçek puanları ve alt boyutların Kendine Saygı, Kendini Kabul, Saldırganlık Eğilimlerini Kabul, Dini Sorgulama, toplam Dindarlık Ve Kendini Gerçekleştirme puanlarında istatistiksel açıdan %0.01 ve %0.03'e varan anlamlılık seviyesine ulaşan bir farklılıklara rastlanmıştır.

Tablo 5.d -4

Dini Yönelim Boyutlarından Dışgüdümlü Yönelime Sahip Olan Öğrencilerin Ailenin Eğitim Tarzı Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Sheffe Testi Sonuçları

K. KABUL			
AILEDE EGITIM	N	Subset for alpha = .05	
		1	2
İlgisiz ve rahat	13	1,9692	
Demokratik ve sevecen	125	2,2144	
Disiplinli ve otoriter	24		4,1250
Sig.		,944	1,000

SALDIRGANLIK EĞİLM. KABUL			
AILEDE EGITIM	N	Subset for alpha = .05	
		1	2
İlgisiz ve rahat	13	2,3385	
Demokratik ve sevecen	125	2,3440	
Disiplinli ve otoriter	24		22,5833
Sig.		1,000	1,000

DİNİ SORGULAMA			
AILEDE EGITIM	N	Subset for alpha = .05	
		1	2
İlgisiz ve rahat	13	2,1923	
Demokratik ve sevecen	125	2,2240	
Disiplinli ve otoriter	24		15,229
Sig.		1,000	1,000

KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME			
AILEDE EGITIM	N	Subset for alpha = .05	
		1	2
İlgisiz ve rahat	13	2,1785	
Demokratik ve sevecen	125	2,2230	
Disiplinli ve otoriter	24		21,8400
Sig.		1,000	1,000

DINDARLIK			
AILEDE EGITIM	N	Subset for alpha = .05	
		1	2
İlgisiz ve rahat	13	1,8333	
Demokratik ve sevecen	125	1,8640	
Disiplinli ve otoriter	24		16,2847
Sig.		1,000	1,000

K. SAYGI			
AILEDE EGITIM	N	Subset for alpha = .05	
		1	2
İlgisiz ve rahat	13	2,1846	
Demokratik ve sevecen	125	2,3984	
Disiplinli ve otoriter	24		4,3833
Sig.		,963	1,000

Tablo 5.d-4'deki Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı çıkan sonuçlara Scheffe ve Dunnett C Testi uygulanarak, farklılığın hangi gruplar arasında olduğu belirlenmiş ve sonuçları Tablo 5.d-3'de sunulmuştur. Kendine Saygı, Kendini Kabul, Saldırganlık Eğilimlerini Kabul, Dini Sorgulama boyutları ile Kendini Gerçekleştirme ve Toplam Dindarlık puanlarının ailedeki eğitim tarzı değişkeni ile ilişkisinde ailelerinin eğitim tarzını "demokratik ve sevecen" olarak belirtenlerin açık bir farkla ailelerinin eğitim tarzını "ilgisiz ve rahat" olarak belirten ve özellikle ailelerinin eğitim tarzını "disiplinli ve otoriter" olarak belirten grupların aleyhine farklılaştığı görülmektedir.

Tablo 5.d -5

Dini Yönelim Boyutlarından Dışgüdümlülük Boyutunun Ailenin Dindarlık Düzeyi Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

		Kareler Top.	df	Kareler Çarpımı	F	Sig.
DISGDM LÜLÜK	Gruplar arası	1,998	4	,499	2,578	,040
	Gruplar içi	30,031	155	,194		
	Total	32,029	159			
B. UYUM	Gruplar arası	1,911	4	,478	,150	,963
	Gruplar içi	500,667	157	3,189		
	Total	502,578	161			
K.KABUL	Gruplar arası	77,452	4	19,363	3,101	,017
	Gruplar içi	980,248	157	6,244		
	Total	1057,700	161			
SALDIRGANLIK EĞİLM. KABUL	Gruplar arası	8828,580	4	2207,145	3,224	,014
	Gruplar içi	107496,275	157	684,690		
	Total	116324,855	161			
DESTEĞİ İÇTEN ALMA	Gruplar arası	7838,428	4	1959,607	7,338	,000
	Gruplar içi	41925,064	157	267,039		
	Total	49763,492	161			
DİNİ SORGULAMA	Gruplar arası	3572,445	4	893,111	3,204	,015
	Gruplar içi	43765,124	157	278,759		
	Total	47337,569	161			
KEN. GERÇEK	Gruplar arası	7945,344	4	1986,336	3,059	,018
	Gruplar içi	101951,513	157	649,373		
	Total	109896,857	161			
DINDARLIK	Gruplar arası	4386,698	4	1096,675	3,138	,016
	Gruplar içi	54865,857	157	349,464		
	Total	59252,555	161			
K. SAYGI	Gruplar arası	97,914	4	24,478	3,413	,010
	Gruplar içi	1126,087	157	7,173		
	Total	1224,001	161			
ZAMANI İYİ KULLANMA	Gruplar arası	7891,685	4	1972,921	7,371	,000
	Gruplar içi	42024,373	157	267,671		
	Total	49916,058	161			

Tablo 5.d-5'te araştırmaya katılan öğrencilerden dışgüdümlü dini yönelime sahip öğrencilerin kendini gerçekleştirme ve dini yönelim ölçeklerinden ve alt boyutlarından aldıkları puanlarının ailelerinin dindarlık düzeyi değişkenine göre Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçları yer almaktadır. Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçlarına göre araştırmaya katılan dışgüdümlü dini yönelime sahip öğrencilerin ailelerinin dindarlık düzeyi değişkeniyle ilgili olarak temel ölçek puanları ve alt boyutlarının Desteği İçten Alma ve Zamanı İyi Kullanma puanlarında istatistiksel açıdan %0.01 anlamlılık seviyesine ulaşan farklılıklara rastlanmıştır.

Tablo 5.d -6

Dini Yönelim Boyutlarından Dışgüdümlü Yönelime Sahip Olan Öğrencilerin Ailenin Dindarlık Düzeyi Değişkenine Göre Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Scheffe Testi Sonuçları

DESTEĞİ İÇTEN ALMA

AILENİN DİNDARLIK DÜZEYİ	N	Subset for alpha = .05	
		1	2
Yüksek	39	2,2872	
Yok	4	2,3250	
Zayıf	12	2,3333	
Orta	101	2,4856	
çok yüksek	6		39,2500
Sig.		1,000	1,000

ZAMANI İYİ KULLANMA

AILENİN DİNDARLIK DÜZEYİ	N	Subset for alpha = .05	
		1	2
Yüksek	39	1,9795	
Zayıf	12	1,9833	
Orta	101	2,2238	
Yok	4	2,3500	
çok yüksek	6		39,1000
Sig.		1,000	1,000

Tablo 5.d-6'da Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı çıkan sonuçlara Scheffe ve Dunnett C Testi uygulanarak, farklılığın hangi gruplar arasında olduğu belirlenmiş ve sonuçları Tablo 5.d-6'da sunulmuştur. Desteği İçten Alma ve Zamanı İyi Kullanma puanlarının ailelerin dindarlık düzeyi ile ilişkisinde ailelerinin dindarlık düzeyini “çok yüksek” olarak belirtenlerin açık bir farkla ailelerinin dindarlık düzeyini “yok”, “zayıf”, “orta”, “yüksek” olarak belirten grubların aleyhine farklılaştığı görülmektedir.

D. KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME ÖLÇEĞİ VE BOYUTLARI İLE DİNİ YÖNELİM ÖLÇEĞİ VE BOYUTLARI ARASINDAKİ İLİŞKİLERE AİT BULGULAR

Kendini gerçekleştirme ve boyutları ile dini yönelim ve boyutları sürekli değişkenler oldukları için aralarındaki ilişkinin derecesini belirlemek amacıyla Pearson Çarpım Moment Korelasyon katsayılarından yararlanılmıştır.

1. İçgüdümlü Dini Yönetime Göre Kendini Gerçekleştirme Ve Dindarlık
Toplam Puanları Arasındaki İlişkilere Ait Bulgular

Tablo 6.a -1 Dini Yönelim Boyutlarından İçgüdümlülük Boyutunun Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Pearson Çarpım Moment Korelasyon Katsayısı Sonuçları

İÇ GÜDÜMLÜLÜK		KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME	İÇGÜDÜMLÜLÜK	DİNİ SORGULAMA	DINDARLIK
KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME	r	1	,106	,143	,152
	P	,	,100	,027	,018
	N	240	240	240	240
İÇGÜDÜMLÜLÜK	r	,106	1	-,035	,931
	P	,100	,	,587	,000
	N	240	240	240	240
DİNİ SORGULAMA	r	,143	-,035	1	,333
	P	,027	,587	,	,000
	N	240	240	240	240
DINDARLIK	r	,152	,931	,333	1
	P	,018	,000	,000	,
	N	240	240	240	240

p< 0.05 p< 0.01

Tablo 6.a-1’de içgüdümlü dinî yönetime göre kendini gerçekleştirme ve dindarlık toplam puanları arasındaki ilişkilerin Pearson Çarpım Moment Korelasyon Katsayıları verilmiştir. Tablo 6.a-1’deki verilere göre “Kendini Gerçekleştirme” ile “İçgüdümlülük” puanları arasında p<0.05 düzeyinde (r=0,106) pozitif ve anlamlı bir ilişki, “İçgüdümlülük Puanı” ile dini sorgulama ve dinî yönelim puanlarının toplamıyla oluşturulmuş “Dindarlık” puanları arasında p<0.01 düzeyinde (r=0,931) güçlü, pozitif ve istatistiksel açıdan yorumlanabilmeye müsait, anlamlılık seviyesine ulaşmış bir ilişki çıkmıştır. “Kendini Gerçekleştirme” ve “Dindarlık” puanları arasındaki ilişkiye bakıldığında ise içgüdümlülük puanlarıyla kurulan ilişkiden daha güçlü ve anlamlı (r=0,152) p<0.01 düzeyinde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır.

Dinî Sorgulama boyutuna bakıldığında ise; “İçgüdümlülük” puanları ile “Dinî Sorgulama” puanlarının arasında (r=-0,035) negatif ve zayıf, “Kendini Gerçekleştirme” puanı ile “Dinî Sorgulama” puanlarının arasında p<0.05 anlamlılık düzeyinde (r=0,143); “Dinî Sorgulama” puanlarının “Dindarlık” puanı arasında ise (r=0,333) p<0.01 düzeyinde güçlü, pozitif ve istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Tablo 6.a -2

Dini Yönelim Boyutlarından İçgüdümlülük Boyutunun Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Pearson Çarpım Moment Korelasyon Katsayısı Sonuçları

İCGUDUMLULUK		İCGUDUM	DINDARLIK	ZAMAN	DESTEĞİ İÇT. ALMA	K. SAYGI	B. UYUM	K. KABUL	SALDIRGANLIK
İCGUDUMLULUK	r	1	,931	,073	,089	,152	,108	-,037	-,027
	P	,	,000	,258	,167	,019	,095	,567	,674
	N	240	240	240	240	240	240	240	240
DINDARLIK	r	,931	1	,060	,149	,200	,149	-,015	,001
	P	,000	,	,352	,021	,002	,021	,811	,985
	N	240	240	240	240	240	240	240	240
ZAMANI İYİ KULLANMA	r	,073	,060	1	,141	,114	,110	,151	-,076
	P	,258	,352	,	,029	,077	,090	,019	,241
	N	240	240	240	240	240	240	240	240
DESTEĞİ İÇTEN ALMA	r	,089	,149	,141	1	,674	,623	,622	,406
	P	,167	,021	,029	,	,000	,000	,000	,000
	N	240	240	240	240	240	240	240	240
K. SAYGI	r	,152	,200	,114	,674	1	,230	,283	,042
	P	,019	,002	,077	,000	,	,000	,000	,517
	N	240	240	240	240	240	240	240	240
B. UYUM	r	,108	,149	,110	,623	,230	1	,088	,040
	P	,095	,021	,090	,000	,000	,	,174	,539
	N	240	240	240	240	240	240	240	240
K. KABUL	r	-,037	-,015	,151	,622	,283	,088	1	,044
	P	,567	,811	,019	,000	,000	,174	,	,501
	N	240	240	240	240	240	240	240	240
SALDIRGANLIK EĞİLM. KABUL	r	-,027	,001	-,076	,406	,042	,040	,044	1
	P	,674	,985	,241	,000	,517	,539	,501	,
	N	240	240	240	240	240	240	240	240

p<0.05 p<0.01

Tablo 6.a-2’de araştırmaya katılan içgüdümlü dini yönelime sahip öğrencilerin kendini gerçekleştirme ve alt boyutlarından aldıkları toplam puanlar arasındaki ilişkinin saptanması amacıyla gerçekleştirilen Pearson Çarpım Moment Korelasyon Katsayısı işlem sonuçları verilmektedir

Tablo 6.a-2’ye bakıldığında “Başkalarıyla Uyum ve Yakın İlişkiler Kurma” boyutunun “İçgüdümlülük” puanı ile arasında pozitif yönde ve zayıf bir ilişkinin olduğu (r=0,108); “Dindarlık” puanı ile p<0.05 düzeyinde pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu (r=0,149); “Kendini gerçekleştirme” puanı ile p<0.01 düzeyinde (r=0,582) güçlü, pozitif ve istatistiksel açıdan yorumlanabilmeye müsait, anlamlılık seviyesine ulaşmış bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

“Zamanı İyi Kullanma” boyutu ile “İçgüdümlülük” puanı arasında ($r=0,073$) $p<0.05$ düzeyinde pozitif ve anlamlı bir ilişki, “Kendini gerçekleştirme” puanı ile arasında ise ($r=0,517$) ile $p<0.01$ düzeyinde güçlü, pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Tablo 6.a-2’e bakıldığında “Desteği İçten Alma” boyutu ile “İçgüdümlülük” puanı arasında ($r=0,089$); “Kendini gerçekleştirme” puanı ile arasında $p<0.01$ düzeyinde ($r=0,920$); “Dindarlık” puanı arasında $p<0.05$ düzeyinde ($r=0,149$); “Kendine Saygı” ($r=0,674$), “Kendini Kabul” ($r=0,622$), “Saldırganlık Eğilimlerini Kabul” ($r=0,406$) “Zamanı İyi Kullanma” ($r=0,141$) “Başkalarıyla Uyum Ve Yakın İlişkiler Kurma” ($r=0,623$) puanları arasında $p<0.01$ düzeyinde güçlü, pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Tablo 6.a-2’e göre “Kendini Kabul” boyutu ile “İçgüdümlülük” puanı ile ($r=-0,037$) “Dindarlık” puanı arasında ($r=-0,015$) negatif yönde ve zayıf bir ilişkinin olduğu; “Kendini gerçekleştirme” puanı ile arasında $p<0.01$ düzeyinde ($r=0,597$) güçlü, pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. “Kendine Saygı” boyutu ile ($r=0,283$), “Desteği İçten Alma” boyutu ile ($r=0,622$) $p<0.01$ düzeyinde güçlü, pozitif ve anlamlı bir ilişki; “Zamanı İyi Kullanma” boyutu ile arasında ($r=0,151$) $p<0.05$ düzeyinde pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

“Kendine Saygı” boyutu ile “İçgüdümlülük” puanı arasındaki ilişkiye bakıldığında $p<0.05$ düzeyinde ($r=0,152$); “Kendini gerçekleştirme” puanı ile ($r=0,628$); “Dindarlık” puanı arasında $p<0.01$ düzeyinde güçlü, pozitif ve anlamlı bir ilişkinin ($r=0,200$) olduğu görülmektedir. “Kendini Kabul” boyutu puanları ile ($r=0,283$), “Başkalarıyla Uyum Ve Yakın İlişkiler Kurma” boyutu puanları ile ($r=0,230$); “Desteği İçten Alma” boyutunun puanları arasında $p<0.01$ düzeyinde güçlü, pozitif ve anlamlı bir ilişkinin ($r=0,674$); olduğu görülmektedir.

2. Dışgüdümlü Dinî Yönelime Göre Kendini Gerçekleştirme Ve Dindarlık Toplam Puanları Arasındaki İlişkilere Ait Bulgular

Tablo 6.b -1 Dini Yönelim Boyutlarından Dışgüdümlülük Boyutunun Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının İle Toplam Puanları İçin Pearson Çarpım Moment Korelasyon Katsayısı Sonuçları

DISGÜDÜMLÜLÜK		KEN.GERÇEKL.	DISGÜMLÜ	DİNİ SORGLAMA	DINDARLIK
KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME	r	1	-,280	,999	1,000
	P	,	,000	,000	,000
	N	162	160	162	162
DISGÜDÜMLÜLÜK	r	-,280	1	-,056	,968
	P	,000	,	,482	,000
	N	160	160	160	160
DİNİ SORGLAMA	r	,999	-,056	1	,999
	P	,000	,482	,	,000
	N	162	160	162	162
DINDARLIK	r	1,000	,968	,999	1
	P	,000	,000	,000	,
	N	162	160	162	162

$p < 0.05$ $p < 0.01$

Tablo 6.b-1’de dışgüdümlü dinî yönelime göre kendini gerçekleştirme ve dindarlık toplam puanları arasındaki ilişkilerin Pearson Çarpım Moment Korelasyon Katsayıları verilmiştir. Tablo 6.b-1’deki verilere göre “Kendini Gerçekleştirme” ile “Dışgüdümlülük” puanları arasında $p < 0.01$ düzeyinde ($r = -0,280$) negatif yönde ve anlamlı bir ilişki, “Dışgüdümlülük Puanı” ile dinî sorgulama ve dinî yönelim puanlarının toplamıyla oluşturulmuş “Dindarlık” puanları arasında $p < 0.01$ düzeyinde ($r = 0,968$) güçlü, pozitif ve istatistiksel açıdan yorumlanabilmeye müsait, anlamlılık seviyesine ulaşmış bir ilişki çıkmıştır. “Kendini Gerçekleştirme” ve “Dindarlık” puanları arasındaki ilişkiye bakıldığında ise dışgüdümlülük puanlarıyla kurulan ilişkiden daha güçlü ve anlamlı ($r = 1,000$) $p < 0.01$ düzeyinde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır.

Dinî Sorgulama boyutuna bakıldığında ise; “Dışgüdümlülük” puanları ile “Dinî Sorgulama” puanlarının arasında ($r = -0,056$); negatif yönde ve anlamlı bir ilişki “Kendini Gerçekleştirme” puanı ile “Dinî Sorgulama” puanlarının arasında ($r = 0,999$); “Dinî Sorgulama” puanlarının “Dindarlık” puanı ile arasında ise ($r = 0,999$) $p < 0.01$ düzeyinde güçlü, pozitif ve istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Tablo 6.b-2 Dini Yönelim Boyutlarından Dışgüdümlülük Boyutunun Bağımlı Değişken Ve Alt Boyutlarının Toplam Puanları İçin Pearson Çarpım Moment Korelasyon Katsayısı Sonuçları

DISGÜDÜMLÜLÜK		DISGDM	DINDARLIK	ZAMAN	DESTEĞİ İÇT. ALMA	K. SAYGI	B. UYUM	K. KABUL	SALDIRGANLIK
DISGDM LÜLÜK	r	1	,968	-,175	-,245	-,064	-,114	-,316	-,106
	P	,	,000	,027	,002	,422	,150	,000	,183
	N	160	160	160	160	160	160	160	160
DINDARLIK	r	,968	1	,762	,762	,988	,691	,983	1,000
	P	,000	,	,000	,000	,000	,000	,000	,000
	N	160	162	162	162	162	162	162	162
ZAMANI Yİ KULLANMA	r	-,175	,762	1	1,000	,791	,087	,791	,774
	P	,027	,000	,	,000	,000	,271	,000	,000
	N	160	162	162	162	162	162	162	162
DESTEĞİ İÇTEN ALMA	r	-,245	,762	1,000	1	,792	,088	,791	,773
	P	,002	,000	,000	,	,000	,267	,000	,000
	N	160	162	162	162	162	162	162	162
K. SAYGI	r	-,064	,988	,791	,792	1	,653	,985	,989
	P	,422	,000	,000	,000	,	,000	,000	,000
	N	160	162	162	162	162	162	162	162
B.UYUM	r	-,114	,691	,087	,088	,653	1	,651	,680
	P	,150	,000	,271	,267	,000	,	,000	,000
	N	160	162	162	162	162	162	162	162
K. KABUL	r	-,316	,983	,791	,791	,985	,651	1	,985
	P	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,	,000
	N	160	162	162	162	162	162	162	162
SALDIRGANLIK EĞİLM. KABUL	r	-,106	1,000	,774	,773	,989	,680	,985	1
	P	,183	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,
	N	160	162	162	162	162	162	162	162

p<0.05 p<0.01

Tablo 6.b-2’de araştırmaya katılan dışgüdümlü dini yönelime sahip öğrencilerin kendini gerçekleştirme ve alt boyutlarından aldıkları toplam puanlar arasındaki ilişkinin saptanması amacıyla gerçekleştirilen Pearson Çarpım Moment Korelasyon katsayısı işlem sonuçları verilmektedir.

Tablo 6.b-2’ye bakıldığında “Dışgüdümlülük” puanı ile “Başkalarıyla Uyum ve Yakın İlişkiler Kurma” boyutunun arasında negatif yönde ve zayıf bir ilişkinin olduğu ($r=-0,114$); “Dindarlık” puanı ile $p<0.01$ düzeyinde negatif yönde ve anlamlı bir ilişkinin olduğu ($r=0,691$); “Kendini gerçekleştirme” puanı ile $p<0.01$ düzeyinde ($r=0,698$) güçlü, pozitif ve istatistiksel açıdan yorumlanabilmeye müsait, anlamlılık seviyesine ulaşmış bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

“Zamanı İyi Kullanma” boyutunun ile “Dışgüdümlülük” puanı ile ($r=-0,175$) $p<0.05$ düzeyinde negatif yönde ve anlamlı bir ilişkisi, “Kendini gerçekleştirme” puanı

($r=0,757$) ile “Dindarlık” puanı ($r=0,762$) arasında $p<0.01$ düzeyinde güçlü, pozitif ve anlamlı bir ilişkisinin olduğu görülmektedir.

Tablo 6.b-2’ye bakıldığında “Destegi İçten Alma” boyutunun ile “Dışgüdümlülük” puanı ile ($r=-0,245$) $p<0.01$ düzeyinde negatif yönde ve anlamlı bir ilişkisi; “Kendini gerçekleştirme” puanı ile ($r=0,757$); “Dindarlık” puanı arasında ($r=0,762$); “Kendine Saygı” puanı ile ($r=0,792$), “Kendini Kabul” ($r=0,791$), “Saldırganlık Eğilimlerini Kabul” ($r=0,773$) “Zamanı İyi Kullanma” ($r=1,000$) puanları arasında $p<0.01$ düzeyinde güçlü, pozitif ve anlamlı bir ilişkisinin olduğu görülmektedir.

Tablo 6.b-2’ye göre “Kendini Kabul” boyutu ile “Dışgüdümlülük” puanının ($r=-0,316$) $p<0.01$ düzeyinde negatif yönde ve anlamlı bir ilişkisinin olduğu; “Dindarlık” puanı ile ($r=0,983$); “Kendini gerçekleştirme” puanı ($r=0,597$) arasında $p<0.01$ düzeyinde güçlü, pozitif ve anlamlı bir ilişkisinin olduğu görülmektedir. “Kendine Saygı” boyutu ile ($r=0,985$), “Destegi İçten Alma” boyutu ile ($r=0,791$), “Zamanı İyi Kullanma” boyutu ile arasında ($r=0,791$) “Saldırganlık Eğilimlerini Kabul” boyutu ile ($r=0,985$) arasında $p<0.01$ düzeyinde güçlü, pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

“Kendine Saygı” boyutu ile “Dışgüdümlülük” puanı arasındaki ilişkiye bakıldığında $p<0.05$ düzeyinde ($r=0,152$); “Kendini gerçekleştirme” puanı ile ($r=0,628$); “Dindarlık” puanı arasında $p<0.01$ düzeyinde güçlü, pozitif ve anlamlı bir ilişkinin ($r=0,200$) olduğu görülmektedir. “Kendini Kabul” boyutu puanları ile ($r=0,283$), “Başkalarıyla Uyum Ve Yakın İlişkiler Kurma” boyutu puanları ile ($r=0,230$); “Destegi İçten Alma” boyutunun puanları arasında $p<0.01$ düzeyinde güçlü, pozitif ve anlamlı bir ilişkinin ($r=0,674$); olduğu görülmektedir.

II. YORUM VE TARTIŞMALAR

Bu bölümde, elde edilen bilgiler doğrultusunda araştırmanın sonuçları incelenecek ve bunlara ait yorumlar yapılacaktır.

1. Grubun Sosyo-Demografik Yapısına İlişkin Bulguların Sonuçları

Bu bölümde dinî yönelim ve kendini gerçekleştirme düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelendiği araştırmanın örneklem grubu -Uludağ Üniversitesi’nin Fen-Edebiyat Fak. Biyoloji ve Tarih Bölümü, İlahiyat, Eğitim ve İktisadi İdari Bilimler Fakültesi’nde okuyan 401 öğrenciye- ait bulgular, genel bir çerçevede çizilerek verilmiştir.

Araştırmanın örneklem grubu oluşturulurken fakültelerden eşit sayıda (75) %18,7’lik dilimlerle öğrenci alınmasına rağmen (Tablo1.a); cinsiyete göre örnekleme oluşturulan bireylerin yaklaşık üçte ikisi (%57,6) kız; üçte biri (%42,4) ise erkektir.

(Tablo1.c) Fakülteler bazında en çok kız öğrencinin katılım gösterdiği fakülte ise; Eğitim Fakültesi'dir.

Ankete katılan öğrencilerin yaşa göre dağılımlarına bakıldığında en fazla 22 yaş grubunun %19,7'lik oran ile örneklem grubunun çoğunluğunu oluşturduğu; genel olarak sınıflandırıldığında ise; 19-22 yaş arası öğrencilerin toplamın %56,6'sını oluşturdukları görülmektedir. (Tablo1.b; Tablo2.a) Bu sonuçtan yola çıkarak örneklem grubunun içine aldığı yaş değişkeninin, üniversite gençliğini içeren dönemi tam olarak kapsadığını söylemek mümkündür.

Ankete katılan öğrencilerin ailelerinin sosyo-ekonomik düzeylerine göre dağılımlarına bakıldığında ise; öğrencilerin çoğunlukla (%72,3) "orta" sosyo-ekonomik gelir düzeyinde toplandığı görülecektir. (Tablo 2.b, Tablo1.d) Hem "Orta"; hem de "ortanın üstü" gruplarında en çok öğrencisi olan fakülte, Eğitim Fak.'sidir.

Ankete katılan öğrencilerin ailede aldıkları eğitim tarzlarına göre dağılımlarına bakıldığında ise; "demokratik ve sevecen" bir eğitim tarzıyla yetiştiklerini söyleyenlerin örneklem grubunun çoğunluğunu (%74,8) oluşturdukları görülmektedir. (Tablo1.e ; Tablo 2.e) Aile dindarlık düzeylerine göre bakıldığında ise; ankete katılan öğrencilerin %53,6'sının "orta" aile dindarlık düzeyine sahip olduğu görülmektedir. (Tablo1.f) Grubun geneli ortalamanın da gösterdiği gibi "orta" ve "yüksek" aile dindarlık düzeyinde toplanmaktadır. (Tablo 2.e)

2. Dinî Yönelim İle İlgili Bulguların Sonuçları

Ankete katılan öğrencilerin dinî yönelimlerinin dağılımına bakıldığında grubun %59,7'sini oluşturan büyük bir çoğunluğun, içgüdümlü dinî yönelime sahip oldukları; %40,2'sinin ise dışgüdümlü yönelime sahip olduğu görülmektedir. (Tablo 4.a-1)

Ankete katılan öğrencilerin okullara göre dinî yönelim dağılımlarına bakıldığında ise; içgüdümlü yönelime sahip en fazla öğrenci %17,8'lik oranla İlahiyat Fak.'de; dışgüdümlü yönelime sahip en çok öğrenci ise, %10,5'lik oranla Fen-Edb Biyoloji Böl. ve Eğitim Fak.'dedir. (Tablo 4.a-2) Genel olarak bakıldığında ise %39,5'lik oranla içgüdümlü yönelime sahip kız sayısı, %25,0 orana sahip erkeklere göre daha fazladır. (Tablo 4.a-3)

İçgüdümlü ve dışgüdümlü yönelime sahip öğrencilerin ailelerinin genel olarak dindarlık düzeyi %55,5'lik orana sahip "orta" ve %34,5'lik orana sahip "yüksek" düzeyde toplanmaktadır. (Tablo 4.a-4) Çıkan bu sonuca göre içgüdümlülük ve dışgüdümlülük, ailelerin dindarlık düzeylerine göre farklılaşmaktadır. Genel olarak bakıldığında hem içgüdümlü; hem dışgüdümlü yönelime sahip öğrencilerin %76,8'i ailelerinin ortam ve eğitim tarzını "demokratik ve sevecen", %14,8'i "disiplinli ve otoriter"; %9,0'ı ise ailesini "ilgisiz ve rahat" bulmaktadır. (Tablo 4.a-5)

Araştırmaya katılan öğrencilerin dinî yönelimlerine göre kendilerini gerçekleştirme düzeylerinin dağılımına bakıldığında ise kendilerini gerçekleştirme düzeyleri “yüksek” olanların çoğunluğunun (%30,0) içgüdümlü dinî yönelime sahip oldukları görülmektedir. (Tablo 4.a-6)

3. Kişisel Yönelim Envanteri İle İlgili Bulguların Sonuçları

Ankete katılan öğrencilerin kendini gerçekleştirme düzeyi ortalama puan dağılımlarına bakıldığında kendini gerçekleştirme süreci ve gelişimi yüksek öğrencilerin, büyük bir çoğunluğu teşkil ettiği görülecektir. İlgili tablo incelendiğinde öğrenci grubunun %16,7’si düşük düzeyde, %26,4’ü “orta” düzeyde ve %57,0’nın da “yüksek” düzeyde kendini gerçekleştirme sürecinde oldukları görülmektedir. “Orta” ve “yüksek” düzey, grubun %83,4’nü oluşturmaktadır. Kendini gerçekleştirme ortalamalarına göre araştırmaya katılan grup, kendini gerçekleştirme süreci açısından, olumlu bir süreç ve yüksek düzeydedir.(Tablo 4.b-1)

Öğrencilerin kendini gerçekleştirme puanları ile ilgili olarak ortalama puanları $x=2,18$; puan olarak 54,5’dir. En yüksek alınan puan ortalaması 2,26; toplam puan olarak 69; alınan en küçük puan ortalaması olarak 1,28; toplam puan olarak en küçük puan ortalaması 32’dir. En yüksek seviyeye ulaşan olmadığı gibi en düşük seviyede de kimse yoktur. Buradaki çıkan sonucu; gelişme süreci içindeki bir grubun; ‘üniversite öğrencilerinin’ örneklem grubu olarak seçilmesiyle açıklamak mümkün görünmektedir. (Tablo 4.b-2).

Öğrencilerin kendini gerçekleştirme seviyelerine göre; “yüksek” kendini gerçekleştirme düzeyinde olanların %20,3’ü erkek; %37,0’ı kızdır. (Tablo 4.b-3) Kendilerini gerçekleştirme düzeylerinin okullara göre dağılımında ise %57,3’lük oranla “yüksek” kendini gerçekleştirme düzeyinde olanlar, çoğunluğu oluşturmuşlardır. (Tablo 4.b-4)

4. Ailedeki Eğitim Tarzı Ve Kendini Gerçekleştirme İle İlgili Bulguların Sonuçları

Araştırma sonuçlarına göre kendini gerçekleştirme puanları, ailedeki eğitim tarzına ve ailenin dindarlık düzeyine göre farklılaşmamaktadır.(Tablo5.a-3) Fakat kendini gerçekleştirmenin alt boyutları baz alındığında, ailelerinin eğitim tarzını “demokratik ve sevecen” olarak belirtenlerin, Desteği İçten Alma, Kendine Saygı, Kendini Kabul ve Saldırganlık Eğilimlerini Kabul boyutundan yüksek puan aldıkları görülmüştür.

Ailelerinin eğitim tarzını “disiplinli ve otoriter” olarak belirtenlerin, dinî sorgulama boyutundan en yüksek puan ortalaması aldıkları görülmektedir. Ayrıca dinî yönelim ve toplam dindarlık puanlarında en yüksek puan ortalaması ise, ailelerinin eğitim tarzını “ilgisiz ve rahat” olarak belirtenlere aittir. (Tablo 5.b-6)

Bu sonuçlara göre; ailelerinin içinde demokratik ortam bulanların; kendi iç seslerini duyabilen, kendinden destek alarak hayatlarını devam ettirebilen, iç özgürlüğe sahip, kendilerine güveni ve saygısı olan, öfke ve nefretten uygulayarak ve baskılayarak kurtulmak yerine; anlamaya çalışarak, yaşayan bireyler olduğunu söylemek mümkündür. Ailelerini ilgisiz ve rahat olarak belirtenlerin dinî yönelim ve dindarlık düzeylerinin yüksek olması da dinin bir model olmaksızın dahi arayışla bulunabileceği, kişinin kendi gayret ve isteği ile bulup yaşabileceği şeklindeki düşünceyi destekleyecek mahiyettedir.

Anne-babanın uyguladığı disiplin anlayışı, çocukların aileleriyle özdeşleşmelerini olumlu ya da olumsuz yönde etkilemektedir. “İkna ederek vazgeçirme” tekniğini kullanan anne-babalara sahip gençlerde, kendini kontrol ve dolayısıyla vicdan gelişimi daha üst seviyede olmaktadır.⁴³²

Araştırmadan çıkan sonuca göre; ailelerinin disiplin ve otorite anlayışlarını sorgulayan öğrencilerin, dinî sorgulama düzeyi de yüksektir. Dinî sorgulama ve dinî şüphe ile ailenin dindarlık düzeyi arasında belirleyici çizgiler yoktur. Fakat dinî sorgulama sürecine, bir gelişim süreci olarak bakıldığında olumlu bir süreci; ailenin kendi dinî yaşantılarını çocuklarına aktarmada yetersiz kalması yada ihmalkâr davranması sonucunda, gençte dine yönelik bazı şüphe ve kararsızlıkların oluşmasına neden olduğunda ise, olumsuz bir süreç olarak karşımıza çıktığı Bahadır'ın yaptığı araştırmanın⁴³³ sonuçlarında da görülmektedir. Fakat araştırmamızda otoriter aile anlayışı ile dinî sorgulama boyutunun ortalamaları arasındaki farklar, %0,05 anlamlılık düzeyine ulaşamamıştır. (Tablo 5.b-7)

Kendi ülkemize baktığımızda da Türkiye ve benzeri ülkelerde ailesel ve sosyal etkileşimin, kişilerarası bağlılık ve karşılıklı bağımlılığa dayandığı görülecektir. Çekirdek aile bağlamında bu tür insan ilişkisi devam etmesi olağan görünse de bu yapı farklı yansımalarla ve uzantılarla modern aileyi de etkilemektedir.⁴³⁴ İster modern; ister çekirdek aile ilişkisi olsun, çocukluk deneyimleri ile otoriteriyenizm ve diğer sosyal tutumlar arasındaki yakın ilişkinin varlığı bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.⁴³⁵

Ana-baba tutumunun kendini gerçekleştirme düzeyi üzerine etkisini ortaya koymak için, bir grup üniversite öğrencisi üzerinde yaptığı doktora tezi çalışması sonucunda Kuzgun; sevgi, anlayış ile karakterize edilen ‘demokratik ve sevecen’ aile ortamında yetişen grubun; kişisel yönelim envanterinin hemen hemen bütün ölçeklerinden yüksek ortalamalar elde ettiklerini bulmuştur.

⁴³² KLAVUZ, M. A., “Ergenlerde Özdeşleşme Ve Din Eğitimi”, (Haz. Hayati HÖKELEKLİ), Gençlik Din Ve Değerler Psikolojisi, Ankara Okulu Yay., Ank., 2000, s. 251

⁴³³ BAHADIR, Abdülkerim, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe Ve Tereddütler”, (Haz. Hayati HÖKELEKLİ), Gençlik Din Ve Değerler Psikolojisi, Ankara Okulu Yay., Ank., 2000, s. 280

⁴³⁴ KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem, “Aile Ve Kültürel Psikoloji”, Aile Yazıları III, A.A.K.B. Yay., Ank. 1990,s. 251

⁴³⁵ TÜRKDOĞAN, Orhan, Sosyal Şiddet Ve Türkiye Gerçeği, Timaş Yay., İst., 1996,s.147

Bu grubu, sevgi ve kontrol yokluğunun olmamasıyla tanımlanan ‘ilgisiz ve rahat’ aile ortamlarından gelen grup takip ederken; en son olarak da katı bir kısıtlamanın olduğu ‘otoriter’ aile ortamında yetişen öğrencilerin takip ettiği görülmüştür.⁴³⁶ Bu durumda demokratik tutumun, kendini gerçekleştirme için en elverişli ortam olduğu, disiplinli otoriter tutumun ise kendini gerçekleştirmeyi engellediği sonucuna varılmıştır ki benzer çalışmalarda Altay (1985) ve Sayinalp (1985) da aynı sonuçlara ulaşmışlardır.

Ertem’in üniversite birinci sınıflar ile dördüncü sınıflar arasında kendini gerçekleştirme engel düzeylerini araştırdığı çalışmada da, yetiştikleri aile ortamındaki eğitim tarzının, buna etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır.⁴³⁷

Araştırmamızın sonuçlarına göre; araştırmaya katılan öğrencilerin içgüdümlü dinî yönelime sahip olmaları, ailelerinin eğitim tarzına göre farklılaşmamaktadır. (Tablo5.c-6) Dışgüdümlü öğrencilerde ise ailelerinin eğitim tarzına göre; Kendine Saygı, Kendini Kabul, Saldırganlık Eğilimlerini Kabul, Dinî Sorgulama, Toplam Dindarlık Ve Kendini Gerçekleştirme puanlarında istatistiksel açıdan %0.01 ve %0.03 anlamlılık seviyesine ulaşan farklılıklara rastlanmıştır.

Buna göre; aile içindeki ortam ve eğitim tarzı, dışgüdümlü bireylerin kendine saygı, kendini kabul, saldırganlık eğilimlerini kabul ve yaşayabilme bilinçliliğini, dinî sorgulama, dindarlık ve kendini gerçekleştirme düzeylerini etkilemektedir. (Tablo5.d-3) Ailelerinin eğitim tarzını “demokratik ve sevecen” olarak belirtenler açık bir farkla ailelerinin eğitim tarzını “ilgisiz ve rahat” olarak belirten ve özellikle ailelerinin eğitim tarzını “disiplinli ve otoriter” olarak belirten grublara göre bu boyutlarda daha yüksek puan almışlardır. Bu durum ailedeki demokratik ortamın dışgüdümlü öğrencilerin kendine saygı duyma, kendini kabul edebilme, saldırganlıklarını farketme, dindarlıklarını ve kendini gerçekleştirmelerini olumlu yönde etkilediğini, otoriteye dayalı bir ortamın ise olumsuz olarak etkilemekte olduğu sonucunu vermektedir. (Tablo5.d-4)

5. Ailenin Dindarlık Düzeyi İle İlgili Bulguların Sonuçları

Ailelerin dinî yönelimleri ile muhafazakar ve otoriter tutumları arasındaki ilişkinin, çocuklarının kişiliklerine nasıl yansıdığı, her zaman araştırmacıların merakını çeken, üzerinde sıklıkla durulan bir konu olmuştur.

Bu araştırmanın sonuçlarına göre de; öğrencilerin ailelerinin dindarlık düzeyinin, dinî yönelim puanları ile arasında istatistikî manada %0.00; Kendini Kabul boyutu puanları ile %0.06 anlamlılık seviyesine ulaşan farklılığa rastlanmıştır. Yani öğrencilerin ailelerinin

⁴³⁶ KUZGUN, “Ana-Baba Tutumlarının Bireyin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi”, s.67

⁴³⁷ ERTEM, Funda, Üniversite 1. ve 4. Sınıf Öğrencilerinin Kendini Gerçekleştirme Engel Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İnönü Ün. Sos. Bilimler Enst., Malatya,2002,s.6

dindarlık düzeyi, öğrencilerin kendini kabullerini ve dinî yönelimlerini etkilemektedir. (Tablo 5.b-8) Gençlerin dinî inanç ve tutumlarının oluşmasında diğer öğretim tekniklerinin yanı sıra özdeşleşme yoluyla öğrenmenin daha etkili olduğu, ayrıca kişinin dinî yönelimin belirlenmesine de, ailenin dindarlık düzeyinin etki ettiği çeşitli araştırmalarla da ortaya çıkan bir sonuçtur ki; bu sonuç Klavuz'un araştırma sonuçlarıyla⁴³⁸ da uyumludur.

Ailelerinin dindarlık düzeyini “Çok yüksek” ve “Zayıf” olarak belirtenlerin dindarlık puanlarının istatistiki manada %0.06; dinî yönelim puanlarının %0.03; kendini kabullerinin ise %0.03 anlamlılık seviyesinde farklılaştıkları görülmüştür. (Tablo5.b-9) Ailelerinin dindarlık düzeyini “Yüksek” ve “Zayıf” olarak belirtenlerin dindarlık puanları ve dinî yönelim puanları arasında istatistiki manada tam anlamlılık % 0.00; Kendini Kabul boyutu puanları arasında %0.05 anlamlılık seviyesine ulaşan bir farklılığa rastlanmıştır. Buna göre ailelerinin dindarlık seviyesi zayıf olanlara göre aileleri çok dindar ve dindar olanların dinî yönelimleri ve dindarlık puanları daha yüksek olmaktadır.(Tablo 5.b-10)

Araştırmaya katılan içgüdümlü dinî yönelime sahip öğrencilerin içgüdümlülüklerine, ailelerinin dindarlık düzeyinin etki ettiği görülmektedir. Öğrencilerin dinî yönelimleri yani içgüdümlülüklerinin artması ya da azalmasını, ailelerinin dindarlık düzeyi etkilenmektedir.(Tablo5.c-5) Ailelerinin dindarlık düzeyi “çok yüksek” olanlar, desteği içten alma ve zamanı iyi kullanma düzeylerinde açık bir farkla, ailelerinin dindarlık düzeyini “yok”, “zayıf”, “orta”, “yüksek” olanlara göre daha yüksek seviyededirler. (Tablo5.d-6) Buna göre aileleri çok dindar olanlar, içten destek alma, zamanı daha iyi kullanma boyutlarında; ailelerinin dindarlık düzeyini “yok”, “zayıf”, “orta”, “yüksek” belirten diğer gruplara göre daha yüksek düzeyde olmaktadır.

Koyu dindar aileler, çocuklarının eğitiminde dinî kuralların da içinde olduğu bütün sosyal ve toplumsal kurallara itaat etmeyi, çocukları için öngördükleri listede en ön planda tutmaktadırlar. Çünkü; geleneksel aile değerleri, büyük oranda itaatkar ya da toplum içinde onaylanmış çocuklar yetiştirilmesini teşvik etmektedir.⁴³⁹ Koyu dindar ailelere göre; çocuklarının kendi dinî inanç ve öğretilerini kabul etmeleri, yeteri kadar dini ödevlerle ve öğretilerle yetiştirilip yetiştirilmediklerinin takip edilmesi; bir ailenin üzerine düşen en büyük sorumluluktur.

Genişleyen ve büyüyen gerek teorik ve gerek deneysel araştırmaların tümüne bakıldığında; aile içindeki ortamın, davranışların ve iletişimin sağlıklı bir şekil alması için, aile içindeki dengeli ve sağlıklı dinî düşünce ve inanç sistemlerinin önemi, işaret edilmektedir. Çocukların özerkliğini kazanmasında koyu dindar ailelerin çocuklarını da kendi dinî inançlarında tutmak ve inandıkları gibi inandırmak için “itaate”, özellikle

⁴³⁸ KLAUZ, a.g.e., s.215

⁴³⁹ DANSO-BRUCÉ-PRATT, a.g.m., s.498

“sorgusuz itaate” daha çok vurgu yaptıkları; çocuk eğitiminde bedeni cezaların daha etkili olduğunu savundukları söylenmektedir.

Bu düşüncenin gerçekliği ile ilgili olarak yapılan bir araştırmada “aileniz hakkında düşünceler” başlığıyla her sayfada ayrı bölümler olmak üzere 215 öğrenci üzerinde bir çalışma yapılmış ve bazı sonuçların bekleniyor olmasına rağmen yine de şaşırtan sonuçlar elde edilmiştir. Bunlardan Steinberg (1993) ve Ellison (1996) tarafından yapılan çalışmalarda⁴⁴⁰; “itaat” prensibi üzerine kurulmuş aile eğitiminde, çocuğa itaatin öğretilmesini sağlamak için fiziksel ceza uygulamasının da gerekirse kullanılabileceği düşüncesinin yaygın olduğu sonucu bulunmuştur.

İçinde dinî inanç ve ibadetle ilgili soruların bulunduğu 988 kişi üzerinde yapılan bir araştırmada “Eğer seçebilseniz bu listedeki hangi sıfat sizin kendi çocuğunuzun hayatında olmasını isteyeceğiniz ve diğerlerine göre daha önem vereceğiniz şeylerdir?” diye sorulmuş; listeden en çok “itaatkar olmak”, “çok bağlı olmak”, ya da “popüler olmak”, “empati kurabilme yeteneği”, “çalışkan olmak”, “yardıma ihtiyacı olanlara yardım etmek” gibi özellikler işaretlenmiştir. Cevapların %23’ünün “itaatkar olmayı” en önemli olarak belirtmeleri; yeni bir araştırma konusu olarak, “itaat pahasına”; “düşünsel özgürlüğü harcayan” dindar ailelerin, “daha çok toplum tarafından onaylanmaya yönelik eğilimleri mi olduğu?” sorusunu ortaya çıkartmıştır.⁴⁴¹

Özdoğan’ın yaptığı araştırmada da din eğitimi konusunda demokratik tutumun hakim olduğu ailede yetişen öğrencilerin kendini gerçekleştirme düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca içten sevgi ve geliştirici kontrolle nitelenen demokratik anne-baba tutumunun, bireyin kendini gerçekleştirme düzeyini olumlu; katı disiplin ve koşullu sevgi ile nitelenen ana baba tutumunun ise kendini gerçekleştirme düzeyine olumsuz etkisi olduğu saptanmıştır.⁴⁴²

Bu ve buna benzer araştırmalardan muhafazakar ve otoriter aile eğitimi ile dinî inançlar arasında önemli bağlantılar olduğu açıkça ortaya konmuş olmaktadır.

6. Ailedeki Sosyo-Ekonomik Düzey İle İlgili Bulguların Sonuçları

Ana-babanın çocuğa olan tutumları yanında, ana-babanın eğitim düzeyi ve ailenin sosyo-ekonomik durumu da çocukların olumlu benlik gelişimini, dolayısıyla kendini gerçekleştirme düzeylerini de etkilemektedir. Aile, beslenme ve sağlıktan, bilişsel gelişime; bireysel başarıdan, duygusal desteğe kadar her konuda çocuğun refahını artırma ve potansiyel gücünün ortaya çıkarılmasında çok önemli rol oynamaktadır.

⁴⁴⁰ ELLİSON– DARREN, a.g.m., s.316

⁴⁴¹ ELLİSON– DARREN, a.g.m., s.318

⁴⁴² ÖZDOĞAN, a.g.t., s.103

Araştırma sonucuna göre kendini gerçekleştirme puanları, sosyo-ekonomik düzeye göre farklılaşmaktadır. Farklılık ise; ‘ortanın üstü’ düzeyinin, ‘ortanın altı’ düzeyine; ‘orta’ düzeyin; ‘ortanın altı’ grubuna göre; “üst” düzey gelir seviyesinde olanların, ‘orta’ ve ‘ortanın altı’ gelir seviyesine göre yüksek olduğunu göstermektedir.(Tablo 5.a-3; Tablo 5.a-2) Buna göre araştırmamızdaki hipotezimiz de desteklenmiş olmaktadır.

Araştırmaya katılan içgüdümlü öğrencilerin dinî yönelimleri sosyo-ekonomik düzey değişkenine göre farklılaşmamaktadır. (Tablo5.c-4) Dinî yönelimin sosyo-ekonomik düzeye göre değişmemesi, beklenen bir sonuçtur. Dinî yönelimin üzerinde özellikle içgüdümlü bireylerde sosyo-ekonomik düzey, farklılık oluşturacak bir faktör olmamaktadır.(Tablo5.c-4)

Araştırmaya katılan öğrencilerin kendini gerçekleştirme ve alt boyutlarından aldıkları puanlarından Desteği İçten Alma ve Kendine Saygı düzeylerini sosyo-ekonomik düzey değişkeninin etkilediği görülmektedir. Buna göre öğrencilerin sosyo-ekonomik düzeyi arttıkça, daha çok içten destek almakta ve kendine saygısı daha çok artmaktadır.(Tablo 5.b-1) Sosyo-ekonomik düzey ile Desteği İçten Alma ve Kendine Saygı boyutu puanları arasında kendini gerçekleştirme toplam puanlarına göre daha güçlü bir ilişki bulunmuş olması, ankete katılan öğrencilerin içten destek alma ve kendine saygı konusunda sosyo-ekonomik düzeyin etkisini daha yoğun şekilde hissettiklerini göstermektedir. (Tablo 5.b-2)

Ulaşılan sonuç, bu alanda yapılmış diğer çalışmalardan çıkan sonuçlarla uyumludur. Kağıtçıbaşı’da yaptığı araştırmasında⁴⁴³sosyo-ekonomik seviyesi düşük olan ailelerde, çocuğun daha bağımlı bir kişiliğe sahip olduğuna ilişkin tespitlere ulaşmıştır. Yapıcı ve Zengin’in ortaklaşa olarak İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerinde dinin psiko-sosyal gelişime etkisini incelemek üzere yaptıkları araştırmada da; ekonomik durumları yükselen gençlerin özsaygı düzeylerinin, de arttığı bulunmuştur.⁴⁴⁴

Ayrıca Kaya’da çalışmasında ailenin eğitim düzeyi ve sosyo-ekonomik durumunun çocuğun benlik gelişiminde etkili olduğu sonucunu bulmuştur.⁴⁴⁵ Çelik, ise kendini gerçekleştirme konusunu çalıştığı doktora tezinde Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisini gözönünde bulundurarak, öğretmen ihtiyaçlarının karşılanma derecesini bulmaya çalışmıştır.

Üniversite eğitimi almak için düşük ve orta sosyo-ekonomik seviyesi olan ailelerden büyük şehre gelen gençler, yetiştikleri kırsal bölgelerde büyük oranda sosyo-ekonomik nedenlerle aile içi baskıya ya da ailedeki otoriter yapının bağımsızlık ve kimlik

⁴⁴³ KAĞITÇIBAŞI, İnsan Aile ve Kültür, s.49-50

⁴⁴⁴ YAPICI, Asım- ZENGİN, Z.Salih, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyleri İle Psiko-Sosyal Uyumları Arasındaki İlişki”, Ç.Ü .İ.F.D., c.3, sy.2, Adana, s.107

⁴⁴⁵ KAYA, a.g.t., s.60

oluşturma çabalarına gösterdiği tepki ya da şiddete maruz kalarak yetişmektedirler. Bu da kişiliklerini ve kimliklerini kurmakta ve bulmakta olan gençlerin, kendilerine olan saygılarını ve bunun temelini oluşturan kendilerine güvenlerini azaltmakta, daha çekingen, daha kapalı bir yapı içinde kalmalarına neden olmaktadır.

Öğrencilerden dışgüdümlü dinî yönelime sahip olanlarda, kendini gerçekleştirme ve dinî yönelim ölçeklerinden ve alt boyutlarından aldıkları puanlarının sosyo-ekonomik düzey değişkenine göre; Desteği İçten Alma, Kendine Saygı, Kendini Kabul, Saldırganlık Eğilimlerini Kabul, Zamanı İyi Kullanma, Dinî Sorgulama, Dindarlık Ve Kendini Gerçekleştirme puanlarında istatistiksel açıdan %0.01 anlamlılık seviyesine ulaşan bir farklılığa rastlanmıştır. Yani dışgüdümlü öğrencilerde sosyo-ekonomik seviye, kişilerin içten destek almasını, kendini kabulünü, kendine saygısını, saldırganlık eğilimlerini kabul edip anlamasını, zaman algısını ve kullanışını, dine sorgulayıcı bakış açısını, dindarlığını ve kendini gerçekleştirmesini etkilemektedir. (Tablo 5.d-1)

Sosyo-ekonomik düzey değişkeni ile dışgüdümlülük ilişkisine bakıldığında “üst” gelir grubu, açık bir farkla “ortanın üstü”, “orta”, “ortanın altı” ve “alt” gelir düzeyi gruplarına göre daha yüksek ortalamalar oluşturdukları görülmektedir. Bu da dışgüdümlü öğrencilerin sosyo-ekonomik düzeyi yükseldikçe, kendini gerçekleştirme ve dindarlık düzeyinin de arttığını, kişinin kendi içinde karar almasını, kendine saygısını, kendini kabulünü de artırdığını göstermektedir.(Tablo 5.d-2)

Sayinalp ve Ören de araştırmalarında sosyo-ekonomik düzeyin aynı yaş ve eğitim düzeyindeki bireylerde kendini gerçekleştirme düzeyini farklılaştırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Daha da önemli olarak üst sosyal sınıftan bireylerde saygı ve kendini gerçekleştirme ihtiyacının, orta sınıflarda ait olma ve saygı ihtiyacının; alt sınıftan bireylerde ise fizyolojik ve .ait olma ihtiyacının daha yaygın olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.⁴⁴⁶

Kula tarafından yapılan araştırmasında⁴⁴⁷ ise; sosyo-ekonomik düzeyi “orta”, özellikle “alt” düzeyden olan gençlerin, ailelerinde okullarında, dinî inanç ve değerleri de alırken, kendi kişiliğinin oluşum süreci içerisinde değil; otoriter bir kişi tarafından kusursuz itat ve sorgusuz bir teslimiyetle bir kurallar bütünü olarak aldığı sonucu çıkarılmıştır.

7. Yaş Değişkeni İle İlgili Bulguların Sonuçları

Gençlik döneminde güçlü bir şekilde kendisini hissettiren bağımsızlık duygusu, insanın kendine ait potansiyellerini kullanma, çevrenin olumlu ve olumsuz bağlarından kurtulup, her şeyi yeniden düşünme ve kendi özgür iradesi ile kendi yaşantısını kurma isteği.

⁴⁴⁶ SAYINALP ,a.g.t., s.24; ÖREN, a.g.t.,s.48

⁴⁴⁷ KULA, Naci, “Gençlik Döneminde Kimlik Ve Din”, (Haz. Hayati Hökekleli), Gençlik Din Ve Değerler Psikolojisi, Ankara Okulu Yay., Ank., 2002, s.51

şeklinde kendisini ortaya koyar.⁴⁴⁸ Fakat araştırmaya katılan öğrencilerin kendini gerçekleştirme ve dinî yönelim ölçeklerinden ve alt boyutlarından aldıkları puanlar yaş değişkenine göre farklılaşmamaktadır.(Tablo5.b-13) Çıkan bu sonuç, araştırma yapılan grubun çok farklı yaş grubu ve gelişim düzeyi içermemesinden kaynaklandığı söylenebilir.

İçgüdümlü dini yönelime sahip öğrencilerin puanlarında da yaş değişkenine göre bir farklılık görülmemektedir. (Tablo 5.c-3) Allport'un yirmili yaşlarda bireyin dindarlık bakımından zayıf olduğu düşüncesini Argle ve Beit-Hallahmi tarafından yapılan araştırmadaki 18-30 yaşlar arasında dinin gerilediğine dair bulguları desteklemektedir.⁴⁴⁹

Fonksiyonel bir şekilde dindarlığı inceleyen ilk çalışmalardan biri olan Mutlu'nun araştırmasında da üniversite öğrencilerinin birinci sınıfta değil; son sınıfa geldiğinde daha çok dindar oldukları ortaya çıkmıştır.⁴⁵⁰ Yaş ilerledikçe, dinî tutum ve davranışlarda, olumlu yönde gelişmeler görülürken; özellikle dini hayatın dinî inanç ve bilgi boyutuna giren tutum ve davranışlarda daha önemli ve belirgin farklılıklara yol açmaktadır.

Uysal'ın çalışmasında da yaş ve dindarlık arasındaki ilişki incelenmiş, dindarlığın hayata etkisinin 20-30 yaş grubundakilere nazaran diğer yaş grubundaki kişilere göre bir farklılık oluşturmakta olduğu ortaya konmuştur.⁴⁵¹ Yaparel'in çalışmasının ise, 23-29 yaş grubunun, dinsel yaşantının dua dışındaki diğer boyutlarından düşük puan aldıkları görülmektedir.⁴⁵²

Gençlik çağı, dinin ortaya konduğu inanç esaslarına eleştirel yaklaşıldığı bir çağdır. Zihinsel gelişme sonucu o zamana kadar öğrendiklerini eleştirip irdeleme eğilimi, gencin bilgi toplama yöntemlerinde ve öğrenmelerinde farklılıklar meydana getirir.⁴⁵³ Yine Allport elde ettiği sonuçlardan üniversite öğrencilerinin büyük bir çoğunluğunun, geleneksel olarak edinilen dinle doyuma ulaşamadığını ortaya koymaktadır.⁴⁵⁴ Allport'a göre yirmili yaşlarda birey, dinsel doyuma ulaşamadığı için dindarlık bakımından zayıftır.

Farklı bir bakış açısı getiren Tyler ve Schuller'e göre gençlerde görülen tutum değişikliği; genç olmalarından kaynaklanan fikir açıklığından değil; gençlerin yaşamlarında daha fazla olumsuz olayla karşılaşmalarıyla açıklanmalıdır. Çünkü onlara göre; genç insanlar olumsuz olay ve deneyimlerden olumlu olay ve deneyimlere nazaran daha çok etkilendiklerinden, ikna olmaya daha açıktırlar.⁴⁵⁵ Bunun yanı sıra uzun bir ömrün en önemli yapılarını oturtma döneminde olan gençlik döneminin belki de en belirgin özelliği;

⁴⁴⁸ GÜNDÜZ, Turgay, İslâm Gençlik Ve Din Eğitimi, Düşünce Kitabevi Yay., İst., 2002, s.266

⁴⁴⁹ Bkz. KAYIKLIK, a.g.m., s.121-138

⁴⁵⁰ MUTLU, Kayhan, "Bir Dindarlık Ölçeği (Sosyolojik Yöntem Üzerine Bir Tartışma)", İslâmi Araştırmalar Dergisi, c.3, sy. 4, Ank., 1989, s.196

⁴⁵¹ UYSAL, Veysel, "İslâmi Dindarlık Ölçeği Üzerine Pilot Bir Çalışma", İslâmi Araştırmalar Dergisi, c.8, sy. 3-4, Ank., 1995,s.269,

⁴⁵² YAPAREL, a.g.t., s.142

⁴⁵³ SELÇUK, a.g.m., s.385

⁴⁵⁴ ALLPORT, a.g.e., s.49

⁴⁵⁵ KAĞITÇIBAŞI, Yeni İnsan Ve İnsanlar, s.209

hayatının diğer dönemlerine göre yaşam bilincinin daha yüksek olduğu, kendi değer duygusu ve davranışları doğrultusunda yaşama isteğinin daha güçlü olduğu ve bunun için büyük çabaların sarfedildiği bir gelişim dönemi olmasıdır.⁴⁵⁶

8. Cinsiyet Değişkeni İle İlgili Bulguların Sonuçları

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre kendini gerçekleştirme ve dinî yönelim ölçeklerinden ve alt boyutlarında kız ve erkeklerin ortalamaları, birbirine çok yakın durumdadır.(Tablo 5.b-11) Yakın ortalamalar içinde küçük farklarla sadece Dinî Sorgulama ve Saldırganlık Eğilimlerini Kabul boyutunda erkekler, kızlardan daha yüksek ortalama alırlarken; diğer tüm boyutlarda kızların ortalamasının yine küçük farklarla daha büyük olduğu görülmektedir.

Fakat bu farklılık yapılan Bağımsız Grup T-testi sonuçlarında %0,05 anlamlılık düzeyine ulaşamamıştır. (Tablo 5.b-12) Çıkan bu sonuca göre kendini gerçekleştirme ve alt boyutları ile dinî yönelim ölçeği ve alt boyutlarında, kızlar ve erkekler arasında bir farklılık bulunamamıştır. Küçük bir farkla da olsa kızların ortalaması, erkeklere nazaran yüksektir; fakat bu %0,05 düzeyde anlamlılığa ulaşamamıştır. (Tablo 5.a-5)

Benzer çalışmalarda Ören, sosyo-ekonomik düzey ile kendini gerçekleştirme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında⁴⁵⁷ erkek ve kız öğrencilerin, Zamanı Kullanma ve Desteği İçten Alma ve Kendini Kabul boyutları arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur.

Kardaş (1995), ilköğretimin farklı kademelerinde görev yapan öğretmenler üzerinde yaptığı çalışmasında;⁴⁵⁸ bayan öğretmenlerin “Desteği İçten Alma” “Kendini Kabul” ve “Başkaları İle Yakın İlişkiler Kurma” boyutlarında; erkek öğretmenlere göre daha yüksek puan aldıkları sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Her ne kadar literatürde kadınların duygu ve ibadet boyutları açısından, dinî daha yoğun yaşadıkları; erkeklerinse iman ve bilgi boyutunda ön plana çıktıkları yönünde sonuçlar alınsa da⁴⁵⁹ bu çalışmada dindarlık düzeyi ve yönelimi açısından kayda değer bir farklılığın olmadığı ortaya çıkmıştır.

9. Okul Değişkeni İle İlgili Bulguların Sonuçları

Araştırmaya katılan öğrencilerin okudukları okulları, dinî yönelim puanları ile dinî sorgulama ve dinî yönelim boyutlarının toplamıyla oluşan toplam dindarlık puanlarını etkilemektedir. Yani devam edilen okul, öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile dinî yönelimlerini farklılaştırmaktadır.(Tablo 5.b-4)

⁴⁵⁶ CÜCELOĞLU, İyi Düşün Doğru Karar Ver, s.22

⁴⁵⁷ ÖREN, a.g.t., s.45

⁴⁵⁸ KARDAŞ, a.g.t., s.22

⁴⁵⁹ ARGYLE, M., “Din Psikolojisi Alanındaki Yeni Gelişmeler”, (Çev. Talip Küçükcan), Dini Araştırmalar Dergisi, 2(4), 1999, s.19

İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dinî yönelimleri, Fen-Edb. Tarih Bölümü ile Biyoloji Bölümü öğrencileri ve Eğitim Fakültesi öğrencilerine göre daha yüksek, daha fazla içgüdümlü ve daha homojen bir özellik göstermektedir. Toplam dindarlık puanlarında da yine İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin Fen-Edb.Fak.Tarih ve Biyoloji Bölümü öğrencileri ile İİBF. öğrencilerine kıyasla daha yüksek düzeyde olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. (Tablo 5.b-5)

Desteği İçten Alma boyutunda en yüksek puan Fen-Edb. Fak. Biyoloji Böl. öğrencilerinin; Kendini Kabul ve Saldırganlık Eğilimlerini Kabul ve Kendine Saygı boyutunda en yüksek puan ortalaması Fen-Edb Tarih Böl. öğrencilerinin; Başkalarıyla Uyum ve Yakın İlişkiler Kurabilme Boyutunda en yüksek puan ortalaması, İİBF. öğrencilerinin; Zamanı İyi Kullanma ve Dinî sorgulama boyutunda en yüksek puan ortalaması ise İlahiyat Fakültesi öğrencilerinde bulunmuştur. (Tablo 5.b-3)

Araştırmaya katılan öğrencilerden içgüdümlü dinî yönelime sahip olanların içgüdümlülük ve dindarlık puanlarına göre, İlahiyat Fak.'si öğrencileri Eğitim Fak. öğrencilerine kıyasla, daha yüksek puan almıştır. En yüksek içgüdümlülük, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinde görülmektedir. Özellikle Eğitim Fak. ve İlahiyat Fakültesi arasındaki farklılık, büyük ve önemli bir düzeydedir.(Tablo 5.c-1; Tablo 5.c-2) Yüksek seviyede din eğitimi verilen İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin, diğer fakülte ve öğrencilere oranla dinin etkisini daha fazla hissetmiş olması, dinî değer ve dünya görüşünü benimsemiş olmaları doğaldır.

Araştırmada çıkan bu sonuç, İlahiyat Fakültesi üzerinde ya da din eğitimi verilen kurumlarda yapılan diğer araştırmaların sonuçları ile uyumludur. Bu sonuç Kula'nın, Onay'ın⁴⁶⁰, Yapıcı ve Zengin'in⁴⁶¹ de yaptıkları çalışmalarla da desteklenmiş bulunmaktadır.

10. Dinî Yönelim İle Kendini Gerçekleştirme Arasındaki İlişkilerle İlgili Sonuçlar

Dinî yönelim ölçeğinin bir boyutu olan içgüdümlülük ile ilgili ifadelere öğrenciler tarafından genel olarak olumlu cevaplar verilmiştir. (Tablo 3.b-3 ve Tablo 3.b-4) En düşük ortalamanın ($x=1,92$) ile "*Hayata bakış açımı, tamamen dinî inançlarım belirler.*" cümlesinde; en yüksek ortalamanın ($x=2,75$) ise; "*Din, hayatın anlamıyla ilgili sorulara cevap bulmamda bana yardımcı olur*" ve "*Allah'ın varlığını çoğu zaman, güçlü bir şekilde hissederim.*" ($x=2,74$) cümlelerinde olması dikkat çekicidir.

⁴⁶⁰ ONAY, A. "Mezun Oldukları Liselere Göre Öğrencilerin Dindarlık Düzeyleri; DİB.ve Dinî Gruplara Yönelim Durumları", Değerler Eğt. Dergisi, 1(1), İst., 2003, s.173 s.171-194

⁴⁶¹ YAPICI-ZENGİN, a.g.m., s.86

Kendini gerçekleştirme sürecinde olan insan için, hayatı anlamlandırmak hayati önem taşımaktadır. Özdoğan'ın çalışmasında da dinden hayatı anlamlandırmada yararlanmanın, kendini gerçekleştirme düzeyi üzerinde etkili olduğu sonucu çıkmıştır.⁴⁶² Buna göre; din yaşanan zamanın seküler algısıyla mücadele içindedir fakat dinin ruhu, insanların anlam arayan ve aitlik hissine cevap veren en önemli kurum olarak önemini olduğu gibi devam ettirmektedir.

Bunun yanı sıra içgüdümlü dinî yönelime sahip olanların, kendini gerçekleştirme ile içgüdümlülük puanları arasında istatistiki manada $p < 0.05$ anlamlılık düzeyinde güçlü ve olumlu yönde bir ilişki bulunmuştur. Yani içgüdümlü dinî yönelime sahip olmakla insanın kendini gerçekleştirme birbiriyle olumlu bir şekilde ilişki içindedir. Biri artarken diğeri de onunla birlikte olumlu yönde artış göstermektedir.

İçgüdümlü bireylerde 'içgüdümlülük puanı' ile dinî sorgulama ve dinî yönelim puanlarının toplamıyla oluşturulmuş 'dindarlık' puanları arasında ise istatistiki manada $p < 0.01$ anlamlılık düzeyinde güçlü ve pozitif bir ilişki çıkmıştır. İçgüdümlülük arttıkça dindarlık da olumlu bir şekilde artmaktadır. İçgüdümlü bireylerde "Kendini gerçekleştirme" ve "Dindarlık" puanları arasındaki ilişkiye bakıldığında ise içgüdümlülük puanlarıyla kurulan ilişkiden daha güçlü ve istatistiki manada seviyesi daha yüksek $p < 0.01$ düzeyinde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır.

'Kendini gerçekleştirme' ile 'dışgüdümlülük' puanları arasında ise $p < 0.01$ düzeyinde negatif yönde ve istatistiki manada anlamlı bir ilişki, 'dışgüdümlülük puanı' 'dindarlık' puanı arasında ise $p < 0.01$ düzeyinde güçlü, pozitif ve istatistiki manada anlamlılık seviyesine ulaşmış bir ilişki ortaya çıkmıştır. "Kendini gerçekleştirme" ve "dindarlık" puanları arasındaki ilişkiye bakıldığında ise dışgüdümlülük puanlarıyla kurulan ilişkiden daha güçlü ve istatistiki manada daha yüksek seviyede $p < 0.01$ düzeyinde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. (Tablo 6.b-1) Buna göre dışgüdümlülük arttıkça kendini gerçekleştirme düzeyleri düşmektedir ama yine dışgüdümlülüklerine dinî sorgulama bakış açısı eklendiğinde, kendini gerçekleştirme düzeyleri de olumlu yönde bir artış göstermektedir.

11. Dinî Sorgulayıcı Yaklaşım İle İlgili Bulguların Sonuçları

Sorgulayıcı yaklaşıma sahip kişiler, kendi düşünce ve eylemlerindeki çelişki ve tutarsızlıkları dürüstçe kabul etme gereğinin farkındadırlar.⁴⁶³ Eleştirel düşünenler kendi bilgilerinin sınırlarının farkındadırlar. Kendi görüşlerinin yanlılığına, önyargılılığına ve sınırlılığın karşı duyarlıdırlar; bildikleri ile bilmediklerini ayırtedebilirler.

⁴⁶² ÖZDOĞAN, a.g.t., s.123; BAHADIR, a.g.e., s.37

⁴⁶³ AKINOĞLU, a.g.m., s. 16

Dinî sorgulama boyutu ile ilgili bulgulara bakıldığında ise görüldüğü üzere ankete katılan öğrencilerin genel olarak dinî sorgulama boyutuyla ilgili ifadeler karşısında olumlu cevaplar verdikleri; sorgulayıcı ve irdeleyici bir bakış açısına sahip oldukları görülmektedir.(Tablo 3.b-2; Tablo 3.b-2)

Burada içgüdümlü bireylerin dinî sorgulama bakış açılarını artırması ile kendilerini gerçekleştirme düzeylerinin de artması ilginç bir sonuçtur. İçgüdümlü bireylerin içgüdümlülükleri ile kendini gerçekleştirmeleri arasında çıkan ilişkiye göre, dinî sorgulama puanları ve içgüdümlülük puanlarıyla oluşan dindarlıkları arasında daha yüksek, daha güçlü bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. (Tablo 6.a-1) Bahadır'ın yaptığı araştırmalarda da dinî şüphe ve sorgulamaların gençlerin büyük bir kısmının dinî konularda daha fazla bilinçlenmesine ve din ile ilgili daha derin araştırmalara yönelmesine neden olduğu sonucu bulunmuştur.⁴⁶⁴

“Kendini gerçekleştirme” ile “dinî sorgulama” arasında istatistiki manada $p<0.05$; “dinî sorgulama” ile “dindarlık” puanı arasında ise $p<0.01$ anlamlılık düzeyinde güçlü, pozitif bir ilişkinin olduğu görülmektedir. İçgüdümlü bireylerin dinî sorgulayıcı bakış açısı arttıkça, kendilerini gerçekleştirmeleri ve dindarlıkları da artmaktadır. İlginç diğer bir sonuç ise; sadece dinî sorgulama boyutu ile “İçgüdümlülük” puanları arasında negatif ve zayıf bir ilişkinin ortaya çıkmasıdır. Bu da araştırmanın başından itibaren beklenen bir sonuçtur; çünkü içgüdümlü bireylerde teslimiyet, en önde vurgulanan ögedir. (Tablo 6.a-1)

Dinî sorgulama boyutuna bakıldığında ise; “dışgüdümlülük” ile “dinî sorgulama” arasında negatif yönde ve istatistiki manada anlamlı bir ilişki; “kendini gerçekleştirme” ile “dinî sorgulama” ve “dindarlık” arasında ise $p<0.01$ düzeyinde güçlü, pozitif ve istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin görülmesi de bu düşüncemizi destekler durumdadır. Eleştirel düşünme biçimine sahip olmayan kişiler, kendilerini ve öğrendiklerini yenileme gereksinimi duymazlar; belli kalıpların, belli öğretilerin içinde sıkışmış durumdadırlar.

ABD'nin bir şehir üniversitesinde 211 kişi üzerinde yapılmış çalışmada dinî yönelimlerle psikolojik ve ruh sağlığı ölçümleri arasındaki ilişki incelenmiş; dinî sorgulama düzeyi yüksek olanların daha düşük benlik saygısı ve bunun yanında daha yüksek depresyon özelliği gösterdikleri ortaya konmuştur. Buna karşın içgüdümlü inançlılarda ise depresyon özelliği daha düşük çıkmıştır, psiko-sosyal sağlığın en güçlü göstergesi olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁶⁵

Özellikle ülkemizde din eğitimi verilen kurumlarda öğrenim gören gençlere bakıldığında; büyük çoğunluğunun muhafazakar, geleneksel ve dindar bir sosyal çevreye

⁴⁶⁴ BAHADIR, a.g.m., s.303

⁴⁶⁵ GENÍA, a.g.m. , s.60

sahip oldukları genelin kabul ettiği bir görüştür. Bu öğrenciler kendilerine sunulan dini, kendi ruhsal ve zihinsel yapılarıyla harmanlayarak, kendine özgü hale getirmektedirler ve yeniden anlamlandırdıkları dinî inançlarıyla, günlük hayatlarına devam etmektedirler.⁴⁶⁶

Özdoğan'ın yaptığı araştırmada dinî yaşantısını, “geleneksel dinî yaşantısındaki tıkanıklıkları gidermek için ilmî çalışmalar yapmak olduğunu belirten öğrencilerin, ‘desteği içten alma’ boyutundan yüksek puan aldıkları görülmüştür.⁴⁶⁷ Bu da sorgusuz bir itaat yerine geliştirici ve ilerletici düşünsel özgürlükle, kişinin kendi içindeki sesi duyabildiğini göstermektedir.

Elbette buradaki geleneksel din anlayışının sorgulanması, dinin değerlerin yıpranması ve yıpratılması olarak değil; bilerek inanma ve bilinçli yaşama isteği, kaliteli ve verimli bir dini hayat için bir gelişim faaliyeti, bir gelişim süreci olarak ele alınmıştır ve öyle de ele alınmalıdır.

12. Desteği İçten Alma İle İlgili Bulguların Sonuçları

İnsanın gelişimi kısaca biyolojik olgunlaşma ve sosyalleşme olarak tarif edilir.⁴⁶⁸ Dindarlık ve denetim odağı arasındaki ilişki de her zaman psikologların merakını çeken bir konu olmuştur. Bazı araştırmalar dindarlık ile içten denetimlilik arasında bir ilişki bulurken; kimi araştırmalar bir ilişki bulamamıştır.

İç denetimli kişi (person with internal locus of control), davranışlarını başkalarının istek, gereksinim, algılama ve yorumlarına göre değil; kendi istek, gereksinim, algılama, ve yorumlarına göre uyarak düzenleyen bireydir.⁴⁶⁹ İçten denetimli insanlar, davranışlarının sonuçlarını, kendi gayretleri ve kişisel özellikleriyle birlikte ele alırlar. Dış denetimli yönelime sahip insanlar (personal with external locus of control) ise, davranışlarının sonuçlarını kendilerinin dışında herhangi bir güç odağında ararlar.

‘Desteği içten alma’ boyutunun ‘dışgüdümlülük’ ile negatif yönde ve anlamlı bir ilişkisinin olduğu görülmektedir. Bu çıkan sonuçta hipotezimizi desteklemektedir. Dışgüdümlü bireylerin dışgüdümlülüklerinin ‘desteği içten alma’ boyutuyla negatif bir ilişkisinin olması; dışgüdümlülük arttıkça, desteği içten almanın azaldığı sonucunu ortaya çıkarmıştır; bu da, karar alma merkezinin kişinin kendisi, kendi içi, değil de; başka insanlar, olaylar veya olgular olduğu anlamına gelmektedir. (Tablo 6.b-2)

İçgüdümlü bireylerin içgüdümlü dinî yönelime sahip olmaları ile ‘desteği içten alma’ boyutu arasında istatistikî manada anlamlı ve birbirinin artış ve azalışlarını takip eden paralel, çift ve olumlu yönde bir ilişki bulunmuştur: Yani içgüdümlülük arttıkça başka

⁴⁶⁶ YAPICI- ZENGİN, a.g.m., s.74-75

⁴⁶⁷ ÖZDOĞAN, a.g.t., s.113

⁴⁶⁸ KAĞITÇIBAŞI, Kültürel Psikoloji, s.48

⁴⁶⁹ CÜCELOĞLU, a.g.e., s.256

insanlarla ilişkilerindeki uyum artmakta ve bunun karşısında da kendi içlerindeki bütünlük bozulmamakta ve desteği içten alarak içlerindeki özgürlüğe ve güce dayanmaları da artmaktadır (Tablo 6.a-2)

Dinî düşüncenin içinde yer alan insana hayat verenin, insanın hayatına müdahale edebileceği düşüncesi, iyilik ve kötülüklerin kader gereği yaşandığı ve istediği zaman insanın hayatına karışan, müdahale eden ve özgürlüğü kısıtlayan bir Tanrı tasavvuru düşüncesi, dindarların dıştan denetimli çıkması gerektiği düşüncesine götürebilmektedir.⁴⁷⁰ Oysa din; en başta insanın iradesini şart koşmakta, ve bütün gelişimini, bu istek ve bu istek doğrultusundaki çaba üzerine kurulmuş bir yapı olarak kendini tanımlamaktadır.

Dindarlık ile içgüdümlülük arasında ilişkiyi destekleyen araştırmalar gibi böyle bir ilişkinin olmadığı sonucunu ortaya koyan araştırmalar da görülebilmektedir. Çelişik sonuçlar veren bu araştırmalarda bireylerin Tanrı tasavvurları, dindarlık boyutları, inancın geliştirdiği kültürel ortam ve yetiştirme tarzı gibi değişkenlerin, sonuçları etkilediği anlaşılmaktadır.

İnsanları kesin olarak içten veya dıştan denetimli olarak ikiye ayırmak oldukça zordur. Bu konuda yapılan her araştırmada farklı sonuçlara ulaşılmış ve bu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Örneğin ülkemizde bu konuda ilk çalışma yapan araştırmacılarından biri olan Kağıtçıbaşı, araştırmasının sonucunda dindarları, dindar olmayanlara göre daha dıştan denetimli bulmuştur.⁴⁷¹ Fakat Gürses'in araştırmasında içgüdümlü dindarlar, içten denetimlilik ve dıştan denetimlilik boyutlarından birbirine yakın puanlar almışlardır ki Gürses, araştırmasından çıkan bu durumu araştırmanın yapıldığı dönemde toplumun ve özellikle dindarların geçirdiği sıkıntılı dönemlerin sonucu olarak göstermektedir.⁴⁷²

13. Zamanı İyi Kullanma İle İlgili Bulguların Sonuçları

Zaman boyutu ile ilgili bulgulara göre; öğrencilerin çoğu “dün, bugün ve yarın” zaman algıları içinde en çok “Şimdi, şu yaşanan an” ve “geçmişte yaşanmış, geçmiş zaman” ile meşgul olmakta ve en çok “şimdiki zaman” ve “geçmiş zaman”a yoğunlaşmaktadır. “Gelecek zaman” ile ilgili yaklaşımlara bakıldığında ise belirsizlik düşüncesinin hakim olduğu ve gelecek zamana daha temkinli yaklaştıkları görülmektedir. Özellikle zaman boyutunun son cümlesi, “*Zamanımın çoğunu hayata hazırlanarak değil; hayatı yaşayarak geçiririm.*” cümlesinin ortalamasında ($x=1,89$) daha net görülmektedir. (Tablo 3.a-1;3.a-2)

“Zamanı iyi kullanma” boyutunun “dışgüdümlülük” ile istatistikî manada $p<0.05$ düzeyinde negatif yönde ve anlamlı bir ilişkisi, “kendini gerçekleştirme” puanı ile “dindarlık” puanı arasında ise $p<0.01$ düzeyinde güçlü, pozitif bir ilişkisinin olduğu ortaya

⁴⁷⁰ GÜRSES, a.g.e., s.75

⁴⁷¹ KAĞITÇIBAŞI, a.g.m., s. 252

⁴⁷² GÜRSES, a.g.e., s.108

çıkmıştır. Buna göre dışgüdümlü bireylerin dışgüdümlülükleri ile zaman algıları ve zamanı kullanışları arasında negatif bir ilişkinin çıkmış olması; kişilerin dışgüdümlülükleri arttıkça zamanı iyi kullanabilme düzeylerinin azaldığı; ama dinî sorgulayıcı bakış açısını da içine alan dindarlık düzeyinin de artmasıyla zamanı iyi kullanma düzeylerinin de artırdığı sonucunu vermektedir. (Tablo 6.b-2)

“Zamanı iyi kullanma” boyutu ile “içgüdümlülük” puanı arasında istatistikî manada $p < 0.05$ anlamlılık düzeyinde pozitif bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre içgüdümlülük arttıkça zaman algısı da olumlu bir şekilde artmakta zaman daha iyi bir şekilde idrak edilmekte, zaman bilinci daha derin bir şekilde yaşanmaktadır. Kimter de araştırmasında öğrencilerin dinî inanç, ibadet ve dua pratiğini yerine getirme durumları ile geleceğe dair iyimser bir bakış açısına sahip olmaları, yani ümitvar olmaları üzerinde etkili olduğunu bulmuştur.⁴⁷³

14. Başkalarıyla Uyum Ve Yakın İlişkiler Kurabilme İle İlgili Bulguların Sonuçları

Günümüzde insana yapması gerekenleri, içgüdüleri söylemez ve eski çağların insanından farklı olarak ona neyi yapması gerektiğini söyleyen gelenekler ve geleneksel değerler yoktur. Bu yönlendirici etkenlerden yoksun olduğu için, bazen ne yapmak istediğini bilmez. Sonuçta ya başkalarının yaptığı şeyi yapar ya da başkalarının ondan yapmasını bekledikleri şeyleri yaparlar.⁴⁷⁴ İnsanların çoğu, doğaya egemen olmak için, yeni daha iyi araçlar oluştururken bu araçların ağına düşmüşler ve bu arada onlara anlam veren “kendi”lerini yitirmişlerdir.

‘Baskalarıyla yakın ilişkiler kurabilme boyutu’ ile ilgili olarak öğrencilerin genel olarak başkalarıyla yakın ilişkiler kurabilme ile ilgili ifadeler karşısında çok yüksek değerlere ulaşamadıkları görülmektedir. (Tablo 3.a-9; Tablo 3.a-10) Bunun nedenini de günümüz insanının başkalarıyla yakın ilişkiler kurarken aynı zamanda da kendi bütünlükleri, duruşları ve ilişkilerindeki tutarlı ve bağımsız kalabilmenin sınırını tam olarak belirleyememiş olmalarından dolayı, yaşadığı sıkıntı ve kararsızla açıklamak mümkündür.

‘Baskalarıyla uyum ve yakın ilişkiler kurma’ boyutunun, ‘içgüdümlülük’ puanı ile arasında pozitif yönde bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. İçgüdümlü bireylerin içgüdümlü dini yönelime sahip olmaları ile kendini gerçekleştirme ölçeğinin alt boyutlarından “başkalarıyla uyum ve yakın ilişkiler kurma” boyutu ile arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve birbirinin artış ve azalışları paralel olan, çift ve olumlu yönde bir ilişki bulunmuştur. Yani içgüdümlülük arttıkça başka insanlarla ilişkilerindeki uyum artmakta ve bunun karşısında da kendi içlerindeki bütünlük bozulmamaktadır. (Tablo 6.a-2) Üniversite

⁴⁷³ KİMTER, a.g.m., s.207

⁴⁷⁴ FRANKL, Duyulmayan Anlam Çılgılığı, s.20

öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmasında Kötehne de; dindar gençlerin, dindar olmayanlara göre daha uyumlu ve sorumluluk sahibi olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁴⁷⁵

“Dışgüdümlülük” puanı ile “başkalarıyla uyum ve yakın ilişkiler kurma” boyutunun arasında negatif yönde ve zayıf bir ilişkinin olduğu “dindarlık” puanı ile istatistiki manada $p<0.01$ anlamlılık düzeyinde ve negatif yönde bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç beklenenin dışında öne sürdüğümüz hipotezimizi desteklemeyen bir sonuçtur.

Sosyal dindarlık olarak da adlandırılan dışgüdümlü dindarlığın başkalarıyla uyum ve yakın ilişkiler boyutuyla yüksek bir ilişki içinde olması beklenirken; dışgüdümlülük arttıkça uyumun ve yakın ilişkiler kurma düzeyinin azaldığı sonucu ortaya çıkmıştır. Burada çıkan bu sonucu, dinin de içinde bulunduğu birçok olguyu araç olarak ele alan dışgüdümlülerin, insani ilişkilerinde derin ilişkilerdence daha yüzeysel, mekanik ve karşılık esasına dayalı ilişkiler kurma eğilimleri ile yorumlamak mümkündür. (Tablo 6.b-2)

15. Kendini Kabul İle İlgili Bulguların Sonuçları

Kendini Kabul boyutuyla ilgili olarak ortaya çıkan bulgulara göre öğrenciler genel olarak, kendini kabul düzeyindeki ifadelerde daha çok “kararsızım” şikkında yoğunlaşmışlardır.(Tablo 3.a-5) Bundan yola çıkılarak da araştırmaya katılan öğrencilerin kendileriyle ilgili olarak karışık düşünceler içinde oldukları ve tam olarak düşüncelerini netleştiremedikleri söylenebilir. Kendini kabul boyutu ile ilgili olarak ortalamanın en yüksek olduğu cümlelerin, “*Kendi içimdeki tutarsızlıkları kabul ederim.*” cümlesi olması da bu düşüncemizi desteklemektedir. (Tablo 3.a-6)

“Kendini kabul” boyutunun “içgüdümlülük” puanı ile ve “dindarlık” puanı arasında negatif yönde ve zayıf bir ilişkinin olduğu; “kendini gerçekleştirme” puanı ile arasında $p<0.01$ düzeyinde güçlü, pozitif ve istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Buna göre içgüdümlülük ve dindarlık arttıkça kişilerin kendi kabullerinin azaldığı ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç yine içgüdümlülük dinî yönelimin yapısından kaynaklanan sürekli tutarlı davranışlar organizasyonu isteği karşısında kişilerin bunu zaman zaman sağlayamadıkları düşüncesi ile yaşadıkları içe dönük sorgulamayı ile açıklamak mümkündür. Bu içe dönük bakışın, insanı geliştiren taraflarının olmasının yanında kendi ile iletişim açısından oranı kaçırıldığında, sağlıksız durumlar çıkaracağı da bilinmektedir

“Kendini kabul” boyutu ile “dışgüdümlülük” puanının $p<0.01$ düzeyinde negatif yönde ve istatistiki manada anlamlı bir ilişkinin olduğu; “dindarlık” puanı ile “kendini gerçekleştirme” puanı arasında $p<0.01$ düzeyinde güçlü, pozitif ve istatistiksel anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Buna göre dışgüdümlülük azaldıkça; kendini kabul düzeyi artmaktadır.

⁴⁷⁵ KÖTEHNE, Gülsu, Religious Orientation And Personality, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Ün., Sos. Bilimler Enst., İst., 1999, s.67-70

Saldırganlık eğilimlerini kabul edebilme boyutuyla ilgili bulgulara göre, öğrencilerin genel olarak saldırganlık eğilimlerini kabul düzeyini ölçen ifadelere olumlu yanıtlar verdikleri, dolayısıyla saldırganlık eğilimlerini kabul düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir. (Tablo 3.a-7; Tablo 3.a-8)

16. Kendine Saygı İle İlgili Bulguların Sonuçları

İnsanların kendilerinin ne oldukları ya da ne olmadıklarına yönelik değerlendirmeleri, W. James'tan bu yana 'benlik saygısı' olarak ifade edilmiştir. Kişinin kendisini olduğu ve görüldüğü gibi kabullenmesini ve kendine güvenebilmesini sağlayan özsaygı, hem bireysel hem de sosyal hayatı etkileyen önemli bir faktördür.

İnsan hep daha iyisini yapmayı ya da en iyisi olmayı kendine hedef alarak yola çıktığında yolun sonunda hiçbir ödül; destek ve takdir olmasa da ve de birçok eksiklik ve engel yolu zorlaştırırsa da yine o insanı yolunda yürütecek şey; kişinin kendinin kendine olan saygısı ve takdiri olur.⁴⁷⁶ Fakat öte yandan benlik kavramının fazla abartılmasıyla ortaya çıkan bir özsaygı da temel güvensizliği kapatmak için bir savunma mekânizması işlevi görmekten öteye gidemeyecek, hastalıklı bir kişilik oluşumuna neden olur.

Kendine saygı boyutundan elde edilen bulgular, ankete katılan öğrencilerin genel olarak yüksek kendine saygı düzeyine karşılık gelen ifadelere olumlu cevaplar vererek yüksek puanlar aldıklarını göstermektedir. İnsan olarak kendinin değerli olduğunu düşünme ($x=2,55$), eleştirilere karşı yapıcı ve olumlu bir bakış açısına sahip olma ($x=2,54$); kendi kararlarına güvenme ($x=2,70$) yüksek ortalamalar almıştır. (Tablo 3.a-3; Tablo 3.a-4)

"Kendine saygı" boyutu ile "dışgüdümlülük" puanı arasındaki ilişkiye bakıldığında ise $p<0.05$ düzeyinde; "kendini gerçekleştirme" puanı ile; "dindarlık" puanı arasında $p<0.01$ düzeyinde güçlü, pozitif ve istatistiki manada anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Buradan çıkan sonuç dışgüdümlü bireylerin dışgüdümlülükleri arttıkça, kendilerine saygıları da artmaktadır. Buradaki saygının sosyal takdirden kaynaklanan bir saygı mı yoksa kendi içlerinde, kendilerine yönelik bir beğeni mi olduğu açık değildir. Bu sorunun cevabı için ayrı bir çalışma yapılmalıdır.

"Kendine saygı" boyutu ile "içgüdümlülük" puanı arasındaki ilişkiye bakıldığında $p<0.05$ düzeyinde; "dindarlık" puanı arasında ise $p<0.01$ düzeyinde daha güçlü, pozitif ve istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çıkan sonuca göre; içgüdümlü bireylerde kişinin kendine saygısı arttıkça, dine karşı içgüdümlü yönelimi de artmaktadır ve dinî sorguluyucu bakış açısı da içgüdümlü yönelime eklenince; kendine olan saygısı da genel olarak dindarlığı da daha çok yükseltmektedir. (Tablo 6.a-2)

⁴⁷⁶ ÖZAKPINAR, Psikolojinin Kavramsal Yapısı, s.189

Mehmedoğlu, insanın kendisine saygı göstermesi biçiminde ortaya çıkan kendilik saygısının dinî bir değer olduğunu söyleyerek din ile özsaygı arasında olumlu yönde bir ilişki kurmaktadır.⁴⁷⁷ Aynı doğrultuda Beit-Hallahmi ve Argyle'nin verdiği bilgiye göre⁴⁷⁸ yapılan birçok araştırmada dindarlık-özsaygı arasında pozitif bir ilişkinin olduğu, hatta olumlu bir Tanrı tasavvuruna sahip inananların öz-saygılarının yüksek olduğu tespit edilmiştir.

17. İbadet Yaşantısı İle İlgili Bulguların Sonuçları

Kendi zihin ve ruh dünyasında oluşturduğu hayat felsefesinin, yaşanan dünyanın gerçekleri ile uyumlu ve ölçülü bir şekilde pratiğe dönüştürülmesi gençler için önemli bir problemdir.⁴⁷⁹ İbadetlerin devamlılığı hakkındaki tutumlarına göre kendilerini gerçekleştirme düzeylerinin dağılımı ile bulgulara bakıldığında ise; ibadetlerin devamlılığını sağladığını söyleyenlerin çoğunluğunun “yüksek düzeyde kendilerini gerçekleştirme” seviyesinde oldukları görülmektedir. (Tablo 4.a-7)

Dinî ibadetlerini yerine getirme ortamlarına yönelik tutumlarına göre kendilerini gerçekleştirme düzeylerinin dağılımına bakıldığında; genel olarak öğrencilerin %67,8'nin dinî düşüncelerini yaşayabilme ve bireysel yapılabilecek uygulamalarını yerine getirmek için sukûneti, insanlardan uzak ortamları tercih ettikleri ve bunlardan %38,5'nin kendilerini gerçekleştirme seviyesinin “yüksek” düzeyde olduğu görülmektedir. (Tablo 4.a-9)

Allah'a yakın olduğunu hissederek yapılan ibadetlerin, kişinin kendini gerçekleştirme düzeyini artırdığı söylenebilir. Çünkü kişinin yaptığı ibadetler görev bilincinin ötesinde yapıldığında, insanın kendi iç dünyası ve ötesiyle iletişim kurmaya ve düşünmeye yönelten bir gelişim basamağı işlevi görmektedir. Sayın, namaz ibadetinin karakter gelişimi üzerine etkisini incelediği araştırmasında bilinç ve duygu düzeyi yüksek olarak yerine getirilen namaz ibadetinin, karakter gelişimini olumlu şekilde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.⁴⁸⁰

Uysal tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göre ise; “bütün namazlarını aksatmadan yerine getirdiklerini söyleyenler”, “Gösteriş” ölçeğinden düşük puan almışlardır. Bu çalışmaya göre; gösteriş ölçeğinden yüksek puan alanlar; başkalarının ilgi ve dikkatini çekmek için aşırı gayret gösteren, engeller ve ertelemeler karşısında sabırsız davranan kişiler olarak tanımlanmaktadır.⁴⁸¹

⁴⁷⁷ MEHMEDOĞLU, Erişkin Bireylerde Kendilik Bilinci Ve Din Eğitimi, s.102

⁴⁷⁸ BEİT-HALLAHMİ, B.- ARGYLE, M., The Psychology of Religious Behaviour Belief and Experience, London, 1997, s.165

⁴⁷⁹ GÜNDÜZ, a.g.e., s.273

⁴⁸⁰ SAYIN, Esmâ, Namazın Karakter Gelişimi Üzerine Etkisi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), U.Ü. Sos.Blmler Enst.,2003, Bursa, s.156

⁴⁸¹ UYSAL, Dini Tutum, Davranış Ve Şahsiyet Özellikleri, İFAV, İst., 1996,s.98

İbadetler, kişinin sosyal davranışları üzerinde de olumlu etkiler yapmaktadır. Dinî hayatın içinde, bazı dinî uygulamaların bir kısmının bir toplulukla gerçekleştirilmek zorunda olması bireyin, kendisiyle ortak değer ve yaşam biçimi olan insanlarla biraraya gelmesine yardımcı olmakta; böylece bireyin sosyalleşmesine yardımcı olmaktadır. Günümüzdeki dinî birçok topluluğun sadece dinî değil, psikolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan da birçok işlevi üstlendiği ve başarıyla yerine getirdiği de görülmektedir.

Toplu yapılan ibadetlere katılma amaçlarına yönelik tutumlarına göre; kendilerini gerçekleştirme düzeylerinin dağılımıyla ilgili bulgulara bakıldığında ise; genel olarak toplu olarak yapılan dinî ibadetleri sadece bir arkadaş toplantısı, sosyal ortam ihtiyacını gideren bir faaliyet olarak görmeyenlerin, % 86,3'lük oranla çoğunlukta olduğu; "orta" ve "yüksek" kendilerini gerçekleştirme düzeylerinde %72,1'lik oranla çoğunluğu sağladıkları görülmektedir. Bu tutuma katıldığını söyleyen öğrenciler ise; %8,0'lık orana sahiptir. (Tablo 4.a-8)

Ülkemizde ve de yurtdışında yapılan değişik ibadetlerle (oruç, namaz, dua, zekât gibi) ilgili olarak alan araştırması üzerine dayalı olarak yapılan çalışmalarda ibadetlerle ilgili vurgulanması gerekli önemli sonuçlar ortaya konmuştur.

Uysal, araştırmasında özellikle oruç ibadetinin diğer insanlara yönelik olarak sabır, hoşgörü, merhamet, sevgi gibi duyguları geliştirdiğini tespit etmiştir.⁴⁸² Dinî uygulamalar ile psiko-sosyal uyum üzerine yapılan benzer bir çalışmada Hayta, öğrencilerin ibadetleri yerine getirme tutumları ile kendilerini kabul, kendilerini ifade etme, sosyal olma gibi değişkenleri arasında olumlu ilişkiler bulmuştur.⁴⁸³

Avusturalya'da rastgele seçilen 989 yetişkin üzerinde yapılan bir çalışmada dinî inanç ve ibadetler; Tanrı'ya inanma, kişisel ibadet/dua, kiliseye gitme devamlılığı olarak üç başlık altında incelenmiş ve çalışmanın sonucunda elde edilen bilgilerden sağlıklı yaşanan dinî inanç ve uygulamaların psikolojik uyum, ruhsal denge mutluluk ve hayattan tatmin olma arasında olumlu ilişkiler bulunmuştur.⁴⁸⁴

Maton tarafından yapılan çalışmadan elde edilen sonuçlara göre; sorumlulukların ve çeşitli streslerin etkilerini azaltmada ve ya doğrudan ya da başka insanlar aracılığıyla etkileşime girerek Tanrı'ya ulaşmak isteyen kişilerde, güçlü ruhsal destek sağladığı görülmüştür. Benzer şekilde Polner'de kendisinin ilahî bir bağ kurduğunu söyleyenlerin uzun süreli streslerden uzak kalabildiklerini ve iyi bir ruh durumu içinde oldukları sonucunu ortaya çıkarmışlardır.⁴⁸⁵

⁴⁸² UYSAL, Veysel, Psiko-Soyal Açından Oruç, TDV. Yay., Ank., 1994.,s. 116- 122, 152-166

⁴⁸³ HAYTA, a.g.e., s.112-150

⁴⁸⁴ FRANCIS, J. Lessie- KALDOR, Peter, "The Relationship Between Psychological Wel-Being And Christian Faith And Practice in an Australian Population Sample", Journal For Scientific Study Of Religion, 41:1, 2002, s.179

⁴⁸⁵ Bkz. FRANKEL- HEWITT, a.g.m, s.63

SONUÇ VE ÖNERİLER

“Binlerce kilometrelik bir yolculuk,
bir tek adımla başlar.”

-Çin Atasözü-

Sosyal bilimler alanında konu olarak oldukça ilgi çeken din, ruh sağlığı ve sağlıklı insan konuları üzerinde gerek Batı’da; gerekse ülkemizde popüler ve akadémik olarak birçok çalışma yapılmıştır. Alan araştırmaları ile desteklenen araştırmaların bir çoğu, dinî bakış açısının zihinsel ve ruhsal sağlık düzeyleri ile arasındaki önemli ilişkilere ve olumlu bağlantılara işaret etmektedir.⁴⁸⁶ Bu araştırmaların çoğunun ortaya koyduğu sonuçlara bakıldığında ise dinin, hem teorisyenler, hem bireyler, hem de toplumlar tarafından sağlıklı bir yaşam için güçlü ve önemli bir faktör olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Dinî inanç ve ibadet olgularının, kişi tarafından benimsenmesindeki kuvvet derecesi ile genel olarak kişilik ve karakter üzerindeki kapsayıcı ve bütünlleştirici etkisi dikkate değer bir özellik olmuş, dinî uygulamalar da aynı şekilde birçok araştırmaya konu olmuştur.

Bu araştırmanın merkezinde iki yapı; insan ve din vardır. Dünya kurma sürecinde insan, yalnız bir dünya üretmekle kalmaz; kendini de kurar.⁴⁸⁷ Kendini gerçekleştirme ihtiyacı, insanın en temel ihtiyacı iken; dinin insan için gösterdiği yüksek bir hedefdir. Bu düşünceden hareketle yola çıkan bu çalışma da dinî yönelim ile kendini gerçekleştirmenin altı boyutu arasındaki ilişkiyi ve bazı bağımsız değişkenler ile aralarındaki etkileşimi ele alan bir alan araştırması olarak hazırlanmıştır.

Bu araştırmada da dinî inanç ve uygulamaların kişinin zamanı iyi kullanma, içten destek alma, kendini kabul, kendine saygı, başkalarıyla uyum ve yakın ilişkiler kurma, saldırganlık eğilimlerini kabul gibi boyutları ile ilişkisi araştırılmaktadır. Bu bağlamda araştırma problemleri, öncelikle teorik olarak sonra da amprik tarzda anket tekniği ile elde edilen veriler, çeşitli istatistiki işlemlere tabi tutulmasıyla elde edilen bulgular çerçevesinde incelenmiştir.

⁴⁸⁶ FRANKEL,- HEWİTT,a.g.m., s.62

⁴⁸⁷ BERGER, Peter L., Kutsal Şemsiye, 2. Bsk.,(Çev. Ali ÇOŞKUN), Rağbet Yay., İst., 2000, s.40-41

Ankete katılan öğrencilerin çoğunluğu, yüksek ve orta kendini gerçekleştirme düzeyindedir; yarısından çoğu içgüdümlü dinî yönelime sahiptir. Ayrıca öğrencilerin kendilerini gerçekleştirme düzeyleri “yüksek” olanların çoğunluğu, içgüdümlü dinî yönelime sahiptir.

İçgüdümlü dinî yönelime sahip olmakla, insanın kendini gerçekleştirme birbiriyle olumlu bir ilişki içindedir. İçgüdümlülük arttıkça dindarlık da daha güçlü ve olumlu bir şekilde artmaktadır. Dışgüdümlü bireylerde ise dışgüdümlülük arttıkça; kendini gerçekleştirme düzeyleri düşmektedir. Fakat dışgüdümlülüklerde, dinî sorgulama bakış açısı arttıkça; kendini gerçekleştirme düzeyleri de olumlu yönde bir artış göstermektedir.

Burada içgüdümlü bireylerin *dinî sorgulama* bakış açılarını artırması ile kendilerini gerçekleştirme düzeylerinin de artması ilginç bir sonuçtur.

Dışgüdümlülük arttıkça desteği içten alma azalmakta; içgüdümlü bireylerde ise içgüdümlülük arttıkça *desteği içten alma* artmaktadır.

Dışgüdümlü bireylerin dışgüdümlülükleri ile *zaman algıları* ve zamanı kullanışları arasında olumsuz bir ilişki çıkmıştır. Buna karşın içgüdümlü bireylerde içgüdümlülük arttıkça zaman algısı da olumlu bir şekilde artmakta; zaman daha iyi bir şekilde idrak edilmekte, zaman bilinci daha derin bir şekilde yaşanmaktadır.

Sosyal dindarlık olarak da adlandırılan dışgüdümlü dindarlığın, *başkalarıyla uyum ve yakın ilişkiler* boyutuyla yüksek bir ilişki içinde olması beklenirken; dışgüdümlülük arttıkça uyumun ve yakın ilişkiler kurma düzeyinin azaldığı sonucu ortaya çıkmıştır.

İçgüdümlülük ve dindarlık düzeyi arttıkça, kişilerin *kendi kabulleri* azalmakta; dışgüdümlülük azaldıkça, kendini kabul düzeyleri artmaktadır.

Dışgüdümlü bireylerin dışgüdümlülükleri arttıkça, *kendilerine saygıları* artmaktadır. Fakat buradaki saygının sosyal takdirden kaynaklanan bir saygı mı yoksa kendi içlerinde, kendilerine yönelik bir beğeni mi olduğu açık değildir. İçgüdümlü bireylerde kişinin kendine saygısı arttıkça, dine karşı içgüdümlü yönelimi de artmaktadır. İçgüdümlülerin dinî sorgulayıcı bakış açısı arttıkça, kendine olan saygısı ve genel olarak dindarlığı da yükseltmektedir.

İbadetlerinde devamlılık sağlayabildiğini söyleyenlerin çoğunluğu, “yüksek” düzeyde kendilerini gerçekleştirme seviyesindedir. “Yüksek” düzeyde kendilerini gerçekleştirme seviyesinde olanların çoğunluğu, dini düşüncelerini yaşayabilmek ve bireysel yapılabilecek uygulamalarını yerine getirmek için, sukûneti ve insanlardan uzak ortamları tercih etmektedirler.

Bu çalışmada alt problemler olarak ise; cinsiyet, yaş, devam edilen fakülte, ailenin sosyo-ekonomik durumu, dindarlık düzeyi ve aile içindeki ortam ve eğitim tarzı gibi faktörlerin gerek dindarlık puanıyla ve dini yönelim boyutlarıyla; gerek kendini gerçekleştirme puanı ve alt boyutlarıyla ilişkisi incelenmiştir. Buna göre;

Devam edilen fakülte, dinî yönelimi ve dindarlık puanlarını etkilemektedir. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dinî yönelimlerinin, Fen-Edb. Tarih Bölümü ile Biyoloji Bölümü öğrencileri ve Eğitim Fakültesi öğrencilerine göre; yine İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin; dindarlık puanlarının da Fen-Edb.Fak.Tarih ve Biyoloji Bölümü öğrencileri ile İİBF. öğrencilerine kıyasla daha yüksek düzeyde olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. En yüksek içgüdümlülük, İlahiyat Fakültesi'nde; en çok dışgüdümlü yönelime sahip öğrenci ise, Fen-Edb Biyoloji Bölümü ve Eğitim Fak.'dedir.

Ayrıca Biyoloji Bölümü öğrencileri, 'desteği içten alma' boyutunda; Tarih Bölümü öğrencileri 'kendini kabul', 'saldırganlık eğilimlerini kabul' ve 'kendine saygı' boyutunda; İİBF. öğrencileri, 'başkalarıyla uyum ve yakın ilişkiler kurabilme' boyutunda; İlahiyat Fakültesi öğrencileri de 'zamanı iyi kullanma' ve 'dinî sorgulama' boyutunda; yüksek puan ortalamasına sahiptir.

Örnekleme oluşturan bireylerin, yaklaşık üçte ikisi kız; üçte biri ise erkektir. Öğrencilerin kendini gerçekleştirme seviyelerine göre; "yüksek" kendini gerçekleştirme düzeyinde olanların %20,3'ü erkek; %37,0'ı kızdır ve örneklem grubunda 19-22 yaş arası öğrenciler çoğunluğu oluşturmaktadır.

Yaş ve Cinsiyet değişkenine göre çalışmada dindarlık düzeyi ve yönelimi açısından kayda değer bir farklılığın olmadığı ortaya çıkmıştır. Ama küçük farklarla da olsa erkekler, sadece Dinî Sorgulama ve Saldırganlık Eğilimlerini Kabul boyutunda kızlardan daha yüksek ortalama almışlardır.

Araştırma sonucuna göre kendini gerçekleştirme puanları, "ortanın üstü" düzeyinin, "ortanın altı" düzeyine; "orta" düzeyin; "ortanın altı" grubuna göre; "üst" düzey gelir seviyesinde olanların, "orta" ve "ortanın altı" gelir seviyesine göre yükselmektedir. *Sosyo-ekonomik seviye*, 'desteği içten alma' ve 'kendine saygı' boyutlarında daha güçlü bir şekilde etki etmektedir ki örneklemin üçte ikisini sosyo-ekonomik düzeyini "orta" olarak belirtenler oluşturmuştur.

İlginç diğer bir sonuç da; dışgüdümlü öğrencilerin sosyo-ekonomik düzeyi yükseldikçe, kendini gerçekleştirme ve dindarlık düzeyinin de artması ve kişinin kendi içinde karar almasını, kendine saygısını, kendini kabulünü de bulunduğu gelir seviyesinin önemli bir şekilde etkilemesi ve yükseltmesidir.

Öğrencilerin *ailelerinin dindarlık düzeyi*, öğrencilerin kendini kabullerini ve dini yönelimlerini etkilemektedir Buna göre ailelerinin dindarlık seviyesi zayıf olanlara göre aileleri çok dindar ve dindar olanların dinî yönelimleri ve dindarlık puanları daha yüksek olmaktadır. Ailelerinin dindarlık düzeyi “çok yüksek” olanlar, ‘desteği içten alma’ ve ‘zamanı iyi kullanma’ düzeylerinde açık bir farkla, ailelerinin dindarlık düzeyini “yok”, “zayıf”, “orta”, “yüksek” olanlara göre daha yüksek seviyededirler. İçgüdümlü ve dışgüdümlü yönelime sahip öğrencilerin aileleri ise genel olarak dindarlık düzeyi, “orta” ve “yüksek” düzeyde toplanmaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre kendini gerçekleştirme puanları, *ailedeki eğitim tarzına* göre farklılaşmamaktadır; fakat ailelerinin eğitim tarzını “demokratik ve sevecen” olarak belirtenler, ‘desteği içten alma’, ‘kendine saygı’, ‘kendini kabul’ ve ‘saldırganlık eğilimlerini kabul’ boyutundan yüksek puan almışlardır. Ailelerinin eğitim tarzını “disiplinli ve otoriter” olarak belirtenler, dinî sorgulama boyutundan; ilgisiz ve rahat” olarak belirtenler ise; dinî yönelim ve toplam dindarlık puanlarında ise en yüksek puan ortalamasını almışlardır. “Demokratik ve sevecen” bir eğitim tarzıyla yetiştiklerini söyleyenlerin çoğunluğu oluşturdukları görülmektedir.

Araştırmadan çıkan sonuca göre; ailelerinin disiplin ve otorite anlayışlarını sorgulayan öğrencilerin, dini sorgulama düzeyi de yüksektir. Aile içindeki ortam ve eğitim tarzı, dışgüdümlü bireylerin kendine saygı, kendini kabul, saldırganlık eğilimlerini kabul ve yaşayabilme bilinçliliğini, dini sorgulama, dindarlık ve kendini gerçekleştirme düzeylerini etkilemektedir. Ailedeki demokratik ortam; dışgüdümlü öğrencilerin kendine saygı duyma, kendini kabul edebilme, saldırganlıklarını farketme, dindarlıklarını ve kendini gerçekleştirmelerini olumlu yönde etkilerken, otoriteye dayalı bir ortamın olumsuz etkilemektedir.

Kendini gerçekleştirmiş insan, kendini tamamlayan yada tamamlamaya çalışan insandır. İnsanoğlu, binlerce yıllık gayretlerine, kurduğu kültür ve medeniyetlere rağmen hala kendini tamamlayamamıştır; hatta her geçen gün bu eksiklik duygusu derinleşmektedir. Çevresi onu bu süreli zamanın niye yaşanması gerektiği konusunda aydınlatacak kadar nihaî ve anlamlı nedenler değildir. Ölümlü insanın dünyadaki varlığı, sürelidir. Bunun için inanma, insanın hem temel bir ihtiyacı hem de doğal bir yapısıdır. Dini, hayatını anlamlandıran bir temel yapı olarak görenlerin kendini gerçekleştirme düzeylerinin de yüksek bulunması bunu açıklamaktadır.

İnsan dini kendine bir referans kaynağı olarak kabul ettiğinde, ilkeli ve prensiplere dayalı bir hayat oluşturabilme imkânı verebilmektedir. Fakat kendini tanıma ve tanımlama, toplumdaki rolünü ve hayattaki amacını belirleme konusunda gençlerin ciddi sorularının

olduğu gençlik döneminde kimliğin kişiliğin ve kendiliğin inşa edilmesinde önemli fonksiyonları olan dinin etkisinin, günümüz modern toplumunda etkinliğini yitirdiği görülmektedir.⁴⁸⁸

Fakat her fert yaşadığı toplumun içindeki kültürden, tarihten ve geleneklerden etkilenir. Kültür, tarih ve gelenekler geçmişin düşüncelerini, gereksinimlerini ve duygularını temsil ederler ve toplumun her bir bireyini kuşatacak otoritesini yüzyıllarca muhafaza etmek ister.⁴⁸⁹ Ve bazen geleneklerin yaptırım gücü kazanmak amacıyla; kültürün alışkanlıkların devamı konusundaki isteği ile dinsel görünüme büründüğü de olmaktadır. Dindar olmak, hangi gruba ve kalıba uyum sağlayıp sağlamamasıyla denk değildir. Din sosyal bir olgudan öteye içsel bir yapı olarak, her bünyede yeniden doğduğunda insan için en büyük değer, nihai anlam ve erdemli bir hayat için vazgeçilmez bir rehber olmaktadır.

Türkiye’de dindarlığın çeşitli değişkenlerle ilişkisini inceleyen din psikolojisi ve sosyolojisi alanlarında yapılan çalışmalara bakıldığında standart bir modelin hala oluşmadığı görülecektir. Ülkemiz kaynakları içinde literatürün azlığı, araştırmacıları yurtdışına -özellikle Batı- kaynaklarına yönlendirmiş, fakat toplumsal ve bireysel dini algılayış farklılıkları hep problem olarak kalmaya devam etmiştir.

Dünyanın her yerinde özellikle bu konularda öncülük yapan Avrupa kıtası ve Amerika’daki din ve ruhsal uyumluluk arasındaki ilişkiyle ilgili olarak çalışanlar, bu tür deneysel çalışmalarla desteklenmiş çalışmalardan çıkan sonuçları birleştirmek istediklerinde karşılaştıkları iki temel problem olmuştur. Birincisi; farklı psikolojik testlerin din ve psikolojik uyum ve mutluluk konusuna farklı bakış açılarıyla yaklaşmasıdır. Diğeri ise; daha az bilinen ve farkedilen problemdir ki; aynı testlerin konuyu farklı açıdan ele almasına rağmen aynı şeyi ölçüyormuş gibi kabul edilmesidir.⁴⁹⁰

Türkiye’de dindarlığı ölçmek için kullanılan araçların neredeyse hepsinin Batı kaynaklı olması, insanın fizyolojisini etkilediği kadar psikolojisini de etkileyen coğrafya, tarih, kültür, gelenek gibi önemli faktörlerin gözardı edilmesine hem de yaşanan gerçeği anlayamamasına, doğru aktarılamamasına ve sorunların çözümüne ulaşamamasına neden olmaktadır. Bunların içinde yer alan din ve dindarlık gibi çok boyutlu ele alınması gereken fenomenler de elbette ki doğdukları kültürden etkilenmekten uzak değillerdir ve bu kültür farklılıkları kendi içlerinde geliştirilen ölçeklere de yansımaktadır. Bunun için farklı kültürler içinde geliştirilen ölçeklerin az ya da çok kültürel farklılıkları yansıtması nedeniyle bu benzerlik ve farklılıkların dikkate alınarak genelleme ve karşılaştırma yapmak gerekir.

⁴⁸⁸ HÖKELEKLİ, Hayati “Gençlik Ve Din”, Gençlik Din Ve Değerler Psikolojisi, Ankara Okulu Yay., Ank., 2002, s.12-13

⁴⁸⁹ LEBON, Gustave, Kitleler Psikolojisi, Hayat Yay., İst., 1997, s.74

⁴⁹⁰ FRANCIS- KALDOR, a.g.m., s.179

ÖNERİLER

- Din gibi toplumumuzun hassas olduğu bir konuda araştırma yapmak birtakım güçlükleri de beraberinde getirmiştir. İnsanların dini konulardan konuşmaktan ve kendi dindarlıkları hakkında bilgi vermekten çekinmeleri, dindarlık üzerine yapılan araştırmaları bir çok açıdan zorlamaktadır. Bu konularda yapılacak araştırmaların çoğalması, sonuçların değerlendirmelerinin kamuoyuyla paylaşımı gibi önerilebilecek hatta geliştirilebilecek çözüm yollarıyla insanların alan araştırmalarında daha fazla işbirliği içinde olmaları, araştırmacıların da daha uygun metodolojiler geliştirmesi sağlanmalıdır.
- Daha sağlıklı sonuçlar elde etmek için kendi kültürümüze uygun dindarlık ölçeklerinin geliştirilmesi, dini hayat ve dindarlık biçimleri açısından aciliyeti yadsınamaz bir gerçek olmasının ötesinde lüzumu şiddetle hissedilen bir ihtiyaçtır.
- Bu araştırma üniversite gençliği üzerinde yapılmıştır. Bunun dışında yapılacak diğer çalışmaların değişik kesim ve gelişim dönemleri üzerinde yapılması farklı sonuçlar ortaya çıkaracaktır.
- Din eğitimi, sadece emirler yasaklar yada ezberlenen ve anlaşılmasına gerek duyulmayan bir kurallar bütünü olarak değil; evrensel değerler doğrultusunda yapısıyla, insanın ihtiyaçları, faydası ve mutluluğu esasını içeren değerler bütünü olarak ele alınmalıdır.
- Eğitimde genç bireyler için özellikle yakın çevresini modelleyerek öğrenme çok etkili olduğu için aile, okul, görsel, işitsel, yazılı basın önemli araçlardır. Gençlere din, ahlâki birey ve toplum modelleri sunulmalıdır.
- Bu çalışma kesit alma yöntemi ile yapılmıştır yani; seçilen evrenin büyüklüğü nedeniyle araştırma için alınan örnekleme yer alan aynı kişilere ikinci bir kez ulaşma imkânı bulunmamaktadır. Bu nedenle dini yönelim, dini gelişim düzeylerinin ve kendini gerçekleştirme süreçlerinin zaman içinde değişip değişmediği incelenememiştir. Örneklemini daha küçük seçip, boylamsal olarak yapılacak çalışmalar bu ve benzeri çalışmaların sorularını, sonuçlarını, değerlendirmelerini daha net bir şekilde ortaya koyacaktır.
- Yeni eğitim anlayışı, bireyleri bütün güçlerini tam olarak kullanabilen, ilişkilerinde rahat ve güvenli, farklı görüşlere açık ve hoşgörülü kimseler olarak yetiştirmeyi hedef aldığına göre, bu kişilik özelliklerinin "demokratik" ortamda gelişebileceği gerçeği karşısında, alınabilecek tedbirlerin neler olabileceği kapsamlı bir şekilde ele alınmalıdır. Çocuk eğitiminin yanı sıra anne-baba eğitime de önem verilmelidir.

KAYNAKÇA

- AKARSU, Bedia, Felsefe Terimleri Sözlüğü, 6. Bas., İnkılâp Kitabevi, İst.
- Kişi Kavramı Ve İnsan Olma Sorunu, 2. Bas., İnkilap Yay., İst., 1998
- AKBABA, Ana-Baba Tutumlarının Bazı Kişilik Özellikleri Üzerine Etkisi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniv. Sos. Blmler Enst., Ank., 1988
- AKBAŞ, Ayla, Ergenlerin Kendini Gerçekleştirme Düzeylerini Etkileyen Bazı Faktörler, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), H.Ü. Sos. Blmler Enst., Ank., 1986
- AKBULUT, Ahmet, "Allah'ın Takdiri - Kulun Tedbiri", A.Ü.İ.F. Dergisi, c.33, Ank., 1982
- AKINOĞLU, Orhan, "Bir Eğitim Değeri Olarak Eleştirel Düşünme", Değerler Eğitimi Dergisi, c.1, sy.1, İst., 2003, s.7-26
- ALBAYRAK, Ahmet, "İkbal'de Dinamik İnsan Anlayışı", Divan Dergisi, sy.5, İst., 1998, s.241-254
- ALLEN, Douglas, "Dini Tecrübenin Fenomonolojik Tahlili" (eds. Constantin TAOCU), Din Ve Fenemoloji, (Çev. Havva KÖSER), İz Yay., İst., 2000
- ALLPORT, G. W. "The Religious Context of Prejudice", Journal For the Scientific Study of Religion, 5(3),1966
- "The Religious Context Of Prejudice", Journal For the Scientific Study of Religion, 5(3), 1966, s.447- 457,
- The Individual His Religion, A Psychological Interpretation, New York, 1950
- ALLPORT- ROSS, J. M., "Personal Religious Orientation and Prejudice", Journal of Personality and Social Psychology, 5(4), 1967, s.432 - 443
- ALPER, Hülya, Bir Kelâm Problemi Olarak İmanın Psikolojik Yapısı, Rağbet Yay., İst., 2002
- ALTAY, Nergis, Nevrotik Bireylerin Kendini Gerçekleştirme Düzeyi İle Ana-Baba Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), A.Ü. Sos. Blmler Enst., Ank., 1985

- ALTUNIŞIK, Remzi- COŞKUN, Recai- BAYRAKTAROĞLU, Serkan- YILDIRIM, Engin, Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, 3. Bas., Sakarya Kitabevi, Sakarya, 2004
- ARDA, Erhan, Sosyal Bilimler Sözlüğü, Alfa Kitabevi, İst., 2003
- ARGYLE, M., Beit-Hallahmi, B., The Social Psychology of Religion Belief And Experience, London and Boston: Routledge & Kegan Paul, 1975
- "Din Psikolojisi Alanındaki Yeni Gelişmeler", (Çev. Talip KÜÇÜKCAN), Dinî Araştırmalar Dergisi, 2(4), 1999, s.195-208
- ARMAĞAN, Mustafa, Gelenek, Ağaç Yay., İst., 1992
- ARMANER, Neda, Din Psikolojisine Giriş I, Ayyıldız Matbaası, Ank., 1980
- İnanç Ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi, MEB.Yay., İst., 1967
- ARVASI, S. Ahmet, Kendini Arayan İnsan, Babiâli Kültür Yay., 2001 -
- ASLAN, Nebile, "Çocuk Sahibi Olma Sorumluluğu", Diyanet İlmî Dergi, c. 40, sy.2, Ank., 2004, s.91-100
- Kur'an-ı Kerim'le İlgili İnanç Ve Tutumlar, (Basılmamış Doktora Tezi), U.Ü. Sos. Bilimler Enst., Bursa, 2002
- AŞKIN, B., Bazı Kişilik Özelliklerinin Kültürler-Arası Sosyal Psikolojik Açından İncelenmesi (Dar- Görüşlü Ve Açık Görüşlülerde İnançların, İçsel-Dışsal Kontrol Boyutları Ve Saldırgan Davranışları, (Doçentlik Tezi), Atatürk Üniv. Sos. Bilimler Enst., Erzurum, 1981
- ATKINSON, Rita L., Richard ATKINSON, Edward E SMİTH, Derl J. BEM, Susan Nolen- Hoeksema; Psikolojiye Giriş, (Çev. Yavuz ALAGON), Arkadaş Yay., Ank., 1995
- AY, Mahmut, "Bireyselliğin Teolojik Temellerinden Biri Olarak İman", Dinî Araştırmalar, c.5, sy.15,2003, s.89 -108
- AY, Mehmet Emin, "Aile Ortamında Yerine Getirilen İbadetin Çocuk Üzerindeki Etkileri", Din Eğt. Araştırmaları Dergisi, sy.1, İst.,1994
- AYDIN, A. Aslan , İslâm İnançları Ve Felsefesi, DİB Yay., Ank., 1964
- AYDIN, Ayhan, İnsanca Varolma Sanatı, Alfa Yay. İst., [t.y.]
- AYDIN, S. Mehmet, "İkbal'in Felsefesinde İnsan", A.Ü.İ.F. Dergisi, c.XXIX, Ank., 1987
- "The Ethics of Realization With a Special Reference to al – Farabi", A.Ü.İ.F.D., sy. XXV, Ank., 1981, s.129-137
- AYDIN, Ali Rıza, "Din Ve Psikoloji İlişkisi Üzerine", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, c.IV. 2003, sy.1,
- AYHAN, Halis, Din Eğitimi Ve Öğretimi (İman-İbadet), DİB Yay., Ank., 1985

- AYTEN, Ali, Kendini Gerçekleştirme Ve Dindarlık İlişkisi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), M.Ü. Sos. Bilimler. Enst., İst., 2004
- BACANLI, Hasan, Sosyal İlişkilerde Benlik; Kendini Ayarlama Psikolojisi, MEB. Yay., İst., 1997
- BAHADIR, Abdülkerim, "Hayatın Sorgulayıcılığı Karşısında İnsan Ve Üretkenlik", S.Ü.İ.F.D., sy.X, Konya, 2000, s.443-451
- İnsanın Anlam Arayışı Ve Din, İnsan Yay., İst., 2002
- "Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe Ve Tereddütler", (Haz. Hayati HÖKELEKLİ), Gençlik Din Ve Değerler Psikolojisi, Ankara Okulu Yay., Ank., 2000, s.255-307
- BAŞÇI, Vahdettin "İslâm Dini ve Hz. Peygamber'de Evrensel Değerler", Diyanet İlmî Dergi, c.39, sy:1, Ank., 2003, s.5-12
- BAŞKURT, İrfan, "İman, Dayandığı Temel İlkeler Ve Eğitim", Din Eğt. Araştırmaları Dergisi, sy.8, İst., 2001
- BAYMUR, Feriha, Genel Psikoloji, 14. Bas., İnkılap Yay., İst., 1978
- BAYRAKTAR, Faruk, "Ailenin Eğitim Görevi", Din Eğt. Araştırmaları Dergisi, sy.2, İst., 1995
- BAYRAKTAR, Mehmet, İslâm İbadet Fenomenolojisi, Akçağ Yay., Ank., 1987
- BERGER, Peter L., Kutsal Şemsiye, (Çev. Ali ÇOŞKUN), 2. Bas., Rağbet Yay., İst., 2000
- BOROWY, Thomas, MCGUIRE, John M., "Experiential Versus Didactic Teaching İn Self-Actualization", Journal Of Humanistic Education And Of Development, c.21, sy.4, 1983, s.146-152
- BUDAK, Selçuk, Psikoloji Terimleri Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yay., Ank., 2000
- BÜYÜKÖZTÜRK, Şener, Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı, 3.Bas., Pegem Yay., Ank., 2003
- CERTEL, Hüseyin, "İslâmî İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri", EKEV Akademi Dergisi, c.1, sy.3, Erzurum, 1998, s.149- 156
- CEVİZCİ, Ahmet, Felsefe Sözlüğü, 2. Bas., Ekin Yay., Ank., 1996
- CÜCELOĞLU, Doğan, Yeniden İnsan İnsana, 29. Baskı Remzi Kitabevi, İst., 2002
- Yetişkin Çocuklar, 20. Bas., Remzi Kitabevi, İst., 2002
- İçimizdeki Biz, 25. Bas., Sistem Yay., İst., 1999
- İçimizdeki Çocuk, 21. Bas., Remzi Kitabevi, İst., 1998
- İnsan Ve Davranışı, 2. Bas., Remzi Kitabevi, İst., 1991
- İyi Düşün Doğru Karar Ver, 37. Bas., Remzi Kitabevi, İst., 2001

- ÇELİK, Sabri, Öğretmenlerin Kişisel Özellikleri ve İhtiyaçlarının Karşılama Derecesi İle Kendini Gerçekleştirme Düzeyleri Arasındaki İlişki, (Basılmamış Doktora Tezi), H.Ü. Sos. Bilimler Enst., Ank., 1993
- CLARK, W. Houston, "Çocukluk Dönemi Dini" A.Ü.İ.F.D., c.XXIV, Ank., 1981
- DOĞAN, Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, 11. Bas., İz Yay., İst.
- DANİELS, Michael, "The Relationship Between Moral Development And Self-Actualization", Journal Of Moral Education, sy. 1, c.1, 1984, s.25-30
- DANSO, Henry -BRUCE, Hunsberger -PRATT, Michael, "The Role Of Parental Religious Fundamentalism And Right-Wing Authoritarianism In Child-Rearing Goals And Practices", Journal For Scientific Study of Religion, 36: 4, 1997, s.496 -511
- DÖKMEN, Üstün, Evrenle Uyumlaşma Sürecinde Varolmak, Gelişmek Uzlaşmak, 2. Bas., Sistem Yay., İst., 2000
- DÜZGÜN, Şaban Ali, Sosyal Teoloji, Akçağ Yay., Ank., 1999
- EKŞİ, Halil, Din Eğitimi Gençlik Ve Kişilik, (Haz. Hayati HÖKELEKLİ), Gençlik Din Ve Değerler Psikolojisi, Ankara Okulu Yay., Ank., 2002
- ELLİSON, G. Christopher – DARREN, E. Sherkat, "Obidence And Autonomy: Religion And Parental Values Reconsidered", Journal For Scientific Study of Religion, 32: 4, 1993
- ER, Hamit, "Kur'an'a Göre Düşünen İnsan Yetiştirme", Din Eğt. Araştırmaları Dergisi, sy.8, İst., 2001
- ER, İzzet, Din Sosyolojisi, Akçağ Yay., Ank., 1995
- Sosyal Gelişme Ve Din, 3. Bas., Rağbet Yay., İst., 1999
- ERİCSON, H. Erik, İnsanın Sekiz Çağı, (Çev. Bedirhan ÜSTÜN- Vedat ŞAR), Birey Ve Toplum Yay., Ank., 1984
- ERTEM, Funda, Üniversite 1. ve 4. Sınıf Öğrencilerinin Kendini Gerçekleştirme Engel Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Ün. Sos. Bilimler Enst., Malatya, 2002
- FOULDS, M.L., "Measured Changes in Self Actualization As A Result Of Growth Group Experience" Psychoterapy: Theory, Research and Practice, sy. 8 , 1971, s.330-345
- FORDHAM, Frieda, Jung Psikolojinin Ana Hatları, (Çev. Aslan YALÇINER), 5.Bas., Say Yay., İst., 2001
- FRANCİS, J. Leslie- KALDOR Peter, "The Relationship Between Psychological Well-Being And Christian Faith And Practise In An Australian Sample", Journal For The Scientific Study of Religion, 41:1, 2002, s.179-184

- FRANKEL, B. Gail- HEVİTT, W. E., "Religion and Well-Being Among Canadian University Students: The Role Of Faith Groups On Campus", Journal For The Scientific Study of Religion, 33:1, 1994, s.62-73,
- FRANKL, Victor, Duyulmayan Anlam ığlığı, (ev. Selçuk BUDAK), 4. Bas., teki Yay., Ank., 1999
- "Kendini Gerekleştirme Ve İfadenin tesinde", (Haz. Kemal SAYAR), Ruh Hastalığını Anlamak, 2. Bas., Kaknüs Yay., İst., 2001, s.267-268
- İnsanın Anlam Arayışı, (ev.Selçuk BUDAK), 6. Bas., teki Yay., Ank., 1992
- FREUD, Sigmund, Haz İlkesinin tesinde Ben ve İd, Metis Yay., İst.,2001
- Psikanaliz üstüne, (ev. Avni VEŐ), Say Yay., İst., 1993
- FROMM, Erich, Erdem Ve Mutluluk, 3. Bas., (ev. Dr. Ayda YÖRÜKAN), Türkiye İŞ Bankası Kültür Yay., Ank., 1995
- Kendini Savunan İnsan, (ev. Necla ARAT), 9. Bas., Say Yay., İst., 2001
- İnsan Bilgisi ve Hümanist Planlama, (ev. Acar DOğANGüN) Arıtan Yay., İst., 1998
- zgrlk Korkusu,(ev. Roza HAKMEN), Yaprak Yay., (t.y.), İst.
- Psikanaliz Ve Din, (ev. Aydın ARITAN), Arıtan Yay., İst., 1996
- Sevginin Ve Şiddetin Kaynağı, (ev.Yurdanur SALMAN- Nalan İÇTEN), 3. Bas., Payel Yay., İst., 1982
- Yeni Bir İnsan Yeni Bir Psikoloji, (ev. Necla ARAT), 9. Bas., Say Yay., İst., 2001
- GENÇTAN, Engin, ađdaŐ Yaşam Ve Normaldışı Davranışlar, 7. Bas, Remzi Kitabevi, İst., 1989
- Psikanaliz ve Sonrası, 9. Bas., Remzi Kitabevi, İst., 2000
- İnsan Olmak, 21. Bas., Remzi Kitabevi, İst., 2000
- Varoluş ve Psikiyatri, Vadi Yay., Ank. 1997
- GENİA, Vicky, "I, E, Quest and Fundamantalizm As Precdictors Of Psychological And Spiritual Well-Being", Journal For The Scientific Study Of Religion, 35:1, 1996, s.56 -64
- GLOCK, Y. Charles,"Dini Teslimiyetin Tetkiki zerine (Dindarlığın Boyutları)", (ev.FarukKARACA),[www.dinbilimleri.com/dergi3/dindarlığınboyutları.h](http://www.dinbilimleri.com/dergi3/dindarlığınboyutları.htm) tm., 21.07.2001, s.1-27
- GOLDFRIED, Jerry- MINER, Maureen, "Quest Religion And The Problem Of Limited Compassion", Journal For Scientific Study of Religion, s.684-695

- GÖKA, Erol, Psikiyatri ve Düşünce Dünyası Arasında Geçişler, Vadi Yay., Ank., 1996
- GÜLEÇ, Cengiz, "Hümanist Psikoloji Açısından Kaygı Sorunsalı ve Kendini Gerçekleştirme", Doğu-Batı Dergisi, sy.2, Ank., 1999, s.159 -165
- GÜNDÜZ, Turgay, İslâm Gençlik ve Din Eğitimi, Düşünce Kitabevi Yay., İst., 2002
- GÜNGÖR, Erol, İslâm'ın Bugünkü Meseleleri, 12. Bas., Ötüken Yay., İst., 1998
- GÜRSES, İbrahim, Kölelik ve Özgürlük Arasında Din, Arasta Yay., Bursa, 2001
- GRAY, Stevan, W., "The Relationship Between Self-Actualization And Leisure Satisfaction", Journal of Human Behavior, c.23, sy.1, 1986
- HAMİLTON, N. G., "The Self The Self And Others", (Çev.Tunç ALKIN), Türk Psikiyatri Dergisi, c.4, sy.3, 1993
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, İslâm İnançları Sözlüğü, Remzi Kitabevi , İst., 1984 .
- HAYTA, Akif, Psiko-Sosyal Uyum ve Dini Pratikler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), U.Ü. Sos. Bil. Enst., Bursa,1993
- HORNEY, Karen, Nevrozlar ve İnsan Gelişimi, (Çev.Selçuk BUDAK), Öteki Yay., Ank., 1993
- HÖKELEKLİ, Hayati, "Gayba İmanın Psiko-Sosyal Sonuçları", İslâm Düşüncesi'nde Gayb Problemleri Sempozyumu, Kuran Ve Tefsir Araştırmaları-V, Ensar Neşriyat, İst., 2003, s.265-277
- "Aile Psikolojisi ve Aile İçi İletişim", Diyanet İlmi Dergi, c:40, sy:2, Ank., 2004, s.41-60
- Din Psikolojisi, 3. Bas., TDV. Yay., Ank., 1998
- Gençlik, Din Ve Değerler Psikolojisi, Ankara Okulu Yay., Ank., 2002
- "Psikoloji ve Sosyoloji Açısından İbadet", DİB İslam Ansiklopedisi, T.D.V. Yay., XIX, İst., 1999, s.248-252
- IZUTSU, Toshihiko, İslâm Düşüncesi'nde İman Kavramı, (Çev. Selahaddin AYZAZ), 2.Bas., Pınar Yay., İst., 2002
- Kur'an'da Allah ve İnsan, (Çev. Süleyman ATEŞ), Yeni Ufuklar Neşriyat, İst. [t.y.]
- İBN MANZUR, Lisanü'l Arab, I-XV, Daru Sadr, Beyrut, 1990
- JALONDE, Jacobi, C. G. Jung Psikolojisi, (Çev. Mehmet ARAP), İlhan Yay., İst.,2002
- JAMES, William "Les Multiples Formes de L'experience Reliqieuse" (Çev.Zeki ÖZCAN), Exerque Yay., Paris, 2002 .
- JOHNSON, E. Paul, "Reigious Conduct (Dini Davranış)", (Çev. Habil ŞENTÜRK), Psychology of Religion, New York,1945, s.25-29
- JUNG, C. G, Keşfedilmemiş Benlik, (Çev. Barış İlhan), İlhan Yay., İst.,1999

- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem, "Aile Ve Kültürel Psikoloji", Aile Yazıları III, A.A.K.B. Yay., Ank., 1990, s.251-257
- Kültürel Psikoloji, Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., İst., 1998
- Yeni İnsan Ve İnsanlar, 10. Bas., Evrim Yay., İst., 1999
- KARA, Hayrettin, "Bilinç, Benlik ve Ölüm Farkındalığı", Bilge Adam Dergisi, c.2, Van, 2002
- KARACA, Faruk, "İnsanın Bazı Günü ve Duygularının İslâmi Açından Değerlendirilmesi", EKEV, c.1, sy.3, Erzurum, 1998, s.159 -172
- "Dini Pratikler, Nefs Muhasebesi Ve Allah Şuuru", EKEV, c.1, sy.4, Erzurum, 1999, s.113 -121
- KARAGÖZ, İsmail, "İnsanın Dine Olan İhtiyacı Ve Din Ve Vicdan Hürriyeti", Diyanet İlmî Dergi, c.36, sy.3, Ank., 2000, s.89-106
- KARASAR, Niyazi, Bilimsel Araştırma Yöntemi, Ank., 1991
- KARDAŞ, Fazıl, İlköğretimin I. Ve II. Kademelerinde Görev Yapan Öğretmenlerin Kendini Gerçekleştirme Düzeyi Ve Cinsiyet İle Kendini Gerçekleştirmenin Bazı Boyutları Arasındaki İlişkiler, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniv. Sos. Bilimler. Enst., Erzurum, 1995
- KASAPOĞLU, Abdurrahman, Kur'an'da İman Psikolojisi, Yanlızkurt Yay., İst., 1997
- KAYA, Mevlüt, "Benliğin Gelişimi ve Kendini Gerçekleştirme", Çocuk Gelişimi Ve Eğitimi Sempozyumu, İSAV, İst., 1997
- Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğrencilerinde Benlik Tasarımı ve Kendini Gerçekleştirme, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), O.M.Ü. Sos. Bilimler Enst., Samsun, 1988
- KAYIKLIK, Hasan, "Allport'a Göre Dini Yaşayışa Gelişimsel Bir Açılım", Dini Araştırmalar, c.5, sy.15, 2003, s.121 -138
- "Kur'an'daki Dualar Üzerine Psikolojik Bir Değerlendirme", Ç.Ü.İ.F.D., sy.1, Adana, 2001, s.134-160
- KILIŞCI, Yadigar, Üniversite Öğrencilerinin Kendini Kabullerini Etkileyen Bazı Değişkenler, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), H.Ü. Sos. Bilimler Enst., Ank., 1981
- KINIŞ, Mustafa, Arayış ve Kendini Gerçekleştirme Sorunu, İnsan Yay., İst., 2000
- KİMTER, Nurten, "Dini İnanç, İbadet Ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine", Gençlik, Din Ve Değerler, (Haz. Hayati HÖKELEKLİ), Ankara Okulu Yay., Ank., 2002
- KLAVUZ, M. A., "Ergenlerde Özdeşleşme Ve Din Eğitimi", (Haz. Hayati HÖKELEKLİ), Gençlik Din Ve Değerler Psikolojisi, Ankara Okulu Yay., Ank., 2000

- KOÇ, Ahmet, "Düşünce İnsan Yetiştirmede Din Eğitiminin Rolü", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, s:6, İst., 1999, s.72
- KOVEL, Joel, Tarih ve Tin – Özgürleşme Felsefesi Üzerine Bir İnceleme- (Çev. Hakan PEKİNEL) 2. Bas., Ayrıntı Yay., İst, 2000
- KÖKSAL, F., "Denetim Odağı İle Saldırgan Davranışlar Arasındaki İlişkiler", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniv. Sos. Bilimler Enst., Erzurum, 1972
- KÖTEHNE, Gülsu, Religious Orientation And Personality, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniv., Sos. Bilimler Enst., İst., 1999
- KULA, Naci, "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din", (Haz. Hayati HÖKELEKLİ), Gençlik Din Ve Değerler Psikolojisi, Ankara Okulu Yay., Ank., 2002,
..... Kimlik ve Din, Ayışığı Yay., İst., 2001
- KULAKSIZOĞLU, Adnan, Ergenlik Psikolojisi, Remzi Kitabevi, İst., 2003
- KUZGUN, Yıldız, "Ana-Baba Tutumlarının Bireyin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi", H.Ü. Sos. Bilimler Dergisi, c.5, sy.1, Ank., 1973, s.57-70
..... "Kişisel Yönelim Envanterinin Türk Toplumunda Uygulanması", H.Ü. Sos. Bilimler Beşeri Dergisi, c.5, sy.2, Ank., 1973, s.135-146
..... "Kendini Gerçekleştirme", A.Ü.D.T.C.F Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, X., Ank., 1976, s.166-177
- LARSEN, J. A, "Self Actualization As Relevant To Frequency Range And Pattern Of Religious Experience", Journal of Psychology And Theology, sy.7, 1979, s.39-47
- LEBON, Gustave, Kitleler Psikolojisi, Hayat Yay., İst., 1997
- LOGMAN-METRO, Büyük İngilizce-Türkçe Sözlük, English Turkish Edition, England, 1993
- LONG, Vonda Olson, "Relationship of Masculinity To Self-Esteem, Self Acceptance İn Male Professionals, Collage Students Clients, Perperators Of Domestic Violence", American Association For Counseling and Development, 1986
- MARSHALL, Gordon, Sosyoloji Sözlüğü, (Çev. Osman AKINHAY- Derya KÖMÜRCÜ), Bilim ve Sanat Yay., Ank., 1999
- MASLOW, Abraham, İnsan Olmanın Psikolojisi, (Çev. Okan GÜNDÜZ), Kuraldışı Yay., İst., 2001
..... "Bir Metamotivasyon Kuramı: Değer-Yaşamın Biyolojik Kökeni", Ego Ötesi, (eds: R. N. WALSH- F. VAUGHAN), İnsan Yay., İst., 2001
..... Dinler Değerler ve Doruk Deneyimler, (Çev. H. Koray SÖNMEZ), Kuraldışı Yay., İst., 1996
..... Motivation and Personality, 2. Bas., NewYork: Harper, 1970

- MAY, Rollo, Kendini Arayan İnsan, (Çev. Ayşen KARPAT), 3.Bas., Kuraldışı Yay., İst., 2000
- McFARLAND, G. Sam - WARREN, C. James, "Religious Orientation And Selective Exposure Among Fundamentalist Christians", Journal For Scientific Study of Religion, 31:2, 1992, s.163 -174
- MEDDİNNUS, G. R., "Adolecents Self Acceptance Perceptions Of Their Parents", Journal Of Counselling Psychology, 29:2, 1988, s.150-154
- MEHMEDOĞLU, Ali Ulvi, Kişilik Ve Din, Değerler Eğitimi Merkezi Yay., İst., 2004
- MEHMEDOĞLU, Yurdagül, Erişkin Bireylerde Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi, Rağbet Yay., İst., 2001
- MEZAHİRİ, Hüseyin, Dürtülerin Kontrolü, (Çev. Süleyman DEMİR), İnsan Yay., İst., 2002
- MUHAMMED, Yasin, "Fitrat Ve İslâm Psikolojisi", İslâmi Sosyal Bilimler Dergisi, 3:2,
- MUTLU, Kayhan, "Bir Dindarlık Ölçeği (Sosyolojik Yöntem Üzerine Bir Tartışma)", İslâmî Araştırmalar Dergisi, c.3, sy. 4, Ank., 1989
- NEW WEBSTER'S DICTIONARY OF THE ENGLISH LANGUAGE, Collage Edition, Chicago, New York, 1975
- ONAY, Ahmet, "Dinî Yönelim Ölçeği- Ölçek Geliştirmede Yöntem: Teorik Yapı, Geçerlilik Ve Güvenirlilik", İslâmiyat, c.5, sy. 4, Ank., s.181-192
- "Mezun Oldukları Liselere Göre Öğrencilerin Dindarlık Düzeyleri; DİB.Ve Dini Gruplara Yönelim Durumları", Değerler Eğt. Dergisi, 1(1), İst., 2003, s.171-194
- ONUR, Bekir, Gelişim Psikolojisi, 5. Bas., İmge Kitabevi, Ank., 2000, s.105
- ORNSTEİN, Robert E, Yeni Bir Psikoloji, (Çev. Erol GÖKA- Feray IŞIK), İnsan Yay., İst., 1990
- ÖCAL, Mustafa, Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar, Diyanet Vakfı Yay., Ank., 1999
- ÖREN, Şenkaya, Sosyo-Ekonomik Düzey ile Kendini Gerçekleştirmenin Bazı Boyutları Arasındaki İlişkiler (Zamanı İyi Kullanma, Desteği İçten Alma, Kendini Kabul Edebilme Ve Başkaları İle Yakınlık Kurabilme), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), A.Ü. Sos. Bilimler Enst., Erzurum, 1995
- ÖZAKPINAR, Yılmaz, İnsan İnanan Bir Varlık, Ötüken Yay., İst., 1999
- Psikolojinin Kavramsal Yapısı, Ötüken Yay., İst., 2000
- ÖZDOĞAN, Öznur, Dindarlıkla İlgili Bazı Faktörlerin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), A.Ü. Sos. Bilimler Enst., Ank., 1995

- "Kendini Gerçekleştirme Açısından İnsan-Din İlişkisi" A.Ü.İ.F.D., c.37, Ank., 1997, s.359-364
- ÖZEL, İsmet, Tahrir Vazifeleri, 3. Bas., Şule Yay., İst., 1999
- PAZARLI, Osman, Din Psikolojisi, Remzi Kitabevi, İst., 1968
- PEKER, Hüseyin, "Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din", O.M.Ü.İ.F.D., sy:1, Samsun, 1986, s.100-105
- Din Psikolojisi, Çamlıca Yay., İst., 2003
- RASMUSSEN, David, "Yapısal Hermenötik Ve Felsefe", (eds. Constantin TAOCU), Din Ve Fenemoloji, (Çev. Havva KÖSER), İz Yay., İst., 2000
- SARTRE, Jean Paul, Varoluşçuluk, (Çev. Asım BEZİRCİ), 15. Bas., Say Yay., İst., 1999
- SAYAR, Kemal, İnsan Olmak Cesareti, İz Yay., İst, 1997
- Psikiyatri Ve Kültür, İnsan Yay., İst., 2002
- SAYIN, Esmâ, Namazın Karakter Gelişimi Üzerine Etkisi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), U.Ü. Sos. Bilimler Enst., 2003, Bursa
- SAYINALP, Ceyda, Sosyo-Ekonomik Düzeyin Bireyin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), H.Ü. Sos. Bilimler Enst, Ank., 1985
- SCHOPENHAUER, Arthur, Yaşam Bilgeliği Üzerine Aforizmalar, (Çev. Mustafa TÜZEL), Kabalcı Yay., İst., 1998
- SCHULTZ, Duane, P - SCHULTZ, Sdney Ellen, Modern Psikoloji Tarihi, (Çev. Yasemin ASLAY), Kaknüs Yay., İst., 2001
- SELÇUK, Mualla, "Gençlerin Dünyasında İnanç-Bilgi Ve İnanç-Eylem İlişkisi", Gençlik Dönemi Ve Eğitimi Sempozyumu, Ensar Neşriyat, İst., 2000
- SİNANOĞLU, Mustafa, "İbadet" mad., TDV. İslâm Ansiklopedisi, TDV. Yay., c. XIX, İst., 1999
- SİNCLAİR, John, Gwyneth Fox, Önder Renkli Yıldırım, Metro Collins Cobuild Birmingham University International Language, Database Essential Dictionary İngilizce - İngilizce Türkçe Sözlük, Metro Kitap Yayın Pazarlama, İst., 1968
- STEVENS, Anthony, Jung, Kaknüs Yay., İst., 2001
- ŞENTÜRK, Hâbil, "İbadetin Mahiyeti Ve Şahsiyet Gelişimindeki Fonksiyonu", D.Ü.İ.F.D. sy.11, İzmir, 1985
- "İbadetin Manası Ve Fonksiyonu Üzerine Bir Bakış Denemesi", S.D.Ü.İ.F.D. sy.1, Isparta, 1994, s.139-158
- İbadet Psikolojisi, İz Yay., İst., 2002

- TAN, Hasan, "Akademik Psikoloji'de Ego ve Benlik (Self) Kavramı", H.Ü. Sosyal Bilimler ve Beşeri Bilimler Dergisi, c.II, Ank., 1970
..... Psikolojik Danışma Ve Rehberlik, MEB. Yay., İst., 2001
- TEZBAŞARAN, Ata, Likert Tipi Ölçek Geliştirme Klavuzu, 2. Bas., Türk Psikologlar Derneği Yay., Ank., 1997
- THOMAS, A. Parham, JANET E. Helms, "Relation Of Racial Identity Attitudes To Self-Actualization And Affective States Of Black Students", Journal Of Counseling Psychology, c.432, sy.3, 1985, s.341-440
- TİLLİCH, Paul, İmanın Dinamikleri, Ankara Okulu Yay., Ank., 2000
- TOPÇU, Nurettin, İsyah Ahlâkı, Dergâh Yay.,İst., 1995
- TOPSES, Gürsen, Grupla Psikolojik Danışmanın Yetiştirme Yurdu Öğrencilerinin Kendini Gerçekleştirme Ve Kaygı Düzeylerine Etkisi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), H.Ü. Sos. Bil. Enst., Ank., 1988
- TÜRKDOĞAN, Orhan, Sosyal Şiddet Ve Türkiye Gerçeği, Timaş Yay., İst., 1996
- URHAN, Veli, İnsanın Ve Tanrı'nın Kişiliği, Ankara Okulu Yay., 2002, Ank.
- UYSAL, Veysel, Dini Tutum, Davranış Ve Şahsiyet Özellikleri, İFAV, İst., 1996
..... "İslâmi Dindarlık Ölçeği Üzerine Pilot Bir Çalışma", İslâmi Araştırmalar Dergisi, c.8, sy. 3-4, Ank., 1995, s.263-271
..... Psiko-Sosyal Açından Oruç, TDV. Yay., Ank.,1994
- ÜNAL, Nurten, Dini İnanç İbadet Ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), U.Ü. Sos. Bilimler Enst., Bursa, 1998
- VERGOTE, Antoine, Din İnanç ve İnançsızlık, (Çev.Veysel UYSAL), İFAV.Yay., İst., 1999
- VİTZ, Paul, C., Psychology as Religion: The Cult of Self-Worship, 2.Bas., The Peternoster Press Carlisle, Michigan,1994
- WILSON, W., Cody, "Extrinsic Religious Values And Prejudice", Journal Of Abnormal And Social Psychology, c.60, sy.2, 1990, s.286-287,
- WULFF, M. David, "The Psychology Of Religion: An Overview", (ed: Edward P. SHAFRANSKE), Religion And The Clinical Practice Of Psychology, American Psychological Association, Washington, 1996
- YAPAREL, Recep, 20-40 Yaş arası Kişilerde Dini Hayat İle Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma, (Basılmamış Doktora Tezi), A.Ü. Sos. Bilimler. Enst., Ank., 1987
..... "Günümüz Psikolojisinde Gudu Kavramı Ve Gudulenme Kuramları", D.E.İ.F.D., sy.9, İzmir, 1995

- YAPICI, Asım- ZENGİN, Z.Salih, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyleri İle Psiko-Sosyal Uyumları Arasındaki İlişki”, Ç.Ü İ.F.D., c.3, sy.2, Adana, 2003, s.65-127
- YAVUZ, Kerim, Çocukta Dini Duygu Ve Düşüncenin Gelişimi, DİB. Yay., Ank., 1987
- YAVUZER, Haluk, Ana Baba Ve Çocuk, Ak Yay., İst., 1986
- YEŞİLYURT, Temel, “Seküler Dünya da İman Toplulukları, Modern İnsan İçin İmanın Anlamı”, İslâmiyat Dergisi, c.4, sy.3, Ank., 2001, s.119-132,
- YILDIZ, Murat, “Dindarlığın Tanımı Ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma”, Tabula Rasa Dergisi, c.1, sy.1, Isparta, 2001, s.19-42
- ZEYTİNOĞLU, Erol, “İslâmiyet’te Üretim ve İnkisam”, Din Eğt. Araş. Dergisi, sy.9, İst., 2002, s.65-77

EK-1 : ANKET FORMU

AÇIKLAMA

Merhaba,

Elinizde bulunan anket formu; U.Ü. bünyesinde “*Yüksek Lisans Tezi*” olarak hazırlanan bir bilimsel çalışmaya veri toplamak amacıyla hazırlanmıştır. Ankete vereceğiniz samimi cevaplarınız bu çalışmanın temelini oluşturacaktır. **Bu bir test veya sınav değildir.** Hiçbir sorunun doğru yada yanlış cevabı yoktur. **Önemli olan sizin içten, kişisel cevaplarınızdır.** Buradan elde edilen bilgiler *sadece* tezin hazırlanmasında kaynak olarak kullanılacaktır. *Lütfen adınızı ve soyadınızı yazmayınız.*

Öncelikle her maddeyi *dikkatli* bir şekilde okuyun, sonra *sizi* olduğunuz gibi, *en iyi şekilde* yansıtan ve sizi *en iyi ifade eden tutumu* seçin ve o seçeneği işaretleyiniz. Anket formundaki bütün soruları *sırasıyla* ve *boş bırakmadan* cevaplandırmanız bu çalışmayı bilimsel açıdan sağlıklı sonuçlara ulaştıracaktır.

Anketin uygulanmasında ayırdığınız zaman, gösterdiğiniz ilgi ve işbirliği için şimdiden teşekkür ederim.

Araştırmayı Yöneten

Prof. Dr. Hayati **HÖKELEKLİ**
U. Ü. Öğrt. Üyesi

Araştırmayı Yapan

Gülüşan **GÖCEN**
U.Ü. Sos. Blmler Enst.Y. L. Öğrencisi

BÖLÜM I

1. Hangi fakültede öğrenim görüyorsunuz?

- 1- Mühendislik Fakültesi
 2- İlahiyat Fakültesi
 3- İktisadi İdari Blmler Fakültesi
 4- Fen-Edebiyat Fakültesi
 5- Eğitim Fakültesi
 6- Diğer (lütfen yazınız).....
.....

2. Kaç yaşındasınız?
.....

3. Cinsiyetiniz;

- 1-Erkek
 2-Kız

4. Ailenizin sosyo-ekonomik düzeyi nedir?

- 1-Üst
 2-Ortanın üstü
 3- Orta
 4-Ortanın altı
 5-Alt

5. Ailenizin sizi yetiştirme tarzı nasıldır?

- 1- Demokratik ve sevecen
 2- İlgisiz ve rahat
 3- Disiplinli ve otoriter

Prof. Dr. Hayati **HÖKELEKLİ**

6- Ailenizin dindarlık düzeyi nasıldır?

- 1- Çok Yüksek
 2- Yüksek
 3- Orta
 4- Zayıf
 5- Yok

II.BÖLÜM

Bu bölüm, *dini yönelim ölçeği* ve *kişisel yönelim ölçeği*nden alınarak oluşturulan maddelerden oluşmaktadır. Lütfen, ifadeleri okuduktan sonra **sütunların altlarında ayrılan kutucuklara (X) koyunuz.**

Teşekkürler...

1. Benim için, şu anı "nasıl" yaşadığım önemlidir.			
2. İyi şeyleri gelecekte kullanmak için saklarım.			
3. Din konusundaki fikirlerim, kendi kişiliğimin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır.			
4. Anılarım, düşündükçe bana acı verir.			
5. Her zaman olacağı önceden kestirmeye çalışırım.			
6. Zamanımın çoğunu hayata hazırlanarak değil; hayatı yaşayarak geçiririm.			
7. Dini konularla ilgili kafamdaki belirsizlik ve şüphelere, beni geliştirdiklerini düşündüğüm için önem veririm.			
8. Doğarken insanın hayatla başedebilme gücüne sahip olduğuna inanırım.			
9. Eleştirilmekten, bana yönlendirilmiş bir saldırı olduğu için hoşlanmam.			
10. Ben dini konularla ilgili sorularına bilinen cevaplarla yetinmektense, onları sorgulamayı tercih ederim.			
11. Başkalarının görüşümü kabul etmeleri, benim için önemlidir.			
12. Dini inançlar, bana <i>sadece</i> hayatın acıları ve sıkıntılarıyla karşılaştığımda güç vermiştir.			
13. İnsanlarla ilişkilerimde kararlı ve güvenliyimdir.			
14. Allah'ın varlığını çoğu zaman, güçlü bir şekilde hissederim.			
15. Hayata bakış açımı, tamamen dini inançlarım belirler.			
16. İnsanlara zayıf taraflarımı göstermemek için ayrı bir çaba sarfetmem.			
17. Ahlâklı bir insan olduğum sürece, neye inandığım çok fark etmez.			
18. Kendi içimdeki tutarsızlıkları kabul ederim.			
19. Yetersiz olma korkusu beni rahatsız etmez.			
20. Din, hayatın anlamıyla ilgili sorulara cevap bulmamda bana yardımcı olur.			
21. Kendi kendime aldığım kararlara pek güvenmem.			
22. İnsanların hakkımdaki düşüncelerinden çekindiğim için, bazen dini inanç veya düşüncelerimi, gözardı ederim.			
23. Allah'a ibadet etme ihtiyacını; <i>sadece</i> hayatın zor anlarında hissediyorum.			
24. Hata yapmaktan korkmam.			
25. İnsanlardan uzak bir yerde ibadet etmeyi ve dini inançlarım üzerinde düşünmeyi severim.			
26. İnsanlar yanlış işlerinden dolayı daima pişmanlık duymalıdır.			

	KATILYORUM	KARARSIZIM	KATILMIYORUM
27. Kendimle barışık olabilmem için daima başkalarını memnun etmem gerektiğine inanırım.			
28. Doğruluğuna inandığım ve tecrübe ettiğim bir şeyi söylemek yada yapmak uğruna bir dostluğu yitirmeyi göze alabilirim.			
29. Her durumda toplumun kurallarına uygun bir biçimde yaşamak zorunda değilim.			
30. Dini yaşantımı geliştiren kitaplar ilgi alanıma girer.			
31. Önemli olan kendini ifade etmeye çalışmaktansa, iyi bir izlenim bırakmaktır.			
32. Günlük kararlar verirken, Allah' ın hoşnut olup olmayacağını göz önünde bulundurmaya çalışırım.			
33. İnsanlar öfkelerini açıkça gösterebilmelidirler.			
34. Bana göre ibadetlerin <i>asıl amacı</i> , insanın huzurlu ve mutlu bir hayat sürmesine yardımcı olmasıdır.			
35. Toplu yapılan dini ibadetlere veya faaliyetlere genellikle arkadaşlarımla beraber olmak için katılırım.			
36. Hiçbir zaman karşımdaki insanı mahvetmeyi bırak; incitmeyi isteyecek kadar kendimi kızgın hissetmedim.			
37. Çok özel engellerim olmadığı sürece ibadetlerimi aksatmadan yerine getiririm.			
38. Bazen insanlar hal ve hareketleriyle bana rahatsız edici gelirler.			
39. İnançlı bir insan olmama rağmen bu günlük hayatımı fazla etkilemez.			
40. Bana yakın insanlar bile olsalar sadece olumlu duygularımı paylaşıyorum.			
41. Dini konulardaki duygu ve düşüncelerimin bundan sonra değişeceğini sanmıyorum.			
42. Bazı kimseleri sıradan ve basit bulurum.			
43. İnsanlar için yaptıklarımın dolaylı olarak onlardan takdir beklemek hakkımdır.			

Anketle ilgili olarak eklemek istediğiniz görüş yada düşünceleriniz varsa; buraya yazarak paylaşabilirsiniz.

.....

.....

.....

.....

.....